

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાયિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૧૮૦૨ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ૨૧૨૨૧૫૫૫૪૨૧-૨

વિષય ૬-૩

શ્રી ૦ ધનસુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહિતા

“જ્ઞાનવર્ધક પુસ્તકમાળા” નું પુસ્તક ૪૨ છે

હાસ્યકથામંજરી

(ભાગ બીજો.)

(અસાધારણ અનુભવ અને બીજી વીસ વાનો.)

લેખક

ધનસુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા.

સાંતાલુડ.

પ્રકાશક.

જીવનલાલ અમરશી મહેતા

સંપાદક—“ જ્ઞાનવર્ધક પુસ્તકમાળા ”, અમદાવાદ

પ્રથમાવૃત્તિ.]

૪ સ. ૧૯૨૪

[પ્રત ૧૧૦૦

(કૉપીરાઈટ રજીસ્ટર્ડ)

કિંમત રૂ. બે.

ગ્રજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગ્રજરાતી કૉપીરાઈટ સંગ્રહ
૧૧૮૭૨

“વર્મત” મુદ્રણાલયમાં ચીમનલાલ ઈશ્વરલાલ મહેતાએ છાપી
ડૅ. સીવીલ ઇસ્પીતાલની સામે પાનાભાઈની વાડી

અમદાવાદ.

પ્રસ્તાવના.

આમાની પહેલી પદર વાતોમાથી કેટલીક મૂળ અગ્રેજના અનુવાદરૂપ છે, કેટલીકનું મૂળ વસ્તુ માત્ર અગ્રેજ ઉપરથી લીધેલ છે, કેટલીક મૂળ ચાર પાચ અગ્રેજ વાતો ઉપરથી વસ્તુ લખને સ્વતંત્ર રીતે ઘડવામા આવી છે

છેલ્લી છ વાતો સ્વતંત્ર કૃતિ છે

સૌથી છેવટનો સ્કેચ ‘ કાઠીયાવાડી કઠસ્થ સાહિત્ય ’ ની પ્રતિ-કૃતિ રૂપે લખાયેલ છે એમાના કેટલાક દુહા રચવામા યુવાન લેખક “ બોધો, બી એ ” એ મને મદદ કરી છે એ માટે હું અહિં એમનો આભાર માનું છું

સાંતાક્રુઝ તા ૧-૯-૧૯૨૪

ધનસુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા.

આ લેખકનાં અન્ય પુસ્તકો:—

૧. ડીટકટીવ બહાદુર શેરલૉક હોમ્સ. રૂ. ૧-૪-૦
પ્રકાશક ડી લખમીદાસની કુ. મુબાઇ.
૨. ચંડાળ ચૌકડી યાને શેરલૉક હોમ્સનું બીજું પરાક્રમ:
પ્રકાશક એન. એમ ત્રિપાઠિની કુ. મુબાઇ રૂ. ૦-૧૨-૦
૩. શેરલૉક હોમ્સનાં સાહસ કર્મો રૂ. ૦-૧૨-૦
પ્રકાશક એન. એમ ત્રિપાઠિની ક. મુબાઇ.
૪. મેટર્સલકના નિબંધો રૂ. ૦-૬-૦
મળવાનું ઠેકાણું: રા. જીવનલાલ અમરશી મહેતા, અમદાવાદ.
૫. મોલિયેરનાં નાટકો ભૂલના ભોગ અને બિચારો રૂ. ૧-૪-૦
પ્રકાશક સાહિત્ય પરિષદ ભડોળ કમીટી, અમદાવાદ
મળવાનું ઠેકાણું — જીવનલાલ અમરશી મહેતા „
૬. હું, સરલા અને મિત્રમંડળ રૂ. ૨-૦-૦
પ્રકાશક રા. ગમણિયગમ ગો. ત્રિપાઠી, મુબાઈ

હવે પછી છપાશે —

૭. પ્રતિમાની પ્રતિજ્ઞા અને બીજી વાતો.
૮. કાલના ચક્રો
૯. અમારી નવલકથા

પ્રકાશકનું નિવેદન.

“ હાસ્યકથામંજરી ” ના પહેલા ભાગને વાચકૃદ તરફથી સારો આદર મળ્યો છે તેવોજ બહુકે તેથી વિશેષ આદર આપીને ભાગ મેળવશે એ વિશે શકા નથી ભાષા શ્રી ધનસુખલાલ મહેતા આ વિષયમાં પ્રસિદ્ધિ પામેલા લેખક હોવાથી તેમનો જ આ સંગ્રહ ગુજરાતી સાહિત્યભંડારમાં ઉપયોગી ગણાશે.

ભાષાશ્રી ધનસુખલાલે આ સંગ્રહ પ્રસિદ્ધિ માટે નિઃસ્વાર્થ શ્રુતિથી અમને આપ્યો છે, તે સારૂ અમે અને પુસ્તકમાળાના ગ્રાહકો તેમના આભારી છીએ.

“ જ્ઞાનવર્ધક પુસ્તકમાળા ” નાં

નીચેનાં ત્રણ પુસ્તકો હાલ તૈયાર થયાં છે —

- (૧) હાસ્યકથામંજરી, ભાગ ૨ નો કિ ૩ એ.
- (૨) દેશ-દર્શન (પ્રસિદ્ધ હિન્દી અથનુ ભાષાન્તર) કિ ૩. ત્રણ
- (૩) ગ્રાહણીભૂષણ રત્નમાળા. (આ ઉપયોગી લેખસંગ્રહ) ૦-૧૦-૦

નીચેના પુસ્તકો થોડી મુદતમાં તૈયાર થશે —

- (૪) સંક્ષિપ્ત મહાભારત. (આમાં આખું મહાભારત આવશે.)
- (૫) દેશકિશોર, ભાગ ત્રીજો
- (૬) સંસ્કૃત સાહિત્યની કથા-વાર્તાઓ (કથામંજરીનો ભાગ ૩નો.)
- (૭) આખ્યાન સંગ્રહ. (પ્રસિદ્ધ આખ્યાનકાર શ્રી વૈષ્ણવ સ્વ. અનંતપ્રસાદજીના પ્રસિદ્ધ તથા અપ્રસિદ્ધ આખ્યાનો)
- (૮) કલાપીના પત્રો.

આ પુસ્તકો સર્વેને ઘણા ઉપયોગી નીવડશે એવી આશા છે જે પુસ્તકમાળાના ગ્રાહકો ન હોય તેઓ ગ્રાહક થઈને અર્ધી કિંમતે આવા કિંમતી પુસ્તકો મેળવવાનો લાભ લેશે એવી આશા છે

જીવનલાલ અં. મહેતા.

જ્ઞાનવર્ધક પુસ્તકમાળાનાં પુસ્તકો.

(શરૂઆતથી તે ૪૦ સન ૧૯૨૪ સુધીનાં)

નવલકથા -

- ૨—૦ હાસ્યમદિર
- ૨—૮ ચોખેરવાલી, ભાગ ૧-૨
- ૧-૧૨ ચદા-રાજસ્થાનની
વીરરમણી (ઐતિહાસિક)
- ૩—૦ ગુલામી વહેપાર, ભા. ૧-૨
- ૨—૮ ચક્રવર્તી અશોક
- ૦—૮ નીલનેની.
- ૨—૮ ધર્મપાળ (ઐતિહાસિક)
- ૧—૮ મહારાણા પ્રતાપસિંહ
- ૨—૪ શારદાનુ સ્વાર્પણ
- ૨—૦ કથામંજરી, ભા ૧ લો
- ૩—૦ સદર ભા ૨ નો
- ૨—૦ હાસ્યકથામંજરી ભા. ૧લો
- ૨—૦ હાસ્યકથામંજરી ભા ૨નો
- ૩—૦ હર્શકિશનદ્ર, ભા. ૧ લો
- ૨—૮ સદર ભા ૨ નો
- ૦-૧૨ સુલદ્રા (સચિત્ર)
- ૦—૮ પાપીનો પસ્તાવો
- જીવનચરિત્ર-સંવાદ:-
- ૦-૧૨ ના ગોપાલ કૃષ્ણ ગોખલે
- ૨—૦ ટોમસ એલવા એડીસન
- ૨—૦ ગુર્જર સાક્ષર જયતીઓ
- ૦-૧૦ સોક્રેટીસ અને તેના બે મવાદ
- ૨—૮ મંવાદમાલા (સચિત્ર)

નીતિ-નિબંધ -

- ૩—૦ તત્ત્વચિંતન, ખડ ૧-૨સાથે
- ૦—૮ પશુમાથી દેવ (જેમ્સ એલન)
- ૦—૮ સ્વર્ગની સામગ્રી. ,,
- ૦—૮ વિજયધ્વજ ,,
- ૧—૮ સુખશાંતિ વિચારણા
- ૧—૮ જીવન-સુધારણાના સન્માર્ગ.
- ૧—૦ કરકસર-પૈસાદાર કેમ થવાય?
- ૧—૦ મેઝેનીના લેખો-માનવી કર્તવ્યો
- ૦-૧૦ ગૃહિણીભૂષણ રત્નમાળા

નાટક—

- ૧—૮ સત્યભામા (સચિત્ર)
- ૧—૪ મેવાડ-પત્ત (,,)
- ૧—૪ સ્વામી વિવેકાનંદ
- ૦-૧૨ સીતા (શ્રી દ્વિજેન્દ્રલાલ રાય)
- ૦—૮ મુક્તધારા (મ્ લે ડા ટાગોર)

દેશ-રાજ્ય-શિક્ષણ—

- ૨—૦ જર્મનીની ઉન્નતિ શાથી થઈ?
- ૧—૦ શિક્ષાનો આદર્શ
- ૩—૦ દેશ-દર્શન

ધર્મ—

- ૩—૮ હિન્દુધર્મની પાઠમાળા
- ૧-૧૨ મુક્તિમાળા, ખડ ૧ લો
- ૦—૮ બાલગીતા-પૂર્વાર્ધ
- ૧—૮ ગીતા પરિચય

રૂપીઓ એક પ્રવેશ ફી-ગ્રાહક થતા એક વખત આપીને ગ્રાહક થયા પછી ચાલતી સાલના બધા પુસ્તકો અર્ધી કીમતે અપાય છે, તે પાછલામાથી જે માગે તે પોણી કીમતે મળે છે પોસ્ટેજ જુદું.

જીવનલાલ અમરશી મહેતા

મપાદક—“ જ્ઞાનવર્ધક પુસ્તકમાળા ”, અમદાવાદ.

હાસ્યરસના લેખકનો સંતોષ:—

પયગામ મુજને આવશે
બોલાવવા કે મૃત્યુનો,
વિચાર આ મમ હૃદયને,
સંતોષશે બહુ ખરો:
અપી દીધું મુજ હાસ્યને
દુઃખો ખલકના ટાળવા,
હૈયાં મહી છુપાવીને
આંસુ ખરાં મુજ જીવરનાં !

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ
૧ અસાધારણ અનુભવ... ..	૧
૨ બાવા આદમની નોંધપોથી	૧૧૩
૩ બિલાડા ..	૧૨૮
૪. નૂતન વર્ષની ભેટ	૧૩૬
૫. ભૂલકણો ...	૧૪૫
૬ શૌર્ય . .	૧૪૬
૭. અન્નપૂર્વે મિત્ર ...	૧૬૦
૮ પરગણુ	૧૬૭
૯. મારી યૌગ	૧૭૨
૧૦ મોટર સાઇકલપર સ્વારી . .	૧૮૦
૧૧ લોટરી . .	૧૮૫
૧૨ વિચિત્ર કહાણી	૧૯૨
૧૩ મારી જીવનકથા ...	૧૯૪
૧૪. જાત મહેનત ...	૧૯૬
૧૫ પડિતા ક્ષેમકુશલાગિની દેવી .. .	૨૦૬
૧૬ ભેટ	૨૧૩
૧૭ નિશા.	૨૧૬
૧૮. આધુનિક કેળવણી	૨૨૨
૧૯. ચોરો વિષે કુંક .	૨૨૭
૨૦. સાક્ષરો કેવા હોવા જોઈએ ?	૨૩૩
૨૧. મગજ માણેરો અને સર્વ સોનારણુ ..	૨૪૦

હાસ્ય કથામંજરી.

(ભાગ બીજો.)

(૧)

અસાધારણ અનુભવ.

પ્રકરણ ૧.

ગતના નવેક વાગ્યા હતા અમારા ઓરડામાં એએડ દિવા
અદના પ્રકાશની અપર્ધા કરતા ઝાખો પ્રકાશ નાખતા હતા કન્યા-
લાલ અમારા બધાની મજા વિરુદ્ધ હાર્મોનિયમ વગાડતા હતા અને
બાણે એટલાથી પડ નહીં થતું હોય તેમ માથે માથે પોતાના મધુર
સુરથી ગાતા પણ જતા હતા એક વધન એક નાણુક આગમખુરશી
ઉપર લાખા ટાટિયા કરીને પડ્યા હતા, મોમાંથી ચીરટના ધુમાડા
ઢાડતા કહાડતા કનૈયાલાલ સાથે પોતાનો સુર મેળવવાનો યત્ન
કરતા હતા, અને વચમાં વચમાં “ રહાનું પાણી ઉકળ્યું હશે કે
નહિ ” વગેરે સવાલો સગલાને પછતા હતા સરલા, આરામખુરશી
એકસો ને પચાસ શેર વજન ખમશે કે નહિ એની ગણતરી
કરતી, અને આ પ્રમાણે ગેજ કનૈયાલાલ અમારું હાર્મોનિયમ વગાડે
તો તેને બગડતા કેટલો વખત લાગે અને તેને સુધરાવવામાં કેટલો
ખર્ચ થાય તેનો અડસટો કરતી એડ ‘ રોકીંગ ચેર ’ ઉપર બેઠી
બેઠી ધીમે ધીમે ખુરશીને બુલાવતી હતી હું એક મોટા ઘડિયાળની
લાગેલી કમાનને સમી કરવાના મિથ્યા પ્રયાસમાં ગૂંથાઈ ગયો હતો એ
ત્રણ વાર હું ફતેહમદ થવાની અણી ઉપર હતો તેટલામાં સહેજ
આગળી ખસવાથી કમાન પાછી છટકી ગઈ અને મારી આગળી
ડપાતા સહેજમાં બચી ગઈ

“ તમે હવે મૂકીઓને એને ” સરલા બોલી “ નકામાં કાઢ
શરીરને ઇજા કરી બેસશો ”

“ અરે વાહ ! એમ તે ઇજા થતી હશે ! ” મે કહ્યું

કનૈયાલાલનું સંગીત ખીલ્યું હારમોનિયમની ધમણ વેગથી ચાલવા લાગી મ્નેહવદનના મોમાંથી ધુમાડા વધુ જોરમાં નીકળવા લાગ્યા, અને આરામખુશી પણ માથે માથે તાલ પૂરવા ઉશ્કેગતી હોય તેમ ક્યુડ ક્યુડ થવા લાગી

“ હવે તમારે મ્યુઝિક બંધ કરવું છે ? ” સરલા બોલી “આંહાનું પાણી ઉકળ્યું હશે માટે જો તમારે હાથે બનાવવી હોય તો ચાલો નહિં તો પછી જૂમ નહિ પાડતા કે ચાકરે તો આ બગાડી નાખી ”

“ ખરેખરો તાલ જામ્યો છે ત્યાં તમે ક્યા ભગ પાડો છો ”
કનૈયાલાલે કહ્યું

એટલામાં મારો હાથ છટક્યો કમાન બહુ જોરમાં ઉછળી અને સીધી મારા કપાળમાં વાગી હું ચીસ પાડતો ખુશી ઉપગ્રી ગબડી પડ્યો મને ચક્કર આવ્યા પછી,—

પ્રકરણ ૨.

જેમાં હું કેટલીક શોધો કરું છું અને ઉચ્ચ
પદવી પ્રાપ્ત કરું છું

હું એક માગ, લપકાદાર ગ્તા ઉપગ્રી ચાલ્યો જતો હોઉં એમ મને જણાયું મને મુંબઈના ગ્તાઓનું સાડાં જ્ઞાન છે, છતાં આ રગ્તો ઝાળખી શક્યો નહિ આથી મને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું

વરસાદ ઝીણો ઝીણો વગસતો હતો અને રરતામાં પાણી અને ડાંચ જોઈએ તેટલા હતા એટલે મારે ગ્તાનું નામ પૂછવું હોત તો પણ પછી શકાત નહિ કારણ કે ગ્તામાં મનુષ્યો બહુજ થોડા નજરે પડતા હતા મારે પણ કાંઈ ખામ અગત્યનું કામ જણાતું નહિ હોવાથી ધીમે ધીમે ગ્તો કાપતો હું આગળ વધતો હતો, એટલામાં એક વિચિત્ર દેખાવના પુરૂષે લાખો હાથ કરીને મારો ડગલો પકડ્યો

તે પુરૂષ એક મોટી પત્થગ્ની ઇમારતના બારણાની વચમાં બેસી હતો “ કેમ, સાહેબ ! કાંઈ આજે ફક્ત છે ? ” તેણે પૂછ્યું

“ ના, આજે તો કાંઈ નથી ” મેં રોફમાજ જવાબ આપ્યો શેના ફક્ત વિષે તે પૂછતો હતો તેની મને બિલકૂલ ખબર ન હતી, પરંતુ મારો જવાબ બધા જ કામમાં ચાલે તેવો હતો એટલે મેં તે વિષે કાંઈ ચિંતા કરી નહિ

“ પરંતુ રહેજ અદર આવીને જૂઓ તો ખરા, ” તે બોલ્યો.
“ અમારા ભાવ બહુજ કિંમત છે અને રૂપાંતરો ઘણા જ સસ્તા
કરી નાખ્યા છે તમે લેવાને ક્યા બધાએલા છો ! અદર આવીને
જરા નજર તો ફેરવી જાઓ ! ”

મને લાગ્યું કે આ કોઈ નવી જાતની વિમા કંપની હશે માટે
લાવોને જરા નોંધ્યો તો ખરા, આમ ધારીને હું અદર ગયો. જતાં
જતાં મેં બારણા ઉપરનું પાટીયું વાંચ્યું

“ વિ રૂપાંતર કંપની લીમીટેડ. ”

પાટીયું વાંચીને મને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું આ કઈ જાતની
કંપની હશે ? નામ પ્રમાણે જો કાંઈક કરી આપતી હોય તો તે
કંપનીના કામકાજની ખબર કહાડવામાં લાલ પશુ છે ખરો, એમ
ધારીને આશાભર્યો હું અદર ગયો. અદર પણ બહાગના જેવુંજ
ઉંજડ જણાયું મને તો એમ હતું કે અદર માણસોની મોટી બીડ
હશે પણ તેવું કાંઈ જણાયું નહિ.

“ અહિ કાંઈ ઝાઝી ગડબડ જણાતી નથી ” મેં પેલા
પુરૂષને પૂછ્યું

“ હાજી, હજી અમારી કંપની નવી જ છે ને, ખરૂં પૂછાવો તો
આજે સવારે જ તેનું મુદ્દત્ કર્યું છે અને આ વીસમી સદીમાં નવા
વિચાર પ્રસરાવતા જરા વાર લાગે છે અમારૂં પ્રોજેક્ટસ આવતા
અકવાડિયામાં બહાર પડી જશે અને પછી અમારી પોતાની જાહેર
ખબર આપવાની કાંઈક ઝોરીજનલ રૂઢીથી આ જગ્યા મનુષ્યોથી
એવી ચિકાર ભરાઈ જશે કે તમને આવવાનો માર્ગ પણ રહેશે
નહિ, કારણ કે અમે જે જાહેરમાં મૂકવા માગીએ છીએ તે આ
મૈકાની ખાસ જરૂરિયાત જ છે એટલે અમને ત્રાહકની ખોટ નહિ
પડે ” પેલો પુરૂષ બોલ્યો

“ એમ થાય તો સારૂ ” મેં વિનયપૂર્વક ઉત્તર આપ્યો

“ હાજી, ” પેલો પુરૂષ બોલ્યો “ એ મારી આખી જીદગીનું
કાર્ય છે અને હજી પણ અંદર અદર સહેજસાજ સુધારાની જરૂર
છે, પણ તે તો વખત જતા દૂર કરી શકાશે અમારી મૂળ શોધ
‘ રૂપાંતર ’ એવી છે કે જેથી કરીને અમારા ત્રાહક ઇચ્છાનુસાર
પોતાના રૂપ બદલી શકે છે જુઓને, હમણા તો એમ છે કે
જે રાખનો છોકરો તે રાખનો છોકરો અને ફફીરનો તે ફફીરનો જ
રહેવાનો, જનમ્યો તે મૃત્યુ પામે ત્યાં સુધી તેનો તેજ રહેવાનો ”

“ હા, એ તો ખુલ્લુજ છે ” મારે તેને દિવાનાશાળાનો સલાસદ ગણુવા કે સાધારણ ઉલ્લુ તરિકે જ લેખવો તે વિષે હું વિચાર કરતો બોલ્યો.

“ ખુલ્લુ છે તેમ છતાં એથી કરીને તેની અગત્યતા કાંઈ ઘટતી નથી મનુષ્યો તેને કુદગતના અચલિત કાયદા તરિકેજ માની બેઠા છે પરંતુ પ્રેક્ટિસર રૂમઝુમલાલે આ કાયદાને તોડી પાડનારી શોધ કરી છે અને આ કંપની તેનો અચુક પૂરાવો છે ”

“ વાહ ! પ્રેક્ટિસર સાહેબ બહુ હોશિયાર માણસ હોવા જોઈએ ! ” મેં કહ્યું.

“ એ વિષે તો જગત જે અભિપ્રાય બાધે તે ખરૂં, કાગળુ કે હું જ પ્રો. રૂમઝુમલાલ છું ” આટલું બોલીને પેલા પુરૂષે ગભીરાઈથી મહેજ નમન કર્યું.

“ તમારો દેખાવજ કહી આપે છે, ’ હું તગ્ત બોલ્યો કારણ કે આ પુરૂષ કોઈ દિવાનાશાળામાંથી પોલટીમ મારીને નાશી આવેલો છે એમ મને સાફ જણાઈ આવતું હતું.

“ આ કાર્ય મારા જીવનનું લક્ષ્ય હતું અને આખરે મેં તે પરિપૂર્ણ રીતે મેળવ્યું છે ”

“ પરંતુ મને આ તમારૂં કામ લય ભરેલું લાગે છે ” હું બોલ્યો.

“ જેમ તમે કહો છો તેમ જો જરૂર થતું જ હોય તો ગુનેહગારો—”

“ નહિ, પછી ગુનેહગારો રહેજ શાના ? ” તે વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો. “ પછી ગુનાહની જરૂરજ શાની રહે ? ગુનાહ ગરીબાઈને લીધે થાય છે, પણ હવે તો મનુષ્ય એવી કઠગી નિયતિમાં આવે કે તગ્તજ તે પોતાના શરીરનું કપાતગ કરી શકે પછી તો દુનિયામાં મુખર્ષી તો રહે અને રહેવાના જ, પણ જો આવી રીતે રૂપાનગથી તેઓ પોતાની મુખર્ષી પણ ત્યાગી શક્તા હોય તો તેઓ જરૂર મુખી થવાનાજ ”

“આતો મને ઠીક લાગે છે ” મેં કહ્યું “ પણ સામા મનુષ્યની નિયતિ કેવી ? તે બિચારાનું શું ? ”

પ્રો. રૂમઝુમલાલના કપાળ ઉપર ચિત્તાની કરચલી વળી.

“ જરા એમાં વાધો પડે છે ખરો ” તેણે ઉત્તર આપ્યો. “ પણ એટલું તો તમારે યાદ રાખવું કે અમારા ગ્રાહકોને તો બધી જાતની મગવડ મળી શકશે. પછી કોઈ કોઈ જે અમારા ગ્રાહક

નહિ હોય તેમને વખતે કાઈ હેગનગતી પહોંચી તો તેમા આપણને થુ ? બાકી, દુનિયાના લાખે લોકમાથી એકેકને બધબેસતા રૂપા-તર કરી લેવામા કાઈ અગવડ પડે એમ મને તો લાગતું નથી ”

“ મને એમા જગ ગુચવણ જેવું લાગે છે તમે આશ્રી-નહિ ” હું બોલ્યો

પ્રોફેસર માથુ ધૂણાવ્યું ‘ તે વિષે તમારે કાઈ ચિંતા નહિ રાખવી અમે દરેક જાતના દર પ્રથમથી નક્કી કર્યા છે અને વળી સાથે બાર મામ સુધી અમારી કંપની તેને મદદ કરવા બધાયેલી રહે છે એટલે જો કદાચ કાઈ વાધો આવે તો મુધાગવા અમે તૈયાર બેસ છીએજ ”

‘ એ ફીડ છે ” મે કહ્યું

‘ એ બાર મામ સુધીની મદદને પેટે અમે પચાસ રૂપિયા લઈએ છીએ બાકી જગ રૂપાતરના ભાવ તો તે મનુષ્યની ને વખતની નિયતિ ઉપર આધાર રાખે છે કાઈ માણસ કાસીએ ચડવાનો હોય અને તેમાથી શટ્ટુ હોય તો દોટસો ગીની લઈએ બાકી તો ઉતરતા ચડતા ભાવ બધાને કાંવે તેવા રાખવામા આવ્યા છે વળી છ છ ટીકડીઓની અને બાર બાર ટીકડીઓની રૂબીઓ અમે તૈયાર રાખેલી છે ૮ ટીકડીની રૂબીની દબ ગીની અને બાર ટીકડીની રૂબીની સત્તર ગીની ”

તમારો ધંધો તો ધમધોડાગ ચાલશે ! ” મે કહ્યું પણ મારા અવાજ ઉપરથી તેને જણાયું કે હું આ વાત માનતો નથી તેથી તેણે મને કહ્યું “ તમે પ્રત્યક્ષપ્રમાણથી ખાત્રી કરી જુઓ તમે અમારા પહેલાજ ગ્રાહક છો એટલે ભાવ અમે જરા ઘટાડીશું ’

આટલું બોલીને મને પ્રો. રૂમઝુમલાલ પોતાના ખાનગી ચોરડામા એક મોટી લોઢાની ત્રીજેરી પાસે લઈ ગયા આશીસમા બીજી આશીસો જેવું જ ફરનીચર હતું અને કબાટોમા મોટી જાડી ચોપડીઓ ભરીહતી ત્રીજેરી ઉઘાડીને અદરથી એક લીલું પડીકું પ્રોફેસરે કહાડયું અદર પેલી ટીકડીઓ હતી જેમાથી એક કહાડીને મને તેમણે બતાવી અને કહ્યું “ આમાથી જ્યારે જરૂર પડે ત્યારેજ એક ટીકડી ગળવી પણ જો જો હો, જરૂર સિવાય આ ટીકડીને હવામા રાખતા નહિ ”

ટીકડી પણ રંગે લીલીજ હતી અને ઉપર કાંઈક અગળી

ભાષામાં લખ્યું હતું, પણ મને અરબ્બી ભાષા સાથે કાંઈ પણ જાતનો સબ્ધ નહિ હતો એટલે હું તે વાંચી શક્યો નહિ.

“ હવે ચાલો આપણે મારી પ્રયોગશાળામાં જઈએ ભાવનું પછી થઈ રહેશે ” આટલું કહીને રમઝુમલાલ આગળ ચાલ્યા હું પણ જરા ગમત નેવા ટેબલ ઉપરથી પેલી ટીકડીની ડબ્બી લઈને તેમની પાછળ ચાલ્યો.

ચાલતા ચાલતા ટીકડી નેવાનું મન થયું તેથી એક મોમા મૂકી પણ અદર કવિનાઇન, કકુ, કરીયાતુ વગેરેનો સ્વાદ ખામ મૂક્યો હતો તેવું લાગ્યાથી હું ટીકડી કહાડી નાખવા જતો હતો એટલામાં મને પ્રયોગશાળાના ઉબરાની ઠોકર વાગવાથી હું તે ટીકડી ગળી ગયો.

ટીકડીનો ખરાબ સ્વાદ હજી મોમાથી ગયો નહોતો એટલામાં તો હું અને પ્રોફેસર એમની પ્રયોગશાળામાં દાખલ થઈ ગયા પ્રયોગશાળાની ભીંત અને છત કાળી ગંગેલી હતી અને જમીન પણ કાળી હતી જ્યાં ત્યાં ગાદ અધકાર હતો ફક્ત એક યત્રમાથી જુરા રંગની જવાળા નીકળ્યા કરતી હતી જમીન જરા પોચી નેઈને મે પૂછ્યું “ કેમ, આ ગટાપરચાની બનાવેલી છે કે શું ? ”

“ હાજી, જમીન ગટાપરચાની અને ભીંતો વલકેનાઈટની ” રમઝુમલાલે કહ્યું “ તમે પેલું જે યત્ર જુઓ છે તે વિદ્યુત્ત યત્ર છે અને અમારા કાર્યમાં વિજળીજ મુખ્ય છે એમ મારે તમને જણાવવું નેઈએ તેમાથી તમને લગભગ અગીયાર લાખ ‘વોલ્ટમ’ મળી શકશે અને કરંટ પણ સૌથી વધારે ‘ટેનશન’ તો છે ”

હું વિજળી વિષે બહુ જાણતો નહિ હોવાથી મે તેમના બોલવા ઉપર ઝાઝું ધ્યાન આપ્યું નહિ પણ તેમ છતાં મને પેલા યત્રથી ભય લાગવા માડ્યો, અને લગાર આનાકાની પછીજ હું તેની પાસે ગયો પણ આખરે દઢ હૃદય કરીને હું તેની પાસે મૂકેલી મોટી, પ્રચંડ કાચની ખુરશી ઉપર બેઠો.

“ આ કાંઈ દફન કિયાની તો તૈયારી નથીને ! ” મે પૂછ્યું, “ એમ હોય તો કહી દેજો કે હું વિલ બિલ કરી લઉં ! ”

“ નારે ના, એમા કંગો ભય નથી ” પ્રોફેસર રમઝુમલાલે જરા વ્યગ્ર ચિત્તે કહ્યું.

“ ઠીક, સારે ચાવા દો ” પરિણામ શું થશે તે વિષે વિચાર કર્યા વિના મે કહ્યું.

રમઝુમલાલે કાંઈક રીતે યત્ર ચાલતું કર્યું મારી ડાબી બાજુએ બીજા યત્રો પણ ચાલવા માડ્યા હોય તેમ મને લાગ્યું યત્રમાથી જવાળા મારા તરફ આવવા લાગી મને ફેર ચઢતા હોય અને સાથે સાથે હજારો ટાકણીઓ મારા શરીરમા બોકાતી હોય તેમ થવા માડ્યું અચાનક મને ઘેન ચડવા માડ્યું સહસા તે પ્રયોગશાળા અને પ્રોફેસર મારી આખ આગળથી સરી જતા જણાયા, અને એક ઉંચા આમન ઉપર હું એક મોટા ઝબ્બો પહેરીને બેઠો હોઉં એમ મને લાગ્યું

મારી સામેજ એક મોટો આરસો ટીંગાડ્યો હતો તેમા મેં જોયું. મો મારું નહિં હતું પણ મેં હલાવ્યું એટલે હાલ્યું તો ખરું માથે કાંઈક ' વિંગ ' જેવું હતું એટલે મને લાગ્યું કે હું કાંઈક કોર્ટમા છું પણ તેમા પણ જ્યારે મને જણાયું કે તે કોર્ટમા માજિસ્ટ્રેટ તરીકે પણ હું જ છું ત્યારે મને બહુ ગભરામણ થઈ

કોર્ટમા શાંતિ પ્રમરી ગહી હતી ફક્ત કેટલાક મનુષ્યો ધીમે ધીમે મારી પુક પાછળ ચાલતા હતા મારી સામે ઉભેલો પુરૂષ બહુજ દયામણ મો કરીને મારા તરફ જોતો હતો અને દયાની યાચના કરતો હોય તેમ દીન લાવથી માગ સામું તાકી રહ્યો હતો.

મને સમજણ પડી ! પ્રો રમઝુમલાલ અને તેમની ' ધી રૂપાતર કંપની, લીમીટેડ ' મા કાંઈ દગા જેવું નહતું, પણ એમા કેટલીક જૂલ હતી જ્યારે તે પ્રોફેસરને હું મળીશ ત્યારે મારે તેને સમજાવવી પડશે કાંઈ બીજા મનુષ્યના અગમા પ્રવેશ કરવામા ગમત છે પણ આગળથી આપણે ક્યા જવાના છીએ તે જાણવું તો જોઈએજ

હજી મારા હાથમા બાકીની ટીકડીઓ તેમની તેમજ હતી, એટલે પેલી એક ટીકડીએ આ પ્રમાણે સ્થિતિ લાવી મૂકી હશે બિચારો પ્રોફેસર ! તે મારી પાસેથી પૈસા લેવાને પણ અશક્ત થઈ ગયો !

પરંતુ અત્યારે મારે વિચાર કરવાનો વખત જ રહ્યો નહિં હતો કારણ કે કોર્ટમા સર્વના મુખ ઉપરની અધિરાધથી એવું જણાતું હતું કે મારી પાસેથી તેઓ કાંઈક સાલજવાની આશા રાખતા હતા મને જો જાણ્યાની અને કામનો કાંઈ પણ ખર્ચ હોત તો હું ગમે તેમ ગાફુ ગળડાવત, પણ આ તો હું છેકજ અંધારામા હતો કોર્ટનો અને તેના કામકાજનો અનુભવ મને

ફક્ત એકજ વખતનો હતો અને તે પણ એક મારા મિત્રને અને ગાડીવાળાને કાઢક તકરાર થઈ હતી તે બાળતનો હતો, પણ તેમાથી પણ મને થોડુ ઘણુ યાદ રહી ગયુ હતુ તે અત્યારે ઉપયોગમાં લેવુ એવો મેં નિશ્ચય કર્યો તેથી હું ગંભીર અવાજે બોલ્યો

“ ગુનેહગાર ! તે ઘણો મોટો ગુનોહ કર્યો છે અને આ દેરાના કાયદાનુ ઉલ્લંઘન કર્યું છે, માટે એક વખત તને સજા કરીને દાખલો બેસાડવો જ જોઈએ પણ-પણ તારી સ્થિતિ જોતા મને દયા આવે છે અને તેથી હું તને-શી મજા કરવી-તારા હાથ-મુચ્ચકા લેવા એમ ફરમાવુ છું-અને-”

મારી પાસે પણ જરા નીચે બેઠેલો કાર્ડિ ક્લાર્ક જેવા પુરુષ મારો ઝબ્બો બેસતો હતો એટલે હું બોલતો અટકી ગયો

“અરે નામદાર ! એનો બે ઝેરી કરવાનો ગુનોહ છે,” તે ઘણો ધીમેથી પણ ઉસ્કેરાયલા અવાજે બોલ્યો ‘ ઘણો ભયકર ગુનોહ ! ’

“ હા હા, હું તેમજ કહેવા જતો હતો, ’ હું જગત આટ પડી ગયો તેથી ચીડવાઈને બોલ્યો “ તારા હાથમુચ્ચકા લેવામાં આવશે અને તારે તારી જીઓ સાથે ગાંતિથી રહેવુ પડશે કાગળ કે તારો ગુનોહ ઘણો ભયકર છે ”

પણ તેમ છતાં ક્લાર્ક સતોપ પાન્યા હોય તેમ જણાયુ નહિ ‘ અરે માહેજ એને તો પણ બે છે ’ ” પેલા ક્લાર્કે વળી પાછું કહ્યું

“ ડાણુ બે છે ” મેં પ્રત્યુ

“ પેલાને બે ઝેરી છે ” તે બોલ્યો

“ અરે વાહરે વાહ ! ખરો તુમ્હ્યા જણાય છે ! કયા છે તે બે ‘ ડોર્ટમાન છે કે ? ” જે ન્યાતમા બે ઝેરી કરવાનો ચાલ નહિ હોય તે ન્યાતમા પેલો ગુનેહગાર બે ઝેરી પગલ્યો હશે એમ મને જણાયુ ક્લાર્કે પણ હા કહી અને મારી નજર ફેરવતા બે જગજગત દેખાવની, મેલગટીમર જેવી જાડી ઝેરીઓ મને જણાઈ. મારી સગથી તેમને સતોપ નહોતો થયો એમ ખુલ્લુજ જણાવુ હતુ, પણ એથી ઉલટુ પેલા ગુનેહગારને મારે વિષે સારો અભિપ્રાય બધાતો હતો એમ લાગ્યુ.

કોર્ટમાં પુન શાંતિ પ્રસરી એટલે હું પાછો બોલ્યો

“ મને જરા અટકાવ્યો તે વખતે હું એમ બોલવા જતો

હતો કે તેને બે મૈત્રી કરવાના ગુનાહને માટે બરાબર પકડવામાં આવ્યો હતો. જો તે એક સ્ત્રી કરી હોત તો હું તને હાથમુચરકાથી જ જવા દેત, પણ આ તો બે કરી છે માટે સાથે માથે પગ-મુચરકાની પણ સજા કરે છું, અને એટલું વળી ઉમેરે છું કે, ” મે જગત મસ્કરીમાં કહ્યું, ” તારી મિથિતિ વણી જ દયાજનક છે, અશ્રેષ્ઠમાં કહેવન છે તે પ્રમાણે તું હંડા સમુદ્ર અને શયતાનની વચ્ચેમાં મપડાઈ ગયો છે ”

પ્રકરણ ૩.

જેમાં હું કોર્ટમાં કેસ ચલાવું છું અને મને મળવા એક મનુષ્ય આવે છે.

પરંતુ કોર્ટમાં આથી શાંતિ પ્રસરી હોય એમ મને લાગ્યું નહિ. બે એક નવાજ વકીલો મારા હાસ્ય અને વખાણતા હોય એમ મને જણાયું, પણ બાકીના બહુજ ગભીર બની ગયા હતા અને અદર અદર ગુમપુસ ગુસપુસ કરવા લાગ્યા. આખરે જે વકીલ ફરીયાદી પક્ષનો ગણાતો હતો તે ગભીર મુખાકૃતિ કરીને બોલવા લાગ્યો “યોર ઓનર, હું કાયદાનું એક પોઈન્ટ ઉઠાવું છું જ્યુરીએ પણ જ્યારે ગુનેહગારને દોષિત ઠરાવ્યો છે ત્યારે આપ નામદારે આપેલો ચૂકાદો બહુજ ઝેરવ્યાજખી ગણી શકાય, અને તેથી કરીને હું તેની સામા વાધો ઉઠાવવાની રજા લઉં છું ”

“ અહા ! જો એમજ હોય તો તમેજ આ ઈંગીઓને રાખો ! ” હું પેલા વકીલના વાધાથી ચીડવાઈને બોલી ઉઠ્યો “ કાઈએ પણ રાખવી તો જોઈએજ બાકી હું તો એમજ માનું છું કે તેમને રાખવી એ કાઈ રમતની વાત નથી હું જો તમારી જગ્યાએ હોઉં તો એકને આપી દઉં અને બીજાને ગળે ઈટ બાધીને કુડામાં ફેંપાડી દઉં ”

આટલું બોલીને મે જાડા સોનાના ચશ્મા-બીજી વસ્તુઓની સાથે એ ચશ્મા પણ હમણા તો મારી માલેકીના જ હતા-ઉતાર્યા અને સહેજ સ્મિત કરીને કોર્ટમાં નજર ફેરવી, પણ કોર્ટમાંથી તે સ્મિતને આવકાગ મળ્યો નહિ.

આખી ઈન્ટ મુખાઓથી ભરાઈ હોય એમ મને જણાતું હતું. તેમનાં એક પણ માણસ હાસ્યરસ સમજતો હોય તેમ જણાતું ન હતું, પણ મારે જે હોદ્દાની ફરજે તે વખતે અદા કરવાની હતી તે હોદ્દાને યથાશક્તિ ન્યાય આપવાની મારી ફરજ સમજીને હું શાત રહ્યો અને ફરીથી કેસ સાબળવાને પણ તૈયાર થયો.

“ વાહ, તમે હજી પણ મતોપ નહિં પામ્યા ? ” હું બોલ્યોઃ “ કાંઈ નહિ, ચાલો હું કેસ ફરીથી સાબળવાને તૈયાર છું બાકી આવા કેસમાં ઉભય પક્ષને રાજી રાખવાનું કેમ બની શકે ? પાછા સાક્ષીઓને બોલાવો—નહિં તો હું જ બોલાવું છું પ્રથમ આપણે ગુનેહગારને પોતાનેજ પૂછી જોઈએ એ પોતે આ બાબતમાં કાંઈક તો જાણુતોજ હશે હ, ગુનેહગાર ! તને કેટલી ઝેરીઓ છે ? ”

“ બે, નામદાર ! ” તે બોલ્યો.

તે બિચારાનો આનંદ પાછો અદૃશ્ય થતો જતો હતો અને તેના પ્રમાણુમાં પેલી બે ઝેરીઓના મુખ ઉપર પ્રકુલતા પ્રસરતી જતી હતી.

“ પણ બે ઝેરી પરણવાનું કાંઈ કારણ ? ” મેં જરા કરડાકી-ભર્યો ચહેરો કરીને પૂછ્યું.

“ નામદાર, હું બેમાયી એકેને પરણ્યો નથી ” તે બિચારો ગળગળો થઈ બોલ્યો “ મારે પરણવાની ઇચ્છાજ નહતી ”

“ પણ તે કેમ બને ? તું હમણાજ બોલ્યો કે તું પરણ્યો ! ”

“ નહિં, નામદાર, તે બન્ને મને પરણ્યા ” તે બોલ્યો “ પેલી દહોડ આખવાળી ઝેરીને તેના અને મારા મા બાપે પરણાવી અને બીજી મારો પૈસો જાઈને બળાત્કારથી મારી સાથે પગણી ”

“ એ પણ કીક ત્યારે તું બે ઝેરી પરણવાના ગુનાહમાંથી મુક્ત તો થયો, પણ કોઈ પણ કાયદો એવા જણાતો નથી કે જે તને મુખાંતી પદવી પ્રાપ્ત કરવામાં વિઘ્ન પાડે પણ હવે આપણે બે ઝેરીને તપાસીએ ચાલો, પેલી દહોડ આખ-પેલી પહેલી ઝેરીને અહિં રજૂ કરો ”

પોલીસો પેલી દહોડ આખવાળીને સાક્ષીના પાજરામાં લઈ આવ્યા.

“ કેમ ? તુંજ આ પુરુષના ઝનાનાની બડી બેગમ છે ને ? ”

મેં જરાક મશ્કરી કરવાની ઇચ્છાથી પૂછ્યું.

પણ એની સાથેજ પાજરામાં ધડાકો થયો પેલી ઝેરીના મો-માંથી સાખી નહિં શકાય તેવા શબ્દો, ‘ મશીન ગન ’માંથી જેમ

ગોળીઓ છૂટે તેમ, છૂટવા લાગ્યા હું ગભરાયો અને મેં ક્યાથી આ તોપને ઉસ્કેરી એમ મને થવા લાગ્યું.

“ કાતો આ હરામખોરને જેલમા મોકલાવો અને કાતો એને શિક્ષા કરવાનું મનેજ સોપો ” પેલી જૈરી મોટા ઘાટા પાડતી બોલી.

“ કેમ, બધવા, તારી શી મગજ છે ? ” મેં પેલા ગુનેહગારને પૂછ્યું “ જો હું તારી જગ્યાએ હોઉં તો હું તો કાગઠ હજી પસંદ કરું ત્યાં કાંઈક શાત જીવન તો ખરું ”

“ હાજી, હું પણ તેજ પસંદ કરું છું ” પેલો પુરૂષ ધ્રુજતો બોલ્યો.

“ પણ ત્યારે માફ થું ? પેલો મુ—જ્યારે જેલમા મોજ કરે ત્યારે માંડ ભરણુ પોપણુ કગનાર કાણુ ? ” બીજી જૈરીએ તાકુકા કર્યો.

“ માફ કરજો, હું તમારું અનિત્ય જ બૂલી ગયો હતો ” હું વિનયથી બોલ્યો “ અત્યા ભાઈ, તારું નસીબ પ્રુટેલું જણાય છે આવી બલાઓ ઉભી કરીને તે તારે હાથેજ તારે માટે કાશીનો માચડો તૈયાર કર્યો છે હવે એમાથી છૂટવાનો માર્ગજ રહ્યો નથી એ બન્ને તને ગામ્પી શકે તે અશક્ય છે, તેમ એ બન્નેના હાથમાથી છૂટા કરીને તને કાંઈજ સજા નહિ કરી એ પણ બની શકે તેમ નથી પણ આ બે જૈરી અહિં કુસ્તી કરે તો કેમ ‘ જો જીતે તે આ પુરૂષને લઈ જાય ”

હું સહેજ બચી ગયો પેલી બે જૈરીમાથી એકે કાંઈની છત્રી ઉપાડીને મારી તરફ ફેંકી હતી, પણ તેનો ઘા છેક ખાલી ગયો નહિ મારે બદલે પેલા ડહાપણુડાલા કલાર્કને બગબગ નાક ઉપર વાગી “ નામદાર, નામદાર, ” કરતો તે કલાર્ક નાકમાથી પડતા લોહીને અટકાવવા કાર્ટમાથી બહાર ચાલ્યો ગયો હું એથી બહુ ગુચવણુમા પડી ગયો કલાર્કને ઈજા થઈ એથી મને બહુ લાગ્યું નહિ હતું, પણ એમજ જો ચાલ્યા કરે તો વખતે બીજો ‘ બોબ ’ મને પણ વાગે એ વિચાર મારા હૃદયમા વ્યથા ઉત્પન્ન કરવા લાગ્યો એટલામા મને વિચાર આવ્યો કે મારેજ અહિંથી ચાલ્યા જવું હોય તો મને અટકાવનાર કાણુ છે ? આથી છત્રી ફેંકનાર જૈરીને પોલીસો લઈ ગયા એટલે હું ગભીરાઈથી બોલ્યો “ હવે તમે આ ગુનેહગારને છોડી મૂકો પાચ મીનીટ થાય એટલે બે જૈરીને પણ જવા દો. પછીથી એ ત્રણ એમનું ફાંડી લેશે. કાંઈના ખાનગી સાસારિક કજીયામાં કાર્ટને પડવાની જરૂર નથી ”

એટલામા પેલો લડકણો વકીલ પાછો વાધો ઉઠાવવા ઉભો

થતો હતો તેને મે લપકામા કહ્યું, “ બસ થયું કાર્ટને તમારો વાઘો સાબળવો નથી સાહેબજી ”

આટલું કહીને હું જતો હતો પણ મોટો ઝબ્બો પગમા આવ્યો એટલે મારો મોભો જરા બરાબર સચવાયો નહિ એમ લાગ્યું કારણ કે હું તરતજ પેલા ઉઘા આસન ઉપરથી નીચે આવ્યો. પણ મને બહુ વાગ્યું ન હતું એટલે તરત ઉઘીને હું એક ઓરડા બહારી ગયો એટલે પેલો વકીલ મારી પાસે આવ્યો અને મને પીછેલો જાણીને વિનયથી બોલ્યો, “ નામદાર, હું તમને આવી સ્થિતિમા જોઈને બહુ દિલગીર છું ”

મે જાણી જોઈને તેના બોલવાનો ભાવાર્થ નહિ સમજ્યો હોઉ તેમ બતાવ્યું “હા જુઓને, આવા મોટા ઝબ્બા તો—હા, જેને ટેવ પડી હોય તેને માટેજ છે પણ હમણા તો સાહેબજી, કાલે મળીશું ”

આટલું કહીને પેલો વળી પાછો કાંઈ વાઘો ઉઘાવે તે પહેલાં હું ઓરડામા અદશ્ય થઈ ગયો.

પાછળથી હું જ્યારે મારી પેલા માજીસ્ટ્રેટની ગાડીમા ઘેર જવા નીકળ્યો ત્યારે મને લાગ્યું કે મે જરા મુખાંધથી અને મારા હાસ્યરસના અખતરાથી ક્યુબર કરી મુકી છે મે જો પેલા ગુનેહગારને ત્રણેક વર્ષની સજા ફોફી દીધી હોત તો કાંઈ નહિ હતું. પણ આ તો મારા કહાપણમા પેલા બુદ્ધા માજીસ્ટ્રેટની આગર ઉપર પાણી ફેરવી દીધું.

પછી ગાડીવાળાને મારે માજીસ્ટ્રેટના વગની કાંઈક ખબર પૂછતી કે કેમ એ વિષે મનમા ભાજગડ થવા લાગી પણ આખરે એમ કરવાથી મારા અધિકારમા વાઘો આવે એમ ધારીને કળાથીજ નેટલું જણાય તેટલું જાણી લેવું એવો નિશ્ચય કર્યો.

‘ કેમ, સિતાગમ—તાડ નામ સિતાગમ કેની ? ’ મે ગાડીવાળાને પૂછ્યું “ તું બાઈને કહીને ગાડી લઈ આવ્યો છે ? ”

“ જી, મારું નામ તુકારામ, ” ગાડીવાળો બોલ્યો “ હાજી, બાઈને કહીને લાવ્યો છું ”

“ હ, ત્યારે મારે ઐરી પણ છે ખરી ! ” મને વિચાર થયો વળી આ કયા નવી પચાતી ! માજીસ્ટ્રેટ કુવારો હોત તો આ બધી પચાતી હતી ! પણ હજે, માથે પડી વિશ્વદેવા ”

ધર આગળ ગાડી હબી રહી કે તરતજ એક યુવાન, સુફર યુવતી દોડતી આવી અને મારો હાથ પકડીને બોલવા લાગી “બાપુ, તમે કેમ આજે વહેલા આવ્યા ? અહિં તો કોઈ યુવાન માથુસ આવ્યો હતો એણે એટલી ગરબડ મચાવી મુકી હતી કે આખરે લેવાને બોલાવીને તેને ધક્કા મારીને કહડાવી મૂકવો પડ્યો. તે શું કહેતો હતો તેની પણ મને તો સમજણ પડી નહિ, પણ એ આપણને બધાને ઓળખતો હોય તેમ જણાતું હતું. ”

પહેલેથીજ તેણે મારૂં અને પોતાનું મગપણ જણાવી દીધું એ ઠીક થયું એટલે મેં કાંઈક દિમતથી પૂછ્યું “પણ દિકરી, તે કેવો હતો ? ”

“હતો તો ખુબસુરત જુવાન ” તે બોલી, “પણ બાપુ, તમે પ્રતાપરાયને મળ્યા ? ”

એ વળી પ્રતાપરાય કોણ હશે એની મને શી ખબર ? એટલે મેં ગલ્લાતલ્લા મારવા માડયા “અહ—ના—નહિં ”

“એમ કેમ ? તે તો કોર્ટમાં આવવાનાજ હતા ! ” દિકરી જરા દીક્ષગીર થઈને બોલી

“હા હા, એ તો મળ્યાતાસ્તો ” મેં પાછો જવાબ દીધો. “એ પ્રતાપલાઈને મારા જમાઈગજની પદવી મેળવવાની ઈચ્છા થઈ આવી હશે એમ મને તરતજ જણાયું પણ આજે મારી તબીયત જરા બગડી આવી છે. ”

તે સુફરીએ બહુ રોહથી મને હાથ પકડીને મારા અભ્યાસ-ખડમાં લઈ જવા માડ્યો. જ્યારે ત્યાં જઈને હું એકત્રો પડ્યો ત્યારેજ મને મારી મુશ્કેલીઓનો ખરો ખ્યાલ આવ્યો હું મારૂં પોતાનું નામ, દિકરીનું નામ વગેરે કાંઈજ જણતું નહતો, તેમજ પ્રતાપરાય કોણ છે અને પત્થરરામ કોણ છે એ પણ મારે શી રીતે જણવું ? માટે મને તો એમજ લાગ્યું કે આ બેલ કાંઈ મારાથી અંત સુધી બજવાશે નહિં.

અને મારા શરીરમાં ફરતા પેલા બિચારા છુદ્ધા માજસ્ટ્રેટની મગજની શી સ્થિતિ હશે ? એ દિશામાં મને બહુ ભય જણાતો હતો. આખરે મેં એક સિગાર સળગાવી અને તેના ધુમાડા બેતા બેતા આખરે વિચાર કરીને રણછોડને બોલાવ્યો રણછોડ

માજીરદ્રેટના ઘરના વિશ્વાસુ નોકરનું નામ હતું એમ મને અનાયાસેજ જણાયું હતું

“ રણુછોડ, ” હું બોલ્યો “ તું વિશ્વાસુ છે અને પેટમાં વાત રાખી શકે તેવો છે માટે ઓરડાના બારણા જરા બંધ કર અને પછી આ સિગાર આપુ છું તે પીતો જ અને મારી સાથે વાત કરતો જ મારે તારી સાથે કેટલીક ખાનગી વાત કરવી છે ”

રણુછોડ આથી અજબ થઈ ગયો હોય તેમ લાગ્યું આ ઉપરથી મને લાગ્યું કે ખરા માજીરદ્રેટ સાહેબને પોતાને વિષે બહુજ માન હશે અને આ પ્રમાણે ચાકરને પોતાના ઓરડામાં સિગાર પીવા તો કોઈ દિવસ નહિ જ બોલાવતા હોય ! પણ તે વખતે મને આવા વિચારો બહુજ ક્ષુદ્ર લાગ્યા

“ હવે હકીકત આમ છે કે, રણુછોડ, ” હું સાવચેતીથી બોલ્યો “ કાણુ જાણે શાથી પણ મારી યાદદાન્ટજ ચાલી ગઈ છે આજે સવારે હું કોરટ ગયો ત્યાંથી આ પ્રમાણે થઈ ગયો છું હું મારૂં પોતાનું નામ પણ ભૂલી ગયો છું ”

“ આપનું નામ ગવ બહાદુર મણીશ કર ” રણુછોડે કહ્યું

“ અને મારી દીકરીનું નામ ? ”

“ કમળા બહેન ”

“ હ, હવે કાઈકિ યાદ આવે છે ખરું ” હું બોલ્યો “ કેમ સિગાર ફેવી લાગી ? ”

“ બહુ સારી છે, સાહેબ ” રણુછોડે ઉત્તર આપ્યો

“ હા હા હા ! તને એ સિગારની ક્યા નવાઈ હશે ! ” ચાકરો ગઈની બીડીઓ પીવામાં બહુ હોશીયાર હોય છે એ હું જાણતો હોવાથી હું બોલ્યો રણુછોડ આથી જરા ખશીયાણો પડી ગયો

“ હ, એમાં કાઈ નહિ તને એ પ્રમાણે પીવાની છૂટ છે ” મેં કહ્યું “ પણ મીસીસ મણીશ કરનું શું ? એ બાઈસાહેબ ક્યા છે ? ”

“ સાહેબ, એ હું જાણતો નથી—હ—એટલે—એ તો પહોંચી ગયા છે ” ગભરાટમાં રણુછોડ બોલી ઉઠ્યો

“ પહોંચી ગયા ? ” મેં પૂછ્યું

“ મારૂં કરજો સાહેબ, હું એમ કહેવા જતો હતો કે ગયે વર્ષે એ મરી ગયા આપ જાણોછોજ ને ” રણુછોડે કહ્યું

“ વાહ, એ પણ અજબ જેવું ! હું તો ભૂલીજ ગયો હતો

બાકી આ વાત સાધારણ બૂલાય તેવી નથી, ખડને, રણુછોડ । ”

“ એવી તક મને મળે તો હું કદાપિ બૂલુ નહિ । ” રણુછોડ પોતાના ઘરનો ત્રાસ સાભરી આવવાથી લાગણીથી બોલી ઉઠ્યો.

“ હશે, કાઈ નહિ, રણુછોડ, હિંમત, હિંમત । પણ આ ગરબડ શાની છે ? ”

બહાર બારણા આગળ કાઈક ધમાધમનો અવાજ આવ્યો. ચાકગડીઓની ચીસાચીસ અને માણુઓ ઝડપમા દોડતા હોય તેવું મળવાવા લાગ્યું.

“ એ તો પેલો દિવાનો છે માહેબ ” રણુછોડ ટેબલ પાછળ જવા લાગ્યો અને લયના ચિહ્ન જણાતાજ ત્યાંથી પોબાગ માપી જવાય તેવી મિથિતિમા ઉભો રહ્યો.

“ પેલો દિવાનો । હ, ઠીક હું તો જાણુતો હતો કે તેને પોલીસને સોપી દીધો હશે ” હું સ્વસ્થતાનો ડોળ કરીને બોલ્યો. “ એને અહિં મોકલો મારે તેની સાથે વાત કરવી છે ”

રણુછોડને જેવી મિગાગ પીવાની વાત વ્યાજબી લાગી હતી તેવી આ આજ્ઞા લાગી હોય તેમ જણાયું નહિ, પણ માગ ડોળને બેઠને આખરે નહિ છૂટકે તે મારી આજ્ઞાનું પાલન કરવા ગયો.

“ તારો એક મહિનાનો પગાર લે અને અહિંથી ચાલતો ચઢ જ, હુગમખોર । ” આ શબ્દો મારે ડાને પડ્યા.

“ હાજી સાહેબ-હાજી મહેરબાન-તમે આ તરફ-સાહેબ આ-દિ-વા-નો-સાહેબ, ’ આટલું બોલતાજ રણુછોડ પલાયન થઈ ગયો અને ટેબલની એક બાજુએ હું અને બીજી બાજુએ મારી પોતાનીજ ખરી જાતને જોવાનો અસાધારણ અનુભવ મને મળ્યો.

તે દિવાનો હોય કે નહિ, ગમે તે હોય પણ ને મારી આગલી જાત બહુજ ઉશ્કેરાયલી મિથિતિમા હતી એટલું તો ચોક્કસ જણાતું હતું તે-સરળતાને ખાતર હું તેને દિવાનોજ કહીશ-દિવાનાને કાઈ ગભીર અન્યાય થયો હોય અને તેનો તે બદલો માગતો હોય તેમ જણાતું હતું.

“ હુગમખોર, ગધેડા, ડામીજ, શયતાન, ” તેણે શરૂ કર્યું “ ખબ્બીસ ”-પણ તેનાથી વધુ બોલાયુંજ નહિ, ગુસ્સાથી લાલપીળો થઈને તે સુવાળા ગલીયા ઉપર હાથમા સાંજનું જાપુ લઈને કાઈ અજબ પ્રકારનું નૃત્ય કરવા લાગ્યો.

“ હ, સલાળજે ભાઈ, ગલીઓ કિમતી છે. ” મે કહ્યું “તુ શેને માટે અહિં આવ્યો છે તે હુ જાણુ છુ, પણ તુ જરા ધીરો પડે તો મારી યથાશક્તિ હુ તને બદલો આપવા તૈયાર છુ ”

“ નહિં, બદમાશ, તુ તૈયાર નથી, તુ તૈયાર થઈ શકે તેમજ નથી ” દિવાનાએ ચીસ પાડી “ આ જોયુ ” જગ આખ ઉધાડીને આ પેપર વાચ્ય । દરેકે દરેક છાપામા આ વાત આવી ગઈ છે અને મોટામા મોટા ટાઇપમા છપાઈ છે ‘ માજસ્ટ્રેટની વિચિત્ર વર્તણૂક । ’ ‘ કોર્ટમા શરમ ભરેલા બનાવો । ’ લાખી ઝળકતી કારકીર્દિનુ આ કેવુ સાફ છેવટ । અને હજી તુ મને હંડે પેટે કહે છે કે તુ બદલો આપવા તૈયાર છે । બાળ તારી આખ અને લે આ વાચ્ય । ”

મે વાચ્ય ખાસ્સુ અડધુ પાતુ ભર્યું હતુ અને વળી અધિ-પતિએ લખેલુ તે તો જૂદુ દુકામા સાગ એ હતો કે કોર્ટમા રાત બહાદુર મણીશ કરે જે સીન લજબ્યો હતો તે ઉપરથી કાતો તેમનુ ભેજુ ચસકી ગયુ હતુ અને કાતો તેમણે ખૂબ દારૂ દાગ્યો હતો ગમે તેમ હો પણ જેમ બને તેમ જલદીથી તેમણે પોતાની જગ્યાનુ રાજનામુ આપવુ જોઈએ ।

“ ખરેખર દિલગીર છુ ” વર્તમાનપત્રમા આવેલ લેખ વાચી રહ્યા પછી મે કહ્યું “ જો હુ તમારી જગ્યાએ હોઉં તો હુ તો દિવાનોજ રહેવાનુ પનદ કરૂ આ પ્રમાણે થયા પછી સ્પષ્ટિકરણ કરવાને માટે યત્ન પણ કરૂં એ આપણા બન્નેની શક્તિની બહાર છે જો આ વાત આ પ્રમાણે જાહેરમા આવવાની છે એમ હુ જાણુતો હોત તો હુ પેલા બધવાને જન્મટીપજ આપી દેત પણ જો ખરૂ પૂછાવો તો ગમત હતી દોગ્ત । મે તો પેલી બે ડાકણોનો પેલાને માટે કુસ્તી કરાવવાનોજ વિચાર કર્યો હતો અને તેમાથી એકે તમાગ કલાર્કની આખ ફોડી નાખવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો હવે એ તો ઠીક પણ તમારી છોકરી ખુબસુરત અને હોશીયાર છે હો—”

હુ નસીબથીજ બચી ગયો પેલા દિવાનાએ એક ખડીયો ઉચકીને ખરાખર તાકીને મને લગાવવાનો યત્ન કર્યો હતો.

“ પુન દિલગીર છુ, મારા દોસ્ત । ” હુ બોલ્યો “ આ બાજતમા રહેલો હાસ્યરસ મને જેવો સમજાય તેવો તમને નહિ સમજાય એ ગ્વાલાવિક છે પણ જુઓ, મે મારી ઈચ્છાથી આ

આન લેવાનું નહોતું ધાર્યું શું બનવાનું છે એનો મને કશોજ ખ્યાલ નહતો, અને હવે પણ હું મારી સ્થિતિથી સતોષ માનું છું એમ માનવાનું નથી તમે ધરડાધ્રુવડ છો અને અત્યારમાજ મને લાગે છે કે આ તમારૂં ખોળીયું કાઈ ઝાઝો વખત ટકે તેમ લાગતું નથી મંધિવા છે કેમ ? ”

“ હા, મંધિવા છે ” તે જરા ભાર મૂકીને ખોલ્યો અને તેના મુખ ઉપર કાઈક આશાના કિરણો જણાવા લાગ્યા.

“ હ, એટલું બધું ખુશ થઈ જવાનું કારણ નથી, કારણકે પેલો કોર્ટનો ઘોટાળો ડાળા ધુરકતો સામે ઉભોજ છે ” હું ખોલ્યો. “ એમ કાઈ છેક આ એકનાજ સ્વાર્થની બાબત નથી હો કે ! પણ જો તમે શાંતિથી અહિં બેસવાનું અને આ બાબતની ચર્ચા ચલાવવાનું કબૂલ કરતા હો તો આપણે સિગાર પીતા પીતા આ વાતનો નિર્ણય કરીએ અને જો બન્નેના લાલની વાત હશે તો હું વિચાર કરીશ ”

પ્રકરણ ૪.

જેમાં માજીસ્ટ્રેટ એક સૂચના કરે છે અને તેનું પાલન કર્યાથી વધુ ગુન્યવણુ દિલી થાય છે.

પોતાને થયેલા નુકશાનથી હજી પણ ધૂધવાતો માજીસ્ટ્રેટ એક ખુરશી ઉપર બેઠો મે સિગાર આપવા માડી પણ તે તેણે સ્વીકારવાની ના પાડી—જો કે તેમ કબૂલાતી તેને કશી જ જરૂર હતી નહિ, કારણ કે ખરૂં જોતા સિગાર તેની પોતાની માલેકીનીજ હતી.

“ પ્રથમ તમે મને એ કહો કે, ” મે કહ્યું “ તમે મિ રૂપાતર કપની, લીમીટેડ વિષે કાંઈ જાણો છો ? ”

“ ના—હા—એટલે જાણું કે—આજની ટપાલમા મને કાઈક વિચિત્ર-સરકયુલર મળ્યો હતો ખરો મે એના ઉપર ઝાઝું ધ્યાન આપ્યું ન હતું, પણ અંદર અતિશય ગપગોળા છાટયા હતા અને મારો વિચાર એ સરકયુલરને પોલીસને સ્વાધીન કરવાનો હતો ”

“ એમા ગપગોળા જેવું કશું હતું જ નહિ, તદ્દન સાચું જ છે. ” હું ખોલ્યો અને મે પ્રો રૂમજીમલાલ સાથેનો મારો અનુભવ જોટલો થયો હતો તેટલો લબાણથી માજીસ્ટ્રેટને કહી સંભળાવ્યો.

માજીસ્ટ્રેટ આ સાબળીને બિલ્કુલ સંતોષ પામ્યો નહિ, ઉલટું જાણે કાંઈ અલાદીનના દિવા જેવી વાત પોતે સાબળવા નહિ માગતો હોય તેમ દેખાયો.

“ ઠીક ત્યારે, ” મેં હડે કલેજે જવાબ આપ્યો, “ મારે હવે કાંઈ વિશેષ કહેવાનું ગ્રહીતું નથી મારી યાદદાસ્ત વિચિત્ર થઈ ગઈ છે અને તમને પણ એજ પ્રમાણે થયું હોય એમ લાગે છે પછી કન્યા તમે જાણી જોઈને આ પ્રમાણે ઢોગ કરીને કાંઈને છેતરવા માગતા હો તો જુદી વાત છે ”

આથી માજીસ્ટ્રેટ સાહેબ તરત ઠેકાણે આવી ગયા, અને મારે એજ જોઈતું હતું

“પણ-પણ આ વાત માનવા જેવી નથી” તે બિચારો બોલ્યો.

“ એ મનાય એવી જ છે, માનવી જ પડશે ” હું બોલ્યો.
‘ પણ હવે આપણે શું કરવું એજ વિચારવાનું ગ્રહીતું છે કેટલી-વાત એમને એમ માન્ય ગાખવી પડશે અને ધિ રૂપાતર કપની લીમીટેડને પણ કબૂલ રાખવી પડશે અલબત્ત, હું ધાડ તો આ પ્રમાણે જ હું ચાલવા દઈ શકું, પછી તમારેથી થાય તે તમે કરી લ્યો પણ મારે તેમ કરવાની ઇચ્છા જ નથી ગુન્સો લાગે તો માફ કરજો પણ તમારે જોણીયું ખખળી ગયેલું છે, જરીપુગણ અને ‘ જઈ જઈ ’ ડગી રહેલું છે એટલે મને તે બિલ્કુલ ગમતું નથી મારા જોણીયામા પ્રમાણમા રહેવાનું હું વધુ પમદ કડ છું વળી અહિં મધિવા અને ડાકટરો અને નર્સો વગેરે અનેક મતાપ ખડા છે માજીસ્ટ્રેટ થવાથી પણ આ બધાનો બદલો વળી જતો નથી ”

“ તમે માજીસ્ટ્રેટ તરિકે ધણા દિવસ રહી શકવાના નથી ” તેણે હોઠ પીસીને કહ્યું “ સરકાર તમને તરતજ રાજીનામું આપવાનું હુકમ અને તે પણ એવી રીતે કે તમાગથી ના પાડી શકાયજ નહિ ! ”

“ હા હા હા હા ! પણ પેનશન તો છે કેની ! ” મેં હસીને કહ્યું

“ તેમ સધિવા પણ છે કેની ! ” પેલાએ સામો ઉત્તર વાળ્યો.

“ મારે કાંઈ તમાડ આ સડી ગયેલું પાજર જોઈતું જ નથી ” મેં કહ્યું “ તમે ચીડવાતા નહિ પણ તમારે શરીર તદ્દન થડ કલાસ છે ”

“ હવે તો મારે પણ એ શરીરને માટે કાંઈ ખાસ ઇચ્છા નથી ” તે દીલગીરીથી બોલ્યો “ મને મારા ધંધાને માટે ખાસ લાગણી હતી અને તે ધંધો તો તમે ગંધેડાઈથી પૂરો કર્યો ”

“ અરે, એમા મારા લાઈ, ગલગવા જેવું શું છે ? ” મે તેને ઉત્સાહ આપવા કહ્યું “ ડાક્ટરને મમજીવીને છએક મહીના રળ લઈ લીધી, એટલે બહુ જૂલી જવાગે ”

“ ખરેખર તમે એમ ધારો છો ? ” તણે પછયુ તેનો ચહેરો પાછો આશાથી પ્રકુલિત થતો જતો હતો

“ અરે, મારી ખાત્રી છે ” હું બોલ્યો, “ પણ પાછુ બદલાવુ કેવી રીતે ? ઘોઠા લઈને રૂમઝુમલાલને મળવા જઈએ ? એ ત્યાં ગહે છે તે તો હું જાણતો નથી, પણ એને શોધી કહાડવામા ઝાઝી મુશ્કેલી નહિ નડે એનો મગધુલગ ગોખશું ? ”

“ પણ ત્યારે તમારી પાસે પેલી ટીકડીઓ છે તે અજમાવો તો કેમ ? ” તેણે પછયુ, એનાથી તમે માગ બોળીયામાથી મુક્ત થશો એટલે હું તમારા બોળીયામા આવી જઈશ ”

‘ વખતે એમ થાય પણ ખરે ’ મે શકમદ જવાબ આપ્યો “ પણ મારે કેમ ? ”

“ અરે તમે પાછા તમારી અન્મલ જગ્યાએ આવી જશો ” તે બોલ્યો ‘ ચાલો જલદી કરો ’

“ સ્વાદમા ટીકડીઓ બહુજ ખગળ છે ” હું બોલ્યો ‘ તમે એકાદ લેજો ? ’

‘ ના, માફ કરો ’ તેણે કહ્યું ‘ જોઈએ તો લેમન સાથે ગળી જાઓ ’

હું કટાણુ મો કરીને ટીકડી ગળી ગયો

*

‘

*

*

“ મેના, મધુરી મેના ! હું તને શું કહીને બોલાવું ? ”

“ મને ? મને તારો દાદો કહીને બોલાવ, કે દાદાનો દાદો કહીને બોલાવ ! ” મે આખ ચોળતા કહ્યું કાઈ એક શરમાળ, વિચિત્ર નવજુવાન મીસ્તર મારો હાથ પકડવાની કોશિશ કરતા બોલતા હતા તે જોઈને હું અજબ જ થઈ ગયો

મારા હાથને શું થયું છે તે જોવાને જોયું તો ખુબસુરત, આરસના જેવો શ્વેત મારો હાથ ! મે મારા શરીર તરફ જોયું—મારાથી ચીસ કેમ નહિ પડાઈ ગઈ તેજ આશ્ચર્યજનક હતું ! યા ખુદા ! છેલ્લામા છેલ્લી ફેશનનુ પોલકુ અને ચીપટી બોસેલી સુખડીયા રંગની, ઝીક કસબથી આરીના કામથી ભરેલી સાડી ! હાથે સોનાની રીસ્ટ-

વાય, ગળામા મોતીનો નેકલેસ અને કાને હીરાની ભુટ્ટી । અને મારૂ નામ-પેલો મુર્ખ તો તેમા વળી, ‘ મધુરી મેના ’ કહી મગ્તો હતો અને મારા હાથને એ ખાઈ જવા માગતો હોય પણ કેવી રીતે ખાવો એ સમજાતું નહિ હોય એમ તે ચહેરાના ચાળા કરતો હતો ।

અલખત મે પણ મારા જીવનમા આ પ્રમાણે કરેલું અને હું સ્ત્રી હોત તો મને કદાચ ગમત, પણ જે વસ્તુસ્થિતિ હતી તે સ્થિતિમા મને તે બિલકુલ પસંદ નહતું

“ ભાઈ, મુખો નહિ બન નાહક ” હું ચીડવાઈને બોલ્યો. “ જરા ગોટાળો થઈ ગયો છે માટે હમણા તું આ બધું જવા દે, નહિ તો નાહક પરતાર્પણ માજીસ્ટ્રેટ સાહેબ પોતાના શરીરમા પાછા પહોંચી ગયા તે નક્કિ, પણ સેવક પોતે કયા અને કેમ આવ્યા તે મારાથી જરા પણ સમજાતું નથી ”

“ હુ-અ-મેના-મીસ દર-હુ ” પેલો બિચારો તો ધડાકો સાલણીને એકદમ તતપપ જ થઈ ગયો

ગરીબ બિચારો ! એ પણ બીજું શું કરે ! વળી તે વખતે મને એમ પણ જણાયું કે પ્રોફેસર રૂમઝુમલાલને પોતાની શોધમા હજી ઘણા સુધારા કરવા પડશે તેમ થશે તોજ તેની શોધ જગત સ્વીકારશે

સાડી અને પોલકાને લીધે હું બહુ કઠંગી ગિથિતિમા મૂકાયો હતો, પણ તેમ છતાં હું સ્વસ્થ રહ્યો અને મારી સ્થિતિ વિષે કાંઈક વધુ જાણવાનો યત્ન કર્યો

“ જુઓ આપણે મુખો ન થવું જોઈએ ” મે જગા લાડ કરતા કહ્યું

“ પણ મીસ દર, મને આમા કાંઈપણ સમજણ પડતી નથી ” પેલાએ ગલગયલે અવાજે કહ્યું “ તે સહેજ ચીડવાયો હોય એમ જણાતું હતું, પણ એમા મારો વાક શો ? ”

“ મીસ દર, આપણા બેની સ્થિતિમા ધણો ફેર છે એ હું જાણું છું, પણ તમે મને આશા આપી હતી તેથીજ હું આ પ્રમાણે વર્તન કરવા લલચાયો ” તે બોલ્યો “ કદાચ મી દર-”

“ હા, બરાબર કહ્યું હવે જુદો પસરવા માગે છે. ”

મારા કહેવાથી તેને જેટલી અન્યબી થઈ તેના કરતા મારા કહેવાની રીતથી તેને વધારે અન્યબી થઈ હોય એમ જણાયું

“કેમ, મને મરદોના જેવી કડક ભાષા બોલતા નહોતું આવડતું એમ જાણતા હતા ?” મેં પણ હવે ઝડપથી કામ લેવા માડ્યું. “તમે ધારો છો કે તમે મને ઓળખો છો, પણ તેમ નથી—સમજ્યા ? સરસ્વતિ પણ પૂરેપૂરી વાપરી શકે તેમ છું.”

“આ વિશ્વ શક્તિ તમારામાં હશે એમ હું ધારતો નહોતો.” તેણે કટાક્ષમાં કહ્યું. “ખીજ સ્ત્રીઓના પ્રમાણમાં તમારામાં રહેલું ઉચ્ચ પ્રકારનું સ્ત્રીત્વ, લજ્જા અને મૃદુતા વગેરે ગુણોથીજ હું આકર્ષાયો હતો.”

“અને હવે તમારી બૂલ ભાગી ?” હું બોલ્યો. “તો વળે માપી જાઓ, રસ્તો ખુલ્લો છે.”

આ પીડાને પતાવવાનો આ રસ્તો ઠીક છે એમ ધારીને હું બોલતો હતો, પણ તેજ વખતે મને બિચારી ખરી મેનાને માટે બહુ જ લાગતું હતું.

“ત્યારે હું જાઉં તે પહેલા તમને હું ઉપર ગળ્યામાં મૂકતો જાઉં ?” પેલો બોલ્યો.

“મારે ત્યાં આવવાની બિલકુલ ઇચ્છા નથી.” હું બોલ્યો. “જરાહિમત ધરો અને મનમાં ધીરજ રાખો, સમજ્યા ? હું હમણાં પૂરેપૂરી હકીકત તમને સમજાવી શકું તેમ નથી પણ આમાં બહુ માટો ભેદ છે આજે મારૂં મગજ ઠેકાણે નથી ખરી મેના તમારી સાથે પ્રેમમાં પડેલીજ છે તે વિષે મને કશો શક નથી માટે જો બેએક દિવસ પછી તમે અહિં આવશો તો બહુ ઠેકાણે આવી જશે બે કુમળા હૈયાને મારે કૂર ઝખમો નથી મારવા, પણ આથી વધુ ખુલાસો મારાથી હમણાં થઈ શકે તેમ નથી.”

“તમારો બહુ ઉપકાર થયો.” બિચારાને બહુ ચીડ ચડી હતી તેથી કચવાતે બોલ્યો. “પણ તમારા બોલવામાં મને જરાય સમજણ પડતી નથી.”

“હું પોતેજ સમજી શકતી નથી એટલે તમને તો ક્યાંથી જ સમજણ પાડું ?” હું બોલ્યો.

“પણ હવે જાઓ બા, બહુ થયું, ભુલ્યો બહુ સારો છોકરો છે—જાઓ જુઓની જાણો છો કે અમારા કમળાશકર કાકા ગુજરી ગયા છે તેથી મારૂં મગજ જગા અસ્થીર છે.”

“ત્યારે મેના—” તેણે પુનઃ સર કર્યું.

“ અરે બાપુ, તારી મેના એક સ્વર્ગની સુદરી જેવી છે, પણ બેએક દિવસ થોભી જાઓ એટલે સૌ સારાવાના થશે ”

પેલો બિચારો આ શબ્દોથી ધણો ગભરાઈ ગયો હોય તેમ લાગ્યું આથી મને હમવું આવ્યું એટલે ભાઈ તો પિત્તો પાછો ખસ્યો

“ અલ્પત, જો મારે લીધે તમને માત્ર હમવું આવતું હોય, ” તે ગુસ્સાથી બોલ્યો “ તો મારી હાજરીથી હું તમને મતાપવા નથી માગતો પણ આમા હાસ્યરસ કયા મમાયો છે તે જરા સમજવશો ? ”

હવે મારાથી પણ તેની સાથે ઝાઝી માથાઝીક થતી ન હતી તેથી જેમ મગજમા આવે તેમ ફેકવા માડ્યું “ સમજવશો ‘ મમજવશો કે ફિલસુફી ઉન્હા ઉન્હા લજ્યા તણી ! ભાઈ, મારા બાવા, હું તમારા પ્રત્યે હસી ન હતી પણ કમળાશ કર કાકાને હસી હતી ”

“ કમળાશ કર કાકા ! ” તે ગુચવાઈને બોલ્યો

“ હા, કમળાશ કર કાકા ! તેમનું કોઈ ઉલ્લુએ ખૂન કર્યું છે ખરેખર, મન તો એટલું હસવું આવે છે—” આટલું બોલીને મે હાથની એક પ્રચડ ગર્જના કરી

“ કાઈના ખૂનની વાતથી આપણને હસવું આવે તે સમજી શકાય તેવી વાત છે ઠીક, સાહેબજી ” પેલો આટલું બોલીને ગુસ્સામા ચાલ્યો ગયો

“ સાહેબજી, ‘ થે કયુ વેરી મચ ’ ” હું બોલ્યો “ મને લાગે છે કે મે આ વખત મજાક થોટાજો કર્યો છે પેલો બિચારોયે કાઈ સારો માણસ જણાય છે પેલા સાળા રૂપાતરને મારે તે શું કહેવું ? હું તો હોલામાથી નીકળીને ખાસ્સો ચુલામા આવી પડ્યો એમ મને લાગે છે પેલા ખખળી ગયેલા માજીટ્ટેટના બોળીયામા તો હું ગમે તેમ ચલાવત, પણ આ તો મીસ મેના દર ! મારા બાપરે ! આ તે કયા લગી ચાલશે ? હશે, નસીબ પણ હવે મારે નિરાંતિ કાક જગ્યાએ બેસીને ધુમ્રપાન કરવું પડશે તે વિના આમા પત્તો ખાવાનો નથી અને માગ વિચાર પણ સારી રીતે જોઈવી શકવાના નથી ”

પેલાની સાથે વાતચીત વખતે હું એક ખુરશી ઉપર બેઠો હતો ત્યાંથી હું ઉઠ્યો અને આમ તેમ ફરીને ચાકરોની બેસવાની જગ્યાએ પહોંચ્યો ત્યાં એક પુરૂષ જણે આ જગ્યા પોતાની માલેકીની જ હોય તે પ્રમાણે એક લાગલી આરામ ખુરશી ઉપર લાખા

ટાટીયા કરીને ખીડી પીતો સતો હતો હું ત્યાં આવી ગયો એટલે તરત એ તો ગભરાઈ જાયો અને ખીડી વાસા પાછળ ધરીને ઉભો થઈ ગયો.

“ તુ કાણુ છે ? ” મેં પૂછ્યું.

“ જી, હું રામજી ” બહુજ આશ્ચર્ય પામીને તે બોલ્યો.

“ હ, રામજી, ” મેં પૂછ્યું “ બોલ, આ ઘર કોનું છે ? ”

“ બહેન, આપનું-આપના બાપનું ” પેલો બિચારો આવા સવાલોથી ઠડો આઘસસજ થઈ ગયો હતો.

“ તુ બહુ હોશિયાર જણાય છે, હો. રામજી, મને પહેલેથી એમ જણાયું હતું કે રામજી બહુ વિશ્વાસુ છે અને કેટલીક વાતો ખાસ ખાનગી રાખી શકે છે ચાલ મને કહે તો, તારી પાસે પાઈપ-ચીરટ છે ? ”

“ બહેન, સિગરેટ આપુ ? ” તે બિચારો ધ્રુજતો ધ્રુજતો બોલ્યો.

“ અરે સિગરેટથી ધૂળ કામ ચાલે ? અહિં તો મહાભારત પ્રનો ઉકેલવા છે-નાના સુના નહિ, માટે પાઈપ તો જોઈએ જ ધગ્માથી એકાદ તફડાવી નથી ? ”

રામજી ગભરાતો ગભરાતો ગયો અને એક પાઈપ અને તે બાકુનો દાળડો (ધગ્માથી ચારેલા) લઈને પાછો આવ્યો, ને બોલ્યો “ બહેન ગાહેજ જણાશે તો ગુસ્સે નહિ થાય ? ”

તે સાહેબને ચાડી કરવા કાણુ જવાનું હતું ? ” હું બોલ્યો અને એના હાથમાથી બન્ને વાના લઈને મારી અસલ જગ્યાએ આવ્યો ત્યાં નિરાતે એક ખુરસી ઉપર બેસીને મેં પાઈપ સળગાવી અને વિચાર કરવા માડ્યો પણ કોઈપણ માર્ગ સૂઝ્યો નહિ. પાઈપ પૂરી થઈ એટલે મેં ખીજી ભરવા માડી અને તે સળગાવવા જતો હતો એટલામા વિષ નડ્યું દાદર ઉપરથી કોઈ નીચે ઉતરે છે એમ મને લાગ્યું મેં તરતજ પાઈપને મારી કમ્મરે ખોશી દીધી.

“ ઓહો ! મેના દિકરી, તુ તો અહિંજ છે ને ? અમે બધા ક્યારની તારી વાટ જોઈ રહ્યા હતા કે મેના ગઈ ક્યા ? ”

એક ઉંચી ખુબસુરત સ્ત્રી દાદરના કંઠરાને અડીગીને મારી સાથે બોલતી હતી તેના મુખ ઉપર શાત અધીરાઈના ચિહ્ન સ્પષ્ટ જણાતા હતા.

“ મને જરા ફેર ચડી આવ્યા હતા-ઉપર સાળુ એટલું -ગરમી એટલી હતી કે મારું માથું ફરી આવ્યું ” હું ધીમેથી બોલ્યો.

“ મેના, ગમે તે કારણ હોય હવે જલદીથી મારી સાથે ઉપર આવ ઉપર બધા તારીજ રાહ જોયા કરે છે હું તને બોલાવવા વહેલી આવત, પણ હું તો જાણતી હતી કે તારી સાથે નવીનચંદ્ર છે એટલે હું આવી નહિ નવીન ક્યા છે ? ”

“ એતો ભાઈ વટાણા વાવી ગયા ” કંકડતી કડીમા, પ્રભાતમા કાંઈ મનુષ્ય ફાસીને માચડે ચડવા જતું હોય તેવા ઉત્સાહથી હું આટલું બોલીને તેની સાથે જવા તૈયાર થયો.

“ મેના, મેના, તું કેમ આવા હલકા શબ્દો વાપરે છે ? ” પેલી સ્ત્રી ચીડવાઈને બોલી “ હું આવી ભાષાને કેટલી ધિક્કાર છું તે તું જાણે છે ”

“ આ તો મારા માતૃશ્રી જ લાગે છે ” મને વિચાર થયો.

“ માફ કરજો મમ્મા, પણ મારું માથું બહુજ ચડ્યું છે એટલે બોલવાનું તો રહ્યું પણ મારાથી વિચાર મરખો પણ થઈ શકતો નથી ” હું બોલ્યો.

પેલી સ્ત્રી ગુચવાઈ ગઈ અને સ્નેહથી ધીમેથી બોલી “ મેના, બાપુ, તારી તબિયત ખરેખર નબળી જ જણાય છે-નહિ તો તારી ગરીબ બિચારી મા એક વર્ષ થયા મૃત્યુ પામી છે તેને તું જૂલી જાય અને મને મમ્મા કહીને બોલાવે ! પણ દિકરી, તારા બાપ પણ તારી રાહ જુએ છે અને મને ખાસ બોલાવવા મોકલી છે ”

મારી ધારણા આ પ્રમાણે ખોટી કરવાથી મૌન ધાગણ કરવા-મા જ લાલ છે એમ મને જણાયું ઉપર દોલમા દાખલ થતાજ “ ઓહો, આખરે મેના બહેન જણાયા ” ના પોકાર ગાળી ઉઠ્યા અને તરતજ પેલા નવીનચંદ્ર જેવાજ એક બીજા ઉલ્લુ મને સામે લેવા આવ્યા.

“ મેના, અમે તમારા વિના, જેમ પાણી વિના મીન તરફડે તેમ તરફડતા હતા ” તે ભાઈ બોલ્યા.

“ અહિ કાંઈ નાટક બાટક લજવવું ધાર્યું છે કે શું ? ” મારે કાંઈક જવાબ આપવો જોઈએ એમ ધારીને હું બોલ્યો.

“ કેમ, નવીનચંદ્ર પાસેથી આ જાતના હારયરસના પાઠ શીખો છો કે શું ? ” તેણે ટકાર કરી.

“ અરે, નવીનચદ્ર જેવા તો સત્તરને વેચીને ચણા ખાઈ આવુ ! ” મેં સામે જવાબ વાળ્યો આ પ્રમાણે બોલતા હું સ્ત્રી-મહાત્મા જાળવા જતો હતો એવામા માડી પગમા આવી અને મને ઢોડર વાગી પેલા ભાઈએ મારો હાથ નહિ પકડી લીધો હોત તો હું આખી ગળાપાર્ટીને સાજાગ દડવત જ કરત પણ એ નહિ થયું તેના બદલામા ખીજી થયું સગરર કરતી એક વસ્તુ મારી કમરમાથી સરીને જમીન ઉપર કડાક અવાજ કરીને પડી મેં ભયભીત આખે જોયું તો મારી પાછપ ! બધી સ્ત્રીઓને કેટલાક પુરૂષો સર્વ આ અસાધાગળ વસ્તુને જોઈ ગલા અને દિંગજ થઈ ગયા પણ હું કાઈ એમ સપડાઈ જાઉં તેમ નહોતું. પેલા ઉલ્લુકે પકડેને મેં તગત જ ગોદો માર્યો અને ધીમેથી કહ્યું, “ જોયા શું કરો છો ! ઉપાડી લ્યો અને તમાગ ગળવામા મેગવી દો ” પછી મેં મોટેથી કહ્યું, “ વાહવાહ, ગળવામાથી પાછપ પણ ફીડ પડી જાય છે ! ”

સ્ત્રીઓ પ્રત્યેની મનમાનવૃત્તિ પેલા યુવાનમા નહત તો માડે શું થાન એ ધાગવું બહુ મુશ્કેલ હતું, પણ સુભાગ્યે એ યુવાન કાઈ પણ સ્ત્રીને માટે કુવામા પણ ભૂરકો મારવાને ચૂકે તેવા નહોતો એટલે તરત વાકા વળીને એણે હમતા હસના પાછપ ઉપાડી લીધી અને ગળવામા મૂકી બિચારો અપ-હુ-ડેટ માણુમ અને ખીડી તબાકુને તો તે અડકતો જ નહોતો એમ બધાને બતાવતો હતો એટલે આ પ્રમાણે પાછપ પોતાની છે એમ કહેતા તેને નવનેજા પાણી ઉતર્યું !

“ આ સદ્ગુણુ ગામત પણ નરીન જાણે છે કે ? ” પોતે બધાના દેખતા બન્યો તેનું વેગ વાળવાને તેણે કટાક્ષમા કહ્યું

“ અરે, એ તો મેં પેલા ગમજીની પાછપ હતી તે મશ્કરીમા સતાડેલી હું ઘણી વાર એ બુદ્ધાને બનાવું છું ” મેં જવાબ આપ્યો

‘ આહ, ભાન્યશાળી રામજી ! ” તેણે દીર્ઘ નિશ્વાસ મૂકીને કહ્યું

“ તમારે એ સ્થિતિમા આવવું હોય તો સ્થાન છે ” મેં કહ્યું

“ ના, માફ કરો, થેકયું નવીનની સામે કાઈ માગથી હરિફાઈ થાય ! ” તે હસીને બોલ્યો

પછી બધી સ્ત્રીઓની સાથે મેં ગમે તેમ ઘોટાળા વાળ્યા ગરબા ગવડાવતા તો મને કેમજ આવડે ? પણ એનો બદલો મેં

મેવક હારમોનિયમ વગાડવામા એકા એટલે, હારમોનિયમ ઉપર મારો અથગ કાણુ બતાવીને વાળ્યો માગ બાપ અને બીજો સ્નેહી વર્ગ પણ મારી આ કુશળતા જોઈને છક થઈ ગયો તે ઉપરાંત મેં ઘણાક પુરૂષોને બનાવ્યા ગરબામા માડે એકટીંગ જોઈને તો બધા હેરત જ પામી ગયા, અને મેના જેવી શગમાળ છોકરી એકદમ આવી બેઘડક મશ્કરી કરનાર અને નકટ કેમ થઈ ગઈ એના વિચારમા બધા ગોથાજ ખાતા ગયા.

આખરે ગરબાપાર્ટી પૂરી થઈ અને હું ગમે તે યુક્તિપ્રયુક્તિથી મારો ઓરડો ક્યો છે તે જાણી શક્યો અને ત્યાં જઈને ધમધસાટ ઉઘી ગયો તે બીજો દિવસે છેક આશરે સાડા બારેજ ઉઠ્યો.

પ્રકરણ ૫.

જેમાં મારા પિતાને કેટલાક પુરૂષો મળવા આવે છે અને સેવક એક નાનો છોકરો બની જાય છે.

હું સવારે ઉઠ્યો ત્યારે માડ માથુ ધ્રુમ થઈ ગયું હતું ગતે મેં સાડી બદલવાની તમ્બી જ લીધી ન હતી એથી હું બહુ ખુશ થઈ ગયો કોઈ બતાવે તો હું માડી પહેરી શકું, કોઈ પહેરતું હોય તો હું શિખામણ આપી શકું, પણ કોઈની મદદ વિના સીનો પોષાક પહેરવો એ મારી શક્તિથી વિશેષ હતું તેથીજ મેં ડહાપણ વાપર્યું હતું, અને ગતનો ભપકાભર્યો પોષાક જ પહેરી રાખીને હું સુઈ ગયો હતો.

મને ભુખ કકડીને લાગી હતી એટલે ખોરાકની શોધમાં ગયા વિના છૂટકો ન હતો મોટાના ઘરમા કોઈ કોઈની દરકાર ભાગ્યે જ ગળે છે એટલે હું સાડાબારે ઉઠ્યો હતો તેમ જતા પણ તે વાતથી કોઈ આશ્ચર્ય પામ્યું હોય તેમ જણાતું નહતું ખરેખરી મેના તો બિચારી અડધું ચોપડું અને એક વાડકી દુધ લે તો ધગઈ જતી હશે, પણ સેવકને એટલાથી કેમ સતોશ થાય !

પહેલા તો એ ઓરડામા બેઠો બેઠો જ ચાકરને બોલાવવા ધટડી મારવાની ઇચ્છા થઈ, પણ એ માર્ગ મને સહીસલામત

લાગ્યો નહિ, કારણ કે કદાચ કાંઈ જૂનો નોકર કે ભટ આવી પહોંચે તો હું તો એનું નુમ પણ જાણતો નહિં હોઉં એટલે ઘોઢાળો એકદમ વધી પડે આ ઉપરથી આ વિચાર માડી વાળીને મેં જ ચાકરોના ધ્યાન ભણી ધસારો કર્યો વચ્ચે સુભાગ્યે મને કાંઈજ મળ્યું નહિ અને જે માણસ મને પ્રથમ મળ્યું તે પેલો ગમજી જ હતો મેં તેને એકદમ બોલાવી ન કહ્યું, “ જો, રામજી, જરા મારે માટે ખાવાનું લઈ આવ તો. પુરી હોય તો પુરી અને ચાપડા હોય તો તે પણ સાગ જથ્થામા લઈ આવજો માથે દુધ અને અથાણું શાકભાજી વિગેરે જે હોય તે અહિંજ લાવજો ”

ચાકરને આ પ્રમાણે ભટ તરિકે વર્તવાની ટેવ પડી ગઈ હતી એટલે તે બહુ અજબ નહિ થયો, પણ તેણે જતા જતા પૂછ્યું, “ બહેન, ગઈ કાલનો તબાકુ કેવો હતો ? ”

“ બહુ સરસ હતો, પણ પાઈપ તો ગતે જ ગુમ થઈ ગઈ માટે એક સરમ પાઈપ લેતો આવજો અને સાથે તબાકુનો એક ડબ્બો પણ લઈ આવજો મીંગરેટનો ડબ્બો હતો તો તે પણ ચાલશે ” મેં ઠંડે પેટે કહ્યું

ખાવાનું આવ્યું તે ખાધું અને પછી પાઈપ પણ ઝોકાવી પછી આમતેમ ફરતા ફરતા દિવાનખાના પાસેના એક નાના ઝોરડામા હું એક ખુરશી ઉપર પડ્યો અને ત્યાં એક ઝોડુ પણ ખાઈ ઉઠ્યો હાથ, કાગળ કે હું ત્યારે ઉઠ્યો ત્યારે દિવાનખાનામા મેં ઘણા ઘાટા સાંભળ્યા

“ અરે પપ્પા, પપ્પા, હું તમારી મેના છું તમે મને ઝોળખતા નથી ? ”

મેં બારણાનો પડદો હળવેથી ઉઘડીને જોયું અરે પ્રભુ ! મેં તે વખતે ચીસ કેમ નહિં પાડી એજ અજબ જેવું છે પણ મારી સ્થિતિ એવી હતી કે મારાથી કાંઈજ થઈ શકે તેમ નહતું એટલે મેં માડમાડ હસવું રોકી રાખ્યું પણ ખરેખર, તે સમયનો દેખાવ જોવા જેવો હતો !

ટેબલ ઉપર હાથ ટેકવીને આશ્ચર્યથી ફિગ્મ્લ બની ગયેલા મી દર (મારા તે વખતના પિતા) બેઠા હતા તેની સામા શુદ્ધીયે પડીને યાચના કરતો, દયાઈ અવાજે પ્રાર્થના કરતો અને બોલતા બોલતા કુસકે કુસકે રડતો એક સાઠેક વર્ષનો શુદ્ધો હતો !

મેં એ બુદ્ધાને તરતજ ઓળખ્યો. કારણ કે છેલ્લી વખતે જે સમયે મેં તેને જોયેલો ત્યારે હું જ તે બોળીયામા વિગળતો હતો. તે બોળીઉં પેલા બુદ્ધા માજીસ્ટ્રેટ રાવ બહાદુર મણીશકરનુજ હતું પણ જીવ તે મણીશકર કાકાનો નહિ હતો. ખગ મણીશકર ભાઈ તો માગ શરીરમા જ તે બાપ દિકરી પામે ઉભા હતા અને માજીસ્ટ્રેટના વગમા અમે બન્ને મળ્યા તે વખતના કરતા પણ તે વધુ ઉસ્કેગયલી સ્થિતિમા હોય તેમ જણાતું હતું.

અમારો પૂર્વન નિષ્ફળ ગયો હતો તે દેખીતુજ હતું બીજી ટીડીથી ગુચવાડો મટવાને બદલે ઉલ્ટો વધી ગયો હતો અને તેના મણીશકર માજીસ્ટ્રેટ તો વચમાજ લટકી રહ્યા હતા, જ્યાં નવડ એક ‘ નમણી નાબુકડી નાગ ને નાકે જે મોતી ’ જેવા પાઈપ પીતા અને એક આબરદાર કુટુંબના સસાગમા મોટી ઉથલપાથલ કરતા પડ્યા પાછળ છુપાઈને આ તમાગો જોઈ રહ્યા હતા.

“ અરે, પણ આ તો હડહડતું દિવાનાપણજ કહેવાય. તું બુદ્ધો સાડ વર્ષનો ડોસો તે મારી દિકરી મેના. કાર્ન તારી અક્કલ ઠેકાણે છે કે નહિ ? ” મી દર તદ્દન ગલગાઈને બોલી ઉઠ્યા.

“ ના, બાપા, ના પિતાજી, હું દિવાની નથી, હું તમારી લાકડી મેનાજ છું ” કુમકા ખાતા ખાતા ખરેખરી મેનાએ બુદ્ધા માજીસ્ટ્રેટના બોળીયામાથી જવાબ દીધો. “ આ તો બહુ ભયાનક ! હું છેલ્લા નવીનચદ્ર સાથે દાદર આગળ વાત (આટલું બોલતા બોલતા તો તે બુદ્ધાના ગાલ ઉપર શરમના રોગડા પડી ગયા) કરતી હતી, નવીનચદ્રને મેં વચન પણ આપ્યું હતું કે જે પાપાની દરજી હશે તો હું એમની જોડે જ લસ કરીશ પણ એટલામાજ તમે જે પ્રમાણે જુઓ છો તે પ્રમાણે હું આ ગૃહસ્થ સથે વાત કરતી હતી તેમ બની ગયું વળી આ ગૃહસ્થ કહે છે કે ખગ મ. બ મણીશકર તો એ પોતેજ છે-તો જો એ પ્રમાણે એમને બન્યું તો મને કેમ નહિ બને. ” મેના આ પ્રમાણે બોલતી જતી હતી અને ગુચવાડો વધતો જતો હતો એટલે માગ શરીરમા રહેલા માજીસ્ટ્રેટ માહેબે ચલાવ્યું. “ મી દર, હું આપને ઓળખતો નથી પણ જતા હું આપની પાસે બુલાસો કરે છું કે ખરો માજીસ્ટ્રેટ મણીશકર હું પોતે જ છું જે મણીશકરની કાર્ટમાની વર્તણૂકથી આખો દેશ ખળભળી ઉઠ્યો છે તેજ મણીશકર પણ તદ્દન નિર્દોષ

માણસ હું જ છું એ મૈરી કરવાના ચુંદાને માટે હું કાર્ટમા કેમ ચલાવતો હતો એવામા તમારી પુત્રીને બન્યું તેમ હું પણ ત્યાથી ઉડીને અચાનક આ શરીરમા પેશી ગયો છું, અને આ શરીરનો ખરો માલીક મારી જગ્યા લઇ બેઠો. પછી તેણે જે ક્યુબક કરી તે તો આપને જાણીતીજ વાત હશે આ લયકર જાદુ જૂના જમાનાથી ચાલતું આવેલું આ કાર્ષ અઠંગ ઉગ્રતાદે હમણાના શોધખોળથી પરિપક્વ બનાવેલું છે અને તે વિષેની જાહેર કંપની કાઢવાની પણ તે માણસે ધૃષ્ટતા કરેલી છે જે માણસ હાલ તમારી દીકરીના શરીરમા ભરાઈ બેઠો છે તેની મેં મુલાકાત લીધેલી છે તે સાચું જ બોલતો હોય તેમ મને લાગ્યું હતું, અને તેણે આપેલી હકીકત પેલા પ્રો. રમજુમલાલના તત્ત્વ વિવાના સરચુલ્લને અક્ષરમ મળતી આવતી હતી —”

પછી તેણે પૂરેપૂરી હકીકત કહી નાજાવી અને મી દરેને ધી રૂપાતર કંપની લીમીટેડ અને તેના મધ્યમા પોતે લજવેલા ભાગ વિષે મપૂર્ણ બાતમી આપી ની દેડ આ વર્ણનથી સડક જ થઈ ગયા.

“ સાક્ષી તો બધા સાચા જણાય છે અને જુબાની પણ સાચીજ જણાય છે, પણ એમ બને જ શી રીતે ? તમે પોતે આ રૂપાતર કંપનીની ઓફિસમા કેમ નહિં ગયા ? ” દરેએ પૂછ્યું.

“ મહેગ્માન સાહેબ, પેલા મિત્રાગએ મને એજ શિખામણ આપી, પણ હું તે વખતે એટલો બધો ઉશ્કેરાઈ ગયો હતો કે મેં તેને પેલી ટીકડી લેવાનું જ કહ્યું. પાછળથી મેં પેલી જગ્યાએ તપાસ કરી તો જણાયું કે પેલાએ કહેલું તેજ પ્રમાણેનું મકાન છે અને મકાનની અદર બધી જોડવણ પણ તેવીજ છે પણ પેલા રમજુમલાલનો પતોજ નથી ”

“ તમારી બધી વાત બહુજ રસ પડે તેવી અને વિચિત્ર છે, ” દરેએ કહ્યું, “ પણ—”

“ અરે, તમે માફ કહેવું પણ માનતા નથી ! ” આટલું બોલતા પેલી ખરી મેના જમીન ઉપર પડી ગઈ અને મોટેથી રડવા લાગી.

“ પણ તમે તમારા ઘરનીજ જુબાની લઈ જુઓને ! ” પેલીને રડતી અટકાવીને ખરા માજસ્ટ્રેટ સાહેબે કહ્યું, “ તમે તમારી

પુત્રીના ગુણ, ટેવ, રીતભાત વગેરે તો જાણુતાજ હશેને ! તેના ચરિત્રમા એવો ફેરફાર નથી થયો કે જેથી મારી અને આ તમારી ખરી પુત્રીની વાતને ટેકા મળે ? મારા ખોળીયામા જે માણુમ હતો તે માણુસના તે વખતના વર્તન ઉપરથી એમજ જણાવુ હતુ કે તદ્દન ઉલ્લુ અને ભલો આદમી છે તો તે તમારી પુત્રીના ખોળીયામા સખણો નહિ જ રહ્યો હોય માટે તે વિષેજ તપાસ કરી જુઓને ! ”

“ હા, એ વાત ખરાખર છે ” દડએ કહ્યું, “ જગ સખુર કરો હું મારી બહેનને બોલાવુ ”

થોડીવારમા, જે સ્ત્રી સાથે મારે ગતે વાત થઈ હતી તેઓડા-મા આવી પહોચી

“ અઅ—બાલા, જગ અહિં આવતો, ” દડએ કહ્યું, “ આ ગૃહસ્થો આવેલા છે તેમને મેના વિષે બધીહકીકત કહે આ ગૃહસ્થ જે ભોય ઉપર બેઠા છે તે એમ કહે છે કે તે પોતે જ મેના છે ”

આ સાંભળીને પ્રથમ તો બાલા આશ્ચર્ય પામી, પણ પછી જે વખતે તેણે પેલા સાડ વરસના બુદ્ધા અને મધિવાથી પીડાતા ડાસાને જમીન ઉપર આજોડતા અને “ફાઈ, ફાઈ, તમે તમારી મેનાને ઓળખતા નથી ” આ શબ્દો બોલતા જોયો ત્યારે તેનાથી રહેવાયુ નહિ અને તે મોઢેથી હસવા મડી પડી હું પોતે પણ તે વખતે કેમ નહિ હમ્યો તેજ અજબ જેવુ છે

પણ હસી રહી ત્યારે બાલા જરા ચીડવાઇ પણ ખરી એટલે દડએ ખુલાસો કરતા કહ્યું, “બાલા, હમણા તે મેનાના ચરિત્રમા કાઈક અસાધારણ તત્વ જોયુ છે ? ”

“ હા, એમ કાક છે તો ખરૂ ” બાલાએ થોડો વખત વિચાર કરીને કહ્યું, “હું પણ તમને એજ કહેવાનો વિચાર કરતી હતી મેના તદ્દન બદલાઇ ગઇ હોય એમ લાગે છે ”

“ હે ! તુ શુ બોલે છે ? ” દડ બોલી ઉઠ્યા

“ હા ગઇ કાલે ગતે મે મેનાને પાછલે દાદરે બેઠેલી જોઈ, ” બાલા બોલી

“તમે જાણો છો કે મેના કેવી સુશિલ અને શરમાળ છે, પણ ત્યારે મે પૂછ્યુ કે નવીનચદ્ર ક્યા ગયા ત્યારે તેણે જવાબ આપ્યો કે તે તો વટાણા વાવી ગયો છે ! ખરેખર, તેણે એજ શબ્દો ઉચ્ચાર્યા

હતા । પછી તેણે મને પોતાની મા ધારી । ”

“ આ તો બહુ વિચિત્ર । ” દડએ કહ્યું, “ખીજી કાઈ ?”

“ પાછી ગળ્યામા પણ તેની વર્તણૂક બહુ વિચિત્ર હતી તે સિવાય ચાકરો તરકથી માણજી છે કે મેના તાગના રમણામા એશીને પાછપી પીતી હતી । ”

“ જા ” દડએ કાઈક ચીડવાઈ ને કહ્યું

“ હું પણ એમ જ ધારૂ છું કે એમ બનેજ નહિ પણ બેચર મોગન ખાવાને તૈયાર છે ”

“ તે બન્ને ચાકરને અહિ મોકલ આ વાત બહુજ અસાધારણ છે જતા તે માનવાની મને ઇચ્છા થાય છે ” દડએ કહ્યું.

“ મી દડ, તમે આ હકીકતની મત્યતા તપાસી લ્યો એટલે પછી તરતજ હું એ હરામખોરને ગોળીથી મારી નાખવા માગુ છું ” ખરા માજરદ્રોટ ગભીરાઈથી કહ્યું.

“ જરે, બુઢીયા, આ પ્રમાણેનીજ જો શક્ત હોય તો તો તુ મેનાને શોધી ગલો । ” હું મનમાજ બોલ્યો

“ શુ શ્રુ કરજો ? ” દડએ કહ્યું

“ હા, આ ગુચવાડનો અત લાવવાનો ખરો માર્ગ એજ છે. નહિ તો પાછો તે મુખો કાઈક નવો માર્ગ શોધવાનું કહેશે અને તેથી ગુચવાડમા વધારો થવાનો હું અને તમારી છોકરી તો જ્યા છીએ ત્યાજ ગહેવાના અને પેલો એક પગથીયુ આગળ જશે એની જગ્યા કાણુ લેશે તે પ્રભુ જાણે ! માટે જો એ ઠગારાને આપણેજ મારી નાખીએ તો અમે બન્ને પાછા અરસલ અવડપ ધારણુ કરી દઈએ ” માજરદ્રોટ કહ્યું

“ એમ હિતાવળા નહિ થાઓ તમે મારી છોકરીનો કાઈ વિચાર કર્યો ખરે ? ” દડએ કહ્યું

“ કાઈક અસાધારણ જેવું બન્યું છે એ હું કશું ન કરું છું પણ તમારા ખુલાસાથી આ વાત સમજાઈ જાય તેમ નથી તેમજ તમારી હકીકતની આવી કસોટી કરાવવા હું તૈયાર નથી કસોટી ઘણી અગત છે. મને માફ કરજો, પણ તે કસોટીમાથી જ્યારે તમને કાયદો થવાનો ઘણો સંભવ છે ત્યારે મારી છોકરીની શી સ્થિતિ થાય તેનો તમે વિચાર કર્યો નથી. તમે એમ અધીરા નહિં થાઓ. જો તમે કહો છો તેમ આ માણસ બલોજ હશે તો એ

બધો ખુલાસો કરજે અને બધાને કાયદો થાય તે પ્રમાણે આપણે કાષ્ટક કરવાનું નક્કિ કરીશું ”

પણ માજીસ્ટ્રેટ તો પોતાનું ધાર્યું કરવાનેજ આવ્યો છે એમ મેં તેના મો ઉપરથી જોઈ લીધું એટલે આ ખગ ખૂનનું નાટક ભજવવું હોય તોજ મારે મેના તરિંગે રહેવું એમ મને ચોખ્ખું જણાઈ આવ્યું તરતજ મેં ટીકડી હાડી અને ત્રીજી વખતે ટટાણું મો કરીને હું તે ગણી ગયો

* * * * *
હું તદ્દન ગદો અને બિખારીનો છોકરો બની ગયો હતો અને એક પગે ફૂદવાનો યત્ન કરતો હતો

“તું જશુ, માળા ચોર, તું જૂઠું બોલે છે ” મારો હરીફ બોલ્યો

“તું હરામખોર જૂઠું બોલે છે ” મેં જવાબ વાલ્યો અને મનમાં વિચાર કર્યો કે “વાહ વાહ, આ વખતે વળી એર તારા કાન્યો છે ! સેવક ગટગમા નમતો જશુ-વય વર્ષ માત્ર અને રારીંગ અફલાતુન ચીથગ ! ” પણ હવે મને ટેવ પડી ગઈ હતી એટલે વેપ બદલતાજ હું તૈયાર થઈ જતો હતો માત્ર વાક્ય સાભળતાજ મારો હરીફ ફૂલો અને તે અને હું રસ્તામાં એકઠાને ધપા, લાત અને ઢીકા મારતા ગબડી પડ્યા હજી લડાઈ પૂરી થઈ નહિ હતી તેટલામાં તો માક્ષાત સર્પણુખા આવી હોય તેમ એક જબરદસ્ત ઝેરી આવી અને કાઈપણ વિવેક વિનાજ મારો કાન આમળીને બોલી, “ હરામખોર, મુઆ હાડકાભાણુ ! પાછો મારામારી પર ચડ્યો ! મરવાનો થયો છે આજેજ—નાપાક, ઘેર જઈને છોકરીને લે નહિ તો તારૂં મોતજ આવ્યું સમજજે ! ”

કાન છોડાવીને હું જરા દૂર જઈને ઉભો અને બોલ્યો, “ બાઈ, બહુ બેવકુફાઈ નહિ કરો ! છોકરા બોકરા કાઈ હું ગમાડવાનો નથી. છોકરૂં જાય જહાનમમાં અને સાથે તમારી મગજ હોય તો તમે પણ ! ”

આટલું કહેતાની સાથેજ મેં ગબરડી મકી અને પાછળ અતિ-શય ગાલિપ્રદાનથી ધરતી ધૂળવતી પેલી મારી મા જાણે દાનવોને મારવા કૃષ્ણુ ભગવાન ચક્ર લઈને દોડતા હોય તેમ હાથમાં સાવરણી લઈને દોડવા લાગી

હું થોડે સુધી દોડ્યો અને પછી એક ગલીમાં વળ્યો ત્યાં સામેથી આવતા એક ગદા ગધાતા દાડડીઆ સાથે હું અથડી પડ્યો

“ નાહોહો ! જશુ, એ શું ? પાછી પેલી ડાકણ તારી પાછળ પડીની કે શું ? ” પેલાએ પૂછ્યું

“ હા, કાંઈ એક નાની બકાણા જેની ગદી ઝેરી મારી પાછળ ફોટે છે અને જે હું પડાઉં તો મને મગજ તરિકે વાપરીને કસત કરવા માગે છે ! ” નંત કે પેલા બિચારાએ મને લલાઈથી પૂછ્યું હતું છતાં પણ મને તે એટલો બધો ગદા લાગ્યો કે મેં જગા ગેફમા જ કંઈ હું પણ તે વખતે એટલીજ ગદી ચિત્તિમા હતો તે વાત હું તે વખતે બૂલી જ ગયો હતો

“ બિલાડી ઉઠ્ઠની ગમન ચાલતી હતી બિલાડીને મન એમાં ચાનદ હતો પણ ઉઠ્ઠની દ્રષ્ટિએ ખેતા એમા ચાનદ જેવું કંઈ હતું જ નહિ ” મેં પાછું કંઈ

“ ઈ, જશુ, બહુ છલ નહિ ચલાવતો, મમળ્યો કે ફિક્કા, નહિ તો હું તારો બાપ છું તે વાત તને મમળવવી પડશે ” પેલાએ મને ગરબની પકડીને કંઈ, “ આ બધું તું પેલી ઇન્કેલમાથી શીખી લાવતો હતો કેમ ? ”

મારું આખું શરીર પેલા છોકરાના અને પેલી ડાકણના મારથી ચમચમતું હતું એટલે મને એક યુક્તિ સૂઝી આવી મેં કહ્યું, “ પણ એની સાથે બીજું પણ શીખવે છે હો ! ” મને તમારી માકકળ ચક્કમ પીતા આવડે છે ”

“ એમ કે ? પણ તબાકુ ક્યો તાગે બાપ લઈ આવતો ! ” તે બોલ્યો

“ એજ પીડા છે ને ” હું બોલ્યો, “ જમવાનાયે સામા ત્યા તબાકુ ક્યાથી ? માજીને બધું તાડીમાજ ખપી જાય એટલે મારે ભાગે રહે શાનું ! ”

“ હે, સમરી તાડી પીએ છે ? મારે દંમે ? અને હું આખો દાંડા પગ દબડી દબડીને મજૂરી કરે અને બધા પૈસા તાડીમા જાય ! ચાલ જશુ, હું પણ તારી માને જગા બતાવું કે તાડી કેમ પીવાય છે ! ” તે ભપકામાજ બોલ્યો

“ હા, ચાલો, પણ હું જગા તમારી પાછળ પાછળ આવું તો ઠીક પડશે ! નહિ તો પાછી પેલી બણી જ લેશે કે આ પાક મેં જ બણાવ્યો છે એટલે મારી પામે ભવિષ્યમા બાજ શિકકે વાળી લેશે ” આટલું હું બોલ્યો એટલે પેલાએ મારી ગળચી છોડી મારે ખામ

કરીને મારૂં ઘર જોઈ લેવું હતું કે જેથી કરીને હું તે જગ્યા ત્યાગી શકું; તે ઉપરાંત ચોડી ગમત જોવાનું પણ મન હતું ખરું.

ઘેર ગમત થઈ ખરી, પણ મારી ધારણા પ્રમાણે નહિ થઈ. જે મારી મા હતી તેને બરાબર ગમત આવી હશે.

પેલીએ તો આ ભાઈ સાથે લડાઈ શરૂ કરી પહેલા સામી મીઠી કદઈ આવી જે પેલાના મો ઉપર ચોટી પાછળથી આવ્યું બળતું લાકડું અને પાછળથી પડી પગની આડીએટલે લાઈ સીધા બારણા-માથી બહાર ગબડી પડ્યા બહાર પડતા પડતા એક સિપાઈ જતો હતો તેના દિલ ઉપરજ આવ્યો એટલે સિપાઈ દાદા પણ જમીન ઉપર! સીપાઈએ ઉડીને તેને બોલીમાવી પકડ્યો અને એ બે જણ આગળ અને પાછળ તે ગેરીમાના લગભગ બધા નવરા મનુષ્યો, આ પ્રમાણે વરઘોડો પોલીસ ચોકી ઉપર ઉંપડી ગયો આ બધાનો લાગ સાધી સેવક જુદીજ મુસાફરીએ ઉપડી ગયા.

પ્રકરણ ૬.

જેમાં સેવકને સારી મદદ મળે છે અને અંતે ‘પુરૂષોત્તમ સ્વભાવ સુધારનાર મંડળી’ના સેક્રેટરી તરીકે કામ બજાવે છે.

હું બહુ દૂર નહિ જઈ શક્યો એટલામા તો નદી કિનારો આવી પહોંચ્યો ત્યાં અધારૂં થતા સુધી મેં ભટક્યા કર્યું પછી ભૂખ લાગવાથી જે ગદા રસ્તામાથી હું આવ્યો હતો તે તરફજ પાછો ફર્યો.

“અરે જગુ, આટલું અધારૂં થઈ ગયું અને હજી તું ઘેર ગયો નથી?” જરા ધીમા મીઠા અવાજે કહ્યું મેં પાછળ ફરીને જોયું તો એક પાતળી ઉંચી સ્ત્રી હતી તેના મો ઉપર ગરીબાઈ અને દુખ ખૂલ્લા જણતા હતા મને તે બરાબર ઓળખતી હોવી જોઈએ કાણ કે મારો જવાબ સાંભળ્યા વિનાજ તે બોલી, “પાછો માએ તને ઝપેટેલો કે શું?”

મેં ડોક ધૂણાવ્યું, “હું હવે પાછો ઘેર જવાનો જ નથી, આખો દિવસ છોકરા રમાડવા અને માગ ખાવો! મેં તો સાથી રાજનામુજ આપી દીધું છે કાંઈને નોકર જોઈએ છીએ?”

“અરે વાહ જગુ ! તું તો લણ્ણેલા જેવું બોલના શીખી ગયો ને શું ! પણ એમ નહિ બોલીએ લાઇ, હો ચાલ મારે ત્યા આપણે જે સુકપાકુ છે તે ખાઈએ તને બૂખ તો લાગી હશે ”

મને પાછા જવાની ખામ વત્તિ હતી જ નહિ નહિ કિનારે બેસીને મે જેમ જેમ વિચાર કર્યો તેમ તેમ મને મારી સ્થિતિ વધુ ખરાબ લાગતી ગઇ હતી, અને બીજી ટીકડી ગળીને પાછું રૂપ બદલાવવાના વિચાર ઉપર જ હું આવ્યો હતો વચમા વચમા જે ઘર મે ઉતાવળમા છોડી દીધું હતું ત્યા શા બનાવ બની ગયા હશે તેના પણ વિચાર આવતા હતા પુર હાંમા મજા થયેલ મેનાના શરીરમા લરાઈ બેઠેલા જગુએ શા શા ઉલ્કાપાત કર્યા હશે તે વિશે વિચાર આવતા ત્યાની કાઈક બાતમી મેળવવાની ઉર્મિ થઈ આવતી હતી “ હવે વસ્તુસ્થિતિ બગાળુ ગૂંચવાઈ હશે, ” મે મનમાજ વિચાર કર્યો, “ જો કોઈ રાજા કે મેડીયાને હવ જગુની જગ્યાએ સપડાવી દઉ તો નાટકની પૂર્ણાવ્ધિ ખરાબ થાય ! હું આ ગમત પૂરી કરી લઇશ એટલામા હું જગતમા સૌથી વધારે ધિક્કારને પાત્ર માણુસ થઈ જઈશ પણ બચ્ચા, સાવચેત, છેલ્લી ટીકડીઓ સાચવીને ગહેવા દેજે અને પેલા ઉલ્કુ પ્રોફેસરે કહેલું તે પ્રમાણે આફ્રિકાના અગણ્યમા કોઇના બોળીયામા ઘૂસી જજે નહિ તો તારા બારજ વાગી ગયા મમજજે ! તારૂ ખૂન કગવા એકે એક આદમી તરૂપી રહ્યું હશે ! હા હા હા હા ! ”

હું પેલી બૈરી સાથે ધીમે ધીમે ગયો અને આખરે અમે એક નાના ગદા મકાન પાસે આવી પહોંચ્યા વાન કગતા જણાયું કે પેલી બૈરીનો ઘણી દારૂથી ચિકાગ થઇને ઘેગ આવતો અને ઘગમા જે કાંઈ હોય તે ખાનો અને બદલામા બૈરીના હાડકા પાસળાનો ખુરદો કરીને પાછો ચાલ્યો જતો પેલી સ્ત્રીની લલાઇ અને નમ્રતા જોઇને હું તો જક થઇ ગયો. મે ખાવાનું ખાધું અને એક ખૂણામા મતાઇ રહ્યો એટલામા ઘરના માલિક આવી પહોંચ્યા.

“ એ આવ્યા ! જગુ, બેસ્યાચાલ્યા વિના લરાઇ બેસજે—એ તો કદાચ હમણાજ પાછા ચાલ્યા જશે ” પેલી સ્ત્રીએ ગભરાતા કહ્યું.

હું શાત રહ્યો. બારણું ઉઘડ્યું અને એક ખખડી ગયેલો, પાતળો ટીંગણો માણુસ ન્યારે ઘરમા દાખલ થયો ત્યારે મારા આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ.

“કેમ, ખાવાનું કાંઈ છે કે ?” આવતા વેતળ તેણે તાડકા કર્યો

“ના, જરા વાર છે તમે મોડા આવશો એમ મેં ધાર્યું હતું”
પેલીએ ધીમે જવાબ વાળ્યો, “પણ હમણા તૈયાર થઈ જશે.”

“ઠીક, ચાલ જલ્દી કર, નહિ તો હાડકા રગી નાખીશ”
બહાલસોયા ધણીએ કહ્યું

હું આ નાટક સંતાઈને જોયા કરતો હતો મને ધણું મન
થયું કે જો પાંચ મીનીટ પણ મારૂં અસ્સલ સ્વરૂપ મળે તો આ
માણસને કેટલીક રીતભાત શીખવું

સુભાગ્યે, પેલી સ્ત્રીના મતાનુમાર અમે થોડામાજ પત્યા.
કારણ કે જમીને પેલાએ માત્ર એક લાતળ મારી સ્ત્રી ગબડતી
એક ખાટલા જોડે અથડાઈ પેલો રોફમાજ ચાલ્યો ગયો

“અરે પ્રભુ ! આ બદલો જોયો ! હું આખો દિવસ વહીતરૂં
કરું અને આ પ્રમાણે માડમાડ ધર ચલાવું છું ત્યારે જશમા જીતિયા !”
પેલી ખિચારી લની બાઈ આખમા આસુ લાવીને બોલી

“હું જેતમારી જગ્યાએ હોઉં તો એને પણ ખબર પાડું
મેં કહ્યું

“તું હજી નાદાન છે, બેટા !” પેલીએ કહ્યું, “હોય
એવો છે તોય મારો ધણી છે ને !”

“હા, પણ એનામા ધણા મુધાગની જરૂર છે” હું બોલ્યો,
“એક લાકડીનો બરાબર ઉપયોગ થાય તો તેના સ્વભાવમા ધણો
સારો ફેરફાર થવાનો સંભવ છે તમારે કોઈ મજબૂત લાઈ કે એવું
કોઈ સગું નથી કે જે આ ધર્માદા કામ માથે ઉપાડી લે ?”

“નારે લાઈ, મારે કોઈ એવું નથી પણ હશે, એ મને બહુ
મારતા નથી” તે બોલી, “પણ તું હવે ઘેર જશે ?”

મેં દ્રઢતાથી ડોકું ધુણાવ્યું આથી તે ખુશ થઈ હોય એમ
મને લાગ્યું

“તું અહિં રહે તો મને તો બહુ ગમે અહિં મને એકલું
બહુ લાગે છે હું તને સતાડી રાખવાને એક ખુણો તૈયાર કરી
રાખીશ એ તો આવું છે ત્યારે કાતો દારૂના ઘેનમા હોય છે, અને
કાતો ખુશમીજનજમાજ હોય છે એટલે તને જોશે નહિ ચાલ હવે
હું ધરનું કામ કરી નાખું”

હું હજી પણ પેલા હીચકારાની વર્તણુકથી ગુન્માયી લાલપીળો થઈ ગયો હતો એટલામા જ એક બીજો પહોંચ્યો આવી પહોંચ્યો એક ઝાડી લટપટ ઝેરી અદર આવી અને તેણે મને પૂછ્યું, “ કનક અહિં ગ્હે છે ” મને કોકે કહ્યું કે તે આ જ ધરમા ગ્હે છે બાણે ધોડાનો તબેલો ! ”

“ પ્રમાણુમા ધર સાર છે, પણ વરના માલીકને કામ ક્યાં વિના દાર અને મીઠાઈ બોધએ એટલે સુધારો થવો અશક્ય છે બાકી તમારી બહેનને કાપગપાક વગેરે મીઠાઈનો તોટો નથી તેના શરીર ઉપરથીજ તમે તે બોધ શકશો ” મેં જવાબ દીધો.

“ અરે તારે બહુ થાય તારે ! તું વળી કાણ છે ? તું મારો ભાણેજ તો નથી ને ! કનકને છોકરા નથી એમજ હું તો બાણુતી હતી ”

“ અરે, ના રે, હું તમારો ભાણેજ નથી હાલમા તો હું જુ છું ” મેં જવાબ આપ્યો “ જગતમા હમણા હમણા જરા મારી નિયતિ ખરાબ થઈ ગઈ છે દુનિયામા દયા આપવાની અને નવી નવાઈઓ બાણુવાની ઠીક મળે છે તેમા તમારો બનેલી પહેલા નબરનો નમુનો છે ”

આ વાક્ય સાંભળતાજ પેલી સ્ત્રીના માયાળુ ચહેરા ઉપર ભયાનક રેખા જણાઈ જે બોધને હું બહુ મતોષ પામ્યો.

“ તે તેને મારે છે ખરો કે ? ” તેણે આતુરતાથી પૂછ્યું.

“ એ બાબત પૂછો જ નહીં ને જનાવરને પણ એના કરતા કાંઈ વધુ સારી રીતે રાજે ” મેં લાગ બોધને પેલા હીચકારાને શિક્ષા મળે નેમ કયું.

પેલા ભાઈ પોતાની ઝેરી રીતે ગમ્મતા હતા તેનું હું રસમય વર્ણન આપતો હતો તેટલામાજ કનક બહાર આવી આ બોધને તેની બહેન બોલી ઉઠી, “ કેમ કનક ! ”

“ અહો નરબદા બહેન ! ”

“ હા, નરબદા અને તે પણ બરાબર વખતસર આવેલ છે ! તું પહેલેથીજ કનક, મૂર્ખી તો હતી જ, પણ તું પેલા તારા વેતીયા ધણીનો આટલો માર ખાધા કરતી હજે એમ તો હું ધારતી જ નહતી આ છોકરાએ મને તો બધું કહ્યું હું એ મારા બનેલીને આજ બરાબરનો પાક બાણુવીશ કે એને પણ કાંઈ સાન આવે ”

“ અરે, જગુ આ તે શુ કર્યું ! ” પેલી બીચારી રડવા જેવી થઈને બોલી ઉઠી

“ જગુએ જે કર્યું છે તે સારું જ કર્યું છે ” એની બહેને તપી જઈને કહ્યું “ તારે કાંઈ ગભરાવાની જરૂર નથી હું કાંઈ તારા વહાલા ધણીનું ખૂન કરવાની નથી, હું તો માત્ર તેને થોડી શિખામણુજ આપીશ તેમ જતા એ સુધરશે નહિં તો તારે મારી માથે ચાલ્યા આવવું પડશે હું તને ગમે ત્યાં નોકરી રખાવી આપીશ જ, જરા બળ્લરમાથી બે પૈસાના પાન લઈ આવ તું બહાર ગઈ હશે એટલામાજ પેલા ભાઈ આવશે તો જરા ગમત પડશે ”

પેલી કનકથી કાંઈની સામાજ થવાનું નહતું એટલે તે બિચારી ધૂજતી ધૂજતી પાન લેવા ગઈ અને અહિં એની બહેન બાણે લીજ અને નામુરના કિલ્લા તોડવા જરમન સરદાર વોન કલકે એક મોટી તોપ ગોઠવી હોય તેમ પલાડી વાળીને એક મોડા ઉપર બેઠી. થોડીજ વારે પેલા ભાઈ આવ્યા

પછી જે ગમત શરૂ થઈ તેની આગળ લલલલી ચાર્ફી એપલીનની શીલ્મ પણ પાણી ભરે પેલા ભાઈ દારૂના ઘેનમા નહતા પણ એમનો મિબ્બસ ઠેકાણે નહતો આવતાથી સાથેજ તેણે પોતાની લાકડી ફેંકી પેલા બહેનનું માથું સહેજમા બચી ગયું.

“ કેમ હુગમખોર, રા—આજસુ પાડા, હું તને શુ કહેતો ગયો હતો ? મારે માટે બજાયા કર્યા છે કે કેમ ? ” હજી પેલો આ યમ સ્વરૂપન પોતાની ગરીબડી બૈરી કનકજ ધારતો હતો એટલે બહુ રોડમા બોલ્યો

પેલી બહેન પ્રમાણુમા થોડાબોલી જણાતી હતી તેણે પાસે મોટું લોહીયું પડ્યું હતું તેજ ઉચકીને પેલા તરફ ફેંક્યું, અને તે આબાદ પેલાના માથામા વાગ્યું અચાનક આવેલા આ હૂમલાથી પેલો ગભરાઈને માથે હાથ દઈને બેસી ગયો “ લીધા તારા બજાયા ? કેમ ક્રવા લાગ્યા ? ” પેલીએ ગર્જના કરી

પેલો વેદનાથી જમીન ઉપર ગબડી પડ્યો, પણ એટલાથી પતે એમ નહતું લોહીયા પછી ઉડેલી કડછી બરાબર પગના નળામાં વાગી તેની વેદના પુરી થાય તે પહેલાજ એક બે પાતેલી, સાણુશી અને ઘોઝણાએ પેલાના શરીરને સ્પર્શ કર્યો. પેલીની રહાડાત્રણ મણુની

કાયાની બે ચાર લાતો પણ મળી ચૂકી, અને તે ઉપર પરચુરુષ થોડાક ધબ્બા અને મૂકા પણ વ્યાજના આપવામા આવ્યા.

“ એમ સુધ્ધ ક્યા રહ્યા છે ભાઈ ! જગ બેઠા થાઓ તમારી કનકે તમારે માટે લજ્યા તૈયાર રાખ્યા છે ” આટલા શબ્દોની સાથે વળી પાછી એક લાત પેલાને પડી.

“ હગમખોગ, તુ છે કોણ ? હુ તને બતાવી—” પેલાએ બોલવાને યત્ન કર્યો.

પણ આગળ બોલાયુ જ નહિ કડછી, સાણુશીઅને લતાપ્રહાર કાઢ પણ વખત આ'યા વિના આવ્યાજ કગતા હોય તો બોલવાનું સુગમ પડતું નથી એ વાચનાર મારી રીતે સમજી શકે તેમ છે એટલામા કનકે આવી પહોચી તેણે આ યુદ્ધ જોઈને માત્ર એકજ ઉદ્ગાર કહાડ્યો. “ તમે આ શિક્ષાને જરાજગ લાયક છે ”

પેલો પુરૂષ કાંઈ શરવીર ચોક્કો નહતો પણ બાયલો અને હીચકારોજ હતો એટલે તેણેજ ઘણી નમ્રતાથી પોતાની ઝેરી અને તેની બહેનની મારી માગી લોહીયાના પહેલા પ્રહારથીજ તેના માથામાથી લોહી નીકળતું હતું એટલે કનકની બહેને પણ યુદ્ધ ઝાડું લબાવ્યું નહિ અને મને એક પૈસો આપીને ઘાબાજરીયુ લેવા મોકલ્યો હુ દોડતો લેવા જતો હતો તેટલામાજ હુ મારી માના સામા અથડાઈ પડ્યો.

“ ઓહો, ઉજમાળા મારા દિકગ ! આખરે તુ માગ લાયકા આવ્યો ! હવે જો હુ તારી વલે ડર છું ! રાતના દોને ત્યા પડી રહ્યો'તો ? જા, પાજી, ઘેર જઈને છોકરીને રાખ. હુ ઘેર આવુ છું પછી તને જોઈ લઉં છું. ” મારી માએ ઘડાકો કર્યો.

“ મારાથી એ કામ નહિ બને, દારણુ કે મારે પેલી કનકના ઘણીને માટે ઘાબાજરીઈ લઈ આવવું છે ” મે જવાબ આપ્યો.

“ જહાનમા પડી કનક અને સાથે તેનો ઘણી ! માગ છોકરાને એ કામ બતાવનાર કોણ ? જા અત્યારે ઘેર જા ’

“ માફ કરજો, એ મારાથી નહિ બને ” મે લપેકામાજ ઉત્તર આપ્યો જવાબમા ઘડાઘડ પ્રહારો પડવા માડ્યા, પણ હું હવે જગુના શરીરથી છેક કટાળી ગયો હતો ગમે તેમ કરીને મે મારા નવા સ્વરૂપથી ચક્ષાવી લેવાનો યત્ન કર્યો હતો, પણ તેમા હું નિષ્ફળ ગયો હતો એટલે મે એક દીકડી લેવાનો પાછો વિચાર

એણે પેલીના હાથમાંથી છટકીને હું નાકો અને ગળવામાંથી ટીકરી કહાડી હું ગળી ગયો આગળ હું અને પાછળ પેલી સ્ત્રી એમ અમે ઘેરતા હતા નેટલામાં તે ગળી અને પાછળ ઘેરનાર સ્ત્રી ઝાપ્પા થઈ ગયા

હું એક નાની મગખી ઝોરડીમાં બેઠો હતો અને તે આખી ઝોરડી હાલતી હોય તેમ જળાતુ હતું મારા શરીર ઉપર ભપકાદાર પડા જેવામાં આવતા હતા કમરે એક ડટાઈ ગયેલી તરવાર પણ હટતી હતી હું ઝોરડામાં ઉઠીને ચાલવા ગયો પણ તરવાર પગમાં આવવાથી હું ગળડી જતા સહેજમાં બચી ગયો

“ આ વખતે સેવક કયા સ્વરૂપમાં છે ? ” મેં મનમાં જ પૂછ્યો ‘ આ વખતે કાર્ક પગ ડાક લાગે છે કમરે તરવાર ભપકાદાર પડા અને—ઓ તારીની ! હું તો લોડ જેલીકા છું કે કાનો એડમીરલ પોત કલાણા કલાણા છું આ સ્પાતરમાં હવે મને જન્મતો જાય છે ! કયા માલ્ટ્રેટ, કયા એ મધુરી મેના કયા એ જગલી જશુ, અને કયા આ નવીન ભપકાદાર સ્વરૂપ ! ટીક છે, જાઈએ કે આમાં શો રંગ ઝામે છે ! ’ આમ હું વિચાર કરું છું તેટલામાંજ એક કાળો દુમમવાસી ખલાસી ઝોરડીમાં દાખલ થયો આને જોઈનેજ મને થયું કે એડમીરલ જાડમીરલના આ હંગ નહિ હોય પેલો માણસ મારા મામું જોઈને ખીખી હસ્યો હું જમે તે સ્વરૂપમાં હોઉં પણ કોઈ માણસ મારી મચ્કરી કર તે તો હું નહિ જ મહન કરી લઉં મેં ભપકામાં હિંદુસ્થાનીમાંજ ઝોકાવ્યું, “ જેવકુંક, ગદ્દાકી મિમાલ કાયકું લીયે હસને હો ! ”

જવાબમાં હમવું કાઈક વધુ ખાંચ્યું અને પછી તે માણસ મોલ્યો “ ભાણા, વધારેમાં સારું નથી હો ચાચીયા થવામાં જ મને કાઈ મજા પડતી નથી એવામાં જો આ રોક કરગે તો પતિ-ણામ માડ નહિ આવે ” આ વાક્યો સુનદી દુમમની ખલાસીઓનાં ભાષામાં બોલાવ્યા માલગીને હું તો છક્ક થઈ ગયો હું ચાચીયો ‘ કે ભાણો ? અને તે પણ એક ગદ્દા નાના વહાણમાં અને દુમમના ખલાસીઓની સાથે ‘ વિચારમાં તે વિચારમાં હું દિલગીર થઈ ગયો અને પેલા માણસને નમ્રનાથી બધું પછી લેવાની મને ઇચ્છા થઈ.

અકરણુ ૭ મું

**જેમાં ચાંચીયા તરિકેની મારી ઝગકતી કારકીર્દિના
અંત આવે છે.**

“ ચાલ ચાલ, આમ આવ, અહિં બેસ ” મે સહેજ નમ્રતાથી
પેલ માણસને કહ્યું

“ કેમ, છે શું ? આ વળી કાંઈ નવાં ઢોંગ તો નથી ને ? ”
પેલાએ બેસતા બેસતા કહ્યું

“ જો માડ નામ લાણો છે, ખડ ! ” મે કહ્યું

“ અને માર નામ જુઓ છે વાત તો બહુ લાખી છે
ચાલવાની હો ! ” પેલાએ કટાક્ષમા કહ્યું

“ હ, હુ લાણો છું અને આ વહાણનો કપતાન છું-પછી
જગ આગળ ચલાવને ” હુ બોલ્યો.

“ હુ શું કરવા ચલાઉં ? તે ખાટો ખાદ્યો છે ને તુજ અદગ
પડને ” તે બોલ્યો

જ્યારે માણસને પોતે કોણ છે ત જ ખબર નહિં હોય તે
વખતે વાત આગળ ચલાવવી હોય એ મહેલુ નથી તેમ છતાં મે
અડમટેજ ટપો માર્યો “એ ખાડામા હુ અને તુ બન્ને પડવાના ! ”

આ ગોળી આપ્યાદ વાગી “હા લાણુ હા, તેની કાંઈ હવ ના
પડાશે ! મૂર્ખાં અમે કે તાડે કહેવું અમે માલજુ અને આપણ પેલુ
વહાણ ખરાબે ચડીને લાગી ગયું એટલે તારી શીખામણુ માની
અને આ બીજુ વહાણ ઉઠાવીને ચાંચીયા થયા તને ક્યારનો અભ-
ખરો હતો કે એક વખત ચાંચીયા થવું પણ ચાંચીયા થયા
પછી શું કરવું અને વહાણો કેમ લટવા તેનું તો હવે કાંઈ જણાતું
નથી તુ મોટો કપતાન થઈને બેઠો છે અને ભપકાદાર કપડા ચડા-
વીને બેઠો છે. પણ યાદ રાખજે કે એમા તુ માર કહાડવાનો નથી
બધા માણસો તારા ઉપર ચીડવાઈ ગેલા છે, એમા જો તુ દમ
કમવા ગયો તો તને ઉચકીને દરિયામાજ નાખી દેશે ”

“ વાંચ મારા બાપલા, આ તો વળી કાંઈ નવું જાણ્યું ! ”
મે મનમાજ વિચાર કર્યો “હું જરા પણ દમ ડસુ તો મને દરિયા-
મા ફેંકી દે ! ”

“ પણ આમાથી કાંઈ છૂટવાનો રસ્તો ? ” જવાબે પૂછ્યું.

“ હવે તો બીજો રસ્તો શી રીતે નીકળે ? પણ બોધએ છીએ, આગળ ઉપર દેખ લેયજો ! ” મેં પણ દમમાજ ફેંક્યું.

“ પણ તારો દમ જરા ઓછો કરે તો સારું ” જવાબે કહ્યું.

“ તેની કોણુ ના પાડે છે ! લેને અત્યારથી તરવાર કહાડી નાખુ છું ” આટલું કહીને પગમા તરવાર નડ્યા કરતી હતી તે મેં કહાડીને ફેંકી દીધી. “ પણ પછી ? ”

“ પછી શું વળી ! આ વહાણુને સીધું હઠારીને કોઈક ઉબડ ટાપુ આગળ લઈ જઈને ભાગી નાખવું અને પછી કોઈક આવતી જતી સ્ટીમર ઉપર ચડી બેસવું. ”

“ જીવા, તું તારી મરજીમા આવે તેમ વહાણુને હઠાર, મારા તરફથી તને છૂટ છે ” સેવકને વહાણુ સળવી કશાનો જ ખ્યાલ નહતો એટલે ઠંડે પાણીએ ખસ કહાડવાના વિચારથી મેં કહ્યું.

“ નારે ભાઈ, એ મારું કામ નહિ જરૂર પડે હું રસ્તો બતાવું, આકી વહાણુ હઠારવાનું કે ચાચીયાના કપતાન થવાનું કામ મારું નાહ ’ જીવો બોલ્યો.

આ ઉપરથી મેં બધા માણસોને એકઠા કરીને એક ભાષણ આપ્યું વહાણુ બાબત બિલકુલ નહિં જાણનાર તરિકે મેં તે ભાષણ વાંચ્યું મારું આપ્યું હતું, પણ તેથી પેલા માણસોને બહુ અમર થઈ હોય એમ મને લાગ્યું નહિં.

“ પણ કોણસાનું કેમ ? ” તેમનો એક બોલ્યો.

“ કોણસા ! કોણસાનું શું કામ છે ? ” પૂછ્યું.

“ વહાણુ ચલાવવા તું શું એમ ધારતો હતો કે મારે ખાવા છે ? ” પેલાએ જવાબ આપ્યો એટલે બીજાઓએ અટ્ટહાસ્ય કર્યું.

“ તે તો હું જાણુ છું, એમા હસવાની જરૂર નથી ” મેં બને તેટલી ગંભીરપણી કહ્યું “ પણ મને તેની હમણા જરૂર લાગતી નથી ઝટ સહ ચડાવીશો એટલે સડસડાટ વહાણુ ચાલશે ”

“ સારે હલેસા મારીને જ ચલાવીએ તો કેમ ? ” એક બીજાએ ટૂંકા પૂર્યો એટલે પાછું હસવાનું શરૂ થઈ ગયું.

“ હીક છે, હસવું હોય તેટલું હસી લ્યો, પછી હું દરેકને તુતક ઉપર હાથકડી કરીને પરીશ ત્યારે જ તમારી અક્ષત ડેકાણે

આવશે ” મને વહાણવટીની લાપાના બેત્રણ શબ્દ આવડતા હતા તેમા તુતક શબ્દ ઠીક લાગ્યો એટલે તે જ શબ્દ વાપર્યો

“ નહિ, ભાણા સાહેબ, કપતાન સાહેબ, તારૂં અપમાન કરવાનો અમારો ઇરાદો નથી ” બીજાએ મારા વાસામા આગળી ભોળીને કહ્યું

“ જુઓ, આ કાઈ છોકરાઓની રમત આપણે રમતા નથી— આપણે ચાચીયા છીએ અને ચાચીયાના કપતાનને તમારે સાધારણ કપતાન કરતા વધુ માન આપવું જોઈએ ખલાસીઓમાથી દરેક હોશિયાર અને ચાલાક રહેવું જોઈએ, અને તમારામાથી કેટલાકોએ તો વધારે ચોખ્ખા રહેવાની પણ ખાસ જરૂર છે બે ત્રણ દિવસે હજમતનો પણ જો તમે ધારો ગળ્યો હોય તો ખોટું નથી ” મેં લપકામા જ કહ્યું

આથી તેમનું હસવું એકદમ બંધ થઈ ગયું અને તેમાના એક મોંથી મજબૂત અને સૌથી ગદા માણુમે ડોળા કકડાવીને આગળ આવીને કહ્યું, “ તું મને તો કહેતો નથીને ? ”

‘ ના નહિ જ ’ મેં એકદમ ગલરાઈ ને જવાબ દીધો

“શાહબાશ, માધિયા, શાહબાશ ” ત્રણ ચાર જણા બોલી ઉઠ્યા મેં જાણ્યું કે હવે અહિં વધુ વાત કરવામા સાર નથી તેથી દમમાં જ મેં એક નાનો છોકરો ઉભો હતો તેના માથામા એક ધબ્બો માર્યો અને પછી સીધો હું પેલી મારી ઝોરડીમા ચાલ્યો ગયો ત્યાં સારે નમીએ મને પેલા ભાણીયાએ લખેલી ડાયરી મળી આવી જે ઉપરથી મને આ ચાચીયાના ઇતિહાસનો અચ્છો ખ્યાલ આવ્યો ભાણીયો—ખરો ભાણીયો ઘણો હોશિયાર હોવો જોઈએ એમ મને એની ડાયરી વાંચતા જણાયું પણ બિચારાનું નસીબ જ વાકું એટલે ‘ પ્રથમ ગ્રાસે મક્કિકા ’ જેવું થઈ ગયું એ બિચારો જીનના શરીરમા સહેલ કરતો રહ્યો અને દરિયાના જીવનથી તદ્દન અજાણ્યો હું ચાચીયાનો ઉપરી થઈ ગયો ! હકીકત એવી હતી કે એક ઉજડ જગ્યાએ આ લોકોએ ભાણીયાની સરદારી નીચે બળવો કર્યો અને ઉપરીઓને એ ટાપુ ઉપર જ ઉતારી પાડ્યા, અને પછી પોતે ચાચીયાપણ કરવા નીકળ્યા પ્રભુએ એમને પ્રથમથીજ આ પ્રમાણે પ્રા. રૂમઝુમલાલના પ્રતાપ નહિ બતાવ્યા હોત અને ખરા ભાણીયાને બદલે આ દીન સેવકને ત્યાં ઠોકી બેસાડ્યો નહિ હોત તો

ઢાંચ એ લોકો થોડો વખત પણ પોતાનું જીવન વિનયી બનાવી શકત, પણ હવે એવી આશા રાખવીજ ફાકટ હતી આ પ્રમાણે વિચાર કરતો એ ઓરડીમાં પડેલી સારી સીંગરેટો પીતો પીતો હું ખુરશી ઉપર બેઠો હતો એવામાં મને ઝોકુ આવી ગયું હશે એમ લાગે છે કારણ કે હું થોડી વાર પછી આખ ઉવાડીને નોકું છું તો તેજ ખુરશી ઉપર હું મૂકેટાટ બધાઈ ગયો હતો લગભગ બધા ખલાસીઓ તે ખુરશી આસપાસ બિલ્લસ ગાલિપ્રદાન દેતા ઝનુનમાં આવી ગયેલા લાગતા હતા એક થોડુક ભણેલો ખલામી પેલી ડાયરી ઉસ્કેરાયલા અવાજે વાચતો હતો અને બીજા બધા ખલામીઓ તે માલજતા હતા તરત જ મને યાદ આવ્યું કે મારી પૂરેપૂરી કમ-બખ્તી આની લાગી, કારણકે એ ડાયરી ભાણાએ પોતાની ખાનગી ગણેલી અને અદ્દર એવું લખી મારેલું કે પેલા ગદા, ઝનુની માધિયાને અને એવાજ બીજા ત્રણ ચારને લાગ નોકને સમુદ્રમાં ફેંકી દેવા કે નોકી કરીને ખલામીઓમાં પોતાનો દાખ બગાળતે એસે આ વાનની આમ આ બધાને બગાડ પડી ગઈ એટલે સેવકને તે લોકો હવે જીવતો જવાફે એવું મલવતું નહતું

“ ભાઈઓ, મારું ગરીબનું જરા માલજશો ” મેં વખત નોકને દીન બની જઈને કહ્યું, “ હું ભાણો નથી હું તો જીવું છું ”

પણ સાબજે કોણ ? “ બસ, બધું કંઈ હગમખોર, તારી ટલ, નહિ તો તારી જીલજ બેચી ઢહાડીશ તાર પેટલું કરીને ફરિયામાં નાખી દઈએ પછી તારે જેટલું બોલવું હોય તેટલું બોલ્યા કરજે ” માધિયાએ લયાનક ઘાટો કહાડ્યો

“ અરે, પણ હું ભાણો જ નથી-હ-તા ” મેં પાંચ બોલવાનું શરૂ કર્યું

“ માલના મોમાં ફૂંચે માગ કે મુગો મરે ” એકે કહ્યું

એકદમ માગ મોમાં એક ગદા કલામ ખોમી દેવામાં આવ્યો. પછી તો મારે મુગા માલજવું જ પડ્યું મને મારી નાખવો કે નહિ એ બાબત મતફેર હતો ફેટલાકો કહેતા હતા કે મને તરત જ મારી નાખવો જ્યારે જીવો એમ કહેતો હતો કે ભાણા જેવો હોશિયાર વહાણુવટી બીજો કોઈ નથી એટલે એને હમણા જીવવા દેવો, પણ એકાદ બદરે પહોંચ્યા પછી એને ઠેકાણે પાડી નાખવો મત લેવાતા માધિયાની દરખાસ્ત વધુ મને પસાર થઈ એટલે સેવકને બદરે પહોંચતા પહેલા જ સ્વધામ પહોંચાડી દેવાનો ઠરાવ મંજૂર રખાયો

“ હીડ, ત્યારે તમારી બધાની મગજ એમ છે નો આવતી કાલે મવારે એને દરિયામાં ફાંવી દઈશું ” જીવાએ કહ્યું “પણ હમણાં એને ખુલામો તો કરવા દો ”

વચમાં એક રાત બાપી ગળવામાં આવી હતી એટલે મને નિગત હતી, કાગણુ કે એટલા વખતમાં મેંવક નહિ જુટકે બીજી ગોળી ગળી જઈને નાગી ગંદે તેમ હતું, એટલે માગમાં એકદમ હિંમત આવી

માલ માગ મોમાંથી કહાડી નાખવામાં આવ્યો અને માગે બચાવ હોય ને કહી દેવા એમ જણાવવામાં આવ્યું મેં મારી કપડીકત બધી કહી, માગ કપાતરોનું વર્ણન આપ્યું અને આખરે આ ડાયરી મેં નથી લખી પણ ખગ ભાણાએ લખી છે એમ કહ્યું.

“ એટલે ‘ તુ શુ કહેવા માગે છે ’ ” જીવાએ ઉશ્કેરાઈને કહ્યું

એ બિચાગ ભોળા ખજાનીઓ મારી વાત બગાળી મારી નો નકના નહતા, પણ એમને પણ એમ તો લાગ્યું કે એમાં કાઈક ભેદ છે આવી વસ્તુચિતિ જોઈને મેં તરત કહ્યું “ મને એક નગળ આપો અને પેનસીલ પણ આપો એટલે આ ભેદનો તરત નીવેડો આવી જશે ” આ ઉપરથી માગ હાથ પણ છૂટા કરવામાં આવ્યા અને કાગળ તથા પેનસીલ મને આપવામાં આવ્યા મેં ડાયરીમાં મહીની માફક માધિયાનું નામ લખ્યું અને પછી જીવાને કહ્યું કે એ સહીની નીચે પોતાની મહી ડગે જીવા તો આ માલખીને સડકજ થઈ ગયો

‘ તુ જાણે છે કે મને મારી સહી કરતા નથી આવડતી ” જીવાએ મને કહ્યું

પણ મારે તો થોડો વખત જ જોઈતો હતો એ વખત મળ્યો કે તરત પેલી ટીકડીમાંથી એક મેં મોમાં મકી દીધી અને પછી ઠૂંટે કલેજે હું બોલ્યો “ જોયું, જીવા ‘ કલીન બાદ ’ આઉટ થઈ ગયો ! ”

બધા ખજાનીઓ આ ભેદ શો હશે અને મારી વર્તણૂકનો અર્થ શો હશે તે શોધવા માથું ખજવાળવા મડી પડ્યા એટલામાં જ બહાર ઉભેલા માણસોમાં એકદમ ગભરાટ થયો અને એમાંથી થોડાક ઉશ્કેરાયલા અદર દોડતા આવ્યા

પ્રકરણ ૮ મું.

જેમાં ચાંચીયાની પદવી ઉપરથી હું રજા લઉં છું અને એક મહા પ્રતિભાવાળી જન્યાએ ગોઠવાઈ જાઉં છું.

ઓરડીમા પણ ઉશ્કેરણી ફેલાઈ રહી “શુ છે ? શુ છે ?” ની ખૂમો પડી રહી ‘અરે, હોય શુ બીજુ ! લશ્કરી વહાણુ આપણી પાછળ પડ્યુ છે અને થોડા વખતમા આપણને પકડી પાડશે !” ઉશ્કેરાયલા માણસોએ ખુલાસો કર્યો બધા માણસો ગભરાઈ ગયા પણ જીવાએ પોતાનુ મગજ શાત ગાખ્યુ તેણે તરત મને કહ્યુ “ભાણા, તુ અમારો કપતાન છે એટલે તુ હવે આમાથી બચવાનો કાંઈક માર્ગ શોધી કહાડ ”

“કેમ, તમારે તો મને દરિયામા હોમી દેવો’તોને ! તમે મને તરત ફેંકી નહિ દીધો એ ઠીક કર્યુ ને ? આખરે હુ પણ ઉપયોગનો છુ એમ તમને જણાયુ ને ?” મારા મનમા નિરાત હતી એટલે મારો લાગ આવ્યો છે જાણી મે કહ્યુ

“ભાઈ, થયુ તે થયુ, હવે વાત કરવાનો વખત નથી અરધા કલાકમા પેલા આપણી ગરદન પકડશે માટે કાંક ઉપાય બતાવ ” માધિયો બોલ્યો

“ઠીક, ત્યારે જુઓ પહેલા એમ કરો આ ડાયરીને મારે બદલે દરિયામા હોમી દો.” અગ્ધા કલાકમા તો હુ બીજુ જન્યાએ હોઈશ એમ હુ જાણુતો હતો એટલે મે નિરાતે કહ્યુ

“કેમ તારે પોતાને છટકી જવા માટે કે ?” માધિયાએ શક લાનીને કહ્યુ

“આ ડાયરીમા લખેલી બાબતોથી તમને બધાને જ ફામીએ ચડવુ પડશે પણ તમારી મરજી નહિ હોય તો નહિ ફેંકી દો, મારે હગ્ગત નથી ” મે જવાબ આપ્યો

“ભાઈઓ, ભાણો જે કહે છે તે ઠીક કહે છે, તે જ પ્રમાણે કરો ” જીવાએ કહ્યુ

“હ, હવે જુઓ, તમારે બધાએ આ પ્રમાણે વાત કહેવાની છે કે એક વહાણુ ફૂખી જતુ હતુ તેમાથી તમે હોડીયોમા એમીને નાશી છૂટયા પછી આ વહાણુ તમારે હાથ લાગ્યુ એટલે

તેમા ચડી બેઠા તમારો ધરાદો હતો કે કોઈ પાસેના બદરમા જ-
ધને બધી હકીકત કહેવી તમારામાથી કોઈએ પણ આ સિવાય
બીજી વાત કહેવી નહિ ” હું બોલ્યો.

“ પણ તારૂં કેમ ? આ મોટા સરદાર જેવો પોપાક અને
તરવાર વગેરેનું શું ? ” જીવાએ પૂછ્યું

“ તેનું તમારે કામ છે ? હું મારૂં ફોડી લઈશ પણ ચાલો
આપણે બેઠાએ તો ખગ વખતે એ સાદુજ વહાણ હોય. ”
હું બોલ્યો.

“ હા તોપો અને વીજળીની લાઈટ સાથે માદુ વહાણ હોતું
હશે ? ” જીવાએ તિરસ્કારથી કહ્યું

અમે બધા તુતક ઉપર તે વહાણને બેવા ગયા હું તો
નચિત હૃદયે ગયો થોડીવાગમા દરિયો અને વહાણ ઝાખા થઈ ગયા

* * * * *

એક બહુજ નાની વાડીમા વપરાય છે તેવી ખુરશી ઉપર હું
બેઠો હતો અને મારી આસપાસ મોટી ઉમરની છોકરીઓનું ટોણ હતું

“ ઓય મારા બાપ ! વળી આ શું છે ? ” હું બોલી ઉઠ્યો

“ તમે એક ચાનો કપ લેશો ? ” એક સુદર યુવતીએ
અગ્રેજીમા કહ્યું

“ હે હે હે ! એકને બદલે બે થેકનું વેરીમચ ” મે
સ્મિત કરીને કહેવાનો યત્ન કર્યો પણ એટલામા પેલું રડુલ-પેલી
ખુરશી ઉઘલાઈ પડ્યું અને હું પેલી યુવતીના પગને નમસ્કાર
કરતો પડ્યો ચાનું ચલાણુ માથા ઉપર પડ્યું એટલે ચાના
શાવર-બાથથી સેવક નહાયા

‘ ગાર્ડનચેર ’ હમેશાજ વિચિત્ર હોય છે અને એમા વળી
મને હજી દરિયાના ફેર ચડેલા તે પણ ઉતર્યા નહતા, એટલે આ
પ્રમાણે થઈ ગયું હું જેમ તેમ લપકામા ઉઠ્યો અને રૂમાલથી
જેટલું સાફ થાય તેટલું સાફ કર્યું

“ માફ કરજો બાનુ, હવે વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે આવી રમકડા
જેવી ખુરશી ઉપર ઝાઝો વખત બેસી શકાતું નથી પણ જગ
કોઈ પણ મારી પેલી હેટ લાવશો ! પેલી જાડી લીની બરછી
જેવી બૈરીનો તે ઉપર પગબગ આવશે તો બાર વાગી જશે ! ”
હું બોલ્યો. બોલતાજ મને મારી બૂલ્ય સમજાઈ. પેલી લીની

૦.૨૨૫ બીજી કોઈ નહિ પણ મીસીસ આવમાય મહેરવાનજી કરીને એક પેમાદાર ઘરડી પાગસી બાનુ હતી અને તેજ પાગસી બાનુએ આ ગાર્ડનપાર્ટી મશહૂર પ્રોફેસર ડી. ટી. ગ્રાહ (હમણા સેવક પોતે) એમ એસ સી પી એચ ડી વગેરે વગેરેના માનમા આપી હતી મારી આ ટીકાથી મીસીસ મહેરવાનજીનું મો ગુન્માર્થા લાલચોળ થઈ ગયું આસપાસ ઉભેલી યુવતીઓમા પણ આશ્ચર્ય અને નાખુશીની લાગણી ફેલાઈ રહ્યા

અરે, તારૂં ખચ્ચર જાય રે તારૂં ડપાતગતી કપની અને પ્રો. રૂમઝુમલાલ તમારૂં પણ ! જરા આગળથી ખબર પાડતા જાય હું તમારૂં કે હવે આ વેપ ભજવવાનો છે ! દરેક ટીકડી ઉપર ખાસ લેખક લગાવી દીધા હોત તો નવા વેપને માટે જરા તો તૈયાર થત નહેવાત પણ હશે, જે થયું તે થયું હવે તો બાજી સુધારી લેના

“ અ માફ કરજો—એકસકયુઝ મી માદામ મારી તમિયત અચાનક બિગરી આવલી છે ” (હું કહી જતનો છું વગેરેની ડશીજ ખબર નહિ હોય ત્યાં ટટુ ચાલેજ કેમ) “ હે, આપણે રી વાત કરતા હતા ? ” મે અદ્દર ઝોડાવ્યું

‘ તમે પેલું સગ્ગન જૂનું ઉખ્યાણ— કોઈ બોલ્યું

“ હા, હા હા, જુઓ ગુજરાતીમાજ હું એક ઉખ્યાણક કવિ વાદો સુ કે બાવળીઓ ઉપર બેડો હાઉ, માડ ઉખ્યાણુ કહિ રહે તેનું નાક કરડી ખાઉ ” સેવકે યુનિવર્સિટી માથે મહાત્માજીના કુરમાન અગાઉ પણ અમહકાગજ કહેલો તેમા નામાકિત પ્રોફેસરનો વેપ તો કેવીજ રીતે ભજવી શક ? એટલે આપણે તો વગર વિચાર્યું કેહી મારું આમપાસ ઉભેલા તો ઠડાજ થઈ ગયા અને મારા મો સામે જોવા લાગ્યા પણ એમ હું ક્યા પાછો હડી જઈ તેમ હતો ‘ “ એ નહિ પસંદ પડે તો બીજું ઉખ્યાણુમા હું પ્રાઈથી ઉતર તમ નથી માલજો એક બાનુએ કહ્યું કે તેનો બાપ તે મારો બાપ હતો, તેની મા તે મારી મા થતી હતી અને તેનો મામો તે મારો મામો થતો હતો, છતાં પણ તે મારી બહેન ન હતી બોલો તે બાનુ શું બોલતી હતી ? ”

“ તમે ‘ Riddle of spinx ’ વિષે વિવેચન કરતા હતા, ઉખ્યાણુ વિષે નહિ ” એક કફડી, જાડી સ્ત્રીએ કહ્યું

“ તેના કરતા આમા વધારે રસ પડે છે ” એક સુદર યુવતી-એ પોતાના નિમતથી વાતાવણીને હાથમય કરના કહ્યું “ પણ પ્રોફેસર, તેમને માબાપ એકજ હતા એટલે એ બહેન જ હોવી જોઈએ ” તેણે મને કહ્યું

“ હા, પણ તે પોતે ના પાડે છે ને ! ” મે જગા હમીને કહ્યું અરથો ડઝન સૌદર્યવતી યુવતીઓએ આગળ આવીને વિચાર કરવા માડ્યો અને મને આ ભેદ વિષે અનેક પ્રશ્નો પછવા માંડ્યા મે આ ઉપચાર પછયુ તેથી મને બહુ આનંદ થયો, કાગણ કે એક તો મને એથી મારી સ્થિતિનો વિચાર કરવાનો વખત મળ્યો અને બીજી તો એ કે દેટલીક કદરૂપી ઝેરીઓ મારી આમપામ વીંટળાઈ વળી હતી તે બધી ગુસ્સામા ત્યાથી ચાલી ગઈ, અને માત્ર યુવાન, સુદર, બટકમોલી યુવતીઓનું જુદું જ મારી આસપાસ રહ્યું હું કાણ છું તે પણ જાણ નહિ તો મારે કેવી રીતે વર્તન રાખવું ? ચીડવાઈને મે તો યત્ન જ કરવો છોડી દીધો જેટલો આનંદ થાય તેટલો કરવો, પછી થવાનું હોય તે થાય અને જેમને પમદ નહિ પડે તે ભલે કુવામા પડે એવા ફગવ ઉપગ હું આવી ગયો

“ ચાલો હવે વાર થાય છે, તમારે શોધી કહાડવું જ જોઈએ પેલી સ્ત્રી શું બોલતી હતી ? ” મે પાછું પછયુ

“ નહિજ, પ્રોફેસર શાહ, અમુને કાઈબી બખર પડતી નથી ” કાઠક હીલી-હાહા કરતી પાચ છ પોટી બોલી ઉડી.

પહેલા તો મને વિચાર આવ્યો કે કહી દેવું કે ‘ પેલી સ્ત્રી જૂહું બોલતી હતી ’ પણ પાછળથી મને વિચાર થયો કે એ બહુ ઠીક નહિ લાગે તેથી મે કહ્યું “ નહિ, નહિ, એમ નહિ ચાલે, તમે કાલેજમા ભણો અને એટલું નહિ આવડે ’ ’ હું બોલ્યો “ હ તમને એક અઠવાડીયાનો વખત આપુ છું ”

“ એમ કે પ્રોફેસર ! ” એક ઘણીજ કદરૂપી, વિઠાળ ચહેરા ની ટીંગણી ઝેરીએ કટાક્ષમા કહ્યું અને મે તેના ચહેરા માંથી જોયું એટલે કાળી નાગણુ ફૂકાડો મારે તેમ તેણે ફૂકાડો માર્યો આસપાસ ઉભેલી સ્ત્રીઓ તેને બહુ માન આપતી હતી એટલે તે પણ કાઈ મોટી આબરૂદાર સ્ત્રી હશે એમ મે ધારી લીધું અને અને કહ્યું. “ તમને હું એ અઠવાડીયા આપુ છું ”

“ નાહક મુખા બનો છો મુખા ! ” પેલીએ ગર્જના કરી

“ નહિ, નહિ, મીસીસ શાહ ! એમ થુ બોલો છો ? ” ગસમા લગ પડ્યો બાણી એક યુવતીએ કહ્યું,

“ આયરે ! આ મારી જૈરી ! એ મારી કે હું એનો ? આ વખતે તો રમઝુમલાલે મને ન્યાલ કરી દીધા ! જો માવચતીથી કમ નહિ લીધું તો આ વખતે પૂરેપૂરા ભોગ જ મળ્યા છે ! ” મારા મનમા વિચાર થયા

“ હા હા હા હા ! એ તો જરા મસ્કરી, માર્છ ડીયર ! ” મે હસવાનો યત્ન કરીને કહ્યું

“ હા, બહુ ચોડી મસ્કરી ! ” પેલી કટાક્ષથી બોલી-
“ મીસીસ મહેરવાનજી તમને છોકરાઓને ધનામ આપવાને બાલાવે છે ”

“ કુવામા પડે તારી મીસીસ મહેરવાનજી અને સાથે છુ પણ ” આમ બબડતો હું એની સાથે જવા તયાર થયા, પણ હૃદયમા કાઈ કાઈ વિચાર આવવા લાગ્યા મે જ્યારે વહાણ ઉપર ટીકડી ગળી ત્યારે મને એમજ થયેલું કે ખરો જાણીયોજ પાછો પોતાની અસલ જગ્યાએ આવી જશે અને પોતાનું કરેલું ફોડી લેશે, પણ અત્યારે દુન્યારે મે વિચાર કર્યો ત્યારેજ જણાયું કે જાણીયો તો જગુ બની ગયો છે અને આ બિચારો વૃદ્ધ આબરૂદાર વિદ્વાન પ્રોફેસર શાહ પોતાની આવી બહાલસોયી, બાડી બકાણા જેવી જૈરીને મારી પનારે છોડીને ચાચિયાનો કપતાન બની ગયો હશે ! મને ધણું દુ ખ થયું પણ મીસીસ શાહે મને ધણો વખત આખો નહિ મારો હાથ પકડીને વાડીના એક ખુણા આગળ તે મને લઈ ગઈ ત્યાં લોકોનું એક ટોળું એકઠું થયું હતું “ આખરે તમે પ્રોફેસરને પકડી આવ્યા ખરા પ્રોફેસર, તમે પણ ઠીક નાસતા ફરતા હતા ! ” પેલી બિચારી મીસીસ મહેરવાનજી હજી પોતાનું અપમાન જુલી શકી ન હતી તેમ છતાં હસતું મો રાખીને નેણે મને કહ્યું

“ હી હી હી હી ! પેલી યુવતીઓ મને આવવા દેતી નહતી. મારા જેવા ધરડા ધુવડની કપનીમા તેમને શી ગમત આવતી હશે તે તો પ્રશ્ન બાણે ! પણ જ્યારે હું જુવાન હતો ત્યારે આ પ્રમાણે ધરડા ધુવડોની સોબત મને કોઈ પણ પ્રકારે પસંદ પડતી નહતી.” હું બોલ્યો પણ તરતજ મે મારી બૂલ જોઈ. લોકોના ટોળામાંથી ફાલેજના જુવાન છોકરા છોકરીઓએ આકાશ ફાડી નાખે તેવો

ખુશાલીનો પોકાર કર્યો “ Bravo Professor ! The old dog has got life in him yet ! ” ના અવાજે આનંદથી ઉભરાતા યુવકવર્ગના હૈયામાથી નીકળી પડ્યા પણ જે સ્ત્રીપુરુષ ‘ ઘરડા ધુવડ ’ ની યાદીમા આવી શકે તેવા હતા તેઓની ભયંકર ગાતિથી હું ઢીલો થઈ ગયો.

“ પ્રોફેસર, તમે મીક છા-માદા છો ” મીમીસ શાહે મોટા દુઝગ બળી જાય તેવી જ્વલત જ્વાળાથી છલકાતી આંખે કહ્યું.

“ માર્ક ડીઅરેન્ટ-મારી વહાલી, હું માદો છેઉ પણ આનંદની બિમારીથી માદો છેઉ, હા હા હા હા ! ” માર્ક મગજ હવે કામ કરી શકે તેવી સ્થિતિમા હતું નહિ તેવી જે પહેલું મગજમા આવે તેજ હું બોલ્યો જતો હતો.

“ પણ હવે તમે શરૂ કરો હું મરાબર સમજી. ’ હું વધારે બોલીશ એમ ધારીને મીમીસ શાહે કહ્યું.

“ હા, ડીયર હા, આપણી બોટી નથી, આપણે તો સદાના નૈયારજ છીએ બોલો, શું કરવાનું છે ? કાંઈ રમત રમવાની છે ? ‘ બાઈ બાઈ આગણી ’ રમશું ? કે ‘ જાપો દાવ ’ ? ‘ ડાહી ઘોડો ’ રમીએ ? મીમીસ મહેરવાનજી ડાહી થાય અને આ ‘ નાજુક નમણી ’ નવેલી નાર-મીમીસ શાહ-માગ પગણેતર ઘોડો થાય. ” હું બોલ્યો.

મોટાઓ બધા શાન ગયા પણ જુવાનીયાઓએ હર્ષથી આખી વાડી ગળવી મઠી “ બુટ્ટો ખીલ્યો છે તો ખરો પણ ઘેર હાડકા રગાઈ જવાના છે ’ એક ચવિત્રા પારસીએ કહ્યું એટલે હસાહસ વધી.

“ ગામડાની રાજાના છોકરાઓને ઇનામ આપવાના છે, બીજી કાંઈ નથી ’ મીમીસ મહેરવાનજીએ દાંત પીસીને કહ્યું.

‘ વાહ, તેમા સુ થઈ ગીયું ઉસ્મે કયા બડી બાત હય ’ હાંવા છોકરાઓને અહિ એથીય મતોપ નહિ થતો હોય તો તમને બધાને પણ ઇનામ આપીસ, એમા સુ ! આખરે ઇનામમા તો આ ‘ સોનેરી શિખામણો ’ અને ‘ લેખા ’ જેની પૈસા પૈસાની ચોપડી-ઓ જ આપવાની છે ને ! ’ યુવતીઓના મુખ ઉપર અવર્ણનીય હાસ્ય છવાઈ ગયું મીમીસ શાહે તો વણાય ડોળા ધુરકાયા અને મીમીસ મહેરવાનજીએ ધણામ દાંત પીસ્યા પણ આપણે એમની તરફ જોઈએ જ શું કરવા ?

આખરે જેમ તેમ ઇનામનો મેળાવડો ખસાસો થયો.

પ્રકરણ ૯.

જેમાં હું આરામ લઉં છું અને વસ્તુસ્થિતિનો વિચાર કરું છું

બિજેજ દિવસે મારે ડાલેજમા લેકચર આપવાનું હતું એટલે આ સર્વ ઉપાધિ છોડીને હુમસ પક્ષાયન કરી જવાનો વિચાર થયો. અલબત્ત, હું ધારત તો ખીજી ટીકડી લઈને વેપ બદલી શકત પણ મારો ટીકડીનો જથ્થો ખૂટવા આવ્યો હતો અને ખીજા વેપમા પણ સુખ મળશેજ એવી આશા ગળી શકાતી ન હતી, એટલે જે છે તેને જ ગમે તે પ્રકારે ટકાવી રાખવાના વિચારને જ હું વળગી રહ્યો.

અમે પાર્ટીમાથી છટા પડીને—હું અને મીસીસ શાહ—થોડું જવાને અમારી ગાડીમા બેઠા એટલે જ મને આ સર્વ જનતા ઉપર તિરસ્કાર આવ્યો અને હુમસમા શાત જીવન થોડોક વખત તો ગળવું જ એ વિચાર સૂઝ્યો. બિચારી મીસીસ શાહનું મન ઘણુંજ ખાટું થઈ ગયું હતું એટલે હું પસાર થઈ જાઉં તે પહેલાં એને લગાર ખુશ કરું એવા વિચારથી મેં સહેજ વાતચિતનો યત્ન કરવા માડ્યો.

“ કેમ ડીયર, આજે કેની બળવી ? ” મેં હસીને પૂછ્યું.

“ વાહ, બહુ સારી બળવી ! તમારી જાતને ખરેખરા મુખાંમા ખપાવી ! આની ગંધેડાઈ તમે કોઈ દિવસ નહોતી કરી ” મીસીસ શાહનો પિત્તો ઉકળ્યો.

“ જગા તામડી ગરમ થઈ આવેલી, ખીજું કાંઈ નહિ ” હું બોલ્યો. “ પેલી સેતાનની જણીએ ગરમાગરમ આ મારા માથા ઉપર ઝીકી ત્યાગી જ માફ ટપાલ ગરમ થઈ ગીયેલું ”

“ અરે અરે, આજે તમને શું થયું છે ? મો શાહની ભાપા આવી થઈ ગઈ ! જે આવી ને આવી વર્તણૂક રાખશે તો વરડે ઘડપણ નોકરી પણ બોઈ બેસશે. મીસીસ મહેરવાનજીને ગુસ્સે કર્યા તો આ ગામમા તમાગથી ગહેવાવાનું નથી એટલું યાદ રાખજો ” મીસીસ ગરમ થઈને બોલ્યા.

“ જહાનમમા જાય મીસીસ મહેરવાનજી ” મારો મિબસ છટક્યો એટલે હું બોલ્યો.

“ અરે આ તમે બોલો છો શું ? ” મીસીસ મારી લાપાન્ક ઉઘરાયી ગભરાઈને બોલ્યા

“ તમે સાબળતા નથી, ડીયર ? બહેરા છો ? ” હું લહેકા કરીને બોલ્યો

“ તમે ગાડા જ થઈ ગયા લાગે છે ! ’ હવે મીસીસ અરેખર ગભરાયા

“ ના રે, ગાડાય શેના ને બાડાય શેના ! એ તો સહેજ કાતરીયુ લાડે આપેલું છે, જરા ઝાગ સિગાર પી લઈશને એટલે ડોકાણે આવી જશે પેલા ઘરડા ડુકરને કહો કે કોઈ તબાકુવાળાની દુકાને ગાડી લે ” હું બોલ્યો

“ કાણ ? કાને કહું ? ” મીસીસે ચીસ પાડી

“ પેલો આપણો ખટારો હાકે છે અને દુકાળીયા અને ખીમાકાતરનું મિશ્રણ છે તેને ” મે જવાબ આપ્યો

“ બિચારો રાવજી ! આપણે ત્યા આડત્રીસ વર્ષથી નોકર છે ત્યારે આજે આ પ્રમાણે તેની કદર થાય છે ! ” ધણીયાણીએ નિશ્ચામ મક્યો

‘ મારે કાઈ એની મામે વાધો નથી, પણ કો- વખતે ગાડી હાકતા હાકતાજ એ મરી જશે ” મે કહ્યું

“ તમે દાઝ જ પીધો લાગે છે ! પેલી હરામખોર દુક્તીઓએ તમને પાયો હશે ” પેલીએ કહ્યું

“ હા હા હા હા ! હરામખોર દુક્તીઓ ! ગોગ ગુલાખી ગાલ પર બુલબુલ મરી મરી જાય છે, હા હા હા ! ” મને પેલીએ ગાડો થઈ ગયેલો ધાર્યો એટલે મે તેનો શક દ્રઢ કરવાના ઇરાદાથી ભેગવીમા ગાયન લલકાર્યું અને પછી આ પીડામાંથી પતવાને માટે ચાલતી ગાડીએ જ નીચે ઉતરી પડતા પડતા મે કહ્યું “ તમે તમારે ઘેર જાઓ હું હમણા જરા લટાગ મારીને આવી પહોંચુ છું ”

નીચે ઉતરતા હું ગળડયો પણ જમીન ઉપરથી તરત ઉઠીને મે એક તબાકુવાળાની દુકાન શોધી કહાડી ત્યાંથી મે સિગાર, સિગરેટો અને પાઈપનો તબાકુ વગેરેનો સારો જોવો જથ્થો લઈને આગળ ચાલવા માંડ્યું રસ્તામાં અનેક માણસોએ મને નીચા વળીને સલામ કરી મે મો એવી રીતનું રાખ્યું હતું કે

સામા મનુષ્યોને એક પ્રકારનું સ્મિત જ જણાય આ ઉપાયથી મારે ગાડુ સરસ ગળડયુ

આપણે સીધા અમદાવાદના સ્ટેશને જ ગયા અને ત્યાંથી મુરતની ટીકીટ લઈને ટ્રેનને માટે રાહ જોવા માડી. ટ્રેન આવી પહોંચી એક કપાર્ટમેન્ટમાં માત્ર એક સદ્ગૃહસ્થ અને એક યુવાન સ્ત્રી હતા એટલે એમાજ એસવાની ધારણા કરી પેલી યુવતી બારણાને અડેલીને પ્લેટફોર્મ ઉપર દ્રષ્ટિ ફેરવતી હતી તેને મે વિનયથી કહ્યું, “ બાઈ, જરા બારણું ઉઘાડવા દેશો ? ”

“ કેમ ડોસા, આ ડખામાં બેસવું છે ? ” પેલીએ પૂછ્યું. આવો વિચિત્ર ઉત્તર માલગીને હું જરા કચવાયો. પેલીએ બારણું ઉઘાડ્યું એટલે હું અદર જઈને બેઠો. મારી મામા પેલી સ્ત્રીએ ટગર ટગર જોયા કયું અને પછી બોલી, “ ઓય ભપકો ! મ-સાણુમાં જવાની તૈયારી છે પણ ભપકો છોડતો નથી-ધરડી ઘોડી ને લાલ લગામ ! ” ગરીબ ચાકરવર્ગ બોલે તેવી કર્કશ ભાષામાં આ જાતનું વાક્ય આવી સુદર, પૈસાદાર સ્ત્રીના મુખમાથી નીકળેલું જોઈને હું તો પહેલા સ્તબ્ધજ થઈ ગયો પછી મે ઠપકારપે કાઈક કહેવાનું ધાયું પણ મને મનમાં કાઈક ગુચવાડો લાગ્યો એટલામાં પેલી બોલી, “ કેમ, બુદ્ધા, ગભરાઈ કેમ ગીયો ? આ માગે બાપ છે કની તે મને ઈસ્કોલમાં મૂકવા માગે છે પણ મારે જવું છે નથી એ તો મને મેના કહીનેજ બોલાવે છે હું બધું જાણું છું, પણ ખાવા પીવાની મોજ છે એટલે બોલુ શું કરવા ? ”

આ શબ્દો માલગતાજ મને ભાન આવ્યું “ કેણું અલ્યા જગુ કે ? ” મે પેલા વૃદ્ધ ગૃહસ્થની સામા જોયું તો જણાયું કે એ તો મી દરજ છે અને આ મેનાના રૂપમાં જગુજ છે

“ અલ્યા બુદ્ધા, તે મને શી રીતે ઓળખ્યો ? ” પેલી સ્ત્રીએ આશ્ચર્યથી પૂછ્યું. “ પણ તું કોઈને કહી તો દેશે નહિ ને ? ”

“ ના, તું સીધો ચાલીશ તો નહિ કહું ” હું બોલ્યો. ખરો જગુ આ સાલગીને જરા હડો થઈ ગયો અને ચુપ રહ્યો પણ મને એમ લાગ્યું કે આ દરજે એમની ઉદ્યમાથી જાગી ઉઠ્યા અને જો મને તેમણે ઓળખ્યો તો જાજરી પચાતી ઉભી થવાની આથી વડોદરાને સ્ટેશને હું તો ઉતરી જ પડ્યો અને મે કલાક પછી બીજી ટ્રેન આવી તેમાં હું બેઠો ગાડી ચાલવાનો

વખત થયો એટલે તરત બારણું ઉઘડ્યું અને પેલી મેના-ખરો જગુ અદર દાખલ થઈ ગઈ. હું તો એને જોઈને તપી જ ગયો.
“ અલ્યા જગુ, તું કેમ અહિં આવ્યો ? ”

“ પેલા છુદ્ધાને ઉઘતો જ રહેવા દઈને હું પણ ઉતરી પડેલો. આપણે બે દુમસમા લહેર કરીશું ” પેલી મેનાએ નિરાતે જવાબ આપ્યો.

“ શું ધૂળ લહેર ઉઘાડે ? હું તો પરણેલો છું, મારી ઘેરી તારા જેવી ઘેરીને ઘરમા પણ પેસવા દે કે ? ” હું આ બલ્લાને પતાવવા બોલ્યો.

“ પણ આપણે કયા અમદાવાદ જઈએ છીએ ? આપણે તો દુમસ જઈએ છીએ ના ! ” જગુ બોલ્યો.

“ પણ મારે તો દુમસમા પણ એક છે ” મે કહ્યું.

“ હોય તો જલે રહી તમે તમારે કહેજો ને કે હું તમારી છોકરી છું-બહેન છું-મા છું-ગમે તે કહેજો ને ” મેનાએ ઠડે પેટે જવાબ આપ્યો.

“ અરે મેના-જગુ, તું સમજતો જ નથી હું નામાકિત પ્રાઈસર છું અને મારે મારી આબરૂ સાચવવાની છે તાગ જેવા નાથે ફરે તો મારી આબરૂ ઉપર તો પાણી ફરી વળે ” મે કહ્યું.

“ ફરી વળે તો છો ફરી વળતુ-મારે તેની શી દગ્ગાર છે ? ” જગુ બોલ્યો.

“ તારે નથી પણ મારે છે ને જો જગુ, તને એક લિખારીના છોકરામાથી શેડની છોકરીમા ફેરવી નાખનાર માણસ હું જ છું એટલે જો મારૂં કંઈ નહિ માને તો હું તને પાછો જગુ બનાવી દઈશ તને જે સ્કુલે તારા બાપ મૂકવાના છે તે સ્કુલ કાંઈ તું જગુ તરિકે લખતો હતો તેવી નથી. તેમા માસ્તરો નેતરના ઝપાટા લગાવતા નથી ત્યાં પણ તારે મજાજ મારવાની છે. ” મે હવે દમ કસ્યો.

“ એમ જો હોય તો હું સીધો ચાલ્યો જઈશ, તમારી સાથે નહિ આવું ” ખરો જગુ ઢીલો પડી ગયો અને બોલ્યો.

એટલામા ત્રણ ચાર મરદો અમારા ડબ્બામા એક સ્ટેશનથી આવ્યા. દુર્ભાગ્યે એમાના બે ત્રણ ખરા મો શાહને ઓળખતા હતા એટલે તેમણે મારી સાથે વાત કરવા માડી અને એક મરદ મેનાને ઓળખતો હતો તેણે મેનાને સાહેબજી કરી તરતજ મેનાએ ઘાંટો પાડીને કહ્યું.

“ સાહેબજી, બાઈ સાહેબજી, જુવાન પોટી જોઈ કે બાઈ લડુજ બની જતા જણાય છે ! ” આ સાલણીને અમે બધા એકેકના સામુ જોવા લાગ્યા પેલા મિત્રને આથી ચટકો લાગ્યો એટલે તેણે ફરીથી પૂછ્યું, ‘ મોસ મેના, તમે એકલાજ છો ? ’

“ ના બાપુ ના, અમારા બુદ્ધા બાપા સાથે હતા પણ એ હાખરાને હાથતાળી આપીને મેં આ ડોમાને પકડ્યો છે આ ડોમો મો ઉપરથી જણાય છે તેટલો ભલો નથી મહા કાફરની વરતી છે એને એક ઘેરી અમદાવાદમા છે અને બીજી કુમમમા છે આવો મેનાનો ધડકો સાલણીને ડબ્બામા બેઠેલ બધાજ ફડા થઈ ગયા. મને ઝોળખનાર માણસો મારો સામા ડોળા ઘૂરઘૂરીને જોવા લાગ્યા મેનાનો મિત્ર પણ શાત પડી ગયો અને બીજેજ મેશને એ લોકો ઉતરીને બીજા ડબ્બામા બેઠા.

સુરતથી હું ચીસ મેનાથી જોટો પડ્યો લાગલો ટાંગો કરીને કુમસ ઉપડી ગયો અને ત્યાં સેનેટોગ્રિયમમા મેં આશરો લીધો.

પ્રકરણ ૧૦.

જેમાં સંવકની કીર્તિને કલક લાગે છે અને પરિણામે
પોતે પોખારા ગણે છે

જે ત્રણ દિવસ થઈ ગયા મારી વિશ્રાંતિમા લગ પાડનાર કોઈ મળ્યું નહિ અને મારા હૃદયમા અપૂર્વ શાંતિ પ્રસરી રહી પણ એવામા મારા હાથમા એક વર્તમાનપત્ર આવ્યું ઘેર જઈને વાચતા જ મારી શાંતિ દૂર થઈ ગઈ વર્તમાનપત્રમા મોટા મોટા અક્ષરે નીચે પ્રમાણે લખેલું હતું —

બાણીતા વિદ્વાન પ્રોફેસરની ભેદભરી વર્તણૂક !

ખાનદાન કુટુંબની કુમારિકા સાથે નાસભાગ ! !

કોર્ટે જનાર વરઘોડા ! ! !

થઈ ચૂક્યું ! ડાઈમા માજરટ્ટેની આખર કહાડી અને વળી આ પ્રોફેસરની પચાતી ઉભી થઈ મેનાને લઈને હું પ્રો શાહ નાસી ગયો ! મી દર, ટ્રેનમા મળેલા મિત્રો વગેરે મારી સામેના શાક્ષીઓ ! મીસીસ શાહનો જવાલામુખી એકદમ ફાટ્યો ! ગરીબ બિચારા પ્રોફેસર શાહની આખરનું નામનિશાન પણ આ જગતમા રહ્યું નહિ !

પરંતુ વર્તમાનપત્રોમા તેમ છતાં એમ આશા બતાવવામા આવી હતી કે ગાર્ડન પાર્ટીમાની પ્રેરેમગ શાહની વર્તણૂકથી એમ જણાય છે કે આ બધા કાર્યોમા એમની દૃષ્ટતા નથી પણ ઉન્માદાવસ્થાના ખુલા ચિહ્ન જણાય છે ।

મે તરતજ માડ મગજ શાત કરવા સમુદ્રનો રરતો લીધો અને ત્યાં ખૂબ નહાવો બિચારા વદ પ્રેરેસરના ઘગડા અગમા તેથી ઉલટી શગદી થઈ ગઈ નહાયા પછી એક ટેકરા ઉપર બેસીને મે બીડીઓ ફૂંકતા ફૂંકતા આ નવી ઉભી થયેલી સ્થિતિને પહોંચી વળવાના વિચાર કર્યા ત્યાંથી ઉતરીને હું મીઠો પોસ્ટ ઓફિસમા ગયો અને ત્યાંથી એક મીમીમ શાહને અને બીજો રાસેજના પ્રિન્સીપાલને એમ બે તાર કર્યા

‘ વર્તમાનપત્રો હમણાજ નેચા છે મારી તબિયતને લઈને હું અહિં છું સત્રળી બીના જોડી છે કાગળ લખુ છું

શાહ. ”

આ સિવાય મુબઇના પત્રોને પણ કડક તારો કર્યા મી. દરને પણ એકલખી નાખ્યો અને પછી બધાને ખુલામાના પત્રો પણ લખી નાખ્યા.

થોડીવાગમા પ્રિન્સીપાલ તરફથી જવાબ આવ્યો “ચિંતા દુઃ થઈ છે. તમે જલ્દી આવી શકશો ? ” આના જવાબમા મેં તરતજ લખી નાખ્યું કે ‘ બિછાનામા છું એટલે લાચાર ”

પછી મે ત્યાંના એક ડોક્ટરને ઢોંગ પૂરો ઉતારવાને બોલાવ્યો. છાતીમા દુખે છે, પાસળીમા દરદ થાય છે કાકડા સૂઝ્યા છે, પગ કળે છે એવું એવું મે એને કહ્યું એટલે એણે પ્રિન્સીપાલને લખી આપ્યું હું નિરાતે બે એક વાચવાની ચોપડીઓ લઈને મારે માથે આવી પડેલી વિપત્તિ સાહિત્યના સમાગમમા ભૂલી ગયો થોડા વખત પછી મી દર પણ મારી મુલાકાત લઈ ગયા તેમને જે હકીકત બની હતી તેમાથી ફાવે તેટલી મે કહી એટલે તે પણ મતોપ પામીને ચોતાની મોઢેરી મેનાને શોધવા ઉપડી ગયા. પણ ત્યારે ખુદ મીસીસ શાહ-મારા ધર્મપત્ની આવી પહોંચ્યા ત્યારે પચાતી વધી પડી. એમની આખમાથી જે જ્વાલા નીકળતી હતી તેની આગળ વિસુવિયસનો લાવા પણ શાત જ ગણાય તેમનો પહેલો સવાલજ આ હતો, “ કેમ, આ ઢોંગમારે છોડવો છે ? ”

“ પણ ડીયર, મને હમણા શા શા રોગ થયા છે તેનું પણ તમને લાન છે ? મને હમણા ન્યુમોનિયા, પેરાટાઇટીસ અને ટ્યુબરક્યુલોસિસ લીગના ચિહ્ન ખુલા જણાય છે ખાનગી કેટલા રોગના ચિહ્ન હશે અને લવિયમા નવું શું થશે તે તો બહોલ જાગવાનું જ જાણે ! ” મેં જવાબ આપ્યો.

“ ગમે તેમ હોય પણ તમારે મારી સાથે અમદાવાદ આવીને આ વાતનો ખુલાસો કરવો પડશે. તમે આ પ્રમાણે એકદમ ચાલ્યા આવ્યા એટલે ત્યાં તો કેવી કેવી વાતો ચાલી રહી છે ” પેલીએ કહ્યું.

“ તો ચાલવા છો હમણા લડાઇ પૂરી થઇ છે એટલે લોકોને કાંઈ વાત કરવાનું તો જોઈએજને ? ” મેં જવાબ આપ્યો.

“ તમે કેમ આમ છેક બદલાઇ ગયા છો અને તે પણ આ ઉમ્મરે ! તમને દારૂની બદી તો લાગી નથી ને ? ” પેલીએ પૂછ્યું.

“ સાચું કહું ? દારૂની નહિ પણ પનાની ” મેં કહ્યું.

“ શું ! પત્તા ! એટલે ? ”

“ એટલે શું ! પત્તાનો જુગાર. ” મેં કહ્યું.

“ અદર પૈમા ગુમાવ્યા ? ” મીસીસ શાહ પૂછ્યું.

“ પૈસા ગુમાવ્યા એટલુંજ નહિ પણ મામાવાળાઓને ખતરના હું પકડાવે ” હું બોલ્યો.

“ મને કાંઈ મમજણું પડતી નથી ” પેલીએ કહ્યું.

“ થયું એમ કે મારા હાથમા ચાર એકા આવ્યા તેજ વખતે મામાવાળાના હાથમા પણ બે એકા આવ્યા ” હું બોલ્યો.

“ આટલાથી ગભરાઇને તમે આ જોટાળો કર્યો ? ”

“ હા, ડીયર ” મેં જવાબ દીધો.

“ હશે ગમે તેમ હોય, તમારે મારી સાથે અમદાવાદ આવવાનું છે ” પેલી બોલી.

“ મારાથી નહિ અવાય ” હું દ્રઢતાથી બોલ્યો.

“ તે તો હું જોઈ લેઈશ ” પેલીએ પણ નિશ્ચયપૂર્વકજ કહ્યું.

આખરે મારી ઈચ્છાવિરુદ્ધ હું ટાગામા બેસીને મીસીસ શાહની સાથે સુરત આવ્યો અને સ્ટેશને પહોંચ્યો. સ્ટેશને મુબઈ જવાની ગાડી ઉભી હતી અને ચાલવાની તૈયારીમાજ હતી એટલે મને એક યુક્તિ સુઝી આવી મીસીસ શાહ મજૂરોની સાથે સામે પ્લેટફોર્મ ઉપર પહોંચ્યા હતા એ નકનો લાલ લઈને તું છાનામાના પેલી

ટ્રેનમાં ચડી બેઠો. ટ્રેન તરત ઉપડી અને સેવક મીસીસ શાહથી પાછા છુટા પડીને મુઝાઈ લણી ઉપડ્યા.

ટ્રેનમાં સુરતના ઝવેરીઓ હતા એમની સાથે વાતોના ગપાટા અને દેશી તેમજ ‘ કેચી ’ છાપની સિગારેટોના ઝપાટા મારવામાં હું એક વિદ્વાન, વૃદ્ધ પ્રોફેસર છું એ વાતજ હું ભૂલી ગયો હતો, અને એમની માથે પત્તા ગમવામાં અને મન્ત્રીતોફાનમાં મેં બહુ હિમ ગથી ભાગ લીધો. ડાખામાં હું ‘ રંગીલા કાકા ’ તરીકે જાણીતો થઈ ગયો. માર્ગમાં ‘ ધીમા ધીમા ચાલોને મારા પ્રાણુ રે ’ અને

‘ મૂને જીગર કે પીતી હું બસ ગમમે મેરે યાર ’ ના ગાયનો પણ પૂર એકટીગથી મેં ગાયા. આ પ્રમાણે આનંદમાં અમે આટરોડ સ્ટેશને આવી પહોંચ્યા. જેવો હું ડાખામાંથી ઉતરે છું કે તરતજ સામે એક જડા પારસી ખાનુએ આવીને મારી સાથે

શેકહેડ ’ કરી. હું ગભરાઈ ગયો. પણ સુભાગ્યે તરતજ એ ખાખએ વાત કરવા માડી એટલે મેં જાણી લીધું કે આ તો અમ-ત્રવાદના પ્રખ્યાત મીસીસ મહેરવાનજી જ છે. સાથે તેમના ધણી ખાન બહાદુર મહેરવાનજી પણ હતા. ખાનબહાદુરે તરતજ મને કહ્યું, “ મો. શાહ, તમે પણ ખૂબ કીધી હો. આય ન્યુસપેપરમાં તો હમના ખીજી કાંઈ આવતુજ નથી. જ્યાં ખી નજર નાખો ત્યાં તમારું નામ ! હાહાહાહા ! એ તો મસ્કરી હો કે ! ચાલો સૌ મારે જેનું સેવક સાર. વાર, તમે કેંઈ જગ્યાએ ઉતરવાના છો ? અરે ખીજી જગ્યાએ ઉતરો તે કરતા અમારી સાથે જ ઉતરોને. તમારે ક્યા વાધો છે ! આય રેલ્વે હોટલમાં અમે લોકો ઉતરેલા છીએ. આજે કોરટમાં એક મળેનો કેસ છે તે સાબળવા ઉપડી જઈશું ચાલો વેંકો. ” હું જવાબ આપુ તે પહેલાં તો અમે ત્રણે રેલ્વે હોટલમાં ઉપડી ગયા. ત્યાં ખાખ કરીને હું અને ખાનબહાદુર કોરટમાં ગયા અને એક સારી સીટ લઈને બેસી ગયા.

“ માજસ્ટ્રેટ રાવ બહાદુર મણીસકર છે. લોકો કહે છે કે પેલા કોરટમાં બનેલા બનાવ પછી એમનું મગજ જ કેથે ગૂમ થઈ ગીયેલું છે, પોતે જીવાન છોકરી છે એમજ એવણું ધારિયા કરે છે. આજે છેલ્લો દિવસ એમને કોરટમાં બેસવાનું છે, કારણ કે સરકારે એમને રિટાઇર થવાની ફરજ પાડી છે. ” ખાન બહાદુરે કહ્યું

હું તો માજસ્ટ્રેટનું નામ સાબળીને જ કહે મઈ ગયો. પણ

મને આ વેશમા કેણુ ઝોળખવાનુ છે એમ ધારીને મે હિમતથી
રહ્યું, “ બહુ દિલગીરીલયું—Very sad !”

થોડીવારમા કેગટમા બધવાઓને લઇ આવ્યા તેમને જોતા
માઝ લોડી ઉડી ગયું. માધિયો, જીવો અને તેમના બધા સાથીઓ
ધીમે ધીમે પોલિસના ધક્કા ખાતા દાખલ થયા અને તે ટ્રાળાની વચ્ચે
લપકાદાર પોષાકમા પેલો બિચારો ખરો પ્રેા શાહ ચાલતો હતો.

મારી તો જુદી બહેર મારી ગઇ કોર્ટમા યુ ચાલે છે તેનું
પણુ મને બરાબર લાન રહ્યું નહિ કોર્ટમા પેલાઓનો ચુનોહ પ્રેા
હતો તે સંભળાવવામા આવ્યું માધિયો ફરી જઈને સરકાર તરફ-
નો સાક્ષી થઇ બેઠો હોય તેમ જણાતું હતું આગરે બે એક
કલાક કામ ચાલ્યું એટલે પેલા લપકાદાર પોષાકવાળા હાલના
ભાણુએ (પણ ખરા પ્રેા શાહે) એકદમ ઉચ્છેગાઇને બોલવા
માડ્યું કે પોતે ચાચીયો છે જ નહિ, પણ પ્રેાફેસર શાહ છે આથી
કોર્ટમા ખૂબ હસાહસ થઇ રહી પણ માજીસ્ટ્રેટ માહેબ હસ્યા નહિ
તેમજ કોર્ટમા એક જુવાન પુરુષ હતો તે પણ હસ્યો નહિ મે
જોયું તો તરતજ જણાયું કે માગ બોળીયામા ઉભેલા એજ ખગ
મણીશ કર ભાઇ છે ! આથી ગભરાઇ જઈને મે તરત જ પેલી
ટીકડીનું પાકીટ જોયું અને અદરથી એક ટીકડી ત્યાગે પણ કામ
પડે ત્યારે ગળી જવાને તૈયાર રાખી

પ્રકરણ ૧૧.

જેમાં હું શાક્ષી આપવા જાઉં છું અને ત્યાંથી
એકદમ પલાયન કરી જાઉં છું.

મારા હાથમા ટીકડી આવી એટલે મને હિમત આવી અને
આ ગમત બરાબર જોવાનો મને વિચાર થયો, તેમજ જો બને તો
પેલા ચાચીયાના સરદાર ખરા પ્રેાફેસરને બચાવી લેવાનો વિચાર થયો.
કેદીઓએ બધાઓએ જ માત્ર લુલો બચાવ કર્યો, પરંતુ
ચાંચીયાના સરદારે તેમ નહિ કર્યું તેને ધણુ ગભરામણુ થતું હોય
એમ જણાયું છતાં તેણે જે બચાવ રજૂ કર્યો તેનો જેવો બચાવ
કોર્ટમા ભાગ્યેજ સંભળવામા આવ્યો હતો, મુલાએ માજીસ્ટ્રેટ માહેબ

આ હકીકતને પોતાનો ટેકા આપતા હોય તેમ જણાતું હોવાથી પેલા પુરૂષને વધુ હિંમત આવી ગાર્ડનપાર્ટી ચાલતી હતી તેવામા પોતે અચાનક કેવી રીતે વહાણનો કપતાન બની ગયો તે વિષે એણે લખાણથી ખુલાસો આપ્યો અને પછી કહ્યું “ નામદાર, જેમ જેમ હું આ વિષે વિચાર કરતો જાઉં છું તેમ તેમ મને આ બનાવ બહુ બેદલ્યો જણાતો જાય છે, તેમ છતાં હું એટલું તો સોગનપૂર્વક કહી શકું છું કે આ બાબતમા હું તન નિર્દોષ છું આ બાબતમા વધુ પૂરાવો જોઈતો હોય તો પ્રોફેસરને પોતાને જ અહિં શાક્ષી તરીકે બોલાવો ”

“ પણ પ્રોફેસર ક્યા છે ? ” કાર્મએ પૂછ્યું

“ કોર્ટમા જ છે ” સરકાર તરફનો બારિસ્ટર માજિસ્ટ્રેટ સાહેબ આ બધું ટાંચતું શા માટે સાબળતા હશે તેનો વિચાર કરતો કટાળાભર્યા ચહેરાથી બોલ્યો કેદી તો આ સાબળીને સડકજ થઈ ગયો અને આખી કોર્ટમા ખળભળાટ થઈ રહ્યો

“ એને શાક્ષી તરીકે બોલાવો ” માજિસ્ટ્રેટે કહ્યું બારિસ્ટરને ચોખ્ખું જણાયું કે રાવબહાદુર હવે રીટાયર થાય તો સારું, પણ તે વખતે તો આજ્ઞાનું પાલન કર્યા વિના તેનો છટકો નહતો એટલે મારા નામની ખૂબ પડી, અને સેવક શાક્ષીના પાજરામા ગયા

“ તમે આ માણસની વાત સાબળી ? ” પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“ જી, હા ” મે જવાબ આપ્યો

“ ત્યારે તમે આ માણસની ગપગોળાથી ભરેલી હકીકત ઉપર કાઈકે પ્રકાશ પાડી શકો તેમ છે ? ”

“ જી હા. ” મે જવાબ આપ્યો

“ પ્રથમ તો, તમે અમદાવાદવાળા પ્રો. શાહ છે ? ”

“ નહિ જ ” મે આનદથી જવાબ આપ્યો

બારિસ્ટર તો આ સાબળીને આલોજ બની ગયો કેદીના મુખ ઉપર આથી આશાના ચિહ્ન જણાયા

“ ત્યારે તમે કાણ છો તે હું પૂછી શકું ? ” પેલાએ પાછું મને પૂછ્યું

“ વાહ, કેમ નહિ ! ” હું બોલ્યો “ હાલમા હું પ્રો. શાહ તરીકે ઓળખાઉં છું, પણ આખું જમત એક રમણમિ જ છે અને તેમા મે હમણા હમણા અનેક પાત્રોનો વેષ ભજવેલો છે અને દરેક

વેપમાં ઘણી જ ક્યુબર કરી છે. જો મારું માનો તો આ માણસે જે હકીકત કહી છે તે અક્ષરશઃ ખરી છે અને તે વાત માનીને જ આ કેસનો નિકાલ લાવી નાખો ”

“ આ વાત જૂઠી નથી ” માજીસ્ટ્રેટે ગભીરાઈથી કહ્યું “ આ માણસ જે કહે છે તે ખરું જ છે. ”

“ આપ કહેા છો તો હું કબૂલ રાખુ છું ” ગુસ્સાથી બારિસ્ટરે કહ્યું “ પણ અહિં ખા. બ. મહેરવાનજીએ મને કહ્યું તે ઉપરથી હું કહું છું કે ખરા પ્રોફેસર શાહ આજ છે અને પેલો કેદી જૂઠું બોલે છે ”

“ મહેરવાનજી શેક ખરું જ કહે છે ” હું બોલ્યો “ અન્યારે તો હું પ્રોફેસરજી છું, પણ એમ તો હું એક વખત માજીસ્ટ્રેટ પણ થઈ ગયો હતો અને આજ ન્યાયાસન ઉપરથી મેં ન્યાય પણ આપ્યો હતો ”

“ આ કેસ મુક્તવી ગાખવો પડશે ” માજીસ્ટ્રેટે કહ્યું “ પ્રો. શાહ, તમે જરા અમારી સાથે ખાનગી વાત કરવા આવો ”

“ કાંઈ જરૂર નથી ” હું બોલ્યો, અને તે પછી કોર્ટમાં જ મેં ચાચીયાની બધી હકીકત કહી પણ આખી કોર્ટમાંથી માત્ર માજીસ્ટ્રેટ, ખરા મણિશ કરભાઈ અને ખરા પ્રોફેસર મિવાય બીજા કાંઈએ આ વાત માની નહિ એટલામા ખરા મણિશકે આવીને મારો ડગલો ખેંચ્યો

“ હું તારી જ ગાહ જોતો ઉભો છું ” તે બોલ્યો “ આ વખતે મારે તારી ગમતનો ચોક્કસ અંત આણવો છે ”

“ થે ક્યુ વેરી મચ ” મેં ઉત્માહથી જવાબ આપ્યો.

“ હવે ગમે તેમ કરશે પણ અહિંથી છટકવા દેવાનો નથી ” તે બોલ્યો

“ પેલી જ વખતે હું છટકત નહિ, પણ તમારે તો મને નિશાન તરિકે ગણીને ગોળીથી વીધવો હતો એ મને પસંદ નહિ આવ્યું હું પડદા પાછળ ઉભો રહીને બધું સાબળતો હતો અને તમારી આ યુક્તિ સાબળાને હું નાસી છૂટ્યો. ” મેં કહ્યું.

“ હા, એ વિચાર જરા ભૂલભર્યો હતો ” પેલો બોલ્યો, “ પણ આ વખતે તો તને આખોને આખો પીગળાવી જ નાખવો છે. ”

“ શું ? પીગળાવી નાખવો છે ? ” મેં જરાક ગભરાઈને પૂછ્યું.

“ હા, એમા જરા દુ ખ તો લાગશે પણ તે સિવાય બીજો છૂટકો નથી ” પેલાએ કહ્યું “ જો કે તારો છેલ્લો ભાગ કદાચ અદ્ધર લટકી જશે પણ તેમા અમારો ઉપાય નથી. તને એક મોટા ટબમા બેસાડી વિદ્રિયોલ કે નાઈટ્રિક એસીડથી પીગળાવી જ નાખવો એવો મારો દૃઢ વિચાર છે ”

“ માર્ગ તો બહુ મારો છે પણ મને એમા શો બદલો મળવાનો છે તે કહેશો ? ”

“ તને બદલો મળે કે નહિ એની મને પગવાદ નથી તે અમને બહુ પજવ્યા છે એટલે હવે તને અમે છોડવાના નથી ” તે બોલ્યો

“ એમ કે ? ” આટલું કહીને મે પાછું ડૉર્ટમા ચાલતા કામ-કાજ ઉપર ધ્યાન આપ્યું ચાચીયાઓએ, પોતાના કપતાનની આવી તદ્દન ગપ જેવી વાત પણ માજરટ્રેટ સાલળા એ ઉપરથી પાતે પણ નવો જ તુક્કો કહાડ્યો તેમણે માજરટ્રેટને કહ્યું, “ સાહેબ, અમારી વાત પણ સાલળો પેલા માધિયાએ જે વાત કહી છે તે ખોટી છે ”

બારિસ્ટર તેમને અટકાવવા જતો હતો પણ માજરટ્રેટ તેને અટકાવ્યો અને કહ્યું કે “તેમની તરફથી કોઈ વકીલ નથી એટલે જે ખુલાસો કરવો હોય તે કરવાની તેમને છૂટ છે ”

“ સાહેબ, અમે જે વાત પૂછીએ છીએ તે આ ભાણે સમજી શકતો નથી પણ પેલો યુદ્ધો ભણેલો આદમી (સેવક પોતે-ત્રો શાહના રૂપમા) એ બધી વાત બાણે છે તેનું કેમ ? ” જવાબે કહ્યું

માજરટ્રેટ ભાણેને પૂછી બેસ્યું પણ તેણે ડોકુ ધૂણાવ્યું એટલે મને પૂછ્યું. મે હા કહી અને જવા સાથે કેટલીક વાત કરી. આખી કોર્ટ આશ્ચર્ય પામી ગઈ. પરિણામે જ્યુરીએ કેદીઓને છોડી મૂક્યા આખી કોર્ટમાં ખળભળાટ ચાલુ હતો એ તકનો લાભ લઈને મે પેલી ટીકડી મોઝા મફી દીધી અને પેલા ખરા મણિશ કરબાર્થ જે મને પીગળાવી નાખવાની વાત કરતા હતા તે પાછા હવા ફાટતા રહી ગયા

થોડી વારમા કોર્ટ, કેદીઓ, માજરટ્રેટ વગેરે ઝાખા થઈ ગયા

* * * * *

“ સોલી સહીઆર, તારે બોલવાનું આવ્યું, જા જા ” કોઈએ મને પાછળથી ધક્કો મારીને કહ્યું. સેવક સોલી સહીઆર અને મારે

કોઈક દેકાણે બોલવાનું હતું ! પણ મારે ક્યા બોલવાની ઇચ્છા જ હતી ! આસપાસ લોકડા પડ્યા હતા બધા મરદો વિચિત્ર પોપાક પહેરીને મો પર પાઉડર લગાવીને ફરતા હતા અને બહાર ‘ વન્સ મોર, વન્સ મોર ’ની ચીચીયારીઓ ચાલતી હતી “ પ્રભુ ! આ શું ? આ તો કાંઈ નાટક ચાલે છે અને તેમા મારો પાર્ટ છે ! ” આમ વિચારતો હું આમતેમ ફાફા મારવા લાગ્યો, એટલામા એક બીજો એકટર ત્યા ઉભો હતો તેણે મને કહ્યું, “ કેમ સોલી, શું ગાંધે છે ? પેગમેન લેવી છે ? આ ગહી આજે હાઉસ ભારે થયું છે હો ! ” પ્યારે જીગર યાને રોમિયો અને જૂલિયેટ, તો આખા કાવવાનું ! ”

‘ અરે નારૂ ભલુ થાય તારૂ ! ” ‘યારે જીગર યાને રોમિયો અને જૂલિયેટ ! અને તેમા હું રોમિયો ઉકેં રમજન ? ” આમ વિચાર કરતો હું તો લાગ્યો મને એમજ થયું કે આમા તો જરાય કાંવે તેમ નથી માટે કોઈ અધારા ખૂણામા જઈને તરત બીજી ટીકડી ગળી લેવી પણ નસીબ ક્યાથી લાવું ? ખૂણાને બદલે હું તો મીઠો સ્ટેજ ઉપર ચાલ્યો ગયો ! ખરો એકટર સોલી સહીઆ કોઈ પ્રખ્યાત બેલાડી હશે કારણકે જેવો મે સ્ટેજ ઉપર પગ મક્યો કે તરતજ ચિકાર હાઉમે કાન ફાડી નાખે તેવી તાળોયો પાડવા માડી આથી મને વિચાર કરવાનો વખત મળ્યો

શેકસપીયરના પુસ્તકો કાણે નથી વાંચ્યા હોતા ? ખરૂં જોતા આર્થ દેવની વાતોજ બધા વાંચે છે પણ જાહેરમા બધા જ શેકસપીયર વાંચવાનો દાંવા કરે છે એવા દાવા કરનારાઓમા હું પણ એક હતો એટલે મે જાણ્યું કે આવી તક ફરીથી મને ક્યા મળવાની છે ‘ આજે બે હજાર આદમીઓ આગળ રોમિયોનો પાર્ટ ભજવવાની મને તક મળી છે તો મારે પણ એમને દેખાડી આપવું કે હિંદુસ્થાનમા પણ ઈરિવિંગ, રૉબટસન અને મેથીસન દેગ પડેલા છે પણ શું બોલવું ? ગુજરાતીમા બોલવું કે હિંદુસ્થાનીમા ? આ બધા વિચાર મારે માત્ર અડધી મીનીટમાજ કરવાના હતા એ મારી શક્તિની કદર કરનારે ખામ ધ્યાનમા રાખવાનું છે મે વિચાર કરીને આખરે હિંદુસ્થાનીમા જ બોલવું પર્મં કર્યું. મે જાતી ફલાવી, એક હાથ જાતી ઉપર રાખીને બીજો માથે રાખ્યો અને નેત્ર અર્ધ મીંચ્યા, એક લુહારની ધમણ ફૂકાય નેમ દીર્ઘ નિશ્વાસ મૂકીને

મે અક્ષાબ્યુ, “ રોમિયો—રો—મિ—યો રમજન—ર—મ—જન—ન,
તુ કિદર હય, ડયા કરતા હય ! હાય, અકનોષ, પ્યાર, સારા બિયા-
આનમે તેરેકુ દુહ રહા હઉ મગર—ઉક । ’ આ છેલ્લો શબ્દ
સરમ બોલાયાં પણ તેનું કારણ માત્ર એટલું જ કે મારા શરીર ઉપર
ધડ કરતો કે પડદો આવી પડ્યો હું ધડામ લઈને જમીન ઉપર
પડ્યો કે તરત જ બે માણસે મને અંદર ખેંચી લીધો હું હજી
તો માડમાડ ઉભો થાઉ છું એટલામા તો એક જડો, વિકાળ દેખાવ-
નો શખ્સ મારી મામે દાત કચકચાવતો, મક્કીઓ ઉગામતા આ-
વાને ઉભો બહાર પ્રેક્ષકવર્ગમા ચીચીયારીઓ પડવા માડી અને
અતઃપ્રત્યક્ષના જનાવગના ઉચ્ચારો થવા લાગ્યા કમળપન્થ સોલી
આ તે શું કરવા ધાર્યું છે ? ’ પેલા મેનેજર મારેબે પ્રશ્ન

“રોમિયો—જૂલિયેટના નાટકનું એક દ્રશ્ય ! મે જવાબ આપ્યો

“ પણ એમા કંઈ માગવા આગળ ગયો હતો ! તારે તો
જૂલિયેટની સાથે એની બારીના કઠેરામા ઉભા રહીને વાત કરવાની
અને ગાયન ગાવાનું છે ” પેલાએ કહ્યું

“ પણ અલિ કેને તેની ખબર હતી ? એમ કહેને કે આનો
બાલકનીનો સીન છે અને ‘ એક ચુબન વધુ અને પ્રિયા, હું નીચે
ઉતરું છું ’ (One kiss more and I shall descend)

એ સીન છે કેમ ? મને તરત અગ્રેજીમાથી યાદ આવ્યું એટલે ઝોકાવ્યું

‘ હા એજ એજ, ” એક એકટરે કહ્યું “ આજે સોલી,
ક્રાઈ દિવસ નલિ ને એકાએક ગભરાઈ કેમ ગયો ? એક એને
‘ ડોઝ ’ આપો ‘ ડોઝ ’ । ” આટલું બોલતાની સાથે જ મને રોપેન-
ની એક પ્યાલી પાઇ દેવામા આવી આની અસરમાથી હું મુક્ત
થાઉ તે પહેલા મારો હાથ બે ત્રણ જણાએ પકડ્યો અને પાટીયા-
ના બાથેલા એક કઠેરા જેવું હતું ત્યાં મને પહોચાડી દીધો મારી
મામા ડોળા ધૂરકતી એક બેરી ખૂબ પાઉડર લગાડીને અને ઘણો
લખકો કરીને ઉભી હતી તેણે મને ગોઠો માર્યો અને કહ્યું કે, “બોલ
બોલ, તારે વાક્ય બોલ. ”

“ શું કપાળ બોલું ! તું જ બોલને, તને બોલવાનો શોખ હોય
તો ! ” મે કહ્યું.

પેલી પ્રથમ તો મારી સામા બેઠ જ રહી પછી હોશિયારીથી
એકદમ તેણે ગાવાનું શરૂ કર્યું, હારમોનિયમ અને તબલા વાળા પશુ

એતી ગયા એટલે તેમણે પણ ધમપછાડ શરૂ કરી મે આ ગાયન ચાલતું હતું એટલામા પડદા ગાછળ ઉભેલા એકને પૂછી જોયું તો જણાયું કે આ એક્ટ્રેસ તો પ્રખ્યાત નટી મીસ મનોહરી હતી અને ઇંગ્લેન્ડ જઈને ખાસ તાલિમ લઈ આવેલી હતી ! ગાયન સુભાગ્યે ચાર વખત વન્સમોર થયું એટલે આપણે તો નિગતે કઠેરામા ઉભા રહ્યા પણ એમ ક્યા સુધી ચાલે ? ગાયન પૂરું થઈ રહ્યું એટલે મારે ગાયન ગાવાનું હતું મે તો જે પહેલી લીટી યાદ આવી તે જ લલકારી. હાર્મોનિયમનું ગાયન જૂદું અને મારું જૂદું

“ જોરા ગુલાબી ગાલ પડ બુલબુલ મરી મરી જાય છે—આ—આ આ—આ—આ—આ ”

“ અરે કમબખ્ત, ક્યા ગાને લગા ! હયવાન હય ! બધું કર ” મીસ મનોહરી જૂલિયટની નમ્રતા ભૂલી જઈને મને ગાળો જ ભાડવા માડી હાર્મોનિયમવાળાએ ગભરાઈ જઈને હાર્મોનિયમ વગાડવું બધું કર્યું ઓડીયન્સમા પાછી કાકીયારીઓ શરૂ થઈ. એટલે મે ગાવાનું બધું કરી દોરડાની સીડી લટકાવી હતી તે ઉપરથી નીચે ઉતરવા માડ્યું મુઝો મુઝો ઉતરી ગયો હોત તો કાંઈ નહતું પણ પેલું વાક્ય બોલવાનો મને વિચાર થઈ આવ્યો તેથી અડધી સીડી ઉતર્યો એટલે મે ગભીર, પ્રેમથી છલકાતા અવાજે ત્રાડ પાડી, “ પ્રિયે, માથક, એક ચુબન, એક બોસા ઓર મે નીચે ઉતર જાતા હઉં ! ” અભિનયના આવેશમા મારાથી બન્ને હાથ છોડી દેવાયા એટલે હું વિના વિલંબે જ સીડી ઉપરથી ઉતર્યો. મોટા ધબાકા સાથે હું જમીન ઉપર પડ્યો પ્રેક્ષકવર્ગમા આનંદ ફેલાઈ રહ્યો પીટમાથી કેટલાક અવાજ આવ્યા “ અલ્યા લાઈ, પણ તું ચુબન લેવું તો ભૂલી ગયો ! ” આ ઉપરથી લોકોએ ફરીથી તાળીઓથી થીયેટર ગંભવી મૂક્યું એક તરફથી લોકોનો આવો ઉત્સાહ, બીજી તરફથી પેલા કઠેરામાથી પ્રખ્યાત નટી મીસ મનોહરીની નહિ સાબળી શકાય તેવી ગાળો અને આ તરફ પેલા જાડા મેનેજરની વિકાળ આકૃતિ—આ સર્વથી હું ગભરાઈ ગયો ક્યા જઈ—શું કરું—કાનો આશરો લઉં એવા વિચારોથી મારું મગજ ગૂંચવાઈ ગયું.

પ્રકરણ ૧૨.

એમાં, કેટલાંક રૂપાંતરમાં હુંક જીવનજ સારું છે એમ માનીને હું બદલાઉં છું અને એક કુટુંબમાં ચાકરીએ રહું છું.

આટલી મુશ્કેલીઓ છતાં હું શી રીતે એજ ઉપરથી અંદર ગયો તે હવે માગથી કહી શકાતું નથી, પણ જેવો હું અદર ગયો કે તગ્ત જ મને પેલા મેનેજરે પકડ્યો.

“ આજે નાટકનો ધાણુ બગડી ગયો છે એમ લાગે છે ” મે’ આસપાસ ઉભેલા એક્ટરો સામા આજ માગતા કહ્યું આથી તો મેનેજરનો મિજાસ હાથથી ગયો જેટલી ગાળ એને આવડતી હતી એટલી મને એણે કહી બલખાવી અને છેવટે તે બોલ્યો, “ આજે તે નાટકને પૂરું કર્યું છે ”

“ અને નાટકે મને પૂરો કર્યો છે ” મે તગ્તજ જવાબ આપ્યો.

“ પણ આમ કરવાનું કાર્ષ કરણ ? તને નાટકનો પચીસ વર્ષનો અનુભવ છે અને આજ નાટક તે મો વખત ભજબ્યું હશે; છતાં આજેજ આ ગામમાં પહેલેજ દિવસે તે આ શું કર્યું ? આખી કંપનીમાં કોઈ એવો એક્ટર નહિ હોય કે જે તાગ કરતા ખરાબ ભજવત ! ” તે બોલ્યો.

“ એવો બેવકૂફ કોણુ નીકળે ? ” મે તેના મતને મળતા થના કહ્યું.

મેનેજર જવાબ સાલળીને ચોટી જ ગયો “ કેમ સોલી ! તને પગારઓછો પડે છે ? તે શરૂતો બરાબર કર્યું હતું ! ” તે મુસ્સામાં તો બહુજ હતો પણ માગ આવા જવાબોથી તે શુચવણમાં પડી ગયો લાગતો હતો.

“ સાચું પૂછાવો તો હું આજે બધું જ ભૂલી ગયો છું. મારી યાદદાસ્તશક્તિ, અનુભવ તેમજ અભિનયકલા બધુંજ ગૂંમ થઈ ગયું છે. ” હું બોલ્યો, “ એજ ઉપર જઈને શું કરવું અને ત્યાં શું બોલવું એનું મને કંઈજ જ્ઞાન રહ્યું નથી માટે મારી જગ્યાએ કોઈ બીજા માણસને મૂકીને તમે તમારે નાટક આગળ ચલાવો અને મારે ઘેર જવા દો. હું ફરીથી મૂર્ખો બનવાને સ્ટેજ ઉપર જવાનો નથી. ” હું બોલ્યો.

“કાષ્ટક આપને મળવા માગે છે સાહેબ ” એક માણસે આવીને મને કહ્યું

“કાણુ મળવા માગે છે ? કેવા લાગે છે ?” મે તરતજ પૂછ્યું.

“ બે જણુ છે, એક ઘરડો લાગે છે અને બીજો જુવાન છે ”

અ—જરા એમને દહે કે બહાર મારી રાહ લેતા બેસે. ”

મે કહ્યું તરતજ મે એક ટીકડી ગળી લીધી અને મેનેજરને કહ્યું
“ હુ હમણુ તો જાઉં છુ, સાહેબજી ”

“ પાછા આવવાની તસ્દી લેતા જ નહિ ” મેનેજરે હાથ અકાળીને કહ્યું

એજ, મેનેજર, એકટરો બધા જાખા થઇ ગયા

હુ છેડો વાળીને એક ગસોડામા ગડતો બેઠો હતો મે તદ્દન ઘોળા (બૈરીના) લુગડા પહેર્યા હતા ‘ એતારીની ’ હુ તો આયા—રાધનારી—વામણુ માજનારી—જે કહો તે—બની ગયો છુ પણ હુ રકુ છુ શા માટે ? અમારા શેઠાણી પણ પાસે ઉભેલા જણાય છે ટીક છે, રકુ છુ ત્યારે ગડવા જ છો ‘ રડનાગને રડવા છો ને ’ એક પુખ્ત ઉમરની પાગસી બાઇએ કહ્યું, ‘ મેરી ’ બધો તારો જ વાક છે ”

આમા શી સમજણુ પડે ? ગો વાક છે તે જાણ્યા વિના જવાળ પણ કેમ અપાય એથી મે બીજુ મોઢુ કુસકુ ખાધુ

‘ મે તને બહુ છૂટ આપી હતી ” શેઠાણીએ કહ્યું

“ હા બાઇ ” બીજો જવાળ મારાથી અપાય તેમ નહતો એટલે હુ આટલુ જ બોલ્યો શેઠાણી થોડીવાગ શાત ગહી અને પછી બોલી, “ પણ તે એમ કર્યું શા માટે ? ”

“ મારી ખગળ ચુદ્ધિને લઇને ” મે કહ્યું

“ પણ તે લઇને શુ કર્યું ? ” શેઠાણીએ પૂછ્યું.

“ ખાઇ ગઇ, ” કાષ્ટ ખાવાની બાળત જ હશે એમ ધારીને મે કહ્યું.

“ શુ ? સિગાર ખાઇ ગઇ ? ” શેઠાણીએ અજળ થઇને પૂછ્યું.

“ ના બીજુ ” આમા પકડાઇ ગયા એટલે મે બીજુ ઠોક્યું.

“ હે, મેરી ! તે બીજુ વસ્તુઓ પણ ચોરેલી ? ” શેઠાણી-એ પૂછ્યું.

“હાં જે બાઈ બીજી ઘણી મીઠીબત્તો, કેટ, દડા, સાણુ, વગેરે”
મે કહ્યું

“પણ તે તો મને એમ કહેલું કે બીજા કશાને તું અડકી
નથી.” પેલીએ પૂછ્યું

“હું પોતે પણ મમજી શકતી નથી, બાઈ ! મારી યાદદાસ્ત
એટલી બધી નબળી થઈ ગઈ છે પ્રિન્સેસ તરિકે મે ઘણા ઘોટાળા
ક્યાં પછી રોમિયો તરિકે તો મે હજુ જ કરી મને મારી પોતાની
શક્તિ વિષે ઘણું જ ખગળ અભિપ્રાય આવી ગયો છે.”

“અરે, આ પોલી તો મેડ થઈ ગઈ લાગે છે.” શેફાણી
જગા ગભરાઈને બોલી

“એજ પચાતી છેને બાઈ” હું બોલ્યો “બિચારી મારી
મા હું ખી થઈ જશે.”

“પણ તારે મા જ ક્યા છે ?” શેફાણી બોલો, “જો હું
તારી ટેવ બરાબર જાણતી નહિ હઉં તો તો મને એમજ લાગે કે
તું દાડ પીએ છે ચાલ, સાચેમાચુ કહી દે. તે સિગાર શા માટે ચોરી ?
સાચુ કહેજે તો તને રાખવાનો વિચાર કરશું નવી ને નવી પેટી
તે તોડી અને તેમાંથી તે અડધી જ ગેપ કરી એટલે શું ?”

“પેલાએ મને શીખવ્યું” હું અદ્ભુત જ બોલ્યો

“હું એમજ ધારતી હતી પેલો સિપાઈ જે રોજ તારી
પાસે આવે છે તેણે જ આ મહોકાણુ માડી લાગે છે” શેફાણી
બોલી, “જો હવથી એને આ ઘરમાં તું પગ મકવા નહિ દે તો
જા, આ ગુનોહ તારો માફ કરશું” મારો તુકો આમાં
લાગ્યો એટલું માડ સુભાગ્ય. મે તરત જ માફ માગી લોધી એટલે
શેફાણીએ આખી પણ દીધી અને પછી પોતે મને કહેતા ગયા કે
ગતે પોતે અને પોતાનો ઘણી મોડા આવશે માટે જમવાની તૈયારી
તે પ્રમાણે કરી શેફાણી ગયા એટલે ઘરમાં હું એકલો પડ્યો.
“અહાહા ! શી મારી પણ ગિથતિ ! ચાકકડી અને તે પણ સિગાર
ચોરીને પોતાના આશક એક સિપાઈદાદાને આપનારી ! ઠીક છે
જોઈશું, ગાફુ ગળડશે ત્યાં મુઘી ગળડાવશું—જો વચમાં પેલા અણિ-
શકર કાકા આવી નહિ પહોંચે તો ! આટલો વિચાર ક્યાં પછી
મે જરા આમતેમ નજર ફેરવી અને શેફાણી બીજી થોડીક સિગાર
તફાવી તે પીતા પીતા હું નિરાતે બેઠો હતો તેટલામાં એક માણસ

આવી પહોંચ્યો. “ કેમ મેરી, શું કરે છે ? ” તે બોલ્યો. આજ ભાઈ પેલા પોલિસદાદા હશે એમ ધારીને મે કહ્યું, “ બહુ ઉતાવળા નહિ થતા હો, નહિ તો આ સાવરણીના ઝપેટા ખાઈ જશો ”

“ અરે, મે વેપ બદલ્યો છે એટલે તું પણ મને જોળખતી નથી ? ” પેલો બોલ્યો, “ હું તો તારો ભાઈ છું બાપાને તો પોલિસો હમણા જ પકડી ગયા અને મે વેપ બદલ્યો હતો એટલે હું બચી ગયો ચાલ, મને વોશેક કપિયા આપ, મારી પામે કાંઈ નથી ”

વહાલા ભાઈના આવા શબ્દો સાંભળીને હું તો ચોકી જ ગયો અને બોલ્યો, “ પણ અહિ ક્યા ભરો મુક્યા છે ! તારે ખાવાનું ખાવું હોય તો આ પડ્યું છે તે ખાઈ લે પણ જલ્દી કરજે હો નહિ તો હમણા જ પોલિસ અહિ આવવાનો છે ” આટલું હું બોલી નહિ રહ્યો હોઈશ એટલામાં તો બહાર પોલિસના પગલા ખખડયા મારો ભાઈ એકદમ કોલસાના પીપમાં સતાવા ગયો થોડીવારમાં પોલિસદાદા ધીમે ધીમે ચાલતા આવી પહોંચ્યા મારે તો એટલું જ જોઈતું હતું, કારણ કે પેલા ભાઈની બક્ષામાંથી તો જ છૂટાય તેમ હતું મે અને રસોડામાં બેસાડ્યો અને ખાવાનું તેમજ દારૂખાંડ આપવા માડ્યું પેલાએ તો જાણે પેટ કાંઈ ઉડો કુવો હોય તેમ પેટમાં ઠાલવવા જ માડ્યું. “ બધા જ પોલિસો આટલું ખાતા હશે ? ” મે પૂછ્યું

“ હે હે હે ! હમણા હમણા હું જરા ઝોણું ખાઉ છું ” પોલિસદાદા બોલ્યા

“ ત્યારે આ શહેર લિખારી કેમ નહિ થઈ જતું હોય ? ” મે પૂછ્યું

“ એટલે ? ” પેલાએ જગા ખીશીયાણા પડીને કહ્યું

“ નારે, એ તો હું અમસ્થી હિમાળ ગણતી હતી ” હું બોલ્યો અને પાછું થોડુંક ખાવાનું મે તેને આપ્યું તે ખાઈને તે જવાની ઉતાવળ કરવા લાગ્યો એટલે મે તેની પાઘડી સંતાડી દીધી, પણ પછી તે ચીડવા લાગ્યો એટલે તેને પાછી આપી એ તો ઉતાવળે પગલે ચાલતો બહાર નીકળ્યો કે તરત જ જમાદાર સાહેબે તેને પકડ્યો “ અલ્યા બીવા, આવી નોકરી કરે છે કે ? ”

પેલો બિચારો ગભરાઈ ગયો અને તેતે પેપે થઈ જઈને બોલ્યો, “ જમાદાર સાહેબ, આના ધરમાં કાંઈ અવાજ થતો હતો તે હું જોવા ગયા હતો. મને કાંઈ જણાયું નહિ. ”

“ માત્ર થોડુંક ખાવાનું અને થોડીક મહુડી જ જણાયલા.”
મે પાછળથી હુકારો પૂર્યો.

“ ઠીક, તારી પણ ખબર લેવાશે. હમણા તો જા. ” જમાદાર સાહેબ લપકામા મૂંછો આમળતા બોલ્યા પેલો તો ગયો. આ ભાષ હતા એટલે મે એને જ પકડવાનો વિચાર કર્યો. હુ એની સામે જોઈને જરાક હસ્યો.

“ તમે લેકો જ અમારા આદમીઓને બગાડો છો ” તેણે પણ પોતાની ક્ષત્ર લગાડેલી મૂંછો પર હાથ ફેગવતા કહ્યું.

“ પણ કારણ કે અમને બધાને જમાદાર મળતા નથી ને ”

“ તારા જેવી પોલીને તો જમાદાર જ મળવાં જોઈએ ”

“ એ તો હવે નસીબની વાત છે પણ જગ પાઉંમા પણ લેશો ? ” આમ કહીને હુ એને ઘરમા લઈ ગયો જ્યા પેલા ભાષ મતાયા હતા ત્યા જ મે એને બેમાડ્યો અને ગેડાણી તરફથી મેં એની બરાબર પરાણાગત કરી શાંત રીતે અમે ગપા મારતા હતા એટલામા કાલસાના પીપમાથી છીંકનો અવાજ આવ્યો.

પ્રકરણ ૧૩.

જેમાં ચાકરડી તરીકેના બીજાં પરાક્રમેાનું વર્ણન છે.

જમાદાર સાહેબ તો આ સાલળીને બેઠા હતા તે ઘડાક દઈને ઉભા થઈ ગયા અને બોલ્યા, “ એ શુ ? ”

“ હે હે હે હે ! એ તો અમારી બિલાડી હશે, બિચારીને શરદી થઈ લાગે છે ”

“ પણ બિલાડી આવડી છીંક ખાય ? ” પેલાએ શક લાવીને કહ્યું.

“ છે તો બિલાડી જ પણ સહીસલામતીને ખાતર એણે હવે અહિથી પલાયન થઈ જવું જોઈએ ” મે ઘાંટો પાડીને કહ્યું, અને જમાદારને વાતમા રોકવાનો યત્ન કર્યો પણ એને વહેમ પડ્યો હતો એટલે વાતમા એનું ચિત્ત ચોટયું નહિ “ ના ના, આ કાલસાના પીપમા કાંઈ બરાયેલું લાગે છે ” આમ બોલીને તે ઉઠ્યો.

“ એ તો મારો ભાઈ હશે ” મે જવાબ આપ્યો “ એને

પોલિસો રાખના મહેમાન તરિકે લઈ જવાનો યત્ન કરી રહ્યા છે, પણ એને જવું નથી એટલે એણે કાલસાના પીપનો આશરો લીધો છે ”

“ હું એમજ ધારતો હતો ” કહીને જમાદારે પીપ તરફ ધસારો કર્યો પીપમાથી પેલાએ નીકળીને જમાદારને એક ઝાડુનો ઝપાટો લગાવ્યો કાલસાથી ભરેલા ઝાડુના પ્રહારમાથી જમાદારથી મુક્ત થઈ શકાય તે પહેલા પેલાએ ગછન્તિ કરી દીધી જમાદાર આખ્ર ચોળતા ચોળતા અને મોમાથી બિલત્સ શબ્દો કહાડતા તેની પછાડી દોડ્યા

આ પ્રમાણે બન્નેને કંડે પાણીએ કહાડ્યા એટલે હું ખુશ થતો એક આરામ ખુરસી ઉપર આગમ લેવાને પડ્યો, પણ મારા નસીબમા આરામ હતોજ નહિ થોડીવારમા ઘટડી વાગી અને મે બારણુ ઉઘાડ્યું એટલે શેઠ અને શેઠાણી અદર આવ્યા

“ ઓહો જલ્દી પાછા આવ્યા ! આનંદ થયો, મઝા પડી ? ” મે પૂછ્યું પણ જવાબ મળ્યો નહિ એટલે હું તેમની પાછળ ગયો તે બન્ને તો સીધા જમવાના ઓગડામાજ ગયા અને હજી તો હું બીજા સવાલ પૂછવાનો વિચાર કરતો હતો એટલામા તો શેઠાણીએ ચલાવ્યું, “ કેમ, જમવાનું ક્યા છે ? ”

‘ તે હું કેમ જાણુ ? ’ મે જવાબ દીધો શેઠને આથી હમવું આવ્યું પણ તે એણે ઉધગસના રૂપમા ફેરવ્યું

“ બસ, બહુ થયું ઝંટ જમવાનું તૈયાર કર ” શેઠાણીએ કહ્યું

“ શું કરે ? ” મે પૂછ્યું

‘ હજી ડરવાનું છે ? ત્યારે પાઉ માખણને ચીઝ તો લાવ ” શેઠાણીએ તપીને કહ્યું

“ તેમાનું પણ ઘણું મિપાર્ષિતના પેટમા જઈ ચૂક્યું છે, જેટલું હશે તેટલું લાવીશ ” મે સહેજ હસીને કહ્યું

“ આ છોકરીને આજે થયું છે શું ? ” શેઠાણી બોલ્યા

“ તે હું કેવી રીતે જાણુ ? હું કાઈ એનો વાક્ષી છું ! ” શેઠે જવાબ દીધો

“ તમાગ જેવા વાક્ષી હોય તો ગમત તો ઠીક આવે ! હું બોલ્યો

“ મેરી, તું એક મહિનાની નોટીસ લઈ લે ” શેઠાણીએ ત્રાડ પાડી

“ મેરી, ખાવાનું લઈ આવ અને તારી જીભ બંધ કર ! ”
શેઠે કહ્યું.

“ પહેલાં શું કરે ? ખાવાનું લઈ આવું કે જીભ બંધ કરે ? ”
મે પૂછ્યું.

શેઠ આ સાંભળીને ખડખડાટ હસી પડ્યા અને શેઠાણીને
મિનસ હાથથી ગયો, પણ શું બોલવું તેની સમજણ પડી નહિ
એથી ચૂપજ રહ્યા. આખરે બન્ને જણાએ જે મુકું પાકું ઘરમા
હતું તે ખાધું અને ઉંઘવા ગયા. આપણે જણ જે હાથે ચડ્યું તે
ખાઈને સિગાર ફૂકતા હોલમાજ એક સારા મોઢા ઉપર ઘસઘસાટ
હધી ગયા સવારના શેઠાણીએ મને સોફા ઉપર બેઠાને પાછું બોલ-
વાનું શરૂ કર્યું, “ તું અહિંયા સૂતી હતી ? આ ઓરડામા ? ”

“ એમા શી હરકત છે ? બ્યા ત્યા સુઈ રહેવાનું હતું ને ! ”
હું બોલ્યો.

“ તું એક મહિનાની નોટીસ લે. ” શેઠાણી બોલ્યા.

“ બીજી વખત લઉં ? તમે કાલે રાતે તો એક વખત આપી
હતી ! આમને આમ જે ચાલે તો વરસનો પગાર તો નીકળી
આવે ” હું બોલ્યો.

“ અરે કમબખ્ત, તું અત્યારે ને અત્યારે મારા ઘરમાથી
નીકળ. ” શેઠાણીએ કહ્યું.

“ આવા ડ્રેસમા ? શી વાત કરો છો ? ” હું બોલ્યો.

“ બસ ચૂપ તારા ઓરડામા જ અને લુગડા બદલીને દશ
મીનીટમા રસોડામા આવ ” શેઠાણીએ કહ્યું.

“ ટાઇમ ઘણો થોડો આપ્યો છે—એટલામા રસોડામા નહિ
અવાય. ” મે કહ્યું.

કાંઈપણ બોલ્યા વિના શેઠાણી પગ અફાળતા બહાર ચાલ્યા
ગયા, અને હું રસોડામા ગયો મોટા પાયા ઉપર તૈયારી કરીને મે
રસોઈ શરૂ કરી વચમા વચમા ઝાકું મારવાનું, કપડાને ધડી કર-
વાનું અને થોડા કપડા ધોવાનું એ કામ મે કર્યા.

રસોઈમા ખીચડી, ફાકડી કઠી, તળેલા પાપડ અને પાઉં
માખણ હતા. શેઠ શેઠાણી બપોરમા જમવા બેઠા. મે ટેબલ ઉપરજ
ખીચડી અને કઠીના પાતેલા મૂક્યા. શેઠાણીએ ખીચડી કહાડવા
માડી તો એક તરફથી તદ્દન બળીને કાપલો થઈ ગયેલી અને બીજી

તરફ પાણીના ખાખોચીયા ! કઠીમા લોટ પુબ્કળ પડવાથી ચોસલા પડાય તેવી થઈ ગઈ હતી અને પાપડ તો કંઈ વસ્તુ છે તે જ કહી શકાય તેમ નહતું ખાવાનામા રહ્યા માત્ર પાઉં અને માખણ ! શેઠાણી તો આ રસોઈનો હિસાબ જોઈને ડડી જ થઈ ગઈ એકદમ જાણે કાંઈએ તેના શરીરમા લાલો ભોંકી દીધો હોય તેમ મોટેથી ચીમ પાડીને તે બોલી, “ મેરી, મેરી, તે આ રસોઈ કરી છે ? ”

“ હું તો ખાત્રીથી કહું છું કે મેં કરી છે પણ માનવું નહિ માનવું એ તમારી મુન્સરીની વાત છે કેમ કાંઈ રાક જાય છે ? ” મેં કહ્યું

“ હાય હાય, આય દુકતી સાવ મેડ થઈ ગયેલી છે, નહિ તો આમ જવાબજ કેમ આપે ? અને તમે તો કાંઈ બોલતાજ નથી ! તમે મુગા મુગા માર ફારમ જોવા માગો છો ? ” ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ ધાગુ ધાગુ શેઠાણીએ ચલાવ્યું અને આખરે તેની જાતી શ્વાસથી લગાઈ આવી ત્યારે જ બધું ગડી એ બધું રહી એટલે મેં કહ્યું,

‘ કેમ, હવે માખણ ને પાઉ ખાવા છે કે હજી પણ બોલવાનું ચાલુજ રાખવું છે ? આમ જો રોજ થશે તો ફેફસા બગડશે અને એમાથી ક્ષયરોગ થતા વાર નહિ લાગે ”

આ ઘડાંમા ચત કરીથી લાપણ ગર થયું અને તે પહેલાના દુરતા બધીજ રીતે ચડીયાતું હતું આખરે હુકટાળ્યો અને રસોડામા જઈને બેઠો શેઠાણી સાત થયા અને ધણીધણીયાણીએ પાઉ માખણ ને દહો મોઝ પીને પોતાની બખ લાગી

મકરણ ૧૪.

જેમાં હું મોકરી છાડી દઉં છું અને જૂના મિત્રને મળું છું.

‘ મેરી, તું કેટલા વખતમા તૈયાર થઈ શકશે ? ” શેઠાણીએ જમીને પૂછ્યું

“ તૈયાર ? શેને માટે ? ” મેં પૂછ્યું

“ અહિંથી ચાલ્યા જવા માટે ” તેણે કહ્યું

‘ તમે કહો ત્યારે ” મેં જવાબ દીધો હવે આ જગ્યાએ બહુ વખત રહેવામા કાયદો નહતો અને પેલા મણિશંકરલાઈ અને

તેમના દોસ્તો પાછા વહેલા મોડા મને શોધીને પકડવા આવશે જ એવી મારી ખાત્રી હતી એટલે મારો ત્યા રહેવાનો ઝાઝો વિચાર હતો જ નહિ

“ ત્યારે આજે રાતે જ તુ જ ” શેઠાણીએ દ્રઢતાથી કહ્યું

“ જુનાઈ-વિયોગ દુઃખકર તો છે જ, પછી વિનાબની વધુ શી જરૂર છે । ” મેં કહ્યું

શેઠાણી ગમે તેવી હતી પણ ખરાબ નહોતી જ તે મારા ગુનાહ કરતા મારી બોલવાની રીતથી વધારે નાખુશ થતી હતી એથી એણે પૂછ્યું, “ ફરી ! ફરી ! મને આમા કાંઈ સમજણ પડતી નથી તુ આમ કેમ બોલે છે ? ”

“ એમા સમજણ પડે તેવું જ નથી હું મેરી જ નથી ” મેં જવાબ આપ્યો

“ તુ મેરી નથી । ત્યારે તુ કાણ છે ? ” શેઠાણીએ અજબ થઈને પૂછ્યું

“ હું એની અવેજમા ટામ કરનાર છું મેરી તો નાટકમા અકટર તરિકે ગઈ છે ” હું બોલ્યો

“ પણ તુ આબેદુલ તેના જેવી છે તુ એની બહેન હશે ” શેઠાણી બોલી

“ કાંઈક એવું જ છે ” મેં જવાબ દીધો એટલામા જ ઘટડી વાગી અને બારણું ઉઘાડતા જ પેલા જમાનાર માહેબ અંદર આવ્યા

“ શેઠાણી ધરમા છે કે ? ” તેણે બપનામા પૂછ્યું

“ કેમ કાલે ખાઈ ગયા તેનું બીલ આપવા આવ્યા છો ” મેં પૂછ્યું

“ જે બોલે તે મલાળીને બોલજે હો કે છોકરી ’ જમાદારે ગભીરાઈથી કહ્યું

“ ઝોહો ! હવે છોકરી થઈ ! ગઈ કાલે તો હું ‘માશુક-દિલદાર-ગુલબર-રાસ્તગોફતાર’ હતી ! શું પુરૂષો આવા જ સ્વાર્થો હશે ! ” મેં દીર્ઘ નિશ્વાસ નાખીને કહ્યું

“ શું છે મેરી ? ” શેઠાણીએ આવીને પૂછ્યું

“ આ કાંઈ પોલિમખાતાનું ધગડું તો જણાય છે ” મેં જવાબ દીધો

“ હું જમાદાર છું અને ખાસ કામને માટે આવ્યો છું ”
જમાદારે અતિ દમામથી કહ્યું, “ હું ગઈ દિવસે તમારા રસોડામાં આવ્યા હતા ”

“ આ રાક સ્ત્રીની સાથે લાયલા—મજનનનો ડિરસો કરવા ”
મે વચમાં ટાપશી પૂરી

“ મુગી રહે મેરી ” શેઠાણી બોલી ઉઠી, “ હ પછી—”

જમાદાર સાહેબ મારી ટાપશીથી ઠડા તો ઘણા જ થઈ ગયા પણ પછી બોલ્યા, “ તમારા રસોડામાં હું હતો તેવામાં મને જણાયું કે તમારા ફાલસાના પીપમાં એક બદમાશ ભગઈ બેઠો હતો હું તેને પકડું તે પહેલા તે નાસી છૂટ્યો ”

“ અને નફામાં જમાદાર સાહેબને એક ઝાડું અને આખમાં ફાલસાની ધૂળ એટલા મળ્યા ” મે કહ્યું

મારા બોલવા ઉપર ધ્યાન નહિ આપતા જમાદાર બોલ્યો,
“ આખરે અમે એને પકડ્યો છે અને જેલમાં નાખ્યો છે આ છોકરી કહે છે કે એ તેનો ભાઈ થાય છે તમારે ત્યાંથી બીજું કાંઈ ગયું છે કે નહિ એ બાબતની તપાસ કરવા હું આવ્યો છું ”

“ આ વાત શું ખરી છે ? ” શેઠાણીએ ગભરાઈને કહ્યું

જેટલી હકીકત બની હતી અને હું જેટલું જણાવતો હતો તેટલું મે કહ્યું આ ઉપરથી જમાદારને મારે માટે સારો મત બધાયો હોય એમ લાગ્યું

“ તારે ડાલે પોલિસ કોર્ટમાં જુઓની આપવા આવવું પડશે ”
જમાદારે મને કહ્યું

“ અમને પહેલા તારા ઉપર જ શક હતો તે એને ફાલસાના પીપમાં સંતાડ્યો કેમ ? ”

“ મે અને સંતાડ્યો નહતો તે એની મેળે જ મતાયો હતો ” મે કહ્યું

“ ઠીક છે, કાલે દસ વાગ્યે તું કોર્ટમાં આવજે ” જમાદારે કહ્યું

પણ મારે કોર્ટમાં જવાની ઇચ્છા જ નહતી પાછો હું ત્યાં જાઉં એટલે પચાતીમાં આવી પડું એ ચોક્કસ જ હતું એટલે જમાદાર ગયો કે તરતજ મે પણ ચાલવા માડ્યું મારી પાસે એટલે કે મેરીના ગજવામાં પૈસા તો બહુ થોડા હતા પણ સારા દેખાવની જીવાન ચાકરડી—આયાને નોકરી વિના ભૂખે મરવાનું ક્વચિત જ

બને છે, એટલે એ વિષે મને ધાસ્તી હતી જ નહિ. હું આમથી તેમ રખડતો હતો એટલામા માગથી ભૂલથી એક ઘરડી લિખારણુ-ને ધક્કો વાગી ગયો. મેં તરત તેની મારી માગી.

“બાઈ, હું ઘણી ભૂખી છું,” તે લિખારણુ કહ્યું, “જે દિવસનું મેં ખાધું નથી.”

“હું તને કાંઈ આપી શકું તેમ નથી, પણ આવડું હોય તો ચાલ—એકાદ ઈંગનીને ત્યાં પાઉં માખણનો મારો ચલાવીએ, નહિં તો પછી દીડકીચી ચાહ અને દીડકીચા શકપારા’ ડફરાવીએ” મેં કહ્યું. પેલી ભુકી મારી સાથે આવી અને અમે બન્ને એક ગરમ ગરેરોરામા ગયા અને ખાવા બેઠા.

“છોકરી, તું ઘણી દયાળુ છે” પેલી ભુકી લિખારણુ જવી આયા બોલી, “જે હું મારી અગમલ સ્થિતિએ પહોંચ્યું તો—”

“અગમલ સ્થિતિએ ? એટલે ?” મેં અજબ થઈને પૂછ્યું.

“મારી ખરી સ્થિતિ એ વાત બહુ લાખી છે અને તારાથી અમળાય તેવી નથી.” ભુકી નિશ્વાસ નાખીને બોલી.

“એમા તું ભૂલ કરે છે” મને એક વિચાર આવ્યો તથી મેં કહ્યું, “તે રૂપાતર કંપની માથે તો કામ નથી પાડ્યું ને.”

“હે ! શું ?” પેલી ભુકી આ નામ સાંભળીને એટલી બધી ચમકી કે પોતાની ખુરશી ઉપરથી ઉભી જ થઈ ગઈ અને ચાહનો ખાલો પણ તેનાથી પડી ગયો. તે બોલી, “તે વિષે તો એટલું જ માણસ જાણે છે તું કેણું છે ?”

“હું હમણાં તો મેરી છું.” હું બોલ્યો, “દેખાવડી જુવાન, ગાંધવામા એકો અને શેઠાણી મામા જવાબ દેવામા ગયા હિડન-બર્ગ વધુ માહિતિ માટે જાયો હેડબીલો, પણ તારે તો હમણાં ચાકરડીની જરૂર નથી ને ?”

“એ બધું તો ઠીક પણ રૂપાતર કંપની બાબત તું શું જાણે છે ?” પેલીએ ઉત્કટથી પૂછ્યું.

“ખાસ એવું કાંઈ નહિ અને જે જાણું છું તે ઉપરથી એને સરદીરીફ્ટ આપી શકું તેમ નથી. પણ તું શું જાણે છે ?” મેં કહ્યું.

“હું પોતે જ રૂપાતર કંપની છું—તેનો માલિક છું.” પેલી બોલી ઉઠી.

‘કાણુ’ પ્રા રૂમઝુમલાલ પોતે ? ” હું પણ આ ખુલાસાથી ગભરાઈને અને આશ્ચર્ય પામીને બોલી ઉઠ્યો વધુમા વધુ મે કાંઈ મારા જેવો જ એ કંપનીનો ભોગ થઈ પડનાર આ માણસ હશે એમ ધાર્યું હતું, પણ આ તો નીકળી પડ્યા પોતે અને જાતે ખુબ પ્રા રૂમઝુમલાલ !

“અને તમે—” પ્રાફેસરે પૂછ્યું

‘હું મેરી-તે સોલી સહીઆર-તે પ્રા શાહ-તે ભાણીઓ આવીયો-તે જગુ-તે મધુરી મેના-તે રાવ બહાદુર મણિશ કર અને તે નાનાભાઈ કરીને એક ઉલ્લુ કે જે તમારી ઓશીસમા આવીને ત્યાંથી આ વિશાળ જગતમા બહુરૂપી તરિકે ફરવાને નીકળી પડ્યો છું તે ” મે હુઝામા બધો ખુલાસો કરી દીધો

“અહ ત્યારે મારા સિદ્ધાંતો ખરા પડ્યા ! રૂમઝુમલાલ બુઢીના વેષમા પણ આ સાબળીને ઘણા મગરૂબ થઈને બોલ્યા

“વાહ, બહુ ખરા પડ્યા ! ” મે કટાક્ષમા કહ્યું, “પણ જો તમારે કંપની ચલાવવી હોય તો મને ભાગીદારીમા લેવો પડશે, કાગણુ કે હજી તમારી શોધમા અનેક ખામીઓ રહી ગઈ છે અને તે દૂર કરવાની ખાસ જરૂર છે ”

“મે પણ આ અનુભવથી થોડાક પાંછટો શોધી કહાડ્યા છે ” પેલા બિચારાએ દિલગીર થઈને કહ્યું

“તમે પણ સુખમા મ્હાલતા હો તેમ લાગતું નથી શું થયું ? કંપની લીક્વીડેશનમા ગઈ અને લેણુદારોના પગામાથી છટવા દીકડીનો ઉપયોગ કરી લીધો ? ” મે એને બનાવીને પૂછ્યું

“અરે એથી પણ ખરાબ ” પેલી બુઢીએ-પેલા રૂમઝુમલાલે કહ્યું, “પણ આ બધા દુ ખનુ કારણુ તમે પોતે જ છો ”

“હા હા હા હા ! તમને ખબર જ નહિ હેય કે સેવક એક દીકડી પ્રયોગની આગળ ગણી ગયો હતો ! ” મે હસીને પૂછ્યું

“નહિ જ ” રૂમઝુમલાલે કહ્યું, “એકદમ તમારી જગ્યાએ આવેલો માણસ તો ઉશ્કેરાઈ ગયો અને મને તેણે એક તમારો તો એવો માર્યો કે મારા ત્રણ દાંત તૂટી ગયા તેમ છતાં પણ મને તો લાગ્યું કે વિજળીથી તમારૂં મગજ ઉશ્કેરાઈ ગયું હશે, પણ એટલામા તો તેણે ‘કદીઓ’ ને ‘કાટ’ વગેરે શબ્દો ઉચ્ચારવા માડ્યા આથી મને ઘોટાળાની ખબર પડી હું ખુલાસો પણ આપી

રાકુ તેમ ન હતું, કારણ કે એને તો મારો જીવ જ લેવો હતો એટલે હું એક ખીજા ગોગડામા નાહો અને તે આવે તે પહેલા મારી પાસે એક જ ટીકડી હતી તે ખાઈ લીધી જરાક મોડું થયું હોત તો એ મારો જીવ જ લેત ”

“એ બી ઠીક,” મે કહ્યું, “જલ્દી શાત થાય ત્યા સુધી આ પ્રમાણે તમારો કરવાનો વિચાર હશે ”

“હા, મારો વિચાર તો પ્રથમ એટલો જ હતો, પણ પેલી મારી જગ્યા લેનાર છુટ્ટી તો કાંઈ દારૂડીયણુ લફગી હતી અને તે વખતે તે જેલમા હતી એટલે હું તો જેલમા જ જઈ પહોંચ્યો ત્યા હું કાંઈ ખુલાસો કરવા જતો હતો તો મને માર પડતો હતો એટલે પેલીની આખી સજા મારે ભોગવવી પડી તેમાથી છૂટીને પછી પણ મે મારી આશીર્વાદમા જઈને કાતો પેલું યત્ર ફેરવીને અથવા તો બીજી ટીકડી લઈને આ સ્થિતિમાથી છૂટવાનો ઈરાદો કર્યો, અને તેને માટે આશીર્વાદમા જવા યત્ન કર્યો પણ મને કાંઈ ત્યા પેસવા જ દેતુ નથી ”

આ સાંભળીને પહેલા તો હું ખૂબ હચ્ચો કે રૂમઝુમલાલને પણ ઠીક મળ થઈ પણ પછી કંઈક આશાથી મે પૂછ્યું, “પણ ત્યારે પેલું યત્ર પાછું ફેરવાય છે ખરું ? ”

“મે હજી અખતરા કરી જોયા નથી પણ મારી ખાત્રી છે કે એમ થઈ શકે ” રૂમઝુમલાલે કહ્યું, “પેલી છુટ્ટી તો જલ્દી જ ઉસ્તાદ નીકળી મારે જેટલું વેચી શકાય તેટલું વેચી નાખીને કાંઈક જગ્યાએ પસાર જ થઈ ગઈ છે ”

“તેથી જ જ્યારે તમારે માટે ગોધખોળ ચાલતી હતી તે વખતે તમે જણાયા નહિ ” હું બોલ્યો, “ત્યારે તમારા કરતા તો હું નસીબવાળો છું જો કે મનેય પેલા મણિશ કરભાઈ સુખે ખેસવા દે તેમ જણાતુ નથી એના કરતા ચાલો આપણે દરિયામા પડીને આ ઘોટાળાનો નિકાલ લાવી નાખીએ.”

“પણ તમારી પામે થોડીક ટીકડીઓ છે ને ? ” પ્રોફેસરે પટાવીને પૂછ્યું

“પણ એને ચાલે તેટલી નથી ” આપણે રોકડું જ પરખાવી દીધું, “તમારે ટીકડી ઉપર કાંઈક લખી તો રાખવું હતું. આ તો હોલામાથી નીકળીને ચુલામા પડતો જઈ છે ”

“ પણ કેદમા જઈ આવેલ લિખારણુ કરતા તો સારું છે । ”

રૂમઝુમલાલે કહ્યું

“ એ તો બધી ખબર પડે. ” મેં કહ્યું, ‘ ચિકાગ ઓડીયન્સ આગળ રોમિયોનો પાર્ટ લજવવો પડે અથવા તો ચાચિયાના કપતાન થવું પડે કે એક જાડી બેશ જેવી મૈરીનો ભરથાર અને તે પણ વિદ્વાન પ્રોફેસર થવું પડે ત્યારે બધી ખબર પડે કે કેટલી વીશીએ સો થાય છે । અથવા ધારો કે તમારી છેલ્લી ટીકડી તમે ગળી જાઓ અને આખ ઉધાડીને જુઓ તો ફાસીને લાકડું ચડવાની તૈયારીમાં માચડા ઉપર ઉભા હો અને ખરો ફાસીએ ચડનાર માણસ તમારી જગ્યાએ મોજ કરતો હોય તો ? ”

રૂમઝુમલાલ આ વિચારથી કમ્પ્યા ને બોલ્યા ‘ ખરેખર, ભયાનક સ્થિતિ થાય ખરી ”

“ અને એમાં કાંઈ અશક્ય જેવું પણ નથી ” મેં કહ્યું

“ પણ ત્યારે ત્યારે તમારી પામે છેલ્લી ટીકડી રહેશે ત્યારે તમે શું કરશો ? ” પ્રોફેસરે પૂછ્યું

“ બનતા સુધી તો એ વખત હું નહિ આવવા દઉં ” હું બોલ્યો

“ પણ ત્યારે મને બૂલતા નહિ ” દયામણે અવાજે પ્રોફેસરે કહ્યું

‘ પણ પૈમા ક્યાથી લાવવા ? ” મેં પૂછ્યું

“ કાંઈ ઠેકાણે નોકરી લ્યોને ” તેણે જવાબ આપ્યો,

“ ચાકરડીઓની હમણા તાણુ છે ”

મને આ બાજબી લાગ્યું તેથી હું એક ઠેકાણે ગયો ત્યાં જઈને પૂછ્યું કે કાંઈ જગ્યા ખાલી છે કે નહિ

“ શેની જગ્યા ? ” ત્યાં રહેતા પુરૂષે પૂછ્યું

“ કાંઈપણ જગ્યા—રાધનારીની—વાસણુ માજનારીની—આયાની—નર્સની—” હું બોલ્યો

“ પેલો બિચારો કાંઈ બીનઅનુભવી હતો એટલે તેણે મારી સામું જોયું અને પછી તરત જ કહ્યું, “ ચાલ, હું તને રાખું છું. વાસણુ માજતા અને ન્હાવાનો બબો સળગાવતા મારો દમ નીકળી ગયો છે, તું ગમે તે ન્યાતની હશે તોપણ અમારે તો ચાલશે પકાને બહુ ગમશે ”

“ મારી પાસે સરટીરીક્ટો પણ બહુ મારા છે અને મારો સામાન હું પછીથી લઈ આવીશ. ”

“ સુલામા પડ્યા તારા સરટીશીકેટો, મારે કાર્ધ એની જરૂર નથી તુ તારે ઝટ આ ચ્હાના ચલાણા સાફ કરી નાખ અને કાર્ધકે સારી રસોઈ કરીને જમાડ ” પેલાએ કહ્યું

મે પ્રોફેસર સાહેબને જેમતેમ એક ખુણામા બેસાડ્યા અને ઢગલો વાસણુ પડ્યા હતા તે હું સાફ કરવા મડી પડ્યો અમારા નવા શેફાણી નવા જ પરણેલા સુધારાવાળા હિંદુ જણાતા હતા અને દુનિયાદારીની બિલકુલ માહિતિ તેમને જણાતી નહતી આ જ જગ્યાએ માસ બે માસ બેચી કહાડીને કાર્ધકે આરામ લેવા એવો મારો વિચાર તો થઈ ગયો શેફાણી જુવાન, લણેલી, ખુબસુરત પણ કાર્ધપણુ જાતના ધરકામની આવડત વિનાની હતી તેણે મને જોઈ એટલે પોતાના પતિને ટેકા આપ્યો, અને પોતે રાધવામાથી અને વાસણુ માજવામાથી છૂટી થઈ ગઈ એટલે ખુશ થતી હારમોનિયમ વગાડવા બેઠી મારા જવાથી એ લોકો તો એટલા બધા ખુશ થઈ ગયા હતા કે હું જે જે શરતો કહેત તે તે પેલા કબુલ રાખત, પણ મે કાર્ધપણુ એવી ગેરબ્યાજબી માગણી કરી નહિ માત્ર મને સિગાર અને સિગરેટો ફૂ કવાની રજા મળવી જોઈએ અને મારી સગીને મારી સાથે રાખુ તો તેઓએ હરકત લેવી નહિ એવી શરત મે કબુલ કરાવી લીધી ધૂમ્રપાનના કહેવાથી પદ્માબહેન જરા કચવાયા, પણ પતિજીએ એમને સમજાવ્યા એટલે ટેકાણે આવી ગયા

આટલું બન્યા પછી પેલા બન્ને એકેકને ભેટતા સુવા ઉપડી ગયા અને હું અને પ્રોફેસર રૂમજુમલાલ રસોડામા દીવો સળગાવીને બીડીઓ ફૂકતા અમારી રિથિતિ વિષે ચર્ચા ચલાવતા બેઠા

પ્રકરણ ૧૫

જેમાં અમારી ચર્ચાને પરિણામે હું ડાક્ટર થાઉં છું.

કોઈ અજાણ્યા માણસને અમને જોઈને બહુ જ આશ્ચર્ય થાય તેવું હતું એક તરફ એક ધરડી બુઢી ચીથરેહાલ કપડા પહેરીને બેઠી હતી અને બીજી બાજુએ એક જુવાન આયા બેઠી હતી. બન્ને જણુ ધૂમ્રપાન ચલાવી રહ્યા હતા અને શુદ્ધ ગુજરાતીમા, અને વચમા વચમાં અંગ્રેજીમા વાત ચલાવી રહ્યા હતા

પ્રોફેસરની દાનત ખોટી લાગતી હતી અને ગમે તેમ કરીને તેને મારી પાસેથી એક ટીકડી કહડાવવી હતી પણ હું કાંઈ એમ કાચો ન હતો એટલે એમા એમનું વળે તેમ હતું નહિ.

“પણ આપણે મારી આશીસમા જઈ શકીએ તેમ જ નથી ત્યાં તો બધું બધું જ ગાળુ છે અને રામોશ, કાંઈને ગરવા દે તેમાનો ધરાક નથી ” રૂમઝુમલાલે કહ્યું, “વળી ત્યાં વિજળીના યત્રો હજી એમને એમ છે કે નહિ તેની પણ આપણને ખબર નથી ”

“પણ ત્યાં એ યત્રો નથી જ એમ પણ આપણી ખાત્રી નથી ને ?” હું બોલ્યો, “બાકી અદર જવાને માટે તો નારી બારણા તો હશે જ ને !”

આખરે અમે એ મકાન ઉપર ધાડ પાડવાનો ઠરાવ કર્યો રૂમઝુમલાલને વિજયની ઝાઝી આશા ન હતી પણ મને તો બહુ જ વિશ્વાસ બેસી ગયો હતો પણ આ પ્રપચમા એક જ ખામી હતી અને તે એ કે અમારી બન્નેની પાસે બિલ્કુલ પૈસા ન હતા વટારા-ઓને પણ થોડા પૈસાની જરૂર પડે જ છે, પણ તેટલા પણ અમારી પાસે ન હતા પ્રોફેસરની એવી સલાહ હતી કે મારે આ નવી જગ્યાએ એકાદ મહિનો રહેવું અને એ રીતે પૈસા મેળવવા હું આટલો લાભો વખત ચોલવાને તૈયાર ન હતો, તેમ જ મારી ખાત્રી હતી કે એકાદ દિવસમા જ માગ થોડું શેડાણું મને કહાડી મળશે રૂમઝુમલાલ-ને એમ લાગતું હતું કે હું નિર્ગુણ એટલો હલકો અભિપ્રાય મારે માટે ગાળુ છું.

“જો વખતે હું પ્રોફેસર શાહ હતો અથવા તો નામાકિત એક્ટર હતો તે વખતે જો તમે આવ્યા હોત તો ટાક પણ આશા હતી, પણ બિલ્કુલ આવડત વિનાની ચાકરડી તરિક્કે આ મેળવવાની આશા બ્યર્થ છે ” મેં કહ્યું.

“પણ ત્યારે એક બીજી ટીકડી ગળી જીવોને ” રૂમઝુમલાલે કહ્યું, “આ સ્થિતિ કરતા તો કાંઈક સારી જ સ્થિતિ થશેને ”

“હા, એ વાત ખરી છે ” હું બોલ્યો.

“ત્યારે ગળી જાઓ ” પ્રોફેસરે કહ્યું, “નહિ તો પછી હું ગળુ ”

“ના ના, હું જ ગળીશ, તમારે તમ્હી લેવાની જરૂર નથી ” હું બોલ્યો, “પણ તમારું શું ?”

“તમે કાંઈક ઠેકાણે મળવાનું વચન આપો ” રૂમઝુમલાલે કહ્યું, “રૂપાતર કપનીની આશીસ આગળ જ તમારે મને મળવું

એમ રાખો. બાકી હું તો આ લિખારણના વેપથી કટાણી ગયો છું. ખરેખર, હું જ્યારે મારા ખરા કપમા આવીશ ત્યારે દરેક લિખારણને મફત ટીકડી આપીશ ”

“ ત્યારે તો તમારે ગળવર કારખાનું કહાડવું પડશે ” મે કહ્યું, “ તમારી આ દિવાની યોજનામા એકને ફાયદો થાય છે પણ બીજાને નુકશાન થાય છે એ તમે વિચાર્યું જ નહતું ખરે ને ? મને પોતાને જ આટલા રૂપ બદલવામા કાંઈ ફાયદો થયો હોય તેમ જણાતું નથી ”

“ એ તો વિવાદગ્રસ્ત વાત છે ” પ્રોફેસર બોલ્યા, “ મને પણ ફાયદો થયો નથી, પણ મારી જગ્યાએ જનારને તો ફાયદો થયો છે જ ”

“ પણ એ વ્યાજબી છે ? તમને કાંઈ લાગણી છે કે નહિ ? ” હું બોલ્યો, “ મે આ થોડીક ટીકડીથી આખી જીદગીમા નહિ કરી શકત એટલી ખરાબી આટલા થોડા વખતમા કરી છે તેનો કાંઈ ખ્યાલ છે ? ”

“ એ તો મારી કપનીની એક ખુબી છે ” રૂમઝુમલાલે કહ્યું, “ મારી કપનીના સભાસદ થનારને જ આવું સુખ મળી શકે છે ”

“ તમે શેના પ્રોફેસર હતા ? ” મે પૂછ્યું

“ તત્વજ્ઞાનના ” તેમણે જવાબ આપ્યો, “ જીવન અને સુખના સિદ્ધાંતોના ”

“ હા અ, મને તો લાગે છે કે તમે ‘ ઉન્માદ અને તેના લક્ષણો એ વિષયના પ્રોફેસર હશો. ’ ” મે કટાક્ષથી કહ્યું, “ જો હું તમારી જગ્યાએ હોઉં તો કાંઈક વધુ અભ્યાસ કરે, કાગળ કે કાર્ય અને અસરનું કાંઈક જ્ઞાન પણ તમને વધુ ઉપયોગી થઈ પડશે, નહિ તો અચાનક ફાસીને લાકડે લટકી જશો, મમજ્યા ? ”

આટલા વાદવિવાદ પછી રૂમઝુમલાલ અમારા નવા શેઠાણીના ઘરમાથી જેટલું ખાવાનું તફાવત તોટલું લઈને વિદાય થયા અને મે પાછી એક ટીકડી ગળી લીધી થોડીવારમા બધું ઝાખું થઈ ગયું

* * * * *

હું એક સ્વચ્છ ઓરડાના બારણા આગળ ઉભો રહીને એક સ્ત્રી સાથે વાત કરતો હતો

“ હવે આ પગ આમ ક્યા સુધી ચાલશે ? ” પેલીએ પૂછ્યું.

“ બહુ થાકી ગયો નહિ હોય તો બીજા પાંચેક માઇલ ચાલો.”

મે જવાબ દીધો.

“ ડાક્ટર, તમે શુ બોલો છો તે મારાથી સમજાતું નથી ” મારા જવાબથી પેલીનો પીત્તો ઉઠી આવી હોય તેમ સાફ જણાતું હતું હું ડાક્ટર હતો તે પણ મને તે વખતે જણાઈ ગયું “તમારે જો મશ્કરી જ કરવી હોય તો એમ કહી દો ”

“ મશ્કરી ? નારે ના, એવી બાબતમા મશ્કરી હોય ! ” મે જવાબ દીધો

“પણ ત્યારે હું પૂછુ છું કે મારો મધિવા ક્યારે નરમ પડશે ત્યારે આમ કેમ બોલો છો ? ” પેલીએ ચીડવાઈને પૂછ્યું

મે જાણ્યું કે જ્યારે આ બાઈ જવાની જ તૈયારીમા છે ત્યારે એને ખરા ડાક્ટરે બધી શિખામણુ આપી જ દીધી હશે અને દવા પણ પધરાવી જ હશે એટલે હું બોલ્યો, “ પણ હું તમને હમણા જ કહી ગયોને ”

‘ હા, તે તો ખરૂ પણ મારે જાણવું છે કે હવે કેટલા દિવસમા સાર થઈ જશે ? ”

“એકાદ અઠવાડીયામા,” હું બોલ્યો, ‘ હવે ઝાઝો વખત નહિલાગે ”

“ એકાદ અઠવાડીયામા ? ” તે બોલી, “ એટલામા તો હું મરી જાઉં ”

“ એતો એમ કે જો આપણે ચાપતી દવા નહિ કરી હોત તો અઠવાડીયુ થાત ” હું તરત જ ફેરવી નાખીને બોલ્યો, “ આ તો બે કલાકમા તો તમે બરાબર સાજા થઈ જશો ”

“ હું દવા કેવી રીતે લઉં ? ” પેલીએ પૂછ્યું

આ ખરી કમબખ્તી આવી લૂટારા થવાને માટે પૈસા જોઈએ એટલા માટે હું ડાક્ટર થયો હતો પણ કાઈ બિચારાએને ઝેર આપીને મારી નાખવા નહિ એથી હું બોલ્યો, “ ઉભા ઉભા લેજો, બેશીને નહિ ”

“ ઉભા ઉભા ! ” પેલી બિચારી ગુચવણુમા પડીને બોલી

“ હા હા, ઉભા ઉભા જ, ” મે જાણ્યું કે હવે બીજી રીતે વાત કરવામા સાગ નથી. “ મે એક વખત એક માણસને સધિવા થયો હતો તેને એક પગે ફૂદવાનું કહીને જ મટાડ્યો હતો જમીન ઉપર મે એક મીથુનતી સળગાવીને મૂકી અને તેની આસપાસ તેને પેલે જ પગે ફૂદવાનું કહ્યું એક કલાક થયો એટલામા તો તે સરેા થઈ ગયો મીથુનતી જ જોઈએ એવી ખાસ જરૂર નથી, વચમા ગમે તે વસ્તુ મુકી હોય તો ચાલે. હું સાજના જોવા આવીશ ચાલો, માહેબજી ”

પેલી તો આ સાલણીને ઠડી જ થઈ ગઈ પણ સાહેબજી કરીને હું તો અંદર જ ગયો એટલે નહિ છૂટકે પેલી પોતાને રગ્તે ચાલી ગઈ. હું અંદર જઈને મારી ખુરશી ઉપર બેસુ છું એટલામાં તો એક લાગેલા ધાટના એન્જનની માફક હાફતો જડો, અગડખળ જેવો પણ પૈસાદાર લાગતો એક ગૃહસ્થ મારા ઓગડામાં ધસી આવ્યો. “તમે પોતાની જાતને ડાક્ટરમાં ખપાવો છો કેમ ?” જેની સલામી જ આ પ્રમાણે શરૂ થઈ “તમે બધા દગાખોર લટારા છો લટારા!”

“અલબત્ત, હું મને ડાક્ટર કહેવડાવું છું પણ શેકમપીયરે એ બાબતમાં કહ્યું છે કે *Rose by any other name would smell just as sweet* પણ તમને થયું છે શું ? આમ હાફો છો કેમ ?” મેં કહ્યું

“કાલે તો હું બહુ જ માદો થઈ ગયો હતો અને આખી રાત તફડી તફડીને કહાડી હતી.” પેલો મારૂં વાક્ય સાલણીને જરા અજબ તો થયો હતો છતાં બોલ્યો, “તમે જે ફવા મોકલી હતી અને જેને માટે તમે એમ કહેતા હતા કે એ પીવાથી હું તરત સાજો થઈ જઈશ તે પીવાથી તો હું ઉલટો વધારે માદો પડ્યો. ડાક્ટર, તમે ‘હબગ’ છો ખુલ્લેખુલ્લું તમે દર્દીને કહી કેમ દેતા નથી કે એને શું થયું છે ?”

“કારણ કે એક તો એ કે અમારો વધો એ પ્રમાણે ચાલે નહિ” મેં ઠંડે પેટે જવાબ દીધો, “અને બીજું એ કે તમે સત્ય સહન કરી શકો નહિ”

આ જવાબ સાલણીને પ્રથમ તો એને વિચાર થયો કે ગુસ્સે થવું પણ પછી બોલ્યો, “ડાક્ટર, તમે ઠંડે કહેજો વાત કરો છો. મેં કમમાં કમ બે ડઝન ડાક્ટરો બોધ નાખ્યા પણ તમારા જેવો બોલનાર કાઈ જોયો નહિ.”

“તમારે બીજું સાલળવું હોય તો હજી સલાળાવું” મેં કહ્યું, “મારે વધારે નફો જોઈતો નથી પણ સાચી સલાહ આપું”

“આપો, આપો” પેલો બોલ્યો

“એમાં કાંઈ વધારે નથી.” મેં કહ્યું, “તમે પુષ્કળ ખાઓ છો, પુષ્કળ ઢીંચો છો, પુષ્કળ ઉઘો છો અને કામ કરતા નથી.”

“હું !” પેલાએ ગુસ્સાથી લાલચોળ થઈ જઈને કહ્યું.

“ હું નહોતો કહેતો કે સત્ય બહુ થોડા માણસ જીવી શકે છે. ” હું બોલ્યો, “ તમારે વાડી છે ? ”

“ હા, કેમ ? ” પેલો અજબ થઈને બોલ્યો.

“ ત્યારે પાવડો અને કાદાળી લઈને રોજના આઠ કલાક વાડીમાં બોદકામ એક મહિના સુધી કરો અને ભૂખ લાગે ત્યારે બાજગને રાટલો અને છાશ લેજો. ” હું બોલ્યો, “ તમારે આ પ્રિસક્રિપશનની જરૂર નહિ હોય તો કાઈ નહિ, તમારે હાટ થોડા દિવસમાં બધું થઈ જશે એટલે બધી પચાતી મટી જશે ”

“ પણ-પણ જો હું તે પ્રમાણે કરું તો ? ” પેલાએ ગલરાઈને પૂછ્યું.

“ તો તમે તમારા હાટને બેસાડવાનું કરજો તો પણ બેસશે નહિ ” મેં જવાબ વાલ્યો.

“ પણ મારી પાસે પાચ પચાસ લાખ રૂપિયા છે ” તે બોલ્યો, “ હું મજૂરની માફક કામ કેમ કરું ? ”

“ નહિ કરો, ” મેં જવાબ આપ્યો, “ તમારા સગાવહાલાઓ તમારા રૂપિયા વહેચી લેશે અને ખુશી આનંદમાં દિવસો નિર્ગમન કરશે. ”

આથી તરત પેલાને સાન આવી અને દોલો થઈ ગયો. “ પણ ડાક્ટર, બીજો કાઈ રસ્તો નથી ? હું મારી વાડીમાં બોદકામ તો નહિ કરી શકું ” તે બોલ્યો.

“ હા, ગળવામાં પચાસેક રૂપિયા લઈને નીકળો અને ચાલવા માડો ચાલતા ચાલતા થાકી જાઓ ત્યાં નિસામો લેવો અને કકડીને ભૂખ લાગે ત્યારે સાદામાં સાદો હલકો ખોરાક અને તે પણ થોડા પ્રમાણમાં ખાવો. એક મહિનામાં તમે ડાક્ટરને ઠોકર મારશો ” મેં કહ્યું.

“ તમે સાથે આવો તો હું જાઉં. ” તે બોલ્યો, “ તમે અહિંયાં કાંઈ ઝાઝી કમાણી કરતા હો એમ લાગતું નથી બધો ખરચ મારો અને મુસાફરી પૂરી થાય ત્યારે સારી જેવી બક્ષીસ તમને મળશે. ”

“ મારી પણ ઈચ્છા તો છે. ” હું બોલ્યો.

“ ત્યારે ચાલો, વાર શેની છે ? ” તેણે કહ્યું, “ અહિં કાંઈને મૂકી જશે તમે પરણ્યા તો નથીને ? ”

“ અં, હું ધારણું કે હું પરણ્યો નથી. ” મને એ વાતની કશી જ ખબર નહતી એટલે મારાથી એટલો વળાયા, “ પણ આજે રાતે ! જરા મારે કામ છે. ”

“ હા હાહાહા ! ડાક્ટર ! તમે પણ બડા ગસિડ જણાઓ છો ! ”
પેલો બોલ્યો.

મે ઝડપથી મનમા વિચાર કરી નાખ્યો. જે અમારી ધાડ પાડવાની યોજના નિષ્ફળ જાય તો આવા ઉલ્લુ પૈસાદાર મિત્રની સાથે ઓળખાણ કરવામા કાંઈ વાધા જેવું નથી. આજ જગ્યાએ હું રહું તો તો કદાચ કાંઈ દર્દનું ગમે તે દવા આપીને ખૂન પણ કરી બેસું એમ મને લાગ્યું.

“ જે કાલ સવાર સુધી તમે મુત્તરી ગાખી શકતા હો તો હું આવવા તૈયાર છું. ” મે કહ્યું.

“ કથુલ, ” તે બોલ્યો. “ પણ જતા પહેલાં એડવાર તો પેટ ભરીને જમી શકું ખરોતે ? ”

“ હા, ખુશીથી, પણ પછી હદ ફાવી નહિ જતા, નહિ તો આ મુમાફરીને બદલે મારે સાથે સોનાપુર આવવું પડશે ” મે કહ્યું.

મે તેને વળાવ્યો અને પછી હું કાણુ છું તેની વધારે તપાસ કરવા હું અંદર ગયો એક આરસામા બેસું તો જણાયું કે હું પાતળો, લગભગ ખખડી ગયેલો આઘેડ વયનો એક ડાક્ટર હતો. પણ આથી વધારે ખુલાસો મને મળી શક્યો નહિ તેથી મે ઘટડી વગાડીને ચાકરને બોલાવ્યો, “ કેમ, બધા ધરમા છે ને ? ” મે પૂછ્યું.

“ હાજી, હું અને રસોઇઓ બન્ને ધરમા જ છીએ ’ પેલો બોલ્યો. એટલે આપણે ધાર્યું કે નિરાત થઈ ગઈ એકલી વાડીમા એકલા ઢંડ આપણને કાંઈ સતાવનાર નથી પછી મે જાણ્યું કે જે કાંઈ ખીજ દર્દીઓ પણ આવશે તો તેમને દવા તો આપવી જ પડશે અને કપાઉર છે જ નહિ એટલે જાતે જ બનાવવી પડશે આવી સ્થિતિમા જે અગમચેતી નહિ વાપરી તો કાંઈ બેચારના ખૂન થઈ જશે. આથી મે એક મોટામા મોટો બાટલો લીધો અને અદર પ્રથમ તો ચોખ્ખું પાણી—Acqua pura—નાખ્યું પછી થોડી ખાડ નાખી, અદર બેળવું થોડું એપ્સમ સોલ્ટ અને સ્વાદ તેમ જ ગ ગ આણુવા અદર ઉમેર્યું થોડું શરબત અને તેમા થોડો હિંગનો અર્ક નાખ્યો. એટલે બની ગઈ અકસીર દવા ! જે કલાકમા તો આ આખો બાટલો મે દર્દીઓમા ખપાવી કહાડ્યો. છ છ આના લેખે રૂ. ૧૧-૪-૦ આ મારી ફવામાંથી મેં ઉપજાવી કહાડ્યા. માત્ર એક માણસ જરા આડો નીકળ્યો. તેની વડુના માથીના ઓઢરાની સાળીનો પગ મોચ-

વાયો હતો તેથી તે મને બોલાવવા આવ્યો હતો. મારે બહુ કામ છે એમ કરીને મેં તેને સમજાવ્યો અને તેની માથે થોડી માથાઝીક કરી ત્યારે જ તેણે પોતાને માટે પણ પેલા બાટલામાંથી દવા લીધી !

હું દવાખાનુ બધ કરતો હતો એટલામા એક માણસ આવ્યો તેને અસ્તગથી હાથ ઉપર મોટો વા પડ્યો હતો. આ વખતે હું જગા ગભરાયો પણ એટલામા એજ બોલી ઉઠ્યો કે મારે ગમે તેમ થાય તોપણ ટાકા તો મારવા જ નથી એટલે મેં તેને એવી જીવંત કરવાને માટે ધમકાવ્યો અને પછી પરિણામ કાઢી બરાબ આવું તો ડાક્ટરનો વાક નહિ કહાડીશ એમ કહીને સ્પીરીટ રેડીને પાટો બાંધીને ત્રણદિવસની દવા પેલા બાટલામાંથી આપીને રૂ. ૩-૦-૦ ખીસામા મૂક્યા !

આટલાથી જ ચુલાગ્યે મારે ડાક્ટરી જીવન વ્યવહાર રીતે પૂરું થયું.

મકરણ ૧૬

એક બીજા પુરૂષની તબીયતના તથા મારા ગજવાના કાયદાને માટે હું પગે ચાલતો મુસાફરીએ નીકળું છું.

હું એકલો પડ્યો એટલે મને વિચાર આવ્યો કે જરા આમ તેમ કરીને સ્પાતર સપનીની ઝોરીસ આગળજ આંટો મારી આવું તો ઠીક પડશે, એમ કરતા કદાચ પેલા રમઝુમલાલને પણ ભુલૂની વેષમા મળાશે વળી કદાચ તે ભૂખથી પીડાનો હશે તો થોડા પૈસા પણ અપાશે આવું ધારીને કાંઈની છત્રી પડી હતી તે બગલમા મારીને હું ઝોરીસની-દવાખાનાની બહાર નીકળી પડ્યો.

પણ મને ગત્તા ઘણા જ વિચિત્ર અને અજાણ્યા લાગ્યા. વસતિ પણ મુંઝાઈના કરતા ઘણી ઝોછી લાગી અને આમતેમ ભટક્યા પછી મને જણાયું કે હું ક્યા છું અને કઈ દિશામા ભટકું છું તેની મને જગાય ખબર નથી આ ઉપરથી મેં એક અપાઈને પૂછ્યું, “ ફોર્ટનો રસ્તો કયો ? ”

“ ફોર્ટ ? હું જાણતો નથી ! ” તે અજાણ્ય થઈને બોલ્યો.

“ તું ફોર્ટ જાણતો નથી ! ” મેં ગુસ્સે થઈને પૂછ્યું, “ આ મુંઝાઈ શહેરમા તને ફોર્ટની ખબર નથી ? ”

“હ, મુંબાઈના કાટનો રસ્તો પૂછો છો ?” તે બોલ્યો, “તારે તો જમણે હાથે વળો અને પછી સીધા ચાલવા માડો પણ તમે ચાલનાર કેવાક છો ?”

“સારો છું,” હું બોલ્યો, “કેમ ? અહિંથી કેટલુક દૂર છે ?”

“ઘણું નથી ” પેલો બોલ્યો, “આશરે પોણામો માઈલ !”

“થુ થુ ?” હું ગભરાઈને બોલી ઉઠ્યો, “પણ ત્યારે હું ક્યા છું ?”

“વલસાડમા ” પેલો બોલ્યો અને ગાડા તરીકે મને પકડવો કે નહિ એ વિચારમા મારી સામું ભેવા લાગ્યો.

આ સાબળીને આટલો બધો હું કેમ અજબ થયો હઈશ એ વિષે હવે મને હસવું આવે છે, કારણ કે કાંઈ રૂમઝુમલાલની ટીકડી-ઓ એક જ ગામમા ફેરફાર કરવા બધાતી નહતી પણ હવે જેમ અને તેમ જલ્દીથી મુંબાઈ તો જવું જ બોધ્યે એમ લાગ્યું, કારણ કે એક વખત એ રૂમઝુમલાલ પાછા હાથથી છટક્યા તો ફરી મળવા મુશ્કેલ થઈ પડશે એ મારી ખાતરી હતી ને મારી પાસે પૈસા હોત તો તો પેલા જાડાને અંધર લટકતો મુકીને તેજ વખતે પહેલાં ગાડીમા બેસીને મુંબાઈ ચાલ્યો જાત પણ ગળવામા મુંબાઈ જવા જેટલા પૈસા નહતા એટલે ત્યાં જવું એ પણ નકામું હતું, કારણ કે પૈસા મેળવવા તો મેં પાછી ટીકડી ગણી હતી.

એટલામા મને વિચાર આવ્યો કે પેલો જાડો માણસ ક્યા રહે છે તેમજ હું ક્યા રહું છું અને કાણુ છું એની પણ મને ખબર નથી એટલે મારે ઘેર પણ પાછા કેમ જવું ? પોતાનું નામ પણ જાણતો નહિ હોય એવો માણસ બુલો પડ્યા પછી પાછો ઘેર કેવી રીતે જઈ શકે ? કદાચ વીસ પચીસ વર્ષમા મને પત્તો લાગે ખરો ! આવા વિચારથી મેં કટાળીને એક રેસ્ટોરામા ખાઈ લીધું અને પછી ત્યાંજ થોડા પૈસા આપવાના કરી મેં તે રાત ગાળી નાખી સવાર પડતાં જ ગળવામા હાથ નાખ્યો તો રેસ્ટોરાવાળાને આપવા જેટલા પૈસા પણ નહિ ! સ્થિતિ શી થાત તે તો કાણુ જાણે, પણ એટલામા સુભાગ્યે પેલા જાડા ગૃહસ્થનો ઘાંટો સંભળાયો.

“પણ જહાગીર, ” પેલા જાડા ગૃહસ્થે કહ્યું, “ડાકટર બી કાંઈ વિચિત્ર આદમી લાગે છ ! મને કહેવા લાગ્યો કે વાડીમા માણીની કોની કામ કર નહિ તો એક મહિના વેર ચાલીયા જ કર.”

“ ડાક્ટર બિચારો આય શાપુરજીને બરાબર ઓલખતો નહિં હોય. હા હા હા ! ” જહાગીર આ જાડાને બનાવતો બોલ્યો, “ પામેના પીકા લગી ચાલીને પછી ઢીંચવા બેસી જાય ! ”

“ લાગી શરત પચાસ પચાસ રૂપીયાની ! ” શાપુરજીનું ટપાલ ગરમ થઇ આવ્યું એટલે તેમણે ઓકાવી દીધું “ મારે તને તે શરતમાં તો હરાવવો તું ચાલતા થાકી જવાનો પણ હું થાકવાનો નથી ”

“ કબૂલ ” જહાગીરે પણ દમમાં કહ્યું

“ સેવક અ પાયર તરિકે આવવા ખુશી છે, તૈયાર છે, આતુર છે.” આપણે હેંટ ઉતારીને નીચા વળીને સલામ કરતા બોલ્યા

“ ઓહો ડાક્ટર સાહેબ, ” શાપુરજી બોલી ઉઠ્યા, “ તમે આવી બી પહોંચ્યા ? ”

“ અલખત ” હું બોલ્યો.

જહાગીરજી શેઠ સાથે મારી ઓળખાણ કરાવવામાં આવી. તે પણ જાડા, પહોળા, પહોંચતા પૈસાદાર માણસ હતા નામ્તો સારી ચેટ લેવાયો એટલે શાપુરજી તો પોતાની શરતમાં ધળી પડતા હોય તેમ જણાયું, પણ મારે તે કશું જ નહોતું દવાખાનામાં રહીને ઠાઇને ખોટી દવા આપીને ખૂન કરવાને બદલે આવા શેઠીયા સાથે રહેવામાં મને ઘણું સતોષકારક લાગ્યું આથી મેં એમને પાનો ચઢાવ્યો અને અમે ત્રણ જણાએ આખરે મુંબાઈનો રસ્તો લીધો ગમે તેમ કરતા આખરે મુંબાઈ આવ્યા પણ ખરા. જ્યાં જ્યાં રસ્તાની મૂકેલી જણાઈ ત્યાં ત્યાં ગાડી ખટારા વગેરે કરી લીધા, પણ આખરે હેંટ પહોંચ્યા ખરા બન્ને શેઠીયા બહુજ ખુશ થઈ ગયા હતા કારણ કે ચાલતા અચડાવાથી બન્નેની તબિયતમાં ઘણો સુધારો થઈ ગયો હતો જહાગીરજીએ શરતમાં રૂ. ૫૦) બોયા તે ઉપરાંત મને રૂ. ૧૦૦) આપ્યા અને ટ્રેનમાં વલસાડ ઉપડી ગયા શાપુરજી શેઠે તો મુંબાઈમાં થોડા દિવસ રહેવાનું હંગામું અને રોજ સવારના દસ દસ-૫૬૨ ૫૬૨ માંછલ હેલપાટી કરવાની શરૂ કરી દીધી

મેં પણ મુંબાઈમાં પેલી બિખારણને શોધવાનો જહાગીરજી પ્રયાસ આરંભ્યો. આખરે જેમ તેમ કરતા પચેલ આગળ એ હાથ લાગી. મેં તેને તરત ઓળખી અને કહ્યું, “ અરે બુઢી, કાલે સાંજે સાતેક વાગે રેલ્વે હોટેલમાં ડૉ. માણેકલાલને મળજો તો તને ફાયદો થશે.”

તે પ્રમાણે પેલી બુટ્ટી રેલ્વે હોટેલમા આવી અને બોલી, “ટ્રમ શેક, શું કામ છે ?”

“કોટમા એક ઓશીસ ફાડવાનું”

“હે શું ? તમેજ-” રૂમઝુમલાલ અચબો પામીને બોલી ઉઠ્યા

“હા હા, એ હું જ, પણ વાતમા વખત ગ્રમાવવામા ફાયદો નથી” મેં કહ્યું, પછી મારા શાપુરજી શેકને એક ચીટ્ટી લખી નાખી કે એક દર્દીનો તાર આવવાથી હું પાછો વક્સાડ જાઉં છું આટલું કરીને હું અને રૂમઝુમલાલ ધાડ પાડવા ચાલ્યા પણ અમને માર્ગમા મૂકેલીઓ ઘણી હતી ધાડપાડુઓ પાસે હથીઆર હોય છે તેવા અમારી પાસે એકય નહતા રૂમઝુમલાલ તો સરખાતમા જ પાછા હટી જવાનું કરતા હતા. પણ મેં કહ્યું, “તમારે આ બુટ્ટીના વેષમા ઠીક લાગતું હોય તો તેમ કરો બાકી મારે તો હમણા મજા છે શાપુરજી શેકની સાથે રહીને જીદગી ગૂંજરવાની છે એટલે મફતનું ખાતું અને મસીદે સૂતું એવો થાટ છે”

આટલું કહ્યું ત્યારે પ્રોફેસર સાહેબ ડડા થઈ ગયા અને અમે ઠરાવ કર્યો કે રામોશીને મારે બોલાવવો અને વાન કગ્તા કરતા ફર લઈ જવો રૂમઝુમલાલે તે દરમ્યાન અદર ઘૂસી જવું પછી રામોશી આધો પાછો જાય એટલે એમણે મને દાખલ કરી દેવો. આ પ્રમાણે ગોઠવણ કરીને અમે ત્યાં ગયા. ત્યાં જઈને મેં રામોશીને કહ્યું,

“દેખો રામોશી, હું પ્રોફેસર સાહેબને મળેલો અને એમણે મને કહેલું કે ઓશીસમા કાઈ ગૂમ તો નથી થયું તેની તપાસ કરી આવવી”

“તેની તમારે કાઈ શીકર રાખવી નહિ, બધું બરાબર છે. પણ પ્રોફેસર સાહેબ ક્યા છે ?” રામોશી બોલ્યો

“આવશે, આવશે, જરા કામસર રોકાઈ ગયા છે” મેં કહ્યું, “પણ અંદર જઈને જરા જોઈ આવવા દેશે ?”

“નહિં સાહેબ, અદર તો જવા નહિં દઉં બધાને મનાઈ છે.” રામોશી બોલ્યો અરે તારૂં ખચ્ચર જાયરે તારૂં ! હવે શું કરવું ? પછી વિચાર કરીને આપણે તો ધીરે રહીને પેલા રામોશીના હાથમા પાચ રૂપિયા સેરવ્યા અને તેને સમજાવ્યો કે પ્રોફેસર સાહેબે જ એ એને માટે મોકલાવ્યા છે પછી વાત કરતા કરતાં હું તેને સહેજ આધો લઈ ગયો. આટલી વારમાં રૂમઝુમલાલ અદર બરાઈ બેઠા. હું પણ રામોશી આધો પાછો ચાલ્યો તેની રાહ જોતો આમ તેમ જરા દરથી ભટાર મારવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

જેમાં અમે ઘાડ પાડીએ છીએ અને પછી હું ઝડપી
વેષ બદલનાર થાઉં છું.

થોડાક વખત થયો એટલે મેં જોયું તો રામોશી આધો ગયો હતો. મેં બારણાને સ્ટેન્ડ ટકોરો માર્યો રૂમઝુમલાલ તૈયારજ ઉમેલા હતા એમણે તરત બારણું ઉઘાડ્યું અને હું અદર દાખલ થઈ ગયો. પણ પાછું બારણું વાસીને મને રૂમઝુમલાલે દિલ્લગીરીભર્યે અવાજે કહ્યું, “ આપણે અહિં આવ્યા તો ખરા પણ નકામાજ આવ્યા છીએ, કારણ કે ત્યાં મારા યત્રો છે ત્યાં તો તાળુ છે ”

‘ અરે એમા થઈ શું ગયું ! ’ મેં કહ્યું, “ તાળુ નહિં તોડાય તો રામોશીને પકડીને એની પામેવી ચાવીએ લઈશું. બીજી કાંઈ બારી છે ? ”

“ ના નથી, ’ પ્રોફેસરે કહ્યું, “ મને તો લાગે છે કે હું તો પુટપાટ ઉપર જઈને સૌંદર્ય જાહેર મોડો પડીશ તો ત્યાં જગ્યા નહિ મળે ”

“ હાહાહાહા ! સ્ત્રીઓને તો જગ્યા મળે જ ” હું બોલ્યો, “તમે સ્ત્રી થઈને એમ ગભરાઓ છો કેમ ? હું તો ગમે તેમ થાય તો પણ અહિંથી ખસવાનો નથી ’

“ પોલીસો ખસેડશે ત્યારેજ ખસશો ” રૂમઝુમલાલે કટાક્ષથી કહ્યું

એના બોલવા ઉપર ધ્યાન આપ્યા વિના મેં મારું કામ શરૂ કર્યું તાળુ તો તૂટે તેમ નહતું પણ બારણાના પાટીયા ભાગી શકે તેમ લાગ્યું હતીઆરમા માત્ર એક ચાકુ હતો તેના વડે મેં પાટીયું કોતરવા માડ્યું રૂમઝુમલાલ બારણા આગળ ચોટી કરવા ઉભા રહ્યા. થોડાક વખત પછી રૂમઝુમલાલે આવીને પૂછ્યું કે થાય છે શું ? આના ઉત્તરમા મેં જવાબ આપ્યો, “ બારણા ઉપર જરા મુગલાઈ કારીગીરી કરે છું તમારે કરવી હોય તો તમે બેસો. ”

આ પ્રમાણે અથાગ મહેનત પછી આખરે બાકુ પડ્યું એટલે મેં રૂમઝુમલાલને કહ્યું, “ ત્યાં સીઓએ પહેલાં દાખલ થવું જોઈએ ” બિચારા પ્રોફેસર અદર દાખલ થતા હતા એવામાં એમનો એક કાન લગલગ જૂદોજૂદ થઈ ગયો. વેદનાથી પ્રોફેસરે જૂમ પાડી એટલે મેં તેમને મમળગ્યા કે કાન તો પેલી બુઢીનો છે તેમાં એમને ગલગવાનું શાનું ! આથી રૂમઝુમલાલનું પાકું આંચું અને બોલી ઉઠ્યા, “ પણ અત્યારે દરદ તો મને થાય છે ને ! ”

પ્રોફેસર અદર દાખલ થયા કેટલેક પળ અદર પેટો બાગણના કાણાને પાછું કપડાના દુચાથી ઢાક્યું અને અદર બધી તૈયારી કરી.

“ હું પહેલાં પ્રયોગ માગ ઉપર અજમાવીશ. ” રૂમઝુમલાલ બોલ્યા.

“ પણ પછી મારા ઉપર કેાણ અજમાવશે ? ” મેં પૂછ્યું.

“ કેમ, પછી તો હું માગ ખગ સ્વરૂપમાં હાજર ને. ”

પ્રોફેસરે કહ્યું

“ શું ધૂળ હશે ! તમેય ગધેડાના સગદાર છોને ! જ્યાં શરીર હોય ત્યાં આત્મા જાય કે જ્યાં આત્મા હોય ત્યાં શરીર જાય ? અહિં તો પેલી ખરી બુઢીજી ગદેવાની અને તમે તો કેાણ બાણે ક્યાંયે રવડી મરવાના ” મેં જગ ગલગાઈને કહ્યું

“ ગમે તેમ હોય પણ હું જ પહેલો પ્રયોગ અજમાવવાનો નહિ તો—” તેમણે કહ્યું

“ નહિ તો શું ? ” મેં પૂછ્યું

“ નહિ તો એક ટીકડી ગળાને હું તો ગમે ત્યાં ચાલ્યો જઈશ ” રૂમઝુમલાલ બોલ્યા

“ તરત મેં માફ ગજવું બોલ્યું તો ટીકડી જોય ! હરામખોર રૂમઝુમલાલે અધારાનો લાલ લઈને મારા ગળવામાંથી ટીકડીઓ તરડાવી હતી ! હું ઘણો ઉશ્કેરાઈ ગયો પણ પેલાંએ તો ઠડે પેટે જવાબ આપ્યો, “ હવે ઉશ્કેગવાની જરૂર નથી. અત્યાગ સુધી તમે તોરમાં હતા, હવે મારો વારો આવ્યો છે. ”

“ પણ તમે જે કંઈ છે અને જે ભોગવો છો તે તો તમારા પોતાનાજ કમેનિ લીધે, અને હું જે ભોગવું છું તે મારે લીધે નહિ પણ તમારી બેવકુલાઈને લીધે ” મેં ગુસ્સામાં કહ્યું.

“ નાજી, તમે ટીકડી તફડાવીને મને પૂછ્યા વિના ગળી નહિં ગયા હોત તો આપદા વેઠવી નહિ પડત ” પેલાએ તગ્તજ નવાળ આપ્યો, “ પણ હવે લડવાની જરૂર નથી કારણ કે આ યત્રથી આપણે આપણી અસ્સલ સ્થિતિએ આવી જઈશું એવી મારી ખાત્રી છે.

“ ગમે તેમ હોય પણ મને એક ટીકડી તો આપો ” મેં કાલાવાલા કર્યા

“ તમે તો મને એક પણ આપવાની ના પાડતા હતા પણ હું એવો હલકટ આદમી નથી ” આટલું કહીને તેણે મને એક ટીકડી આપી. પછી પોતે ખુરશી ઉપર બેઠા અને યત્ર ચલાવ્યું- થોડી વાર થઈ એટલે મેં તે યત્ર બંધ કર્યું અને પેલી છુટ્ટીને ખુરશી ઉપરથી ઉઠાડીને હું બેઠો જેવો હું યત્ર ચલાવવા જતો હતો એવામા જ બારણું ઉઘડ્યું અને પેલો રામોશી અને એક પોલિસ અદર દાખલ થયા.

“ કમ ? ” પોલીસે પૂછ્યું, “ અહિં શું કામ કરો છો ? ”

“ વિજળીથી આપઘાત કરે છું, તમારે કરવો હોય તો હું ઉઠું પછી તમે બેસજો ” આટલું કહીને મેં તરત સ્વિચ ફેરવી છઠ્ઠાડાટ યત્ર શરૂ થયું પોલિસદાદા તો આખ ફાડીને નેતાજી રજા એટલામા યત્રે જાદુઈ અસર કરી

હું આપા મેરીના સ્વરૂપમા આવી ગયો એટલે કે હું એક ડગલુ પાછો હક્યો પેલા ડાક્ટર સાહેબ મેરીના સ્વરૂપમા હજે તે વખતે તેમને ટાઇ સારી નોકરી નહિ મળી હોય એમ જણાતુ હતું, કારણ કે આગ ઉપર તદ્દન ચીત્રરેહાલ કપડા હતા મારા હાથમા એક મોટી થાળી પ્યાલા રકાખી હતા આ એકદમ ફેરફારથી મને જે આશ્ચર્ય લાગ્યું તેનાથી થાળી ભડક દધને નીચે પડી અને પ્યાલા રકાખીના સહસ્ર કકડા થઈ ગયા શેઠ અને શેઠાણી અને અરધો ડઝન છોકરાઓની ચીસથી હું ગલરાઈ ગયો પણ એટલામાંજ પાછો મારામા ફેરફાર થઈ ગયો.

* * * *

હું એક વિક્ટોરીયાવાળો બની ગયો હતો અને રસ્તા ઉપર જોરમા ગાડી દોડાવતો હતો. હું તો આ વેળ વચમાં ક્યાંથી આવ્યો

એ વિષે વિચાર કરતો હતો તેટલામા પેલી વિક્ટોરીયામા બેઠેલ પુરૂષે મારા વાસામા છત્રીનો ગોદો માર્યો અને ચીસ પાડીને કહ્યું, “ અરે હિલ્ડુ કીદર હાકતે હો ? મય ઓ ટ્રેન અખી ચૂક જાયગા, ગદ્દા, પીછે શીરાવ ”

“ પણ તમારે જવું છે ક્યા ? ” મે પૂછ્યું

“ ખીજે ક્યા જવું હોય ? દાદરને સ્ટેશને જવું છે. ૬-૪૫ ની ટ્રેન પકડવી છે ” પેલાએ ઘાંટો પાડ્યો

“ હવે શેઠ ૭-૪૫ ની પકડી, એમા જૂમ કેટલી મારોછો ! ” મે પણ સામો ઘાંટો પાડીને કહ્યું.

“ તુમ ગદ્દા હો, તુમને દારૂ પીયેલા હય ” પેલાએ સામો ઘાંટો પાડ્યો.

“ દારૂ ક્યાથી લાવે ? પૈસા નોંધ્યોને ! ” મે કહ્યું, “ પણ કાંઈ નહિ, હું તમને ટ્રેન નહિ ચૂકાવું, પછી કાંઈ ? ”

આટલું બોલ્યો તો ખરો પણ દાદરના સ્ટેશનનો રસ્તો મેં ક્યાથી જોયો હોય કે હું પાછો હાંકું. શું કરે એવા વિચારમાં હતો એટલામાજ સુભાએ મે એક ખીજી વિક્ટોરિયા નોંધ. તરત વિક્ટોરીયાવાળાને જૂમ પાડી અને કહ્યું, ‘ અલ્યા, દાદર સ્ટેશને ગાડી ઝડપથી હાક મને જે મળશે તેમાથી તારો અરધો લાભ. ” પેલો વિક્ટોરીયાવાળો મારા ખરા બોળાયાના માલિકને ઓળખતો હશે એટલે એણે તગ્તજ હા કહી અને ગાડીને હાકી મુકી. પાછળ મે મારી વિક્ટોરીયાને દોડાવી અને પરિણામે ટ્રેન કરતાં પાંચ મીનીટ પહેલા અમે દાદરે આવી પહોંચ્યા ત્યા પેલાએ પોતાની બેગ અને વીટો મજબુરને આપ્યો અને મને પૂછ્યું, “ બોલ, ક્યા લેયગા ? ”

“ શેઠ, તમે આપી શકો તેટલું. ” મે જવાબ આપ્યો, “ ત્રણ રૂપિયા ચાર આના, અથવા તો ચાર રૂપિયા ત્રણ આના. ”

“ ક્યા ? ક્યા ? ક્યા બોલતા હય ? ” પેલા શેઠે વળી ત્રાડ પાડી. “ તુમ જરૂર પીધેલા હો. મે તુમકુ પોલિસકું દેયગા. પોલિસ, પોલિસ ! ”

એટલામા પેલો ખીજો વિક્ટોરિયાવાળો વચસા પડ્યો અને આખરે શેઠે દહોડ રૂપિયો કહાડીને પેલાના હાથમા મૂક્યો. પેલાએ ઠડે પેટે પૈસા ગજવામાં મૂક્યા અને પોતાની ગાડી દોડાવી મુકી !

હું તો પેલાની હરામખોરી નોંધને ઠડોજ થઈ ગયો. આજ પ્રમાણે જો હું વિક્ટોરિયાવાળાનો ધંધો કરું તો તે થોડા દિવસમાં

દેવાળાનોજ વખત આવે ! પણ મને પૈસા કરતા તેની હરામખોરી વધુ સાલતી હતી તેથી તરતજ મેં પણ ઘોડાને ચાખક મારીને પેલા વિક્ટોરિયાવાળાની ગાડી પાછળ મારી ગાડી દોડાવી “ એ બચ્ચાજની ગાડીના આજે બાર વાગી ગયા છે ” આટલું બોલીને જૂના જમાનાના કોઈ મહારથી પોતાનો રથ શત્રુના રથ પાછળ હાકી મૂકે એમ મેં પણ મારી ગાડી પેલાની ગાડી પાછળ હાકી મૂકી. શરત રસાકસીથી ચાલી બે વિક્ટોરિયા ઉછળતી, ખખડતી, ભલડતી રસ્તામા દોડવા લાગી, પણ આખરે મેં વિજય મેળવ્યો. મેં પેલી વિક્ટોરિયાને પકડી પાડી અને જાણી જોઈને મારી ગાડી તેની જોડે અથડાવી અડસ્માત આબાદ થયાં પેલી વિક્ટોરિયાના પાછલા બન્ને પૈડા છૂટા પડીને દોડવા લાગ્યા. વિક્ટોરિયાવાળો રસ્તામા ગળડી પડ્યો, અને હું પણ આચકાથી ઉછળાને મારી વિક્ટોરિયામા પડ્યો.

મેં પ્રાપ્ત કરેલા વિજયથી હજી તો હું હર્ષ પામતો માગ વાસા ઉપર હાથ ફેરવું છું એટલામા તો ચક્કર બદલાયું.

એક સ્ટેશન ઉપર એક હાથમા ઝાડું અને બીજા હાથમાં પાણીની બાલદી લઈને હું ચાલતો હતો !

પ્રકરણ ૧૮ મું.

જેમાં હું ત્વરાથી અનેક રૂપ બદલું છું અને રૂપ બદલવામાં એકો થઈ જાઉં છું.

“ કમ લીવા, તુ તો મને ઓળખતોજ નથી કે શું ! ” મને કાંઈએ પૂછ્યું

મેં પાછા ફરીને જોયું તો એક ભપકાદાર વસ્તો પહેરેલી સ્ત્રી ઉભી હતી અને તેણેજ મને માયાથી અને મમતાથી પૂછ્યું હતું.

“ મારે સાડા દસની ટ્રેનમા જવું છે ક્યારે આવવાની છે ? ” માગજવાળની રાહ જોયા વિના તેણે પાછું પૂછ્યું.

“ બાઈ, દમને ત્રીમ મીનીટે ” મેં જવાબ આપ્યો.

“ ઓહો, તુ તો મસ્કને થતો નય છે ! ” પેલીએ જરા હસીને કહ્યું, “ જગા આને તારી છોકરીને અમારે ત્યાં માઝે મોડલને, થોડા લુગડા આપવાના છે ”

‘ હાજી, મોકલીશ ’ આટલું બોલીને હું વિચારમાં પડ્યો. રૂમઝુમલાવના ખીબા પ્રયોગથી ગુચવાટે વધતો જતો હતો એમ મને લાગ્યું. આયામાથી ગાડીવાળો અને ગાડીવાળામાથી પોર્ટર ’ અને તે પણ આટલી ઝડપથી ? હવે કાણુ જાણે ખીબા કયા કયા અવતાર આવી જશે ! આમ વિચાર કરતો કરતો હું કરતો હતો એટલામાં ટ્રેન આવી પહોંચી તરતજ સ્ટેશન માન્ટરે ચીડવાઈને મને કહ્યું, “ ભીવા, કયા મરી ગયો હતો ? મારે વટ વગાડવો પડ્યો ”

“ પણ તમે સરસ વગાડ્યો હો ! ” મેં સહેજ હસીને કહ્યું, “ અલખત, એકેક વટામાં જગા જોગ વધુ વાપર્યું હોત તો રણકા વધુ મોલાદાર અને ગભીર લાગત ! ”

સ્ટેશનમાસ્તર તો મારો જવાબ સાંભળીને માઝ ડોકુ જેતો જ ઉભો ગઈ ગયો પછી તે બોલ્યો, ‘ તુ-તુ-ભીવો નથી ! ’

‘ પણ મેં કયાં કહ્યું કે હું ભીવો છું ? ’ હું બોલ્યો ‘ હુ-હ-’

*

*

એટલામાં તો બધું ખલાસ ! એક ક્ષણ પહેલાં હું સ્ટેશન ઉપગતો પોર્ટર હતો, ખીજી ક્ષણે ટ્રેન, સ્ટેશન માન્ટર બધા જેપ ચઢ ગયા અને હું એક બગડા માણસ સામે ઉભો ગયો હતો ! પેલા બગડાએ કહ્યું, “ સોલી સહીઆર, હવે બહુ થયું હું તમારું કહેવું સાંભળવાનોજ નથી. પૈસા આપો નહિ તો જેલમાં જવું પડશે ”

“ તમને વિવેકી વાત કરતા બહુ સારી આવડે છે ” હું બોલ્યો, “ તમારે તો પૈસાજ જોઈએ છીએ ને ? ”

“ ત્યારે ખીજું શું જોઈએ છીએ ? રાખ ! ” પેલો ચીડવાઈને બોલ્યો, “ રોજને રોજ ’ હવે તો કાલે જરૂર લઈ જાણે, કાલે તમને પૈસા મળી જશે ’ એવું મારે સાંભળવું નથી. તમને કાઈ પણ ધંધો કરતા શું થાય છે ? મારે મારા ઘેરી છોકરાને રાખાવી મારવા નથી કે હું તમને બેઠે બેઠે ખવડાવ્યા કરું ! ”

હું સોલી સહીઆર ! ત્યારે ઉંધા પ્રયોગમાં પણ રૂમઝુમલાવના પ્રયોગમાં કાઈ ઠેકાણું છે ખરું ! હું મારા ખરા સ્વરૂપ

તરફ ધીમે ધીમે જતો જઈ છુ, પણ વચમા વચમા જરા બળમે ત્રણ ત્રણ ફાગસ આવતા જાય છે ડાક્ટરમાથી આયા, આયામાથી ગાડીવાળો, ગાડીવાળામાથી પોર્ટર અને પોર્ટરમાથી પાછો સોલી એક્ટર ! ગમે તેમ હો પણ હમણા તો પેલી આયાએ એક્ટર બનીને માગ માથે દેવુ ઉભુ કર્યું તેનુ શુ કરવુ એ વિષે મારે વિચાર કરવાનો રહ્યો એટલામા પાછો પેલા જડાએ ધડકા કર્યો, “ એમ તુ મને સાલજતો જ નથી એવા દોગ કરે છે તે ચાલવાનુ નથી. મહિના એકના પૈસા બાકી છે, સમજ્યોને ! ”

“ એ તો હું બધુ સમજ્યો પણ તુ જો પહેલા જરા નાહીને વચ્ચે કપડા પહેરી આવે તો ઠીક. ” હું બોલ્યો, “ તારી સાથે વાત કરતા પણ મને શરમ આવે છે. ”

“ આહો ! એમ કે ! ” પેલાએ જવાબ આપ્યો

“ હા, જો સાચુ પુછાવે તો તુ ગદો છે તારૂ મકાન ગદુ છે અને તારૂ ખાવાનુ સૌથી ગદુ છે ” મે દમમા જ કહ્યું, “ હું થોડા જ વખતમા ફેગફાગની આશા રાખુ છુ એટલે તારૂ દેવુ પતાવી દઈશ. ”

આ પ્રમાણે હું બોલ્યો અને તે પણ દમમા, એટલે પેલાને એમ લાગ્યુ કે મને કાંઈ પણ ઠેકાણેથી પૈસા મળવાના હોવા જોઈએ. આથી તે એકદમ ઠંડો થઈ ગયો, અને બોલ્યો, “ હાજી, પણ સાહેબ, જુઓને-મોઘવારી ઘણી છે-”

“ ગમે તેમ હોય પણ ઝાઝી ટટ્ટક નહિ કર, તારૂ બીલ લઈ આવ ” પેલો ઠંડો થયો એટલે મે વધારે દમ કર્યો બેએક દિવસમા રૂમઝુમલાલની મહેગથી હું બદલાઈ જઈશ એવી મને આશા હોવાથી કાંઈ ફીકર ન હતી પેલાએ બીલ બરાબર બનાવ્યુ અને બહુમા બહુ પચાસ થવા જોઈએ તેને બદલે પોણાસો રૂપિયાનુ બીલ લાવીને હાથમા મૂક્યુ, હું તો બીલ લઈને દીલગીરીમા માગ ઓરડા-મા બેઠો, અને મારા ગજવાં ફેફસવા માડ્યા ગજવામાથી મને એક કાગળ મળી આવ્યો તે કાગળમા પેલી આયાએ લખી રાખ્યુ હતુ કે પેલો જડો વીશીવાળો બહુ પજવે છે માટે એનો ઘાટ બરાબર ધડવો. આગલા દિવાનખાનામા લડારિયા પામે પાટીયાની નીચે પોતે બધા રૂપિયા રાખે છે તે લઈને અહિંથી પસાર થઈ

જવુ આ વાચતા જ મને વિચાર સૂઝ્યો અલખત, કેટલાકો મારે માટે હલકા અભિપ્રાય બાધગે પણ મારી તે વખતની સ્થિતિમા હું બીજી કાઈ કરી શકુ તેમ ન હતુ વળી એક રીતે પૂછો તો હું વીશીવાળા ઉપર ઉપકાર જ કરતો હતો, કારણ કે બે પેલી આયા સોલીના શરીરમા રહી હોત તો વીશીવાળાના બધાજ રૂપિયા જાત મારો વિચાર કાઈ તેવો હતો નહિ મે તો તે દિવસે પેલા સતાડેલા રૂપિયામાથી સો રૂપિયાજ લીધા

બીજે દિવસે જ પેલો વીશીવાળો આવ્યો, “કમ ગેઠજ બીલ !”

“ હા, લઈ લે ” મે લપકામા જ ગળવામાથી નોટોનો ચોડો કહાડીને કહ્યું, “તારા પચોત્તે રૂપિયા છે ને ? પણ મારી પાસે દસ દસ રૂપિયાની જ નોટો છે કાંઈ નહિ, આ એશી રૂપિયા લે, પાચ રૂપિયા છોકરાઓને આપજો ”

પેલો તો આ સાંભળીને અને રૂ. ૮૦) લઈને ઠડો જ થઈ ગયો તેણે મને નીચા વળીને ત્રણ ચાર સલામ કરી અને કહ્યું, “ શેઠજી, મઠ કાલે હું જરા વધુ પડતુ બોલી ગયો હતો પણ શું કરું ? મારે પણ પેટ પડ્યું છે ને । ”

“ ઠીક છે, ઠીક છે ” આટલું કહીને મે તેને પતાવ્યો મારૂ માન ઘણું વધી ગયું અને આપણે પણ એનાને એનાજ પૈસાથી પૈસાદારમા ખપવા લાગ્યા. પ્રાઈસરના ફેરફારમા ધાર્યા કરતા વધારે વિલબ થયો એટલે મને ઘરમા પડી રહેવું કટાણાબરેલું લાગ્યું આથી એક વખત હું ખાઈ કરીને બહાર લટાર મારવા નીકળી પડ્યો. હું એક જગ્યાએ ગયો ત્યાં લોકોનું ટોણું ઉભેલું જોયું હું પણ એ ટોળામા ઘૂસ્યો એક પોલિમદાદા એક નાના કુતરાના પેટ ઉપર પગ મૂકીને ઉભા ગયા હતા અને જાણે કાંઈ સિંહને લાત મારીને મારી નાખ્યો હોય તેટલા મગજબ થતા હતા હું તે પોલિસ ઉપર ચીડવાતો હતો એટલામા જ કાંઈપણ નોટિસ વિના બધું ઝાપ્પું થઈ ગયું ।

+ + + +

હું જ તે પોલિસ થઈ ગયો । મને તો પહેલેથી જ આવી નિર્દયતા ઉપર ચીડ હતી એટલે હું શરમાઈ ગયો અને મે તે કુતરા ઉપરથી પગ ઉઠારી લીધા કેટલાક લોકો ઉભા ઉભા મારી

મજરી ટગતા હતા કટલાક કલ્પ કે હ મજસના વાવની સાથેના
ન્ટીના ખેલ કડ છુ કટલાકોએ કલ્પ કે આગ મિહને પગ તળે
વ્યગના પોલિમોને તો મુપગીન્ટેન્ડન્ટની જગ્યા મળવી જોઈએ
એટલામા એ દ્રામ આવી પહોચી તેના ડાઇવરે પણ એક
મજરી કરી નાખી પેલો બિચારો ખરો પોલિસ સોલીના વેપમા
ટાળામા ઉભો ઉભો પોને પોલિમ છે એમ ખુમ મારતો હતો
અને મારી મામે ધગતો જતો હતો આનુ પરિણામ બહુ ભુક
ધાન, પણ એટલામા પ્રોફેમગના પ્રયોગની અસર પાછી આવી

હુ એક ભુટ્ટી ચસ્મા પહેરેલી અને હાથમા મોટી મોળ સળીયા-
ની છત્રીવાળી પાગમણુ બની ગયો હુ એક દ્રામ પકડવા જતો
હતો એમ મને લાગ્યું એટલામા વળી પાછુ ચક્કર કયું

હુ દ્રામનો હાકનાગજ બની ગયો । દ્રામ મડમડાટ ચાલી જતી
હતી અને પાછળ પૂરપાટીએ દોડતો પેલો દ્રામનો ખરો ડાઇવર-પણ
હમણા ભુટ્ટી પાગમણુના વેપમા—ચામો પાડતો દોડતો હતો “ કોઈ
જો દ્રામકુ અટકાવો—ઓ તો મેરી દ્રામ હય અને ઓ માલે કોઈ
હગમખોર ઉસકું લે નતાહય ” આ પ્રમાણે ઘાટા પાડતી પેલી ભુટ્ટી-
(ખરો દ્રામ ડાઇવર) ને જોઈને મે દ્રામ ઉભી ગાખી લોખાનુ એક
ટાણુ પેલી ભુટ્ટીની પાછળ પાછળ ચડ્યું પેલાએ પોતાના ભુટ્ટી પાર-
મણુના વેપ મામે જોયા વિનાજ પોને ખગ દ્રામડાઇવર છે એમ
જાણવાનું ચાલુ ગાળ્યું લોકોમા આનંદ આનંદ થઇ ગયો હતો
એવામા મે જબીરાઇથી કલ્પ, ‘ માયજી, કીદર જનકા હય ? પાય-
ધાણી ? ’ આના જવાબમા તો પેલાએ પોતાની મોટી છત્રીજ માગ
વામામા ઝડી કહાડી “ મય ડાઇવર હુ તુમ કાયકુ કીયે ઈદર ખડે
હો ? ” આ વાક્યો માલખીને લોકોનો હોકાગે વધ્યો દ્રામ ઉભી ગઈ
અને એક પોલિમ પણ આવી પહોચ્યો પોલિમને પેલાએ કલ્પ કે
નામ જોની છે પોલિમ તો આ ભુટ્ટી પારમણુનું આ વાક્ય માલ-
ખીને ખડખડાટ હસીજ પડ્યો અને બોલ્યો, “ અરે હારે માયજી,
આખી દ્રામ કપનીજ તમારી છેને । ”

લોકોએ આ મજરીથી હર્ષની ચીચીચારી પાડી પેલો બિચારો
ખરો દ્રામડાઇવર તો લગલગ દિવાનોજ બની ગયો હતો અને લગ-

ભગ બેહોશ સ્થિતિમાં દ્રામ ઉપર ચડીને એક બહુજ કેશનેબલ પારસી બેઠો હતો તેના ખોળામાં પડી ગયો અમે બધાએ એને જેમ-તેમ બેસાડ્યો અને હું પાછી દ્રામ ચલાવવાનો યત્ન કરું છું એટલામાં મેં પાછો વેપ બદલ્યો.

આ વખતે રૂમઝુમલાલના પ્રયાગની અસર બહુ તીવ્ર લાગતી હતી અને હું રૂપાતર કરવાના બગબગ કેર્મમાં આવી ગયો હતો એમ જણાતું હતું.

હું પ્રોફેસર શાહ થઈ ગયો હતો છ સાત ગભીર માણસો એક ટેબલની આમપામ બેઠા હતા અને હું તેમની મામા દીન વદને ઉભો હતો.

પ્રકરણ ૧૯ મું

જેમાં હું પાછાં અનેક રૂપો બદલતો જાઉં છું અને મારા અસ્સલ સ્વરૂપની પાસે આવતો જાઉં છું.

મને પ્રોફેસર શાહના રૂપમાં જગ વધારે વખત ગહેવાની ઈચ્છા હતી પણ તે પૂરી પડી નહિ પેલા છ સાતમાના અમેસર જણાતા ગૃહસ્થે મને કહ્યું, “ પ્રોફેસર શાહ, અમે ઘણા દીલગીર છીએ પણ તમે હવે આ જગ્યાએ રહેવાને લાયક નથી એવા કમવ ઉપર અમે સર્વાનુમતે આવ્યા છીએ ” હું આ લોકોને બગબગ મલ-ળાવવાનો તેમજ મીસીસ શાહની પણ છેલ્લી મલાકાત લેવાનો વિચાર કરતો હતો એટલામાંજ પાછું ચક્કર ફર્યું.

હું રસ્તામાં ઝપાટામાં દોડતો હતો હું શા દારણે દોડતો હતો તેની મને ખબર નહિ હોવાથી હું અટકી ગયો. આમાં મેં ગભીર ભૂલ કરી હતી તેમ મને તરતજ જણાયું જે મેં પેલા માણસને દોડવાની જરૂર હશે એમ ધારીને દોડવાનું ચાલ જ રાખ્યું હોત તો આ પરિણામ નહિં આવત. જેવો હું અટક્યો કે તરતજ એક ઝાડુનો ઝપાટો મારા માથામાં પડ્યો.

“ અરે બાપ ! ” આટલું બોલીને હું પાછું ફરીને જોઉં છું તો દોડવાથી હારી ગયેલી એક જાડી ઘેરી હાથમાં ઝાડુ લઈને ઉભી હતી.

તેના જોરનો કાષ્ટક સ્વાદ ચાખ્યાથીજ હું આ પ્રમાણે બોલ્યો હતો,
“ અરે બાઈ ! તમે આ શુ કરો છો ? ”

“ જરે બાઈવાળા ! ” આટલા શબ્દોની સાથેજ મને એક બીજો સારો કપાટો પડ્યો, “ બબ્બે વરસ થયા હું તને શોધુ છું ત આજે પકડાયો ”

“ તે હશે, પણ બબ્બે વરસ થયા આજ પ્રમાણે સન્માન આપવાના વિચારમાં હતા એ ઠીક નહિ કહેવાય ” હું બોલ્યો,
“ ચાલો સાહેબજી, ફરીથી કાષ્ટવાગ મળ્યું હમણા મારે કામ છે ”

“ હે મુઆ તારે જવું છે ક્યા ? હું તારી જૈરી છું કે કાણુ છું ”
પેલીએ કહ્યું

“ આમ તપી જવામાં સાગ નથી તમે માયાળુ છો-પતિપ્રત્યે મ્નેહ બતાવી શકો છો, એ બધું ખરૂં પણ તમે મારા જૈરા નથી અને કાષ્ટપણુ જન્મારે થાઓ એમ હું ધન્યજ્ઞતા નથી ” મેં હડે પેટે કહ્યું

“ કેમ, ભાણીયો પાછો આવ્યો કે શુ, રાધી ? ” એક ગદી જૈરીએ આવીને કહ્યું, “ તારો ધણી મારો છે ! બબ્બે વરસે પાછો આવે છે ! મારો ધણી બે મહિના એવી રીતે જાય તો બતાવી આપુ ”

“ અમે અમારૂં ફોડી લઈશું, તારે વચમાં ટકટક કરવાની જરૂર નથી ” રાધીએ પોતાનો ગુસ્સો એના ઉપર કહાડતા કહ્યું,
“ ચાલ, ” એણે મને કહ્યું, “ ઘરે ચાલ ”

હું ભાણાના વેશમાં હતો એટલું મને જણાયું એટલે ઘેર ગયા વિના છૂટકો નહતો, કારણકે ઝાડુના માગની સામે થવાની મારામાં શક્તિ નહતી પણ એટલામાં સુભાએ પાછો હું ત્યાંથી છૂટ્યો ગણુત્રી કરતા હવે ખરો ભાણો પોતાની ખરી જગ્યાએ પાછો આવ્યો તે જાણીને મને તેની ધણી દયા આવી તે બિચારાએ ચાચીયાપણુ શરૂ કર્યું ત્યાં મેં જઈને તેને જગુ બનાવીને હું પોતે ચાચીયો થઈ બેઠો અને એના પ્લેનની કચુબગ કરી અને અહિં પ્રોફેસર શાહે ચાચીયા તરિકે કામ બજાવ્યું તેમાં બે વર્ષમાં જૈરીને મોજ નહિ બતાવ્યું; અને હવે આ સર્વના પરિણામ ભોગવવા બિચારો પોતાની ખરી જગ્યાએ બેઠો ! પણ મને આ બાબતમાં ઝાઝો વિચાર કરવાનો વખત હતો નહિ હું જગુ તરિકે એક રકુલમાં, એક કલાસમાં બિભો હતો અને સામા એક મહેનાજી મોટી નેતરની મોટી લઈને બિભા હતા મારે

માથેનો આરોપ ધણો મોટો હતો. છોકરાઓને ઉશ્કેરીને ત્રણ મહેતાજી-ઓને માગ મારવાના અને હોળીને ફિવસે કાંવથી તરબોળ કરી નાખવાના કરપીણુ ગુનાહને માટે મને ૩૦ નેતરના ઝપાટાની સજા ફેરવવામા આવી હતી, અને તે ઉપરાંત રકુલમા ગેજ ત્રણ ત્રણ કલાક ઊભા રહેવાનું પણ હતું.

“ જશુ, ” મહેતાજીએ ત્રાડ પાડી, “ આમ આવ ”

“ તને શી મજા કવવાના છીએ ને તું જાણે છે ? ” તેમણે મામમા પૂછ્યું.

“ હાજી, એ જાણવાનું માન મને મળ્યું છે ” મેં નીચા વળીને કુગ્ગશ બજાવતા કહ્યું.

“ તારો શો વિચાર છે ? ” મારો જવાબ સાંભળીને જરા ઠંડો તો થયો હતો છતાં બોલ્યો.

“ મારો વિચાર તો ગાંધીજીના જેવો સત્યાગ્રહ શરૂ કરવાનો હતો, પણ હવે મેં વિચાર બદલ્યો છે હું કાયદેસર લડત ચલાવીશ. ” મેં મોટો ધોટો પાડીને કહ્યું.

“ હે ! શુ ? ” પેલો તો મારો જવાબ સાંભળીને અજબ જ થઈ ગયો.

“ જી હા, હવે માન્યરોનો જૂલમ વધુ વખત ટકી શકે તેમ નથી. આજે મને તમે કદાચ નેતરની સોટીથી મારશો પણ આવતી કાલે આખા હિંદુસ્થાનમાના વર્તમાનપત્રોમા તે સામેના લખાણો આવશે. નામદાર ગવરનરને ૫૦,૦૦૦ આદમીઓની સહીથી અરજી જશે પણ માસ્તર, માર્ હાર્ટ નખાણુ છે તો મોટી મારતી વખતે કોઈ ડાકટરને ઊભા રાખવાના હો કે ? કારણ કે હું અચાનક મરી જઈશ તો પચક્યાસ વખતે તમને કદાચ અડચણ પડશે ” મેં કહ્યું.

પેલો માસ્તર આ ધડાકો સાંભળીને તતપપ થઈ ગયો અને થોડીવાર મારી સામે જોઈને પોતાના હેડમાસ્તરને મળવા ઉપડી ગયો. આપણે પણ પાછા ત્યાંથી ઉપડ્યા.

*

*

*

*

*

એક સચુક્ત કુટુંબમા હું નાની વહુ બની ગયો હતો અલબત્ત, મને મારી સ્થિતિનું લાન થતા થોડી વાર લાગી, પણ મને આવા વેષ લજવવાની ટેવ પડી ગઈ હતી એટલે હું ગભરાયો નહિ.

એક ઓરડો હતો અને તેમા પાંચ છ બેરા બેઠા હતા આમાં હું સૌથી નાનો જણાતો હતો વચમા એક જાડી, ઠીંગણી, કદરૂપી

ઝેરી (જે મારી જેઠાણી થતી હતી એમ મને તરતજ જણાયું) ખૂબ ધરેણા પહેરીને બેઠી હતી આસપાસ બેઠેલા ઝેરા ઉપર પણ તે બોલકમી ચલાવતી હતી અને તેની પાસે સૌથી મોટો સદગુણ— પૈસો—હોવાથી આ બધા ઝેરા તે બોલકમી ખમી લેતા જણાતા હતા એએક મીનીટમાજ હું વસ્તુસ્થિતિ જાણી ગયો અને રૂમઝુમલાલની કૃપાથી હું અહિં થોડોક વખત રહું તેટલા વખતમા મારી જેઠાણીને મારે બરોબર સપાટો બતાવવો એવો મેં નિશ્ચય કર્યો થોડીવાર-માજ તક મળી

“ આ મણીગવરી—અમારા દેરાણી કાલે એમના ધણી સાથે નાટક જોવા ગયા હતા શોભ્યા તો બહુ હશે ! ” મારી સામે તિરસ્કારથી હસીને પેલી જેઠાણીએ કહ્યું, “એસીને ધણીની સાથે હાહા-હીહી કરી અને ચોપડા વાગ્યા એટલે લવન સૂધરી ગયા ! એકલા રહેતા હોય તો બધીએ ખજાર પડે ધણીને જાતે રસોઈ ને વાસણ-ડસણનું કંઠુ પડે રાતના પાછા રોઠાણીના પગ દાબવા પડે તે તો જુદા ! આ મફતનું ખાવું ને મસીદે સુતું એટલે બધા ચેનચાળા સૂઝે ! ”

આસપાસ બેઠેલ હાજીહા લણનાગ સ્ત્રીવર્ગે આ લાપણુ સતોષ-થી સાંભળ્યું. મેં મારી સામે કાચનું કપ્પાટ હતું તેમા મારૂં મોં જોયું મારૂં રૂપ કાચની પુતળી જેવું હતું ન્યારે જેઠાણીનું સ્વરૂપ તો હું આગળ કહીજ ગયો છું એટલે મારી જીભને પણ જોગ આવ્યું હું બોલ્યો, “ લાલીજી, તમે કહેલા વાક્યોના ટુટકે છૂટકે જવાબ આપું છું સાંભળી લેજો શોભવા બાબતમા એમ કહેવાનું કે નાટક કે મીનેમેટોગ્રાફમા એકલી ભેશોજ શોભે એવું નથી—ગાય અને બકરી પણ શોભી શકે છે ખીજા વાક્યના જવાબમા એટલુંજ કે તમે ગમે તે કાગળથી તમારા પતિના પ્રિયપાત્રિ નહિ થઈ શક્યા તેથી જે થઈ શકે છે તેની ઈર્ષ્યા કરવાથી કશું વળવાનું નથી ચોપડા વાગ્યાથી ખીજા માણસો તો ગમે તેવા હશે, પણ જે આપણા બેમાથીજ તુલના કરીએ તો તો વગર ભણેલા અને ભણેલામા કોણુ ઉચ્ચ તે તરતજ જણાઈ આવશે ત્રીજું વાક્ય પણ એવુંજ જૂઠું છે અમેય પહેલા પ્રશ્નની કૃપાથી થોડો વખત એકલા રહ્યા હતા અને તે વખત ધણી અને હું જેટલા સુખી હતા અને ધણીની હું જેટલી બરદાસ્ત કરી શકતી હતી તે વિષે તો અમેજ જાણીએ છીએ પણ હજી એ પ્ર-મગ ન્યારે મલાઈ છું ત્યારે માંડ દૈયુ ભરાઈ આવે છે. બાકી

ગરીબ જાણીને તમે આ પ્રમાણે અમને છુટ્ટા માગતા હો અને તેમા તમારી નણુ દોની અને તમારા આ ખવાસ જેવા અને અમાન ચગરના સ્ત્રીમિત્રોની તમને મદદ મળતી હોય નો તેમા શોભા તમને અર્વને છે પણ એટલુ યાદ રાખજો કે આપણામાથી કે.ઇ અમગ નથી. કેઇ આજે ને કાઈ કાલે પણ જવાનુ નો છે જ, કદાચ હુંજ કાલ ઉડીને મરી જઈશ તો તમે જેટલા જેટલા મને દુ ખ દો છો તેટલા- નેટલાને તમે જીવા ત્યા મુધી નર્કયાતના થવાની જ ગરીબ ગાય જેવી, તમારે પનારે પડેલી એક નિર્દોષ અજ્ઞાને તેના ધણીની ગરીબ સ્થિતિનો લાભ લઈને તમે આ પ્રમાણે છદ્દી નાખો છો તેથી પ્રભુ રાજ નથી જ થવાનો આ દુનિયામા પૈમાથી તમને સલામ કરનાગ મળી રહે છે અને તમારા વખાણુ થાય છે, પણ પ્રભુ આ- ગળ આ બધાનો હિસાબ ગનુ થશે ત્યારે જવાબ દેવો ભારી થઈ પડશે એટલુ યાદ રાખજો ”

જમ, પછીજેઈ લ્યો મઝા. બિચારી ખરી દેગણીએ કેઇ દિવસ સામે મોમે જવાબ દીધેલો નહિ તેથી જેઠાણીનુ ચડી વાગેલુ તેમા આ લાપણુ માલજીને નો એનુ મગજજશટી ગયુ આમપાસ હાજી હા કગની બેડેલી સ્ત્રીઓ માફ લાપણુ સાલજીને ખડખડાટ હસી પડી એટલે બળતામા ઘી હોમાયુ પણ હુ કયા હકુ તેમ હતો અને મારે થોડા વખત માટેજ ત્યા ગહેવાનુ હતુ એટલે ઝાઝી ચિતા પણ નહતી નેમજ આ જાતની મારી વર્નાણુકથી ખરી દેરાણીને કાયમનુ મુખ થઈ જશે એવી મારી ખાત્રી હોવાથી મને નનોખ પણ ધણો હતો સામસામા યુદ્ધ મડાયુ જેમ જેમ પેલી વધારેને વધારે ગુસ્સામા આવતી ગઈ તેમ તેમ હુ તેને વધારેજનાવતો ગયા ઐગમાથી મોટા ભાગ પણ મારી જીભની ઉમતા બેઠને મારા પક્ષમા લબ્ધો અને પરિણામે જેમ જરમનીએ જખ મારી તેમ જેઠાણીએ શિકન્ત સ્વીકારી અને ગરીબ ગાય જેવી થઈ ગઈ

મારા વિજયથી અને આવી રીતે રૂપ બદલવાથી અનેકને માથે મોટી મોટી વિટમણા નાખી હતી તેમા આટલુ પણ રૂકુ કાર્ય હુ કરી શક્યો એ વિચારથી હુ સતોપ પામતો હતો, એટલામા પાછો ત્યાથી ઉપડ્યો

પ્રકરણ ૨૦ મું.

જેમાં કેટલાક ફેરફાર પછી હું રૂપાંતર કે પનીની ઓફીસમાં
પહોંચું છું, અને ખરા સ્વરૂપમાં આવી જાઉં છું અને
આ અસાધારણ અનુભવની પૂર્ણાહુતિ થાય છે

મારા હાથમાં ચામડાનો પટો હતો અને હું મારી જૈરીને
અને બે છોકરાને તે પટાથી મારતો હતો । હું તો આ જોઇને
આલોજી જતી ગયો હું સુધારાવાળો પત્નીને દેવી તરિકે માનનારો
અને છોકરાઓને પ્રભુના પયગંબર તરિકે ઓળખનારો જૈરીને અને
છોકરાઓને માર । બિચારી જૈરી ધૂજતી ધૂજતી બોલી, “ પણ
મારી બગડી નહવાઈ ગઈ અને ધરમાં બીજી હતી નહિ એટલે
બાર આના ખર્ચાને લેવી પડી છોકરાઓને બહુ ભૂખ લાગી હતી
એટલે એક આનાના શેવમમરા મ ગાવી આપ્યા તેમાં આટલો માર ।”

પેલી જોડાણીને હું તરતનોજ પાક શીખવી આવેલો તેથી હું
પણ ઉશ્કેરાયલોજ હતો અને આ ફૂર, નજીસ ધણીને પણ મારે
પાક શીખવેલોજ જોઇએ તેમજ આવો લાગ ફરીથી નહિ આવે
એવો વિચાર કરીને મે તરતજ પટો ફેંકી દીધો અને ગળવામાં
હાથ ધાલ્યો તો સુભાગ્યે પેલા કળુસે રૂપિયા બસો ગળવામાં મૂકેલા
તે મને જડ્યા મે પેલી જૈરીની મારી માગી અને તેને અને છોકરાં-
ઓને કપડા ડરાવવા પેલા બસોમાંથી દોઢસો રૂપિયા આપી દીધા
પેલી જૈરી તો ધણીની આ ઉદારતા જોઇ દિંગજ થઇ ગઇ મારે
પણ આ જગ્યામાં કેટલો વખત રહેવાનું હતું તે નક્કી નહતું એટલે
તરતજ એક ફેરિયાને બોલાવીને બધાને જોઇએ તેટલું દાપડ લીધું
અને તે ઉપરાંત છોકરાઓને માટે ખાવાનું અને રમકડા પણ લીધા
મે ઉતાવળમાં આ બધું પતાવી દીધું એ દીકરું કર્યું, કારણ કે આ
બધું પત્યું નહિ એટલામાંજ આપણે પાછા ઉડ્યા

*

એક સારી ભપકાદાર ઓફીસમાં હું બેઠો હતો વિજળાનો
પગો ફરફર ફરી રહ્યો હતો. મારી સામે એક જડી શોહાણી મોટા
ચશ્માં પહેરીને બેઠી હતી અને સાથે એક યુવાન છોકરી પણ હતી.
બન્નેને કોઇપણ પ્રકારની ખૂબસુરતી સાથે મળધ જણાતો નહતો.

આસપાસ નજર ફેરવતા કાયદાની અમખ્ય ચોપડીઓ ગોઠવાયેલી નજરે પડી એટલામા તો મને કોઈપણ પ્રકારની મારી રિથિતિ મંજૂરી વિચાર કરવાની તક આપ્યા વિના તે શેઠાણી બોલી, “કેમ, કેસ વિષે શું ધારો છો ? ”

“ વાહ, ઘણો સારો છે ” મેં કહ્યું

“ સારો છે ? આના કરતા ખરાબ કેમ બીજો કયો હોઈ શકે ? ” પેલીએ ગુસ્સામા કહ્યું

“ ના, નહિજ.” મેં પણ દીધે ગાખ્યું

“ પણ મી. મહેતા, અમે જીતીશું ખરા ? ” પેલીએ પૂછ્યું,
“ કંચને કાગળો લખેલા અને પ્રેઝન્ટો મોકલેલી તે તો બધું તેણે પાછું લઈ લીધું છે એટલે પૂરાવામા કાંઈ મળી શકે તેમ નથી; પણ આપણે તો કોર્ટમા જતુજ નથી જ્યાં ત્યાં ધરમેળે પતીજન્ય એટલે ગળા નહાયા. ”

આ તો કોર્ટ, ધરમેળે પતી જાય, કાગળો વગેરે વગેરે ! હું સોલીસીટર અને આ બૈરી પોતાના છોકરાના વિવાહ તોડવવા આવેલી જણાય છે ! હવે મારા હાથમા કેસ આવ્યો એટલે એ જીતીજ ગઈ એમ સમજી લેવું પણ હશે, હાલ તો ગાહુ મળડાવો. આવા વિચારથી મેં કહ્યું, “ એમા ગભરાઓ છો શું ! એ કંચનને તો આપણે ઠેઠ પહોચાડીશું, તમે જુઓ તો ખરા ! ”

“ હેં, તમે શું બોલ્યા ? ” પેલી તો આથી લાલપીળી થઈ ગઈ અને બોલી, “ કંચન તો મારો છોકરો થાય અને તેને પેલી ચડાળ માણેકે ફસાવ્યો છે માણેક બી એ. મા પાસ થઈ એટલે શું ગ્વર્ગમા ગઈ ! લિખારીની છોકરી લણી એટલે છકી ગયેલી એને હું મારા દિકરાની વહુ તરિકે ધરમા ધાહુ ! પણ બિચારો કંચન બોળો છે એટલે એને એણે ફસાવ્યો. મારી શિખા-મણથી જ કંચન પોતે લખેલા કાગળો તથા પોતે આપેલી પ્રેઝન્ટો પાછી લઈ આવ્યો છે ન્યાતવાળા કહે છે કે જો છોકરીના બાપની ગાળખુશથી વિવાહ તોડવામા નહિ આવે તો અમને ન્યાતબહાર મૂકવામાં આવશે અને મોટો દડ લેવામા આવશે, માટે આપણે તો છોકરીના બાપને સમજાવીને છૂટી જવાનું છે પણ અલબત્ત, જો તુમને આ ખોટું જ લાગતું હોય તો સોલીસીટરોનીજ ઘણા છે, ”

કચુબર નબર વન ! પણ હું કયા એમ હારી જાઉં તેમ છું ! આપણે તરત ગભીર થઈને બોલવાનું શરૂ કર્યું, “એ તો હું બધું જાણું છું, પણ આ તો સામા પક્ષના એરિસ્ટરો શી દલીલ લાવશે તે હું તમને સમજાવું છું, બાકી આ કેમમા મોટું શું છે ?”

“કુંચન જો મારી મરજી વિરૂદ્ધ પડે તો હું મારી પુછ-માથી એક પાઈ પણ એને આપું નહિ, અને એમ થાય તો કુંચનભાઈ ગંજડી પણ જાય ” પેલા ગેઠાણીએ કહ્યું, “પણ જો થોડા રૂપિયામા પણ એનો બાપ સમજી જાય તો ફજેતી ઓછી ”

“હા હા હા એ તો હું બરાબર પાગ ઉતારીશ ” આટલું બોલીને મેં તેમને પનાવ્યા પણ થોડી જ વારમા બારણ ઉધડ્યું અને એક ખૂબસુરત યુવાન અદર દાખલ થયો તેણે માગ લપકામા યુરોપીયન ડ્રેસ ચડાવ્યો હતો એક હાથમા પાતળી નેતર કાંઈ દાર્દ્રીયકા કરી રહી હતી દાખલ થતા જ વાકી હુંટ માથા ઉપરથી તેણે ઉતારી અને “હલ્લો, મહેતાકાકા, કેમ છો ? ડોમીમા આવી ગયા ?” એમ કહીને તે એક ખુરશી ઉપર બેઠો.

“કોણ તમારા મા ?” મેં પૂછ્યું.

“ત્યારે બીજું કોણ, તેજ તો” આટો મોહિનીથી ભલકતો કેશની રમાલ બેચીને તેનાથી પોતાના ‘ગેમલેસ પેસને’ લૂછતા આ યુવાને કહ્યું.

“તમારે ગભરાવા જેવું નથી ” મેં કહ્યું “આપણે એ ન્યાતવાળાઓને પણ ઠેક પહોચાડીશું અને પેલી બી એ થયેલી ગોટ્ટીને પણ ખબર પાડશું ”

“અરે શું ધૂળ ઠેક પહોચારે અને ખબર પાડે !” પેલાએ ચીડવાઈને કહ્યું, “મહેતાકાકા, તમે સોલીસીટર થયા પણ તમારામા લાખી પહોચ લાગતી નથી ”

“કેમ કેમ ?” મેં અજબ થઈને પૂછ્યું.

“ત્યારે બીજું શું ?” પેલાએ સિલ્વર સિગરેટકેસમાથી મને એક સિગરેટ આપતા કહ્યું, “એ તો અમારા માયજી જો હું ખુલા ગીતે બાણેકને પરણું તો મને ફૂટી બદામ પણ આ વિના ઘરની બહાર કહાડી મૂકે તેમને હમકાવવાની બાજી છે. તમારે મને તેમ કરીને પણ માયજી પાસે રૂપિયા ત્રીસ આળીશ હજાર ઓકાવવા પડશે. તમારું બિલ પણ જેમ બને તેમ બારે કગવળે એટલે પછી

સેવક માણેકને ખુશીયી વગળી નડગે માયજી જાણુજે કે માણેકને પૈસા આપીને માગમાથી ફર દરશુ પણ જાણતા નથી કે પૈસા આવજે કે તગત અમે પગણી જઈશું ' હાહાહા ' પણ એમના મા ભણા છે વરમ હ મહિના જગ તોર દગજે પણ પછી દેગણે આવી જગે તેટલો વખત આ પૈસા આવજે એટલે હગગત નહિ આવજે અને તમે મહેનાદાકા, અમને મદદ આપવાનું વચન આપ્યું છે એટલે ફરાગે નાહ હો આ માણેક આવી ' '

તગત એક વીશ વર્ષની સુદગ યુવતી અદ્દ દાખલ થઈ એણે પણ મહેતા નકાને માખણના ટોપલા લગાડવા માડયા ખગ મી મહેતા પણ બહુ ગમતી અને ગજિલા આદમી હોવા જોઈએ, નહિ તો સાડક વર્ષ આ જોડાને આવી રીતે માની મગજ વિદ્દ આમ મધાવી આપવાની જોડવણુમા ભાગ લે નહિ આપણે પણ આ જોડાની તરફણુમાજ વળ્યા અને બન્નેને ધીગજ આપીને વિદાય કર્યા

પછી પેલા શેડાણીને ધમકાવીને, ખીવડાવીને આશરે રૂપિયા વીગેઠ હગગ આ ભણેલી, છકેલી, મુધગેલી, ભિખારીની છોકરી માણેકને આપવા માડ ગિલ્લ પણ રૂપિયા પાચ છ હગગનું ક્યુ બધા રૂપિયા આવ્યા એટલે કચનને સ્વાધીન કરી દીધા અને એ ભાઈ સુગત જઈને હંડે પેટ પરણી આવ્યા ' '

પાછળથી ગેડાણીના મગજની સ્થિત શી થઈ અને પાછી ક્યારે ઠેકાણે આવી તે જાણવાની મને તક આવી નહિ દાગણ કે હુ ત્યાથી ખીજે દેડાણે ઉપડી ગયા

હુ એક વારીમા એક માટી બિવાડીની પૃછડીને વામલેટનો ડગ્ગો બાધવાની ત્રેવડમા હતો પાસે બે છોકરીઓ ઉભી હતી

“ મેના મેના, ” પેલી બે છોકરીઓએ ક્યુ, ‘ તને પાછી મગ થવાની છે હો ' આ ગિલાડી આપણા પ્રિન્સીપાલ મીસ ઠવાન્મની છે ”

હુ મેના છુ એમ મને તગત જણાયુ અત્યત, મને આવી રમત ગમતીજ નહિ એટલે મે તરત ડગ્ગો આવો ફેકી દીધો અને પેલી છોકરીઓ સાથે જડમીન્ટન ગમવા ગયો

થોડીજ વારમા ફેખાવ બદલાઈ ગયો પેલી છોકરીઓ, જોડમીન્ટન ડોટ બહુ અદસ્ય થઈ ગયુ

હું એક હાથમા કાથળો અને એક હાથમા જડો ઘોઠો લઈને અધારામા ચાલતો હતો આ આકૃતિનો ખરો ધણી તે વખતે ચાલવાનીજ ક્રિયામા હતો એટલે મેં પણ ચાલવાનુંજ ચાલુ રાખ્યું. પણ એક ક્ષણમા મોટા ધબ્બાડા સાથે હું દાદર ઉપરથી ગબડી પડ્યો. કાથળો અને ઘોઠો હાથમાથી ઉડી પડ્યા હું જ્યાં પડ્યો હતો એ ઓરડાના બાગણા ઉપર છે એમ મને લાગ્યું એટલે હું તરતજ ઉભો થઈ ગયો અને બીજે બારણેથી બીજા ઓરડામા દાખલ થઈ ગયો. ત્યાં એક મોટું પીતળનું પવાલી જેવું વાસણ હતું એટલે હું જ્યાંસુધી કાણુ છું એ જણાય નહિ ત્યાંસુધી તેમા ભરાઈ બેસવાનો મને વિચાર થયો હું તેમા કૂદ્યો પણ તરતજ મારી ભૂલ મને જણાઈ અદર પાણી ભરેલું હતું. હું થોડું પાણી પણ પી ગયો અને ઉભો થયો ત્યારે માગ ગળા સુધી પાણી આવતું હતું હજીતો હું બહાર નીકળવાનો યત્ન કરું છું એટલામા તો એક માણસ હાથમા રીંવાલ્વર લઈને આવ્યો તેણે આવતાની સાથેજ વિજળીનું લાઈટ કર્યું અને મોટે ધોટે પૂછ્યું, “તું કાણુ છે ?”

“હું મેના છું, ન્હાઉં છું અને થોડીવાગમા બહાર નીકળું છું” આપણે બંદુડ જોઈને ગભરાયા તો ખરા પણ હિંમતથી જવાબ આપ્યો.

“અરે વાહ, આ ચોરમા હિંમત તો જખરી જણાય છે.” પેલો બોલ્યો

“હિંમત નહિ તો ! રાતના કકડતી ઠડીમા ટહાડે પાણીએ ન્હાવું એમા થોડી હિંમત જોઈએ છીએ ?” હું બોલ્યો એટલામા તો લોકોનું એક ટોળું ‘ચોર ચોર’ કરતું અદર દાખલ થઈ ગયું હું સારી પેઠે પુખ્તાજી લેવાની તૈયારીજ કરતો હતો એટલામા હું પાછો બદલાઈ ગયો

* * *

ધી રૂપાતર કપનીના મકાનમા હું રાવબહાદુર મણિશ કરના રૂપમા દોડતો હતો અને મારી માથે માગ બોળીયામા ભરાઈ ગયેલા મણિશ કરલાઈ દોડતા હતા અમે બન્ને ત્રે રૂમઝુમલાલને મારવા દોડતા હતા એમ મને જણાયું. તરતજ અમે રૂમઝુમલાલને પકડ્યા અને એમને પકવાન જમાડવાનું શરૂ કરી દીધું. એટલામા મારાથી બોલાઈ જવાય કે “કેમ રૂમઝુમલાલ, આ મીઠાઈ કેવી લાગે છે ?”

આ વાક્ય સાંભળતાજ પેલા ખગ મણિશકરે રૂમઝુમલાતને છોડી દીધા અને મને ગળચીમાથી પકડ્યો, “આખરે તું હગમંગો હાથમા આવ્યો છે આ વખતે તને જીવનો જવા નહિ દઉં ” મેં ઘણું છૂટવાનું ઈર્ષ્ય પણ છૂટાયું નહિ અમે બન્ને લડતા જમીન ઉપર પડ્યા એટલે તેણે છપાવી ગાંધેલી છરી કહાડી મણિશકર ગાડોજ થઈ ગયો હતો એમ લાગતું હતું અને તે વખતે તે મારૂ ખૂનજ કરત આથી લાચારીએ મેં રૂમઝુમલાત પાસેથી માગી લીધેલી મારી છેલ્લી ટીકડીનો ઉપયોગ કર્યો બધું ઝાપ્પુ થઈ ગયું

* * * * *

માઝ આખું શરીર પાણીથી ભીંજાઈ ગયું હોય તેવું જણાયું. માથામા સખત દુખારો થતો હતો તેવું લાગ્યું

મેં આખ ઉઘાડીને જોયું તો જણાયું કે સ્નેહવદન એટ્ મોટી બાલદી અને કાચનું ગ્લાસ લઈને ઉભા હતા અને બધાને હિંમત આપતા હતા સરલા માઝ માયુ ખોળામા લઈને માથે હાથ ફેરવતી હતી અને ગલગાયલી બહેમાકળી બનીને ધીમું ધીમું રડતી હતી.

મેં આખ ઉઘાડી કે તરતજ સ્નેહવદને આનંદનો ઉદ્ગાર કર્યો અને બાલદી ફર ફેટી દીધી પછી પોતે બોલી ઉઠ્યા, “ હવે શીકર જેવું નથી, પાચ મીનીટમા હોશિયાર થઈ જશે ”

“પણ છે નું આ બધું તોફાન ? ” મેં રહેજ ગલગાઈને પૂછ્યું

“ ના.રે હોય શું ? ઘડિયાળ સમુ કરવાનું તમાઝ ડહાપણું ! ” સ્નેહવદને ઘાટો પાડીને કહ્યું, “આનો ધાણુ તો કનૈયાલાલના મગીન-થી બગડયોજ હતો તેમા આ તમે રિપ્રંગ વગાડીને પૂરો બગાડ્યો હવે તો આ ઠરીને દાગરૂ થઈ ગઈ હશે ”

“તમને તે કાંઈ લાગણી છે કે નહિ ? હજી તમને આનું લાગ્યું છે ! ” સરલા ચીડવાઈને બોલી, “કનૈયાલાલભાઈ ! ડાકટરને બોલાવો તો ખગ ”

“અરે પણ પેલા મણિશકર અને રૂમઝુમલાત કયા ‘ ’ મેં રહેજ કચવાઈને પૂછ્યું, ‘ પ્રોફેસર શાહ, ગાડીવાળો, મેના, સોલી, મેરી, જયુ, ડાકટર એ બધા કયા ? ”

“અરે એ બધા શાં ને વાત શી ! મારા સાહેબ, આટલા પોચા કયાથી ? આમ સ્વરાજ્ય લેવાના હતા ?” કનૈયાલાલે કહ્યું, “અરે રહેજ રિપ્રંગ છટકી હતી અને તમને લાગી હતી સરલાબહેન તો અમસ્થા

ગલગના હતા તમને બેલાન ગ્લાને પુડી પાચ મીનીટ તે થઇ નથી ધીમે ધીમે મને લાન આવ્યું પાચ મીનીટમા માગ ઉપર વીનસી બધી આક્રો માત્ર ન્વમમાજ હતી એમ મમનયુ પરિણામ- મા માત્ર હડા પાણીથી ન અને માડ માયુ ખાગામા ત્રીવેલ હોવાથી મગ્વાએ દેનેહવદનના ઉપચારથી ન્નાન ન્યુ હતુ અને આખી જનજમ નાણીથી તરંગેપાળ થઇ ગઈ હતી તેજ રત્નુ આદ પળ હડી ગઈ હતી તેથી કડી કડી પડી તે પીના પીના માગ ન્વપ્તની રાત મે કહી

વાત ખરી થઈ ગુડનાઈટ' હઈને દેનેહવદન અને કુર્નયાલાલ ગયા સગ્ગા નેહલીની આખે મને જોઈ રહી વહાલા, આજે તમે વાતમાવી બચ્યા ' ' આટલુ બોલીને તે મને બેઠી પડી

“ વાતનો બદલો આ આલિંગનથી રળી રહો, સગ્ગુ ' મેં મામુ આલિંગન આપતા હવે

“હાસ્યકથામંજરી”, ભાગ ૨ જે

આવા આત્મ રવિવાર ગમે તેમ પચાર કરે છે
 “ગુજરાત ના અનુભવ” [૪૬ ૧૧૫]

“હાસ્યકથામજરી”, ભાગ ૨ જો. —

જાવા આત્મ પોતાની નાશપાત્રી સજે ૭
‘ગુજગત’ના મન્દ્રત્યથી] [પૃષ્ઠ ૧૧૩

(૨) બાવા આદમની નોંધપોથી.

સોમવાર.

આ લાંબા વાળવાળુ નવુ પ્રાણી ઘણુ હેરાનકર્તા થઈ પડ્યુ છે. તે નિરંતર મારી પાછળપાછળ લમ્યા દરે છે મને આ જરાય ચમંદ નથી, મને એ પ્રમાણે બીજાઓના સમાગમની ટેવ નથી. બીજા પ્રાણીઓ જોડે એ રહેવાનુ રાખતુ હોય તો મને ગમે

આજે જરા વાદળા થાય છે પૂર્વનો પવન પણ ઠીક છે. આપણે ત્યાં વરસાદ આવશે એમ હું ધારુ છું આપણે ? આ શબ્દ મને ક્યાથી જડ્યો ? હ, હવે યાદ આવ્યું-પેલુ નવુ પ્રાણી તે શબ્દ વાપરે છે

મંગળવાર:

મોટા પ્રાણીના ધોધનુ નિરીક્ષણ કરતો હતો મારા વાડી-વજ્રામા એ સૌથી સુદર છે એમ ધારુ છું પેલુ નવુ પ્રાણી તેને નાયગરાના ધોધ કહે છે-પ્રભુ જાણે એ શાને માટે એને નાયગરા કહે છે ! જવાગમા માત્ર એ એટલુજ કહે છે કે એ નાયગરાના ધોધ જેવોજ જણાય છે ! આ કારણુ નહીં કહેવાય, એ માત્ર એક પ્રકારની આડાઈ અને મૂર્ખતાજ કહેવાય મને તો એકે વસ્તુનુ નામ પાડવાની તકજ મળતી નથી હું મારો વાધો પ્રદર્શિત કરુ તે પહેલા તો પેલુ નવુ પ્રાણી જઈને નામ પાડી આવે છે અને દરેક વખત કારણુમા માત્ર એટલુજ જણાવે છે કે-એ તેના જેવુજ જણાય છે દાખલા તરીકે હસ જ લો પેલુ પ્રાણી કહે છે કે બસ, તેના સામુ તમે જે ક્ષણે જુઓ તેજ ક્ષણે તમને એમ લાગશે કે એ હસ જેવુજ લાગે છે ! અલબત્ત, એને એજ નામ આપવુ પડશે તે બાબત નાહક ચિંતા કરવાથી હું વ્યગ્ર થઈ જાઉં છું અને પરિણામે તેમા જરાય ફાયદો થતો નથી. હસ ! હું જેટલો હસ જેવો લાગુ છું તેવુજ એ પક્ષી હમ જેવુ લાગે છે.

બુધવાર:

વરસાદથી બચવા માટે એક ઝુપડું બાપ્પુ પણ શાંતિથી હું તેનો ઉપભોગ કરી શકુ તેમ નથી. પેલું નવુ પ્રાણી તેમાંય વચમાં

નડ્યુ. મે જ્યારે તેને બહાર દાકવા માડ્યુ ત્યારે જે છિદ્રોમાથી તે જુએ છે તે છિદ્રોમાથી તેણે પાણી પાડવા માડ્યુ અને પછી તે પાણીને પોતાના પગના પાછલા ભાગે લુછી નાખવા માડ્યુ બીજા પ્રાણીઓ દુ ખમા હોય છે ત્યારે જેવો અવાજ કરે છે તેવો અવાજ પણ તેણે કરવા માડ્યો. એ જો વાન નહીં કરતુ હોય તો સારુ, હમેશ વાતજ કર્યા કરે છે એ બીયારા પ્રાણીને માટે આવા વિચાર જગ સખ્ત કહેવાય અને કદાચ માગ હન્યની કુદ્રતા બતાવતા હોય એમ જણાય છે, પણ એવો મારો આશય નથી મેં બીજા મનુષ્યનો અવાજ અગાઉ કદી માલખો નથી એટલે આ ગ્વમનુષ્ટિમા વિહંગતા એકાન્તના ગભીર મૌનમા વિદ્ય નાખતો આ નંવા અને અપરિચિત અવાજ માગ કાનને કંઈશ અને બેમુરો લાગે છે. વળી આ નવો અવાજ મારી બહુજ પામે થાય છે-છેક મારા ખભા પાસે, છેક માગ કાન પામે-પહેલા જમણી બાજુએ અને પછી બીજી બાજુએ ! મને તો માત્ર જે અવાજ માગથી મહેજ છેટે આવતો હોય તે માલગવાનીજ દેવ પડતી છે

શુક્રવાર:

મે ગમે તેટલા અને ગમે તેના યત્નો કર્યા છતાં નામ પાડવાની ક્રિયા તો વગર વિચારે ધમધોકારે ચાલી ગયેલી છે મેં મારી વાડીને માટે એવુ સારુ નામ શોધ્યુ હતુ ! છડનકુજ-કેવુ મીહુ અને સુદર ! હુ ખાનગીમા તો હજીએ એજ નામ કહુ છુ પણ-પણ જાહેરમા તો નહીં જ નવુ પ્રાણી કહે છે કે આ વાડી ઘણી વિશાળ છે, એમા મોટા પ્રચડ વૃક્ષો, નાના નાના ડ્રુગો, નાના સુદર સરોવરો છે એટલે એને કુજ કહેવાયજ નહીં-એને તો તપોવનજ કહેવુ જોઈએ. કહે છે કે તે તપોવન જેવુજ લાગે છે અને તપોવન સીવાય બીજા કશાને મળતુ આવતુજ નથી પરિણામે મારી સલાહ લીધા વિના તેનુ નામ નાયગગ તપોવન રાખવામા આવ્યુ છે ! આ પગલુ જગ વિગેષ પડતુ કહેવાય એવી મારી માન્યતા છે તેમા વળી ત્યાં એક પાટીઉં લગાવી દીધુ છે

ઘાસ ઉપર કોઈએ ચાલવું નહિ

મારુ જીવન જીવકાલના જેવુ સુખી નથી.

શનિવાર:

નવુ પ્રાણી ફક્કલાદિ યજ્ઞ ખાય છે અમાગ કલ્પ ખુદી જગે એમ લાગે છે અમાગ '—આ શબ્દ પેલા પ્રાણીનોજ છે— પણ મે હવે વણીવાગ માલખ્યો છે એટલે મારે પણ થઈ ગયો છે. આજ મવારે ધુમમ થણો છે હું ધુમમમા બહાર જતો નથી પેલુ પ્રાણી બહાર જાય છે ગમે તેની ઝકતુ હોય તોપણ તે બહાર ફરવા જાય છે અને પછી અહીં આવીને દાવવાળા પગથી ગમે ત્યાં ફરે છે વાનો તો તેની હમેશા આજુજ હોય છે બનકાલમા અહીં વાતાવરણ કેવું આનંદમય અને ગાન હતું.'

રવિવાર:

ગમે તેમ દિવસ પચાગ દ્યો આ દિવસ ઉપર મને વણો દટાળો આવતો જાય છે ગયા નવંબરમા આ દિવસને વિશ્રાંતિના દિવસ તરીકે ગણવાનું નક્કી કરવામા આવ્યું હતું તે પહેલા મારે અડવાડીઆમા છ દિવસ તો આગમ માટે હતા જ આજે મવારે જે ઝાડ ઉપરથી ફળ તોડવાની મના કરવામા આવી છે, તે ઝાડ ઉપરથી મકરજન તોડવાનો યત્ન કરતા મે પેલા નવા પ્રાણીને જોયું હતું.

સોમવાર:

નવુ પ્રાણી પોતાનું નામ કવ છે એમ કહે છે. બલે તેમ હો. મારે કે હરત નથી. જ્યારે મારે એને બોલાવવું હોય ત્યારે મારે એને એ નામથી બોલાવવું એમ એ કહે છે.

મે જવાબ રોકડોજ પધગવ્યો હતો કે ત્યારે તો નામની આવશ્યકતાજ નહતી 'આવશ્યકતા' શબ્દ મે વાપર્યો એથી તેને મારે માટે માન ઉત્પન્ન થયું હોય એમ લાગ્યું શબ્દ પણ ખરેખર ગોરવભર્યો લાગે છે. પેલુ પ્રાણી કહે છે કે તેને નાન્યતર જાતિથી નહીં બોલાવવું પણ નારી જાતિથી બોલાવવું આ મને શકસ્પદ લાગે છે, છતાં પણ મારે તો એ બધું સરખુજ છે જે પોતે પોતાને માર્ગે આશ્વા કરતી હોય અને મારી સાથે વાતો નહીં કરતી હોય તો એ ગમે તે જાતિની હોય તેની મારે શી પચાત.'

મંગળવાર:

પેલીએ આખી વાડીમાં જુદાં જુદાં અર્થ વિનાના નામોનાં પાટીઆ ચોટી દીધેલા છે.

નાયગરા ધોધ આ બાબુએ

શ્વેત ટાપુ આ બાબુએ

પવનગુફા આ બાબુએ

જો હવાખાવાના ગથજોએ જવાની પ્રથા હોય તો આ તપોવન એક ઉત્તમ હવાખાવાનું સ્થળ થાય એમ પેલી કહેછે હવા ખાવાનું સ્થળ ।-પેલીની એક નવી કલ્પના-કે પશુ અથ વિનાના શબ્દોની ગમત હવાખાવાનું સ્થળ એટલે શું ' પશુ એને નહીં પુછવું એમા માત્ર છે, કાગણ કે એને બધું સમજાવવાનો એવો ગોખ છે ।

શુક્રવાર:

નાયગરા ધોધ ઉપગ્રથી મારે નહીં જતું એવું કહેવાનો પેલીએ આરભ કર્યો છે એમા તુકસાન શું ? કહે છે કે એથી મને કંઈ જ આવે છે શા માટે ? હું તો હમેશ એ પ્રમાણે કરતો આવ્યો છું- મને એ ઉંડો ભુસકો, તેની ઉસ્કગણી અને પછીની ઠંડક એ સર્વ બહુજ ગમે છે ધોધ એને માટેજ બનાવવામા આવ્યા છે એમ મે તો ધારી લીધું હતું એનો ખીન્ને કશોય ઉપયોગ હોય એમ મને જણાતું નથી અને એને કોઈ કાગણસગજ બનાવ્યા હશેને ' પેલી કહે છે કે એ તો માત્ર કુદરતનું સૌંદર્ય વધાવવા માટે જેમ ગેડો, હાથી વગેરે ઉત્પન્ન થયા છે તેજ પ્રમાણે આ ધોધ પણ એને માટે ઉત્પન્ન કરવામા આવ્યો છે

હું એક પીપમા બેસીને ધોધ ઉપગ્રથી ગયો-આ તેને ગમ્યું નહીં હું એક કુડીમા બેસીને ગયો-તે પણ તેને ગમ્યું નહીં પાંદડા-નો પોપાક પહેરીને પણ હું તો તરી ગયો. પોપાક આથી બગડ્યો પગિણામે માગ બચાવુંપણા માટે કટાળો આવે તેવી ફરીઆદો. મને અહીં ઘણું વસમું લાગે છે. મારે ધ્યાનફેરનીજ જરૂર લાગે છે. **શનિવાર:**

ગયા મંગળવારે હું નાસી છુટ્યો અને બે દિવસ મુસાફરી કરીને એક શાંત નિર્જન સ્થાને ખીજી ઝુપડી બાધીને ત્યાં રહ્યો. મારા પગલાની નિશાનીઓ પણ જેટલી ભુસી નખાઈ તેટલી ભુસી નાખી હતી છતાં પેલીએ મને એક પ્રાણીની મદદથી શોધી કાઢ્યો. આ પ્રાણીને તે વરુ કહે છે ત્યાં અગાઉ જેવાજ દયા ઉપજાવે તેવા અવાજો કરતી અને જે કાણુમાથી તે જુએ છે તે કાણુમાથી પાણી કાઢતી તે આવી તેની સાથે પાછા જવાની મને ફરજ પડી.

પણ ખીજી તર મળના ન કરીથી આંગે જરૂર ન વણી મખોષ-
લરી વસ્તુઓમા મનને પગાં હ દાખલા તરીકે—એ પ્રશ્ન ઉઠાવે
છે કે મિલ અને વાવ નામના પ્રાણીઓને જ નતના માત હોય
છે તેના ઉપરથી એમ જણાય છે કે તેઓ અડને ખાઈ
જવાને માટ નિર્મિત થા છે છતા તેંગા વામ અને ડા. ખાઈનેજ
મ મહે છે / મને ના આ મર્જનાજ વાગે છે ત્રણુ કે એમ
કવવાથી ના પ્રાણીઓ અડને મારી નામ અને જગતમા જેને
' મૃત્યુ ' ના નામથી ઝાળખવામા આને છે ન દાખલ થઈ જાય.
હજી મૃત્યુ આ ધ્યાનમા આવ્યુ નથી એમ મને કહેવામા
આવ્યુ છે એ નથી આવ્યુ એ અમુક ગીતે બાદુ થયુ છે .

રવિવાર

એમ નેમ દિવસ પચાઠ દેવો

સામવાર

અઠવાડીઉ મને માટે છે તેનો અર્થ હવે મને મમળયો છે
એમ હુ માનુ હુ રવિવારનો કટાળો કાઢી નાખવાને માટેજ એ
જોડવામા આવ્યુ છે. આ વિચાર થણો માને લાગે છે . પેલી
પેલા ઝાડ ઉપર પાછી ચઢી હતી તેકા મારીને મે તેને નીચે
ઉતારી કાઢ જેતુ નહતુ એટલે પોને ચઢી હતી એમ તેણે કહ્યું.
કાષ્ઠપણુ લયલનુ માહમ જોડવાને માટે આ બહાનુ બમ છે એવુ તે
ધાગતી હોય એમ લાગે છે. મે એને પણ એમજ કહ્યું

ગુરુવાર

પેલીએ મને કહ્યુ કે પોને માગ શરીરની એક પામળીમાથી
ઉત્પન્ન થએલી છે ખીજુ કે નહી તેા પણ એટલુ તો ખરજ કે
આ કથન શકાલ્યુ છે. માગ શરીરમાથી એક પણ પામળી મુમ
થઈ હોય એમ મને જણાતુ નથી ગીધની તખીઅતને લઈને
પેલીને બહુ ચિતા થાય છે—કહે છે કે વામનો ખોરાક એને
અનુકૂળ નથી આવતો પોતે એમ ધારે છે કે એને માટે તો સડી
ગએલુ માંસજ જોઈએ. મારો મત આથી જુદો છે જે મળે છે
તે લઈને ગીધે ગમે તેમ ચલાવી લેવુ જોઈએ માત્ર ગીધને સરળતા
આપવા માટે આપણે આખી યોજના ફેરવી નહી શકીએ.

શનિવાર

પેલી આખો દિવસ તળાવમા પોતાનું મો જોયા કરતી હતી તે ગઢ કાલે આખરે તેમા પડી ગઢ તે લગભગ ગુગળાઈજ ગઢ હતી, અને કહેતી હતી કે તળાવમા એને બહુ ખગળ લાગ્યું હતું આથી કરીને તળાવમા જે પ્રાણીઓ ગહે છે એમની સ્થિતિને માટે તે બહુ દીક્ષગીર થઈ હતી આ પ્રાણીઓને તેણે ' માછલી ' નામ આપ્યું છે મર્ખતાની પણ હદ હોય કે નહીં ! જેમને પોતાને નામની જરૂર નથી અને નામથી બોલાવ્યાથી જેઓ આપણી પામે આવતા નથી એમના નામ પાડ્યાથી શો ફાયદો ? ગમે તેમ હો પણ એમના ઉપર દયા લાવીને તેણે તેમાની થોડીક માછલી બહાર કાઢી અને તેમને ગરમી મળે એટલા માટે મારી પથારીમા મુકી પણ મે અવારનવાર આખો દિવસ જોયા કર્યું તે ઉપરથી એ પ્રાણીઓ આ પ્રમાણે પથારીમા ગહેવાથી વધુ સુખી થયા હોય એમ મને લાગ્યું નહીં હા, પહેલા કગ્તા વધુ શાત તો થઈ ગયા છે રાત પડશે ત્યારે હું તેમને બાગણા બહાર ફેંકી દઈશ હું તેમની સાથે ફરીથી સુવાનો નથી કારણ કે જ્યારે આપણે કે પહેર્યું નહીં હોય ત્યારે તેઓ એવા કપારી છુટે તેવા લાગે છે !

રવિવાર

જેમ તેમ કરીને પસાર કર્યો

મંગળવાર

પેલીએ હવે એક સાપ જાડે મિત્રતા બાંધી છે બીજા પ્રાણીઓ આથી ખુશ થયા છે, કારણ નહીં તો તેમના ઉપર તે જુન જુદા પ્રયોગ કરતી અને નાહક તેમને હેગન કરતી હું પણ ખુશ થયો છું, કારણ કે માપ પણ વાતો કરવાને શોખીન છે એટલે પગિણામે મને આરામ મળે છે

શુક્રવાર

પેલા ઝાડના ફળ આખવાની સલાહ સાપ આપે છે અને એથી વિશાળ, મહત્વનું જ્ઞાન મળશે એમ તે તેને કહે છે મે એને કહ્યું કે એને લઈને એક બીજી વસ્તુ પણ દાખલ થશે-એનાથી જગતમાં ' મૃત્યુ ' દાખલ થશે પણ એ મારી જૂલ થઈ-એ દીકા મારે મનમાજ રાખવી જોઈતી હતી. એનાથી તો એને એક ઉલટો

નવો વિચાર સુઝ્યો એથી કરીને ઘાસ ખાઈ ખાઈને મગવા પડેલા ગીધને તે બચાવી શકશે અને સિંહ તેમજ વાવને તાજુ માસ પુર પાડી શકશે ! તે ઝાડથી દૂર ગહેવાની મે તેને સલાહ આપી. પણ તેણે ધસીને ના પાડી જખરી પચાતી ઉભી થવાની છે એમ લાગે છે નાગી છુટીશ

શુધવાર

મને ઘણા અનુભવ થયા. હું તે દિવસે ગતે નાસી છુટ્યો અને તોફાન ઉભુ થાય તે પહેલા હું આ તપોવન છોડીને કાંઈ બીજા દેશમાં સતાર્ધ જાઉં એ વિચારથી એક ઘોડા ઉપર બેસીને તે જેટલો દોડી શકે તેટલી ઝડપથી તેને દોડાવ્યે ગયો. પણ તેમ થવાનું નિર્મિત નહોતું સૂર્યોદય પછી એકાદ કલાકે જ્યારે હું એક પુખ્તોથી ભરેલા જંગલમાંથી ઘોડા દોડાવ્યે જતો હતો ત્યારે હજારો જુદા જુદા પ્રાણીઓ લીલા ધામનો ચારો ચગતા હતા, મુતા હતા અથવા એકેક સાથે રમતા હતા એક કણમાં તેમણે મર્વે એ લયાનક ચીસો પાડવા માડી આખું જંગલ ખળભળી ઉઠ્યું અને આ હજારો પ્રાણીઓ એકેકને મારી નાખવા મડી પડ્યા આનું કાગળુ શું તે હું જાણી ગયો—ઈવ પેલુ ફળ ખાઈ લીધું અને જંગલમાં મૃત્યુ દાખલ થઈ ગયું. મે તેમને આજ્ઞા કરી હતી તેનો ખીલકુલ અનાદર કરીને વાઘો માગ ઘોડાને ખાઈ ગયા અને જો હું ઉભો રહ્યો હોત તો મને પણ ખાઈ જાન અલખત, હું ઉભો રહ્યો જ નહીં પણ ઘણી ઝડપથી ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. તપોવનની બહાર આ જગ્યા મે શોધી કાઢી હતી અને ઘોડાકે દિવસ ત્યાં ઠીક સુખમાં ગાળ્યા પણ પેલીએ મને પાછો ગોધી કાઢ્યો. મને શોધી કાઢ્યો એટલુંજ નહિ પણ આ જગ્યાનું નામ પણ તેને “ટોનાવડા” પાડી દીધું—એના મનાનુસાર એ “ટોનાવડા” જેવુંજ જણાય છે ! પણ ખરું પુછાવો તો એ આવી એથી મને દીલગીરી થઈ નથી, કારણ કે અહીં ફક્તકાદિ ઝાઝા નથી અને એ પોતાની સાથે પેલા સફરજનમાંથી ઘોડાકે લેતી આવી છે. હું એટલો ભુખ્યો થઈ ગયો હતો કે મારે તેમાંથી ઘોડાકે ખાવા પડ્યાં. તેમ કરતું એ મારા સિદ્ધાંતની વિરુદ્ધ હતું, પણ જ્યાં સુધી એક માણસનું પેટ જગજગ ભરાઈ રહેતું નથી ત્યાંસુધી સિદ્ધાંતની

સત્યતાને ધ્યાનજ નથી એમ મને લાગે છે પેલી જાડના પાદડાનો પોપાક પહેરીને મારી પામ આવી અને, ત્યારે મખાઈ ભર્યો વેપ તેણે શા માટે પહેર્યો હતો એમ મેં કહ્યું અને તે જાડના પાદડા ખેતીને મેં ફેડી દીધા ત્યારે શરમને માર્યે તેના ગાંધ ઉપર ગેરડા પડ્યા અને તેણે જહેજ નિમત ક્યુ મેં અગાઉ કાદ માળુમના ગાંધ ઉપર શરમના ગેરડા પડના જાંયા નહતા તેમજ કાદને નિમત કરતા જાંયુ નહતુ એટલે મને તો તે જાને ક્રિયા ગીતલાન વગરની અને મખાઈભરી લાગી પણ પેલીએ મને કહ્યું કે નમે પણ એમ કેમ થતુ હશે તેનો અર્થ અદ્ય સમયમા જાણુજો બન્યુ પણ તેમજ હું આટલા ભૂખ્યા થઈ ગયા હતો અને મોમમ ધ્યાનમા લેતા મકરજન ધાગુજ મીઠુ હતુ તે છતાં તે હું અડધુ ખાઈ રહ્યો એટલામા તો મેં તે ફેડી દીધુ અને પેલીના શરીર ઉપરથી ખેતી કાદેજ પોપાક મેં પહેરી લીધો આટલુજ નહી પણ પેલીને જઈને ખીજ એવા પોપાક પહેરી આવવાને અને ત્યાં ઉભી ઉભી ગરમ વગરનું નિમત નહી કરવાને મેં જગા મખાન લાપામા કહ્યું. આ પ્રમાણે તે ખીજ પોપાક પહેરી આવી અને તે પછી હું અને એ જ્યાં ખીજ પ્રાણીઓએ એકકને મારી નાખ્યા હતા ત્યાં ગયા ત્યાંથી આમડાઓ લઈને એમાંથી માંડે પ્રમજે પહેરી શકાય એવા એએડ નુટ તેની પામ નેચર દગવ્યા એ સુટથી અગવડ તો થણી પડે છે પણ જાગે છે લપકાદગ—અને હુગડામા મળ જોવાનું એજ છે પેલી મિત્ર તર્ગ નારી છે એમ મને જણાય છે મારી મીલકત ગઈ એટલે તેના વિના મને બહુ એકાત લાગત એમ પણ મને લાગે છે એક ખીજ વાત હવે પછીથી અમારે અમાગ લગગ પોપાણુ માટે મહેનત કરવી એ પ્રમાણે નિર્મિત થયુ છે એમ ત હજે છે, તેમા પણ તે કામની થઈ પડગે હું ઉપગની દેખરેખ નાખીશ

બીજે વર્ષ:

હું જ્યારે ઉત્તર તરફ ખોરાકની શોધમાં ગયો હતો ત્યારે ઈવે એક નવા પ્રાણીને પકડ્યું હતું, અમારી ઝુપડીથી બે માર્મિલ છેડે હોય કે પછી ચાર માર્મિલ છેડે હોય—ઈવે નક્કી કહી શકતી નથી—ઈવે તેને એક બીજા ઝુપડામાં મેળવેલું. અમે તેનું નામ કેઈન પાડ્યું છે કેટલીક વિગતોમાં તે અમને મળતું આવે છે અને કદાચ અમારું સગું પણ હોય એવો મત ઈવેનો છે. પણ મને આ મત ભૂલભરેલો લાગે છે. અમારા અને એના કદમાં જે તફાવત છે તેને લઈને એવા નિશ્ચય ઉપર અવાય છે કે એ નવી જાતનું પ્રાણી છે—કદાચ માછલી પણ હોય. જો કે અલગત, તે માછલી છે કે નહીં એ જોવા મેં એને પાણીમાં મુક્યું ત્યારે તે ફૂંખી જાય, અને હું તે પ્રયોગ બગાડી અંત સુધી જોઈને કોઈ નિશ્ચય ઉપર આવું તે પહેલાં તો ઈવે ફૂંખા મારી તેને પાછું કાઢ્યું. હું તો હજી પણ માનું છું કે એ માછલી છે, પણ એ શું છે એ પ્રશ્ન સંબંધી ઈવે તો તદ્દન ઉદાસીન જ છે, અને તે નક્કી કરવાને માટે મારે પ્રયોગ કરવો હોય તો તે પણ કરવા દેતી નથી મને આમાં સમજણ પડતી નથી પેલા નાના પ્રાણીના આવ્યા પછી ઈવેનો આખો સ્વભાવ જલ્દી બદલાઈ ગયો છે, અને કોઈપણ અખતરાની એ સામે જ થઈ ગઈ છે કોઈ પણ બીજા પ્રાણી કરતાં આના ઉપર તે વધુ હેત રાખે છે, પણ એમ શાથી થાય છે તે સમજવી શકતી નથી તેનું ચિત્ત જ્યારે થઈ ગયું છે—બધી બાજતો ઉપરથી એમ જ જણાય છે. કેટલીક વાર જ્યારે પેલું નાનું પ્રાણી અવાજ કરે છે અને પાણીમાં જવા માગતું હોય તેમ ચીસ પાડે છે ત્યારે ઈવે લગભગ અડધી રાત તે માછલીને હાથમાં લઈને ફર્યા કરે છે. આવે વખતે જે હિરોમાથી ઈવે જુએ છે તે હિરોમાથી પાણી નીકળે છે પેલી માછલીની પીઠને પોતે હાથે ઠોકે છે અને તેને સાંત પાડવા મોથી ધીમા, મીઠા અવાજ કરે છે; અને પોતાની લાગણી હજાર જુદે જુદે માર્ગે પ્રદર્શિત કરે છે આ પ્રમાણે બીજા માછલીઓ જેડે વર્તતા મેં તેને કોઈ દિવસ જોઈ નથી અને આવું તેનું વર્તન જોઈને મને બધી બધા થાય છે. જ્યારે અમારી પાસે અમારા વાડીવજી હતા ત્યારે તે નાના નાના વાંધને આ પ્રમાણે લઈને ફરતી અને તેમની સાથે રમતી પણ ખરી, પણ

તે માત્ર રમતમાંજ. જ્યારે તેમને ખોરાક રુચતો નહીં ત્યારે આવી રીતે રડતી કે કકળતી કે કલ્પાત કરતી નહીં.

રવિવાર:

ઇવ રવિવારને દિવસે કામ કરતી નથી પણ થાકી ગએલી હોવાથી માત્ર સુઈ રહે છે તે વખતે તે પોતાના શરીર ઉપર પેલી માછલીને ગળડવા દે છે. તેને ખુશ કરવાને માટે મુખાંધભર્યા અવાળે કરે છે અને તેના પગ આવી જતી હોય તેમ કરે છે એટલે માછલી હસે છે. હસી શકે એવી માછલી મે અગાઉ જોઈ નહતી. આથી મને સક પડે છે.. હવે તો મને પણ રવિવાર ગમવા માડ્યો છે, આખો વખત કામ ઉપર દેખરેખ રાખ્યાથી એવા થાકી જવાય છે ! રવિવાર થોડા વધારે જોઈએ અગાઉ રવિવારથી કટાળા આવતો પણ હવે એ તો ઠીક લાગે છે

બુધવાર:

પેલુ નાનુ પ્રાણી માછલી નથી. પણ તે શુ છે એ હુ બરાબર જાણી શકતો નથી જ્યારે તે આનંદમા હોય છે ત્યારે હી હી હીને હસે છે અને હુ ખમા હોય છે ત્યારે વિચિત્ર અવાળે કરે છે. અમારા જેવુ તે નથી કારણુ કે તે ચાલી શકતુ નથી, તે ઉડી શકતું નથી એટલે તે પક્ષી પણ નથી, કુદકા મારતુ નથી એટલે તે દેડકા પણ નથી, પેટ ધસડીને માલતુ નથી એટલે તે સાપ પણ નથી, તે તરી શકે છે કે નહીં એ વીશે તપાસ કરવાની જો કે મને તક મળી નથી છતાં એ માછલી તો નથીજ એવી મારી ખાત્રી છે. તે પડીજ રહે છે અને પોતાના પગ અદ્ધર રાખે છે કાંઈપણુ પ્રાણીને મે આમ કરતા જોયુ નથી કદાચ એ કાંઈ પ્રકારનુ મોડુ જીવકુ તો નહીં હોય !, જો તે મરી જશે તો તો હુ તેને આખુ છુદુ પાડીને જોઈશ કે એની અદ્ધર કેવી ગોઠવણુ છે આવી મુઝવણો કરાવનાર કાંઈ બીજી વસ્તુ મને મળી ન હતી.

ત્રણ માસ પછી:

મુઝવણુ ઓછી થવાને બદલે વધતી જાય છે. હુ હાલ બહુ થોડુ ઉધુ છુ. પેલું નાનકડુ પ્રાણી ચત્તા પડી રહેવાને બદલે ચાર પગે ચાલે છે પણ બીજાં ચોપગા પ્રાણી કરતાં આ એક બાબતમાં જુદુ પડે છે આને આગલા પગ ધણાજ ડુકા છે એટલે પરિણામે તેનો પાછલા ભાગ બહુજ ઉચો થાય છે. આથી એ જરાય ઓક-

પંક લાગતું નથી. તેના શરીરનું બધારણ આમારા જેવું છે, પણ તેની આલવાની રીત જુદી છે એટલે એ અમારી જાતનું નથી એમ સિદ્ધ થાય છે. આગલા દુકા પગ અને પાછલા લાખા પગને લક્ષને એ કાગારની જાતનું છે એમ લાગે છે; પણ કાગારની જાતથી આનામાં એક ખાસ જુદો ગુણ છે જ્યારે કાગાર કુદકા મારતું આલે છે ત્યારે આ કોઈ દિવસ કુદતુંજ નથી. છતાં પણ, આ બહુ વિચિત્ર અને લક્ષ એવાય તેવી જુદી જાત છે, અને અગાઉ તેની કોઈ પણ વર્ગમાં ગણત્રી કરવામાં નથી આવી. મેંજ આને શોધી કાઢ્યું તે ઉપરથી આ શોધનું માન તે પ્રાણીને મારું નામ આપીને ખાટી જવાનું મને યોગ્ય લાગે છે અને તેથીજ મેં તેનું નામ “કાગારરમઆડમીઆનસીસ” રાખ્યું છે .. જ્યારે તે આવ્યું ત્યારે એનું વય નાનું હશે કારણ કે ત્યાર પછી તો તે બાલુજ વધી ગયું છે. તે વખતે એ જેવડું હતું તેના કરતા હાલ તે પાચગણ્ય મોટું હશે અને તે વખતે જ્યારે તે અશાત હોય ત્યારે જેટલો અવાજ કરી શકતું તેના કરતા હમણા તે આશરે બીસથી આડત્રીસ ગણો વધારે અવાજ કરી શકે છે. બલાતકારની તેના ઉપર અસર થતી નથી પણ ઉલટું ઉધીજ અસર થાય છે. આથી મેં એ રીત બધ-જ કરી છે પોતે જે વસ્તુ તેને આપવાની પહેલાં ચોખ્ખી નાજ પાડી હોય તેજ વસ્તુ તેને આખરે આપીને અને સમજાવી પટાવીને ધવ તેને શાત કરે છે મેં જેમ પહેલાં જણાવ્યું તેમ તે જ્યારે પ્રથમ આવ્યું ત્યારે હું ધરમાં નહતો અને પોતાને તે જ ગલમાંથી જડેલું એમ ઈવે કહેલું છે. આ ઉપરથી, આ જાતનું તે એકજ પ્રાણી હોય એ બહુ વિચિત્ર લાગે છે, પણ એમ હોવું જ જોઈએ, કારણ કે છેલ્લા ઘણા અઠવાડીયા મેં જ ગલે જ ગલ શોધીને એ-નાજ જેવું પ્રાણી જોણી કાઢવાના ઘણા યત્ન કર્યા પણ મિથ્યા મને એમ હતું કે મારા સગ્રહમાં એથી એકનો વધારો થશે અને આ પ્રાણીને બીજું રમનાર મળશે એથી એ જરા શાત પડત અને અમે તેને સરળતાથી હેળવી શકત. પણ મને બીજું જડતુંજ નથી, તેમજ કોઈની નીચાની પણ જણાતી નથી, અને સૌથી અજબ જેવું તે એ છે કે કોઈપણ તરેહના એવા પગલા પણ કોઈ ઠેકાણે દીકામાં આવતાં નથી. તે જમીન ઉપરજ રહે છે અને પોતાનું રક્ષણ કરી શકતું નથી, તો પગલા પાડવા શિવાય એ આમતેમ જઈજ કેમ શકે ?

મે કાળવાપ્તો પશુ ડઝનેક મુકી પશુ કે વળતું નથી બીજા બધાં નાના નાના પ્રાણીઓ એમા પકડાઇ જાય છે પણ આજ પકડાતું નથી. ત્રણ માસ પછી:

કાગર હજી વધેજ જાય છે એ બહુ વિચિત્ર અને મુંઝવણ ઉપજાવે તેવું છે, કારણકે કોઈ પણ કાગરને વધતા આટલીવાર લાગી હોય તેવું મારા જાણ્યામા નથી. તેના માથા ઉપર હવે રુવાડી ચર્મ છે પણ કાગરને જેવી હોય છે તેવી નથી—છે તો અમારા જેવીજ. ફેર માત્ર એટલો કે અમારા કરતા વધુ સુવાળી અને પાતળી. અને રંગે કાળી નહીં પણ સોનેરી પ્રાણીવિદ્યાના કોઇપણ મુકરર વર્ગ વિનાના આ વિચિત્ર ઢગધડા વગરના અને વ્યથા ઉપજાવે તેવા વિકાસને લઈને મારું મનજ ખસી જશે એમ લાગે છે હું જો એનાજ જેવું બીજું પકડી શકું તો—પણ તે આશા વ્યર્થ છે આ જાતજ જુદી છે અને આ તેનો એકજ નમુનો છે એટલું તો ખુલ્લુંજ છે. આ બીચારું એકલું છે, તેને કોઇપણ સગું વહાલું નથી, પોતાના જેવું ગણી શકે તેવું કોઇ પ્રાણી પણ તેની સાથે નથી, પોતે દુસ્મનના હાથમા નથી પણ તેના ઉપર મમતા રાખે એવા માણસેની પાસે છે એવું સમજાવનાર પણ કોઇ નથી એવા વિચારથી, તેને કેંક તો આશ્વસન મળે એમ ધારીને હું એક કાગર પકડી લાવ્યો. તેની મિત્રતાથી તેને આનંદ મળશે એમ મેં ધાર્યું હતું પણ એમા ભુલજ થઈ એ તો એને જોઈનેજ એવો ઘોઘાટ કરવા લાગ્યું કે એણે અગાઉ કાગરને જોયાજ ન હશે એવી મારી ખાત્રી થઇ ગઇ. એ ઘોઘાટ કરનાર ગરીબ પ્રાણીની મને બહુ દયા આવે છે પણ તેને સુખ મળે એવું હું કેં કરી શકતો નથી જો હું એને હેળવી શકું—પણ તે તો અશક્યજ છે, જેમ જેમ હું યત્ન કરું છું તેમ તેમ હું તેને વધુ ઘોઘાટ કરતું બનાવી દઉં છું તે જ્યારે જ્યારે દીલગીરી અને ગુસ્સામા આવો જાય છે ત્યારે ત્યારે મારું હૃદય ખિન્ન બની જાય છે મારે તો એને જ્યાં જવું હોય ત્યાં જવા દેવું હતું પણ ઈવે તે વાતજ સાંભળવાની ના પાડી. આ તેનું પગલું જરા દૂર અને એની પ્રકૃતિની વિરુદ્ધ જણાયું. અને છતાં કદાચ ઈવેનું કહેવું ખરૂં પણ હોય ' કદાચ તે એથી કરીને વધારે અટકલું થઇ જાય, કારણ કે જ્યારે હું એવું બીજું શોધી શક્યો નહીં ત્યારે એ શી રીતે શોધી શકત ?

પાંચ માસ પછી.

પેલું નાનકડું પ્રાણી કાગારુ નયો. ના, નથીજ, કારણ કે ઈવની આગળી પકડીને તે પાચેક કદમ પોતાના પાછલા પગે ચાલી શકે છે અને પછી પડી જાય છે. કદાચ તે કાંઈ નવી જાતનું રીંછ હશે, પણ છતાં તેને હજી પુછડી નથી અને માત્ર માથા શિવાય બીજા કાંઈ પણ ભાગ ઉપર રુવા નથી તે હજી પણ વધેજ જાય છે— આ બનાવ બહુ વિચિત્ર છે, કારણ કે રીંછ તો બહુ નાની વયેજ મોડું થઈ જાય છે અને પછી વધતું નથી. પેલા ફળ ખાધાના પ્રસંગ પછી રીંછ બહુ લપાનક પ્રાણી થઈ પડ્યું છે એવે વખતે આના મોં પર કાંઈ પણ જાતનો તોળરો બધાય નહીં, અને એમને એમ એ ધરમા છુટું રખડ્યા કરે એ ગિચ્છિતી મને સંતોષ નથી. જો આને ઈવ છોડી દે તો તેને બદલે એક કાગારુ લઈ આવવાનું મેં તેને કહ્યું પણ ઇવે તે માન્યું નહીં—હું તો ધાર છું કે ઈવે અમને ખોટા, મુખાઈબર્યા જોખમોમા ઉતારવાનો કરાવ દ્યો છે. તેનું મગજ અસ્થિર થઈ ગયું તે પહેલાં તેનો આવો ચલાવ ન હતો.

એક પખવાડીઆ પછી:

મેં પેલા પ્રાણીનું મોં તપાસ્યું. હજી કેં લય જેવું નથી—તેના મોંમા માત્ર એક જ દાંત છે. હજી તેને પુછડી નથી. પહેલાં કાંઈ પણ વખત નહોતું કરતું તેટલો અવાજ તે હવે કરે છે, અને તે પણ સુખ્યત્વે કરીને રાતે હું તો બહાર નીકળી ગયો છું પણ સવારે સવારે નારતો લેવા અને તેના મોંમા વધારે દાંત આવ્યા છે કે નહીં તે જોવા જતો જઈશ જ્યારે તેના મોંમા બધાય દાંત આવી જશે ત્યારે પછી એને પુછડી હશે કે નહીં છતાં પણ તેને ધરમાંથી જવું પડશે, કારણ કે લપાનક થવામા રીંછને પુછડીની આવશ્યકતા નથી.

ચાર માસ પછી:

હું એકાદ માસ બહાર ફરી આવ્યો તે દરમીઆન આ નવું પ્રાણી પોતાના પાછલા પગ ઉપર ઉંચું થઈને ચાલતાં શીખી ગયું છે અને “ પપ્પા ” અને “ મમ્મા ” પણ બોલે છે. ખરેખર, આ એક નવા જ વર્ગનું પ્રાણી છે. અમારી જ લાપાના શબ્દો સાંભળે આ સામ્ય કદાચ આકર્ષિતક હોય અને તેમાં કેં અર્થ કે રહસ્ય

પણુ નહીં હોય, છતાં પણુ એ લક્ષણ અસાધારણુ તો ખરું. બીજાં કોઈ પણુ રીત ન કરી શકે એવુ એ કામ છે ભાષાની આ નકલ, રવાનો સામાન્ય અભાવ અને પુછડીની કોઈ પણુ જાતની નીશાની નહીં એ સામટી રીતે ધ્યાનમાં લેતા એમ જરૂર જણાય છે કે આ કોઈ નવી જાતનુ રીત છે. આ વિષયનો વધુ અભ્યાસ ખરેખર આકર્ષક થઈ પડશે દરમીઆન, હું ઉત્તર તરફના જમણામાં જઈશ અને ખૂબ શોધ કરીશ કોઈક ઠેકાણે તો આ જાતનુ બીજુ પ્રાણી હશે જ અને પોતાની જાતનું બીજુ પ્રાણી સાથે રહેશે તો આ પ્રાણી પણુ એણુ લયાનક થઈ પડશે હું તાબડતોળ જ જઈશ, પણુ તે પહેલાં મારે આના મો ઉપર કોઈ પણુ જાતનો તોળરો બાધવો પડશે ખરો.

ત્રણ માસ પછી

બહુ શ્રમિત અને કટાણાભરી મુસાફરી કરી પણુ કે વળ્યુ નહીં અને તે દરમિયાન, ઘરમાંથી બહાર નીકળ્યા વિના ઇવે એવુ જ બીજુ પ્રાણી પકડ્યુ ! આવુ મારુ નસીબ મેં કોઈનુ જોયુ નથી હું સેંકડો વર્ષો આ જગલોમાં ભટક્યા કરત છતાં મને એકુ ડહાંચ નજ મળત

બીજે દિવસે

જુના સાથે નવા પ્રાણીને હું સરખાવી જોઉં છું તે ઉપરથી ખુદ્દુ જણાઈ આવે છે કે એ બંને એકજ જાતના છે તેમાના એકને મારા સમઠ માટે હું મશાલો ભરીને ગખવાનો વિચાર કરતો હતો પણુ કશાક કારણને લઈને ઇવને તે રુચતો નહીં આવ્યો. જો આ બે ચાલ્યા જશે તો વિજ્ઞાનને બહુ ભારે ખોટ જશે પહેલાના કરતાં હવે મોટું વધારે હજેલુ છે અને પોપટના સહવાસથી અને અનુકરણ કરવાની શક્તિ બહુ તીવ્ર સ્વરૂપમાં હોવાથી પોપટની માફક જ તે હસે છે અને બોલે છે એ જો આખરે પોપટવર્ગમાના એક નવા પ્રકારનુ છે એમ સાબીત થાય તો મને તો બહુ નવાઈ લાગશે પણુ એમાં નવાઈ શા માટે લાગે ? આ બે પ્રાણી ન્યારે માછલીના વર્ગમાં ગણાતા હતા ત્યારથી એકે એક પ્રાણીવર્ગમાં તે ગણાઈ ચૂક્યા છે. મોટું જેવું પહેલાં કદરૂપું હતું તેવું જ કદરૂપું હાલ નવું આવેલું છે—એના જ જેવા ચામડીનો વિચિત્ર સફેદ રંગ અને એના જ જેવું જગા પણુ રવાટી વિનાનું ગોળમટોળ માથું ! હવે તેને એમણ કહે છે

દશ વર્ષ પછી

આ બે પ્રાણીઓ છોકરા છે. બન્ના વખત પહેલા અમને આ સત્ય જણાઇ ગયું હતું. એ આવ્યા તે વખતના તેમના અપરિપક્વ આકારથી અમે ગુચવણમાં પડ્યા હતા કાગણુ કે અમને એવું જોવાની ટેવ ન હતી. હવે થોડી છોકરીઓ પણ છે એબલ સારો છોકરો છે, પણ કેઇન રીજન રહ્યો હોત તો એને ફાયદો થાત. ઈવ વિશે હું ભુલતો હતો એમ આટલા વર્ષ પછી હું જોઇ શકું છું.

તપોવનમાં તેના વિના રહેવું તેના કુટુંબ તપોવનની બહાર તેની સાથે રહેવું એ વધારે મારું છે

એ બહુ બોલે છે એમ મને પ્રથમ લાગતું, પરંતુ, હવે જો તેનો અવાજ શાંત થઇ જાય અને મારા જીવનમાંથી ચાલ્યો જાય તો મારે હૈયું દુ ખથી ધવાઇ જાય

જે ફળને લઇને અમે ઉભય મળ્યા અને તેના હૃદયની ભલાઈ અને આત્માની મધુરતાની મીઠાશ મે જાણી તે ફળનો જય હો !

બિલાડાં: તેમના જીવનમાંથી કાંઈક.

એક વખત અમે જુદા જુદા વિષય વિષે વાદવિવાદ કરતા હતા, એવામાં સ્નેહવદને કહ્યું, “ મને બિલાડીઓ વિષે બહુ ઉંચો મત છે જેમને દુનિયાદારીનું યથાર્થ જ્ઞાન હોય એવી જો જાત જોવી હોય તો જોજ છે એક બિલાડીની અને બીજી જૂના વિચાર-વાળાઓની. બિલાડીને તમે કાંઈ હલકું અને નીચ કાર્ય કરતા જોઈ છે ? ઘણું ખરું તો તમે એવી સ્થિતિમાં એને જોશોજ નહિ, પણ જો જુઓ તો પણ બિલાડી એ છૂપાવવાને પોતાનાથી બનતું કરી છૂટશે. એવા કાર્યનો એ પોતે વિચાર પણ કરતી નહતી, એટલુંજ નહિ પણ એથી કાંઈક ઉધુંજ કાર્ય એ કરવા જતી હતી એમ એ તમને જતાવશે.

“ આજેજ સવારે મે તમારી બિલાડીને એક નાનું પક્ષી એક પત્થર ઉપર બેઠું હતું તેના ઉપર જાનામાના તરાપ મારતા પકડી. તેની આખામાં ખૂન વરસી રહ્યું હતું અને તેના અણુએ અણુમાં લોહીની તરસ વ્યાપી રહી હતી તે છેલ્લો ફદકો મારવા જતી હતી એટલામાં વિધાતાએ, એક વખત નિર્જાળને સહાય કરી બિલાડીની નજર સહસા મારા ઉપર પડી હું તેનેજ જોઈ રહ્યો છું એમ તેને જ્ઞાન થયું. જાણે કાંઈ પાપાત્માને છેલ્લી ઘડીએ પ્રભુના દર્શન થયા હોય અને પાપ જૂના પડળની પેઠે તેના શરીર ઉપરથી ખરી પડ્યા હોય તેવી સ્થિતિ તે બિલાડીની થઈ. એક ક્ષણમાં લોહીની તરસી બિલાડીને બદલે એક નિર્દોષ, માયાળુ બિલાડી બની ગઈ તેની દયાળુ આખ આકાશ પ્રત્યે જોઈ રહી હતી જેમાં ૩ નિર્દોષતા અને ૩ કુદરત પ્રત્યે માનરૂપ જણાતા હતા. એ ત્યાં થું કરતી હતી તે મારે જાણવું હતું. વળી, બીજું શું કરતી હોય ? આકાશમાં બદલાતા ગગ જોવામાં તે ગુચાઈ ગઈ હતી. પ્રભુએ સરજેલાં તે નાના પક્ષીને ઇજા કરવા કરતા તે પોતે આપઘાત કરીને મરી જાત !

“ આખી રાત ખરાબ સોબતમાં ગાળીને સવારે પાછા આવતા બિલાડાને તમે કાંઈ જોયો છે ? પોતાના પાપકર્મ

છપાવવાને આતુર એવા મનુષ્યો તમે જોયા છે ? બિલાડો બિચારો ધીમેથી મિચાઉ કરીને આ પ્રમાણે કહેતો હોય છે. “ અરેરે, આટલું મોડું થઈ ગયું ? સહેજ ફરવા નીકળીએ છીએ તેમા વખત કેટલો જલદીથી પસાર થઈ જાય છે ! કાંઈ જુએ નહિં તો સારું ”

એ છપી રીતે ધરમા દાખલ થઈ જવાનો યત્ન કરે છે, એટલામાં ધરના નોકરને જુએ છે. આથી જાનોમાનો એક ખૂણામા ભરાઈ જાય છે “ અત્યારે આ નોકરનું વળી અહિં થું દાટયું હતું ? ” તે બોલે છે “ તે અહિં ભટકતો હોય ત્યારે તો મારાથી અંદર જવાયજ નહિં ને એ મને ઝોળખ્યા વિના રહેવાનોજ નથી. અને એણે મને જોયો એટલે સત્યાનાશની પાટી. આખા ગામમા મને ફજેત કરવાનો. ” એટલામા દુધવાળા લેવાને આવતો જુએ છે. “ થઈ રહ્યું ! હવે આ લેયો ત્યા પહોંચ્યો એટલે ધરમા બધાં જાગી ઉઠવાનાં અને હું પકડાઈ જવાનો વળી હું ગદીએ એટલો છું કે તે લોકો જરૂર મારા ઉપર શક લાવવાના આ દુનિયામા કાંઈને માટે જૂઠું માની લેવાને સૌ કાંઈ તૈયારજ હોય છે ! ” આમ કહીને ન છુટકે તે ધીમેથી ડગલા ભરતો, જાણે આખી રાત તે કાંઈ ધર્મનું કાર્ય કરવા ગયો હોય કે કાંઈ રાત્રીશાળા ચલાવવા ગયો હોય તેવો જણાતો, દુનિયાના પાપથી કટાણેલો ધરમા દાખલ થાય છે. બારીમાંથી ફૂટકો મારીને તે એક ખુરશી ઉપર લોટી જાય છે અને શેઠ ચૈતાના ઝોરડામાંથી બહાર નીકળે છે ત્યારે ભર ઉધમા પડ્યો હોય તેવા ઢોંગ કરે છે.

શેઠના પગલા સાંભળીને આળસ મરડીને તે ઉભો થાય છે અને “ ઝોહો, અત્યારમા સવાર પડી પછું ગઈ ! આજે આખી રાત એવી મીઠી ઉધ આવી ગઈ હતી, ” એમ કહેતો હોય તેમ શેઠના પગ આગળ જઈને ધીમેથી ‘મિચાઉ’ કરે છે ખરેખર, બિલાડીની જાતનો હું જ્યારે વિચાર કરું છું ત્યારે મને એમ થાય છે કે એમને જો ચાર પગ નહિં હોય તો આપણા મનુષ્યોમાના અનેક પ્રકારના ઢોંગીઓ, દબીઓમાં સહેલાઈથી તે લળી જાય.

“ સ્નેહવદન, તમે કહો છો એ વાત તદ્દન સાચી છે. ” એ કહ્યું, “ નીતિશાસ્ત્ર તેમજ ધર્મશાસ્ત્રમા બિલાડાઓ માણસને ધણાંજ મળતાં આવે છે, એટલુંજ નહિં પણ સ્વાર્થજુદિમાં પણ મનુષ્યો-નેજ મળતાં આવે છે અમાસ એક મિત્રને ત્યાં એક મોટો બિલાડો

હતો. આ બિલાડને એમણે બચપણથી ઉછેરીને મોટો કર્યો હતો, એક વખત પડોશમા એક યુરોપીઅન બાઇ રહેવા આવી તેને ત્યાં એક બિલાડી હતી. આ બિલાડી અને અમારા મિત્રનો બિલાડો પછી વડી ઉપર ચડ્યા અને એકેકની સાથે ગપાટા શરૂ થયા.

‘ કેમ ઘર કેવુંક છે ? ’ બિલાડીએ સવાલ કર્યો

‘ સાધારણ ’

‘ માથુસ સારા છે ? ’

‘ ઠીકાઠીક. ’

‘ તારી સલાળ બલાળ બરાબર લેવાય ખરી કે ? ’

‘ હા, એ બાબત તો મારે કાંઈ કરિયાદ જેવું નથી ’

‘ ખાવાનાનું કેમ ? ’

‘ સાધારણ, રોટલી, દાળ ભાત, જે વધ્યું હોય તે કાંઈક વખત દુધ બગડી ગયું હોય તો તે પણ મળે ’ બિલાડાએ કહ્યું.

‘ શું ? રોટલી દાળ અને ભાતના લાક્ષ ? ’

‘ હા, કેમ, એમા શું ખોટું ? ’

‘ ઓ મારી મા ! એમા પૂછે છે કે શું ખોટું ? કાંઈ વખત ‘કટલેસ’ કે ‘સમોસા’ કે એવું કાંઈ મળે જ નહિ ? ’

‘ સમોસા અને કટલેસ ? એ વળી શું ? ’

‘ હાય હાય, આ તે શું કહેવાય ! તને એની ખબરજ નથી ? ગરીબ બિચારો ! ઠીક ઠીક, જગા બેસીને નિરાતે વાત તો કર તું સૂએ છે ગેના ઉપર ? ’

‘ જમીન ઉપર કે ખુરશી ઉપર ? ’ બિલાડો બોલ્યો

‘ હું એજ ધારતી હતી અને કાંઈ કાંઈ વખત નીતર્યા પાણી જેવું દુધ રાતે મળતું હશે, ખરું ? ’ બિલાડીએ કટાક્ષમા કહ્યું.

‘ હા, દુધ જરા પાતળું હોય છે ખરું. ’

‘ મારી ખાત્રી હતી ભાઈ, જે મારી મલાહ માને તો તારે એ ઘરજ છોડી દેવું જોઈએ ’

‘ પણ જવું ક્યા ? ’

‘ કાંઈ પણ ઠેકાણું ’

‘ પણ મને વિશુ કાણુ રાખે ? ’

‘ જો આવડે તો કાંઈપણ. મેં કેટલી વાર ધગ બદલ્યા હશે ? બરાબર સાત વખત અને સાતે વખત મેં મારી સ્થિતિ સુધારી

છે. હું ક્યા જન્મી હતી તે તને ખબર છે ? એક ખેતરમા ધાસની ગંજ નીચે. તે વખતે અમે ત્રણ જણ હતા. હું, મા અને એક નાનો ભાઈ. રોજ રાત પડે મા અમને બેને મૂકીને જતી તે અજવાળુ થતા પાછી આવતી. એક દિવસે સવારે તે આવી નહિ. સાંજ સુધી પાછી આવી નહિ એટલે અમે બે ગડયા અને રડતા રડતા ઉઘી ગયા. એટલામા મા ધીમે પગલે ચાલતી, લથડીયા ખાતી આવી અને અમે જન્મે જૂખ્યા હતા એટલે અમે ધાવવા મડી પડ્યા. ધાવતા ધાવતાં અમે ઉઘી ગયા. થોડીવાર પછી મને એકદમ બહુ ઠંડી લાગવાથી હું જાગી ઉઠી અને માની સોડમા વધારે ભરાઈ. એટલે તો મને વધારે ઠંડી લાગી, ત્યારે મેં જાણ્યું કે મા તો ગઈ

‘ હું તે વખતે ચાર અઠવાડીયાની હતી ત્યારથી તે આજ સુધી મેં કોઈની મદદ માગી નથી, કે કોઈ ઉપર આધાર રાખ્યો નથી. પહેલાં તો અમને બેને બહુ મુશ્કેલી પડી પણ જેમ તેમ કરતાં અમે મોટા થતા ગયા ત્રણેય માસ પછી, ફરતા ફરતા હું જરા બહુ આગળ નીકળી ગઈ અને ત્યાં એક નાનું, સ્વચ્છ ઘર આવ્યું. તેના બારણા ઉઘાડા હતા એટલે હું અંદર પેડી. ત્યાં બેચાર નાના છોકરા રમતા હતા તેમણે મને બહુ લાડ લડાવ્યા એટલે મેં ત્યાજ ધામો નાખી દીધો તે નાનું ઘર મોટા મહેલ છે એમજ હું તે વખતે તો ધારતી હતી.

‘ હું એને મહેલ તરીકે જ ધાર્યાં કરત, પણ એટલામાં મેં એક દુકાન જોઈ આ દુકાનની પાછળજ દુકાનવાળો રહેતો હતો તે ઓરડામા મેં જોયું તો સારી જાજમ પાથરેલી જોવામા આવી. આવી જાહોજલાલી મેં જોયેલીજ નહિ એટલે મારૂં મન તરત પીગળી ગયું અને ત્યાં મૂકામ રાખવાનો મેં ઠરાવ કરી દીધો ’

‘ પણ એ ઠરાવ તે અમલમા કેવી રીતે મૂક્યો ? ’ નિલાડાએ આશ્ચર્યથી પૂછ્યું.

‘ વળી કેવી રીતે શું ? ’ ત્યાં જઈને પલાઠી વાળીને બેસવાથી. અલીબાબાની વાર્તામા “ ઉધડ સીસમ ” આવે છે તેની માફક “ ઉધડાઈ ” એ પણ આ સુધરેલી દુનિયામાં “ ઉધડ સીસમ ” ની ગરજ સારે છે. જે સખત કામ કરે તે જુએ મરી જાય છે. જેનામા અકલ હોય છે તે મૂર્ખમા ખપે છે અને જેનામાં

સદચુષ્ણ હોય છે તેને દુનિયા ચોર અને લંબટ કહીને બેલચા પૂરે છે. પણ બેનામા 'ઉદ્ધતાઈ' હોય છે અને પાપ પુણ્યની બેને દરકાર જ નથી તેવા માણસોની જાતના મોટરકારમા ફરે છે, અને આપણી જાતમા મખમલના ગાલિયા ઉપર, સૂએ છે. મે ધરમા જઈને શેઠના પગ ચાટયા એટલે શેઠ અને શેઠાણી મારા વિશ્વાસુ સ્વભાવ ઉપર મોહી પડયા. બિચારા પેલા નાના છોકરાઓએ તો કેટલા દિવસ સુધી મારી તપાસ કરાવી અને કેટલીવાર મારે માટે રડયા. પણ એમ માણસોને માટે લાગણી રાખ્યા કરીએ તો આપણાથી આગળ વધાયજ કેમ ?

“ આમને ત્યા હું એક વર્ષ રહી અને પછી પાસેના એક પૈસાદાર માણસને ત્યા રહેવા ગઈ. ત્યા જમવાનું બહુ અમ્મુ મળતું હતું, પણ દુર્ભાગ્યે એને વેપારમા કાંઈ ખોટ આવી એટલે ભટ ચાકગને વિદાય કરીને એક ચાલીમા રહેવા ગયો અને સારી રીતે રહેવાની ટેવ પડી ગયેલી એટલે ગદી ચાલીમા મારાથી રહેવાયજ કેમ ? ”

“ આથી મે બીજું ઘર શોધવાની તજવીજ કરી આખરે એક માણસને મે શોધી કહાડયો તે એકલોજ હતો અને ઘણો પૈસાદાર હતો, પણ દુનિયામા તે બહુ કળુસ ગણાતો ઢાઈની સાથે તેને બોલવા વ્યવહાર હતો નહિ એટલે મને લામ્મુ કે કદાચ મારા ઉપર તેની મહેરબાની થાય ખરી અને ન થાય તો મને નાસી જતા કયા આવડતું નહતું ? આમ ધારીને હું એને ત્યા ગઈ, અને મારે ધારતું સાચુંજ પડ્યું હમણા હું જે બાઈ સાથે રહું છું તે પણ એકલીજ છે અને મને સારી પેઠે રાખે છે પણ એને બીજું જ જાણે છે ખરી પણ પેલાને તો આખી દુનિયામા એકલી હું જ પ્રેમનું સ્થાન હતી. હું ત્યા બે વર્ષ રહી એટલે કમનસીબે તે મદિ પડયો અને આખું ઘર સગાવહાલાંઓથી ભરાઈ ગયું. ન્યા પૈસા હોય છે ત્યા સગાવહાલા અને મિત્રો આપોઆપ જ પાકી નીકળે છે આમ થવાથી મને ત્યા ગમ્યું નહિ. એટલે આપણે ત્યાથી રવન્ડો માર્યો.

‘ ત્યાથી મે બે ત્રણ ઠેકાણા તપાસી જોયા, પણ મને કામ્યું નહિ. એકને ત્યા એક મોટો કુતરોજ હતો. બીજાને ત્યાં નાનું છોકરું જ હતું આપણે એટલું ખાસ યાદ રાખવું કે ન્યાં બહુ

નાનુ છોકરું હોય ત્યાં આપણે કાંઈ દિવસ રહેવું નહિ મોટું છોકરું આપણી પુછડી ખેંચે કે આપણી પુછડીએ ફટકા બાધે અને આપણે એમને નખોરીયા ભરીએ તો કાંઈ હરકત નહિ ધરવાળા એમજ કહે કે “ ઠીક થયું, એમ નખોરીયા ખેમસે ત્યારેજ ભાઈ તોફાન ઝગવાનું મૂકશે. જજે હવે બિલાડીની પુછડી પકડવા ” પણ જો નાનુ છોકરું હોય અને તે જો તમારી આખ મોટા ચીપીયાથી ખેંચી કહાડવા માગે કે તમારા મ્હોમા લાકડું ખોસી દેવા માગે અને તમે સહેજ રકઝક પણ કરો તો આખ ધગ તમારો જીવ લેવા માગે ધરના ચાકરો તમને લાતેને લાતે છુટી નાખે શેકના નેતરના ઝપાટા ખાવા પડે અને છોકરાની માની અને ફાંદાઓની ગાળો ખાઈ ખાઈને તો કાનના તમરા ફાટી જાય ! હમણાનું ધર મને એક માગ બિલાડા મિત્રે બનાવ્યું હતું તે પેતે ત્યાજ હતો પણ શેઠાણીની એક ટેવ તેને રૂચિ નહિ એટલે તેણે તે ધર છોડી દીધું ગતના દસ વાગે એટલે ધગમા આવીજ જવું જોઈએ એવી આ શેઠાણીની આજ્ઞા છે એ મિત્રને આ આજ્ઞા પોતાની સ્વતંત્રતા છીનવી લેનાર લાગી એ જરા સોખીન છે, અને રાતે —આખી રાત—ગામમા જુદે જુદે ઠેકાણે ફરવાથી તબિયત સુધરે છે અને જ્ઞાન પણ વધે છે એમ માનનારા છે. મને આ આજ્ઞા પાળવામા મુશ્કેલી લાગતી નથી, કારણ કે મને એવી રીતે દુનિયા જેને ખોટું કહે છે એ કાર્ય છોડ્યોક કરવું ગમતું નથી આખો દિવસ આપણાથી ક્યાં એ કાર્ય થતું નથી—જો કરવું જ હોય તો—કે રાતે રખડીને ખેઆબર થવું ? અહિંથી પણ વળી કાંઈ સારું ધગ મળે તો આપણે છોડવાને તૈયારજ છીએ સ્નેહ, મમતા, ઉપકાર, વગેરે સદ્ગુણો જેમને જુએ મરવું હોય તેમને માટે છે, મોજગોખ મોગવવા ઇચ્છનાર માટે નથી

‘ આ પ્રમાણેની મારી જીવનકથા છે. કાંઈને ત્યાં કેમ કસવું એનો હું તને એક સહેલો રસ્તો બતાવું. કયે ઘેર જવું છે એ પહેલાં નક્કી કરવું, પછી પાછલે બારણે જઈને દયામણે અવાજે મિયાઈ કરવું બારણું ઉઘડે કે તરત જ જો પહેલા પગ જુએ તે ચગને બેટી પડવું, અને પછી વિશ્વાસુ થઈને તેમની સામે જોવું મનુષ્યો વિશ્વાસથી જેટલા છેતરાય છે તેટલા બીજાં કશાથી છેતરાતા નથી, કારણ કે તેમને પોતાની જાતના તરફથી એ લાગણી બહુ

જતાવવામા આવતી જ નથી, એટલે એ લાગણી એ લોકો જ્યારે જ્યારે અન્યમા જુએ છે ત્યારે ત્યારે તેઓ બહુ ખુશ થાય છે તેમ છતાં પણ તને કદાચ ડર લાગતો હોય તો પલળીને જવું. શા માટે સુકી બિલાડી કરતા બીની બિલાડી પ્રત્યે મનુષ્યજાત વધારે મમતા બતાવતી હશે તે મને સમજાતું નથી પણ બીની બિલાડી જાય તો એની આગતારવાગતા બહુ સારી થાય અને સુકી જાય તો એના ઉપર બાલદીમાથી ગદુ પાણી રેડાય એ વાત તો નિર્વિવાદ જ છે વળી તે ઉપરાત જો એ લોકો તને સુકી રોટલી ધરે તો તો ખાઈ જ લેજો બિલાડી સુકી રોટલી ખાય એ જોઈને તો એમની આખમાથી દયાના આસુ ઝરે છે’

“ અમારા મિત્રના બિલાડાએ આ શિખામણુ ધ્યાનમા લીધી અને પાસેના પડોશીને ત્યાં બિલાડા નહોતા એટલે ત્યાં જવાનો વિચાર કર્યો આથી એક દિવસ વરસાદમા તે ચાર કલાક સુધી ખુલ્લા મેદાનમા બેસી રહ્યો અને પછી પેલા પડોશીના બારણા આગળ જઈને દયામણે અવાજે મિયાઈ કર્યું ચાકરડીએ બારણું ઉઘાડ્યું કે તરત જ તે તેના પગમા ભરાઈ ગયો ચાકરડીએ આથી ચીસાચીસ કરી મૂકી એટલે શેઠ અને શેઠાણી દોડતા શુ થયું છે તે જોવા આવ્યા

‘ કાઈ રખડતો બિલાડો છે, ’ ચાકરડીએ ખુલાસો આપતા કહ્યું.

‘ લાત મારીને કહાડી મૂકો ’ શેઠે કહ્યું

‘ નહિ નહિ નહિ. એમ નહિ કરવું ’ શેઠાણીએ કહ્યું

અરેરે, બિચારો કેવો ભિંજાઈ ગયો છે ’ ચાકરડી બોલી.

‘ બિચારો જુખ્યો પણ હશે ’ શેઠાણી બોલી

એક સુકો રોટલો નાખી જુઓ. ’ શેઠે કટાક્ષમા કહ્યું આ પ્રમાણે સુકો રોટલો તેની આગળ ધરવામા આવ્યો. બિલાડો તે ખાઈ ગયો અને પછી ઉપકાર બતાવવા શેઠના પગ સાથે ધસાયો આથી શેઠ પોતાની કુરતાને માટે શરમાયો અને ‘ એને અહિં રહેવું હોય તો ભલે પડી રહે ’ કહીને દૂર ખસ્યો.

“ આ પ્રમાણે બિલાડાએ ત્યાં જ મુકામ જમાવ્યો તે દરમ્યાન અમારા મિત્રના ધરમા ધમાચકડી થઈ રહી. તેની ગેરહાજરીમાં આખા ધરમા તેના વિના કોઈને ગમ્યું નહિ અમારા મિત્રના પત્નીએ એમજ ધારી લીધું કે મારા મિત્ર અને તેના માળાએ

મળીને તે ખિલાડીને સ્વધામ પહોંચાડી દીધો છે. પરિણામે મારા મિત્રની સ્થિતિ બહુ કંફાડી થઈ ગઈ તેને તેના પત્ની તરફથી કસાર્ધ, ઘાતકી અને કગ્ગીણી ખૂનીની પદવી વિના માગ્યે મળી ચૂકી મિત્રના એક દશેક વર્ષના છોકરાને પણ ખિલાડીને ભૂતકાળમાં બહુ પજવવા માટે સખત પુખ્તાજલી અપાઈ.

“ પદરેક દિવસ પછી ખિલાડીને પેલા નવા ઘરમાં ફાગ્યુ નહિ, એટલે તે પાછો મારા મિત્રને ત્યાં જ આવ્યો. પહેલાં તો બધાએ એમજ જાણ્યું કે એ ખિલાડો નથી, પણ ખિલાડાનું ભૂત છે. પણ શેરેક દુધ એક સામડું ગટગટાવી ગયો ત્યારે બધાને ખાતરી થઈ એક અઠવાડીયા સુધી આ પ્રમાણે એનું અચ્છુ વાલનપાન થયું, પણ પછી બધું ઠંડું પડી ગયું, એટલે ખિલાડો પાછો એ જ છોડી પેલા નવા ઘરમાં ગયો.

‘ ત્યાં પણ ખિલાડાના જવાથી ઉલ્કાપાત થઈ ગયો હતો. એટલે ત્યાં પણ એકાદ અઠવાડીયું ખિલાડીને બહુ સારું સન્માન મળ્યું. આ ઉપરથી ખિલાડીને એક વિચાર સૂઝ્યો. બન્નેને ત્યાં પદર પદર ફિવસ રહેવું આથી બન્નેને ત્યાં એને કાયમ સન્માન મળવા લાગ્યું.

“ પણ આખરે આ વાત ફટી એટલે બન્ને કુદબોલે અગડો થયો. મારા મિત્ર અને એમના પત્નીએ પેલા પડોશીઓને ચોગ લુટારાની પદરી આપી ત્યારે સામે પડોશીઓએ એમને ઘાતકી નીચ માણસોની ઉપમા આપી. હજી પણ અઠવાડીયે અઠવાડીયે આ ઝઘડો થાય છે અને અતે એક વખતે બન્ને પક્ષ હાથો હાથ આવી જશે અને મામલો કોર્ટ જશે એવી મારી ખાતરી છે.”

મારી વાત સાંભળીને સ્નેહવદન બહુ ઉંડા વિચારમાં પડી ગયા હોય એમ લાગ્યું, આથી મેં એમની ઇચ્છા હોય તો બીજી વાત કહેવાની મરજી દેખાડી, પણ એમણે કંઈ ઉત્તર આપ્યો નહિ, તેથી એમની સાંભળવાની ઇચ્છા છે એમ મેં ધારી લીધું અને બીજી વાત કહી. (મને પાછળથી ખબર પડી હતી કે એ મારી વાત સાંભળતા નહતા પણ ધસધસાટ ઉઘટતા હતા !)

“ અમારે ત્યાં એક ખિલાડી હતી તેનામાં સૌથી મોટો ગુણ માતાના જેવું વાતસલ્ય એ હતો. ગમે તે નાનું ગ્રાણી એની આગળ મૂકો તો એને એ ઉછેરીને મોટું કરી આપે. એક વખત એની પાસે કુકડીના બચ્ચા પણ મૂક્યા હોત તો એને પણ એ ઉછેરી

આપત. એક વખત એક નાના કુતરાના બચ્ચાને એને સોપુ એટલે તરત તેણે તેને દત્ત કરી લીધું એવામા એક વેળા તે કુતરે ભરથુ આથી પેલી બુઢી બિલાડી તો અજબજ અઘ ગઈ તેણે પેલાં કુતરાંના બે કાન આમળ્યા અને પછી દીલગીરી ભરે ચહેરે કહેવા લાગી, “વાહરે દીકરા! ઘડપણમાં તારે માની આખરમાં ઘૂળ લેળવી ધારી છે કે શું ?” આપણી મક્કીને તુ મુ—કુતરાઓની ભાષા કયાથી શીખી લાવ્યો ? (એ બુઢી બિલાડીમા અક્કલનીજ ખામી હતી કાઈ પણ નાનું પ્રાણી જુએ અને તેને પોતે ઉછેરવા લે તો એ બિલાડીજ છે એમ એ ધારી લેતી) અને વળી આ ગધેડાના જેવા કાન આમથી તેમ હલાવવાની દેવ કયાથી પાડી ?”

પેલા બિચારા માથાપ વિનાના કુતરાએ બિલાડીની માફક મિયાઈ કરવાનું શિખવાના, પગેથી મ્હો લૂછવાના અને પોતાની પુછડી સ્થિર રાખવાના ઘણા યત્ન કર્યા હતા, પણ તેમા એ નિષ્ફળ નીવડ્યો હતો આ બિલાડી અને નાનો કુતરો એ બેમાથી કાણુ વધારે દયાને પાત્ર હતું ? પેલો નાનો કુતરો બિલાડાની માફક વર્તવાને ઘણી માથાકુટ કરતો હતો પણ તેમા તેને કાંઈ યશ મળતો ન હતો, તે જ પ્રમાણે પેલી બિલાડી આ કુતરાને બિલાડોજ ધારીને તેને બિલાડાના સારા સારા સદ્ગુણો શિખવવાને તેટલીજ માથાફાડ કરતી પણ તેની પણ એ સ્થિતિજ થઈ હતી

આટલી વાત ચતા રનેહવદન જાગી ઊઠ્યા અને ધીમેથી બોલ્યા, “તમે અને તમારા મિત્રોએ બહુ સારી જાતની બિલાડીઓ પાળી હોય તેમ જણાય છે બિલાડીઓની વાતોમા તમારા કરતા ચડે એવી વાત મે માત્ર એક જ માણસ પાસેથી સાંભળી છે”

“અહ, કોની પાસેથી ?” મે જરા અદેખાઈથી પૂછ્યું

“એક ખલાસી પાસેથી” રનેહવદને કહ્યું, “તે એમજ કહેતો કે ભલે ખીજા ગમે તેમ કહે પણ બિલાડીના જેટલી અક્કલ હોશીયારી અને સ્વાતંત્ર્યવૃત્તિ કાંઈનામા નથી હાથીઓને વિષે માણસોએ ઘણા ગપાટા ફેલાવ્યા છે તેને સાચા હોય તો હાથીઓ હોશિયાર હોવાજ જોઈએ તેજ પ્રમાણે કુતરાઓને વિષે પણ ઘણું માંભળ્યું છે તેમ છતાં પણ બિલાડીની આગળ એ લોકો કાંઈ વિસાતમાં નથી.

“ ‘કુતરાઓને માણસો માટે બહુ માન છે, ’ તે ખલાસી મને કહેતો. ડાહ્યામા ડાહ્યું ગ્રાણી માણસ છે એમ કુતરાઓ માને છે એટલે માણસો કુતરાને પણ સૌથી અક્કલવાન, નિમકહલાસ વગેરે નામ આપીને ચડાવી મૂકે છે બિલાડીને એ પ્રમાણે કોઈની ખુશામત કરવી ગમતી નથી એટલે આપણે પણ એમજ કહીએ છીએ કે બિલાડીમા અક્કલ જ નથી આ પ્રમાણે બિલાડીને હલકી પાડીને કુતરાઓને ચડાવવામાં આપણે માણસો એક પ્રકારનો પક્ષ-પાત જ કરીએ છીએ. હું તમને એક દાખલો આપુ. તમે કોઈ દિવસ સાંકળે બાંધેલા કુતરાને બિલાડી સામે ભસતાં જોયા છે ? સાકળ બાંધેલો કુતરો જ્યાં સુધી આવી શકે ત્યાંથી માત્ર બે આગળજ છેટે બિલાડી નિરાંતે બેડી હોય છે અને કુતરાની મૂર્ખાઈ પ્રત્યે હસતી હસતી પોતાનું કામ કર્યું જાય છે, કાગળુ કે સાકળ માત્ર ભસવાથીજ તૂટવાની નથી એમ બિલાડી બરાબર જાણે છે ત્યારે કુતરો સાકળ તૂટશે એવા ખોટા ખ્યાલથી બાથડીયા મારતો બિલાડી તરફ જોરથી ભસ્યા કરે છે આમા મૂર્ખ કાણુ ? બિલાડી કે કુતરો ?

‘ આજ પ્રમાણે અંધારી રાતે બિલાડીને ચીસ પાડતા તમે સાંભળી છે ? તે વખતે તમે બારી ઉઘાડીને તેની સામે ધાટા પાડી પાડીને આખું ગામ ગળવી મૂકો તેમ છતાં પણ એ એક ડગલુ પણ ત્યાંથી ખસી છે ? નહિજ, માત્ર મ્હો ફરવીને કદાચ તે તમારા સામે હસી હશે એટલે તમે ધ્રુષ કે તમારી સ્પર્શ લાકડી કે છત્રી લઈને તેની સામે ઉગામીને તેને ડરાવવા યત્ન કર્યો હશે તેમ છતાં પણ એ એક ડગલુ પણ ખસતી નથી, કારણ કે તમે એવી કામની વસ્તુઓ બારીમાંથી બહાર ફેંકાજ નહિ એ વાત એ બરાબર સમજે છે. પણ તમે એક ઈંટ તમારા હાથમા લઈ જુઓ તમે હાથ ઉગામે નહિ એટલીવારમા બિલાડી ત્યાંથી પોશ-ટીસ મારી જાય છે. એનું નામ તે અક્કલ

‘ વળી દુનિયાદારીના ડહાપણુમા તો કુતરાઓ બિલાડીની આગળ બચ્ચા જેવા છે. તમે કોઈ દિવસ બિલાડી આગળ ગપ્પા છાટી જોયાં છે ? નહિ છાટી જોયા હોય તો છાટી જોજો. અમારા વહાણુ ઉપરજ એક ખલાસી છે. આ માણસ બધી રીતે સારો છે પણ જ્યાં વાત કરવા માડે છે ત્યાં ચર્ચ રહ્યું. એવા હાથીના

ખોખા ઉડાવે છે કે ભલભલા જાદુદાસો એની આગળ પાણી ભરે તેમ છતાં જ્યારે જ્યારે આ માણસ પોતાની તોપો મારવા બેસે છે ત્યારે ત્યારે તેનો એક ઘોળા જેવો કુતરો આ તોપો સાબળવા બેસે છે, અને આ બધીજ તોપો તેને ગળે ઉતરી જાય છે તેને જો કાંઈ લાગણી થતી હોય તો માત્ર એના ગેકને માટે માનની લાગણીજ થાય છે.

‘ આ કુતરો આવી રીતે પેલા માણસને હાથે કરીને તોપ મારવામા ઉત્તેજન આપતો તેથી હું બહુ ચીડવાઇ ગયો અને મેં એક વખત તેને કહ્યું કે એક વખત મારી જગ્યાએ આવીને તારી ગત કહે આથી પેલાને અનન્યખી લાગી, પણ પછી તેમ કરવા તે ઝુલ્ય થયો તે મારી જગ્યાએ આવ્યો અને પોતાની સૌથી મોટી તોપ શરૂ કરી. મારી બિલાડી શરૂઆતમા તો આશ્ચર્યથી એને સાબળવા લાગી પાંચ દશ મીનીટ પછી તેણે મારી સામે જોયું— જાણે કહેતી નહિ હોય કે “ આ તો કાંઈ જાણીતો સાક્ષર મોટું ભાપણુ આપે છે ” મેં તેને શાત રહેવાની નિશાની કરી અને પેલો તો પોતાની કહાણી ચલાવ્યા જ કરતો હતો આખરે જ્યારે પેલાએ વાતમા કહ્યું કે તેણે પોતે અને તેના કપતાને મળીને શાક માછલીના જડખા પકડી ગાખ્યા અને એક ખલાસી શાર્કના પેટમા જઈને શાર્ક ગળેલા સોનાની ઘડીયાળ અને અછોડો લઈ આવ્યો ત્યારે બિલાડીથી નહિ ખમાયુ અને એક મોટી ચીસ પાડીને તે બેભાન થઇ ગઇ

“ ખરેખર, તમે જેમ કુતરાને છેતરી શકો તેમ બિલાડીને છેતરી શકો નહિ ”

નૂતન વર્ષની ભેટ.

ત્રણ રૂપિયા અને સાડા તેર આના ! શાકવાળા, મોદીઓ વગેરે સાથે સખત માથાઝીક કરીને પૈસો પૈસો કરીને બચાવેલ મૂડીમાં માત્ર ત્રણ રૂપિયા અને સાડાતેર આનાજ ! અને બીજેજ દિવસે બેસતું વર્ષ ! શાતાએ પૈસા ત્રણ ચાર વખત ગણી બોયા પણ રકમમાં વધારો થયો નહિ.

ત્યારે બીજું શું થાય ? પલગ ઉપર પડીને પેટ ભરીને રોયા સિવાય અન્ય માર્ગ ન હતો. શાતાએ આજ માર્ગ લીધો, પેટ ભરીને તે રોય. જીવનમાં રોતું અને હસતું, રોતું વધારે અને હસતું ઘણુંજ અદ્ય-એથી વધુ બીજા ઘણા મનુષ્યોને લાગે શું હોય છે ? પણ સર્વ વસ્તુઓને અંત તો હોય છેજ શાતાના રૂદ્ધનો. પણ અત આબ્યો. એક નાની ચાલીમાં બે નાની ઓરડી આમાની એકના બારણા ઉપર “ રણજીત ધનવતગાય મહેતા, બી એ ” નું નાનું પાટીયું માર્યું હતું બી એ થયા તેના ઉત્સાહમાં કે લમ થયા તેના ગૌરવમાં આ પાટીયું તૈયાર થઈ ગયું હશે હાલ તો આ પાટીયું માત્ર દિલગીરીથી પોતાના અક્ષરો પોતાનામાંજ ભેળવી દેવાના પ્રયાસ કરતું, આવતા જતા મનુષ્યોના ઉપહાસને પાત્ર થતું હતું એક ઓરડીમાં રસોડું અને કાઢાર અને બીજી ઓરડીમાં દિવાનખાતું, સવાનો ઓરડો વગેરે વગેરે ઓરડીઓમાં સર્વ જીર્ણ વસ્તુઓમાં માત્ર બે વસ્તુ તેજસ્વી જણાતી, એક કાચનું કપ્પાટ અને બીજી શાતા રણજીતના ત્રણ માસના પગારના ભોગે આવેલ કાચનું કપ્પાટ પતિ-પત્નીના અગ્રેશઆરામની લાગણીની પરાકાષ્ટા બતાવતું. શાતાની શાત મધુરતા અને તેનું સાદું સૌંદર્ય શરીરની તદુરસ્તીને માટે જોઈતા ઓકિસજનના અભાવે પણ ઓરડીમાં સ્વર્ગ સ્થાપતા.

શાતાનું રૂદ્ધ બંધ થયું, પૈસા હતા તેટલા ને તેટલા ત્રણ રૂપિયા અને સાડાતેર આનાજ રહ્યા. શાત, દીન વદને રસ્તામાં જતા આવતા મનુષ્યોને તે જોઈ રહી બીજે દિવસે બેસતું વર્ષ અને વહાલા રણજીત-ને માટે ભેટ લઈ આવવા આટલી નાની રકમ ! પણ બીજું શું

થાય ? સાઠ રૂપિયા તે ક્યા ક્યા ચાલે ? તેમાથી વીસ રૂપિયા બાડા-વાળો લઈ લે, બાકીના ચાળીસમાથી આખા ધરનો તમામ ખર્ચ. પરચુરણ આવક કોઈ કોઈ વખત આવે તેમાથી પતિ-પત્નીના લુગડાં વગેરે ખરીદાય કેટલા દિવસો થયા આ ભેટ ખરીદવાના વિચાર ચાલતા હતા તેમા પરિણામમા આટલીજ રકમ શિલક રહી રણુજીત જેવા પુરોમા મુકૂટ રૂપને તેની યોગ્યતા પ્રમાણેજ ભેટ આપવી જોઈએ રણુજીતની કદર જગત તો નથી કરતું પણ પોતે, તેની પત્ની પણ નહિ કરે તેમ તે કાંઈ બને ?

રડતી છાની રહીને શાતા કબાટના આરસા સામે ઉભી રહી. તેણે આખના આસુ લૂછી નાખ્યા. સહસા તેની આખ ગળામાં પહેરેલ સુવર્ણમાળા પર પડી પતિ-પત્નીની જગતની સમૃદ્ધિ જે વસ્તુઓમા આવી રહી હતી, એક રણુજીતની હાથે બાધવાની સુવર્ણની ધડિયાળ અને બીજી શાતાની ડોકમાની સુવર્ણમાળા અમેરિકાનો કરોડ પતિ રોકફેલર પણ જે સામે બારણે રહેતો હોત તો રણુજીત તેના દેખતા પોતાની સુવર્ણ ધડિયાળ કાટની બહાય ઉચી કરીને વારવાર તેમાથી વખત જોતા અને પરિણામે રોકફેલરના હૃદયમાં પણ અશાંતિ પ્રસરત એવી શાતાની માન્યતા હતી જગતની સૌથી સુંદર સ્ત્રી પણ જે શાતાને સામી મળી હોત તો શાતા વાતમાને વાતમા પોતાનો સ્વેત હાથ પોતાની હસ સમી ડોકમા ઝૂલતી સુવર્ણમાળાને લગાડત અને એથી એ સૌથી સુંદર સ્ત્રી પણ મર્બિયાથી બળી જત એમ રણુજીત ધારતો હતો.

દક્ષિણર શાતા સુવર્ણમાળા નીરખી રહી કાનમા ભુટ્ટીસરખી-યે નહિ અને હાથમા માત્ર કાચની બગડી એ વસ્તુરિચિતિનું બાન તેને થયું સુવર્ણમાળા જતા શરીર અને સુવર્ણને મંળધ કાણુ જણે ક્યારેય થશે એ વિચારથી શાતાની આખમા પાણી ભરાયા પણ આવા વિચારને સ્થાન આપવાથી પોતાની હૃદયેચ્છા તૂટી જશે એવી બહીકથી શાતા કાચ આગળથી ખસી ગઈ ઝડપથી પોતે ઓરડીનાં બારણા દર્ધને દાદર ઉતરીને ચાલી થોડેજ છેટે એક સોનીની દુકાને શાતાએ સુવર્ણમાળા બતાવી

“ બહેન, વેચવી છે ? પચીસ રૂપિઆથી વધારે નહિ મળે. ”
સોનીએ માળા જોઈને શાતાને કહ્યું.

“ ઠીક, પચીસ તો પચીસ, ઝટ રૂપિયા આપો ” શાતા રેતુ ખાળવાના પ્રયાસ કરતી બેઠી

પચીસ રૂપિયા લઈને શાતાએ અનેક સોનીઓની દુકાન બેઠી નાખી બે કલાક વહી ગયા પણ રણજીતને યોગ્ય બેટ જણાઈ નહીં આખરે એક ઘડીઆળીને લા તે વસ્તુ જણાઈ ગીણો, સુદગ, હાથે બાધવાનો સુવર્ણનો પટો શાતાની આત્ર બની ગયેલી આખે પડ્યો કિંમત પણ પોષાય તેવી રૂ. ૨૩-૧૨-૦ હતી હયામાથી શોક અદ્રવ્ય થઈ ગયો આનંદની ઉર્મિ શાતાની રંગેરંગમા ફગવા માડી પટો બેતાજ “ આજ પટો મારા જીતને માટે બેઠ્યો ” “ આ એને માટેજ બનાવ્યો હોય એમ લાગે છે ” આવા વિચારો શાતાના હૃદયમા આવ્યા તરત રૂપિયા અપાયા અને ગળવામા પેલો પટો અને સવા રૂપિયો લઈને શાતા હોસબરી ઘેર પાછી ગઈ સોનાનો પટો સોનાની ઘડિયાળ સાથે મળશે એટલે રણજીત મોટા રાખમહાગજ-ઓની પાર્ટીમા પણ શોભી નીકળશે એવી ખાત્રી શાતાને થઈ ગઈ. હજી સુધી રણજીત કોઈક વખત પોતાની સુવર્ણ ઘડિયાળ ઘણી જગ્યાએ બતાવતા અચકતો કારણ કે તેને પટો ચામડાનો હતો, પણ હવે તેને શેનો ડર રહેવાનો છે ?

પણ ઘેર પહોંચીને પાછા કબાટ આગળ પહોંચતા શાતાનો ઉત્સાહ મદ થવા લાગ્યો ડોકમા માત્ર કાળા કીડીયાનું મોનીસેરૂજ રહ્યું એટલે પોતાનું સૌંદર્ય જતા પતિપ્રેમ પણ ઓછો થાય તો ? આખમા આસુ ભરાયા ઓળ સહેજ ધ્રુન્યા પણ પાછો પટો બેતા નિરાશા જતી રહી, આખમા આસુ સૂકાયા, ઓળ ઉપર મદ મદ સ્થિત ફરકયું

“ આવીને વડમી ડોક બેઠને ચીડવાઈ જાય તે પહેલાંજ હું પટો બતાવી દર્શાવ પછી શી હરકત આવવાની છે ? પણ ત્રણ રૂપિયા અને સાડાતેર આનામા તે બીજી શી પ્રેઝન્ટ આવે ? ના ના, મેં જે ક્યું તે ઠીક ક્યું છે ” આમ વિચાર આવતા શાતા શાત પડી-

રસોઈ ઝપાટાબધ થવા લાગી પડીકું પોતાના ગળવામાજ રાખીને શાતા રસોઈ કર્યું જતી હતી નીચે બારણાનો ખખડાટ થયો. રણજીતના પગલા સંભળાયા શાતા પગલા સાંભળી ક્ષણભર નિસ્તેજ થઈ ગઈ તે ક્ષણમા તેણે પ્રભુને સંભાર્યા “ પ્રભુ, પતિની દ્રષ્ટિએ મારું સૌંદર્ય જેવું હતું તેવુંને તેવુંજ રાખજો ”

બારણુ ઉવડ્યું અને રણુજીત અદર દાખલ થયો. દિવાળીને દિવસે પણ એજ જૂનો, કાળો ડગલો, છૂછા નીકળેલી પાટલુન વગેરેથી આચ્છાદિત થયેલો. પણ શાતાની દ્રષ્ટિએ કામદેવ જેવા જણાતો રણુજીત જેવો અદર દાખલ થયો તેનીજ તેની દ્રષ્ટિ શાતાની ડોક ભણી પડી. તેનાથી પુછાઈ જવાયુ, “ શાતા, માળા કયા ”

શાતાથી બોલાયુ નહિ એટલે રણુજીતે પાછુ પૂછયુ, “ કેમ, ઘોવા બહાર કાઢી છે ? ”

“ ના, વહાલા, ના, તમે ચીડવાશો તો નહિ ? તમારે માટે પ્રેઝન્ટ લાવવા માટે મેં તે વેચી નાખી છે. મારી પાસે માત્ર ત્રણ રૂપિયા અને સાડાતેજ આનાજ નીકળ્યા તેમાથી તને અપાય તેવી પ્રેઝન્ટ શી રીતે મળે ? અને તને પ્રેઝન્ટ નહિ આપી શકું તેના કરતા હું મગવાનું વધારે પસંદ કરું નહિ, વહાલા, દિલગીર નહિ થા એક ચુબન આપીને તારી શાતાને મારી આપ. હું તારે માટે એવી મગસ પ્રેઝન્ટ લાવી છું ” શાતા કગગરતે અવાજે બોલી ઉઠી.

“ પણ-પણ શાતા ’ રણુજીતે કહ્યું, “ તે ખરેખર માળા વેચી નાખી ? ” તેના મુખ ઉપર ક્રોધ, આશ્ચર્ય કે અનિચ્છાની લાગણી દેખાતી ન હતી એ તો માત્ર દિગ્મૂઢ થઈને શાતાની ડોકજ જોયા કરતો હતો, આથી વધુ ગભગતી શાતા બોલી, “ હા હા, માળા વિનાની શાતા તને નહિ ગમે ? માળા વિના પણ હું તો તારી શાતાજ છું ને ! માળા તો ભવિષ્યમા ધણીયે મળશે ”

રણુજીતે ઓરડીમા આમ નેમ જોયુ અને પાછુ મર્ખની માફક કહ્યું, “ માળા તો ગઈજ ! ”

“ હા, જીત, હા હું કદી મમ્કરીમા પણ જૂઠું બોલી છું ? આ ઓરડીમા માળા નથી, હું વેચીજ આવી છું અને દિવાળી છે, જગા હમ તો ખરો આજની ગસોઈ તો ચાખજે-કવી સગસ થઈ છે ! માળાનું મધ્ય તો આકી શકાય પણ મારા પ્રેમનું મધ્ય તો કદી પણ આકી શકાય તેમ નથી ” પોતાના પ્રેમથી પતિને જીતવા શાતા બોલી.

રણુજીતને અચાનક લાન આવ્યું હોય તેમ જણાયું. હામ લાખા કરીને શાતાને તેણે પોતાના ભૂજયુગલમા લઈ લીધી, ગાઢ આલિંગન અર્પાયું ઉભયના ઓઝઢાગ અનિવાર્ય પ્રેમ ચુબનમા

સમાપ્તિ પામ્યો કેઈ મનુષ્ય કદાચ તિરસ્કારથી હસશે, બલે તે હસે- સાક રૂપિયાની માસિક આવક હોય કે હસોની હોય કે છ હજારની, પણ આ સ્થિતિયા તેથી શો ફેર પડે છે ? જેમણે અનુભવ્યું છે એમને તો તિરસ્કાર નહિજ ઉત્પન્ન થાય

રણુજીતે આલિંગન આપતા આપતાજ ગળવામાથી પોતે આ- ભેલી પ્રેઝન્ટ પડીકું પાસેના સ્કુલ ઉપર ફેંક્યું અને કહ્યું, “શાતા, તું માળા વેચી દે કે આ આખો માળા વેચી દે તેથી મારા પ્રેમમા અણુમાત્ર પણ ફેર પડવાનો નથી મારે માટે તું કાંઈ ખોટો ખ્યાલ લાવતી નહિ આ પડીકું ઉઘાડીને જોવાથી તને બધી વાત સમ- જાઈ જશે કે શાથી તારા ગળામા માળા નહિ જોવાથી હું આખોજ બની ગયો હતો. ”

કુમળી, ઝીણી અગુલિઓ પડીકું છોડવામા ગૂંથાઈ ગઈ પડીકું ઉઘડતાજ શાતાએ આનંદનો ઉદ્ગાર કર્યો, પણ ક્ષણવારમા ખરી સ્થિતિનું લાન થતા સ્ત્રીની કેમળતા જણાઈ આવી શાતા પતિના ખલા ઉપર માથું મૂકીને રડી પડી ક્યા પ્રેમી યુવકને પોતાની પ્રિયતમાને છાની ગાંખતા શિખવવું પડ્યું છે ?

પડીકામા માળામા ભેરવવાનું ઝીણું ઝીણું નંગોનું લોલક હતું સ્વેત, હસ સમી ડોકમા આવા લોલકવાળી માળા હોય તો સૌંદર્ય કેવું અનુપમ ઝળકી નીકળે ? આવા લોલક માટે કેટલા માસ થયા પોતે ઝખના કરી રહી હતી ? આખરે જ્યારે તે આંખુ ત્યારે માળાજ ગઈ !

પણ તેમ છતાંય શાતાએ હર્ષથી લોલક પોતાની છાતી સરસું આંખુ અને સ્નેહથી કહ્યું, “ વહાલા, માળા તો તમારો પગાર વધશે એટલે આવશેજ ને ” રણુજીતે પ્રત્યુત્તરમા સ્નેહથી એક વધુ ચુબન આપ્યું

“ અરેરે ! પણ હું કેવી મૂખી છું ? ” શાતાએ પોતાની પ્રેઝન્ટ યાદ આવતા પોતે એકદમ કહ્યું, “ મેં તમને તો એ પ્રેઝન્ટ હજી સુધી બતાવીજ નહિ. જુઓ, કેવી છે ? ” પોતાના હાથમાં ધડિયાળનો પટો લઈને તે પતિને બતાવતી શાતા બોલી “ લાવો તમારી ધડિયાળને હુંજ પટો ભેરવી આપુ. આખા ગામમા આ પટો શોધવા ફરી વળી હતી. હજી તડકામા ચાલ્યાથી મારું માથું ભમે છે. લાવો, ધડિયાળ લાવો. ”

ગણુજીત આ પ્રેઝન્ટ જોઈને ખૂરસી ઉપરજ બેસી ગયો, અને પછી શાતા સામે જોઈને હસી પડ્યો, “ શાતા, વહાલી, તારી અને મારી બન્નેની પ્રેઝન્ટ એટલી બધી સારસ છે કે હમણા આપણાથી વપરાશેજ નહિ એને આપણે થોડો વખત કબાટમાં રાખી મૂકશું તારૂં લોલક લાવવા માટે હું પણ આજે આખા ગામમાં ગમડયો હતો તારી પાસે તો ત્રણ રૂપિયા અને સાડાતેર આના પણ નીકળ્યા હતા પણ મારી પાસે રોકડા સવા બે રૂપિયાજ હતા આથી તારૂં લોલક લેવા મેં મારી ધડિયાળ વેચી નાખી ! ”

શાતા રણુજીતના ધડિયાળ વગરના હાથને જોઈ રહી અને પછી નાના બાળક પેઠે હસતી, પોતાના નિર્દોષ હાસ્યથી નાની ઓરડીમાં અમૃત પ્રસરાવતી પતિને બાઝી પડી પરિણામે રસોઈની એક વાની બળી ગઈ, પણ એવી ક્ષુદ્ર બાળતોથી આ પતિ પત્ની દિલગીર થાય એમ ન હતું પતિએ પણ સ્ત્રોહના ઉછળતા સાગર-તરંગોથી તેને વધાવી લીધી અને પછી કહ્યું, “ હવે શાતા, તારી રસોઈ ઝટ થાય તો ઠીક, કારણ કે આપણને બન્નેને તડકામાં રખડવાથી કકડીને ભૂખ લાગી છે ”

કટલાક ડાહ્યા મનુષ્યો નાની, ગદી ઓરડીઓમાં રહેતા આ પતિ પત્નીને મૂર્ખ કહેશે-વ્યવહારજ્ઞાન વિનાના વેદિયા ઢોર કહેશે અને અવિચારી ગણશે ડાહ્યા મનુષ્યો ! તમે ભૂલો છો, મૂર્ખ ને અવિચારી તમે છો જે દિવ્ય પ્રેમપ્રદેશમાં તમે વિચર્યાજ લાગતા નથી તે પ્રદેશમાં રહેતા માનવિ વિષે તમે શી રીતે મત ઉચ્ચારી શકો ?

(૫)

મૂલકથા.

મહા પુરુષોમા કાંઈને કાંઈ વિચિત્રતા, કાંઈ ને કાંઈ ખામી તો હોય છેજ—હોવી જોઈએજ એમ ઇતિહાસ દ્વારા આપણે જાણીએ છીએ. જેમનામા આવી વિચિત્રતા કે ખામી નહિ હોય તે મહાપુરુષ થઈ શકેજ નહિ એ જાણીતી વાત છે. તેજ પ્રમાણે જેમનામા આવી વિચિત્રતા કે ખામી હોય તે મનુષ્યો મહાપુરુષ કહેવાવા જોઈએ એમ પણ કેટલાક માને છે, આ ન્યાયે, અમારા એક મિત્ર મોહનલાલ મહાપુરુષ ગણાય કે નહિ એ પ્રશ્ન મંબધી અમારા મિત્રમંડળમા ઘણી વાર ગરમાગરમ તકરાર ચાલે છે, પણ હજી સુધી અમે કાંઈ ચોક્કસ નિર્ણય ઉપર આવી શક્યા નથી. એમની—મોહનલાલની—બીજી બધી શક્તિઓ બહુ સામાન્ય પ્રતિની છે, માત્ર યાદદાસ્ત શક્તિ મહાપુરુષના જેવી છે કાંઈ પણ પ્રસંગ, કાંઈ પણ કામ, ઠેરવેલે દિવસે તેમને યાદ આવતાજ નથી પોતે બી એ થયા ત્યા સુધી પરીક્ષાના દિવસોમા તેમના મિત્રો તેમને ખાસ સભારીને તેડી જતા તોજ તે જઈ શકતા આ પ્રમાણે કેટલીકવાર એમના મિત્રોથી બની શકેલું નહિ એટલે એમના ત્રણેક વર્ષ બગડેલા પણ ખરા ! અને આટલે તેમને બાલ્યાવસ્થાથીજ પડેલી ખરેખર મકાન યાદ રાખતા તેમને બે એક વર્ષ થયેલા એમ મને હજી યાદ છે. નાનપણનો એક બીજા પ્રસંગ પણ મને યાદ આવે છે ઘેરથી ટપાલ નાખવા એમને મોકલેલા ટાઈમ થઈ જવા આવ્યો હતો એટલે ઉતાવળે ચાલતા, મોહનલાલ વિચારમા ચડી ગયા અને ટપાલ ઓફિસ ગઈ તેનું લાન તેમને થયું નહિ જતા જતા તાપી નદીની પાસેના બગીચામા પહોંચ્યા ત્યારે તેમને યાદ આવ્યું કે ઘેરથી કશાક કામ માટે પોતે ઉતાવળમા નીકળેલા. લમણે હાથ મૂકીને બાગમા ત્રણ કલાક બેઠા છતા યાદ નજ આવ્યું એટલે નિરાશ વદને પોતે સ્વગૃહે માતા પિતા પાસેથી પુષ્પાંજલિ સ્વીકારવા ગયા.

નાનપણની એમની આ કથા ઉપરથી એમનું ચારિત્ર સમજી શકાય તેવું તો છેજ એટલે પુખ્ત ઉમ્મરે પણ તેમણે આ દિશામા અનેક પરાક્રમે કરી બતાવ્યા એમ જાણ્યાથી કાંઈને વિસ્મયતા તે નહિજ થાય.

થોડા સમય પહેલાજ મેં એમને મારી વર્ષગાઠ નિમિત્તે એક શનીવારે સાંઝે જન્મવા બોલાવ્યા. તે દિવસે અમે તેમની સાહ જોઈ જોઈ કટાણી જઈ આખરે બે કલાક મોડા જમ્યા. બીજો દિવસે રવીવારે અમે જમીને પરવારી રહ્યા એટલે ખારણા ઠોઠાયા અને ધીમે રહીને મોહનલાલની આકૃતિ જન્મવા આવેલા પરોણાના હૃદયમાં જે દિવ્ય આનંદ થાય છે તેવા દિવ્ય આનંદનો ઉપભોગ કરતી, અમારા છોકરાઓને વિશેષ પડતા રનેહથી બોલાવતી અને લાડ લડાવતી આવી પહોંચી. થોડીવાર અમસ્થી આડી અવળી વાત થઈ એટલે મોહનલાલે રીસ્ટ વાંચી બેઠા કહ્યું, “ કેમ, કાંઈની વાટ જોવાની છે કે શું ? ”

“ ના રે, કેમ ? ” મેં ઉત્તર વાળ્યો.

“ ત્યારે પછી જો રસોઈ તૈયારજ હોય તો જમીને નિરતિજ બેસીએ ” મોહનલાલે કહ્યું.

હું તો આ સાલણીને સ્તબ્ધજ થઈ ગયો. પણ એટલામાં તો મોહનલાલ ફરીથી બોલ્યા, “ બાઈ, તમનેય શનીવાર જેવો દિવસ છોડીને રવીવારે અને તે પણ સાંઝે જન્મવાનું કરવાનું શું સૂઝ્યું આવતી કાલે પાંચા ઓપીસે ઘસડાવાનું છે એ તમે ભૂલીજ ગયા શું ? ”

અમે જમી રહ્યા હતા, ચાકરે વાસણુ પણ માંજ નાખ્યા હતા અને જરા પણ ખાવાનું બચ્યું નહતું એટલે જૂઠું બોલવું પાલવે તેમ ન હતું મેં ખૂબ દિલથીજ કહી દીધું, “ મોહનભાઈ, માફ નહિં લગાડતા, પણ તમે કાંઈક ગોટાળો કર્યો લાગે છે મેં તમને ખાસ શનીવારેજ આવવા કહેલું તે દિવસે તમે આવ્યા નહિ અને અમે બે કલાક સાહ જોઈને ઠરી ગયેલી રસોઈ જમ્યા. આજે જ્યારે અમે પરવારીને બેઠા ત્યારે તમે આવીને જન્મવાનું માગો છો ! પણ જો હવે તમારે અહિંજ જન્મવું હોય તો કાંઈ વાધા નથી, જરા કાચું કોરૂં કરાવી નાખીએ ! ”

મોહનલાલે પોતાના મનમાં ઘણી ભાજગડ કરી પણ શનીને બદલે રવી પોતાના મગજમાં કેવી રીતે ઘૂસી ગયો તે તેમને સૂઝ્યું નહિ એટલે આખરે કટાણીને માત્ર એટલુંજ બોલ્યા, “ કેવા મારા નસીબ છે ! ગઈ કાલનું મેં તમારે ત્યાં સાંઝે જન્મવાનું ગૂમાવ્યું અને ઘેર માત્ર કાચું કોરૂંજ ખાધું આજે મારા એક સગાને ત્યાં સાંઝે જન્મવું ગૂમાવીને હું અહિં ખાસ આવ્યો ત્યારે અહિં પણ કાચું કોરૂંજ ખાવાનું રહ્યું ! ”

એક વખત એમને પોતાને ત્યાં કાંઈક નિમિત્તે મોટું જમણું હતું તે વખતનો પ્રસંગ પણ જૂલાય તેવો નથી. એવું થયું કે અમે દશેક મિત્રો પોતપોતાને મળેલ કાર્ડ પ્રમાણે એક દિવસ મોહનલાલને ત્યાં ભેગા થયા અમારું ટોળું પ્રચંડ અટ્ટહાસ્ય કરતું, મશ્કરી ઠાપી મોહલો ગળવતું મોહનલાલને ત્યાં જઈ પહોંચ્યું કે તરતજ મોહનલાલનો મિનસ ફાટ્યો તે બોલી ઉઠ્યા, “ મશ્કરીની પણ હદ હોય, સમજ્યા ! ગઈ કાલે મારે ત્યાં અર્ધ ઉપરાત રસોઈ બગાડી. તમારા દશમાથી કાંઈએ આવ્યું નહિ અને આજે હવે ગાડા બોધાઓની માફક અહિં ચાલ્યા આવો છો એમા તમને શો આનંદ થયો ? જાઓ, આજે તો તમને ચાનું પાણી પણ નહિ આપું ! ”

મોહનલાલના આ ભાષણને પહેલા તો અમે મશ્કરીજ માની. પછી જ્યારે અમને જણાયું કે એ સાચુંજ હતું ત્યારે અમે તો ઠંડાજ થઈ ગયા સુભાગ્યે અમારા દશમાથી ત્રણેક પાસે મોહનલાલે લખેલા કાર્ડ નીકળ્યા અને તે વડે અમે જૂલ મોહનલાલનીજ હતી એમ જ્યારે સાબીત કરી શક્યા ત્યારે મોહનલાલ પણ શાત થયા

અમે બધા તે વખતે મુબઈમા અને મોહનલાલ પોતે ઠેક બેરીવલી રહેતા એટલે પાછા તરત મુબઈ જઈને સૌ સૌને ઘેર જમવા જવાનો વિચાર કરવો પણ નિર્ચક હતો મોહનલાલે પોતાના ભટને તે દિવસે મુબઈ ફરવા જવાની રજા આપેલી એટલે એ દિશામા પણ કાંઈ થઈ શકે તેમ નહતું, પરિણામે, અમે કેવી રીતે હાથે રસોઈ કરી અને રાતે આશરે બારેક વાગ્યે કેવી રીતે જમ્યા, એ હકીકત અત્રે કહેવાથી શો ફાયદો ? —એ તો અમારું મનજ જણી રહ્યું છે.

મોહનલાલની આવી તીવ્ર યાદદાસ્તને લીધે, એમના લમ મમયે એમ કહેવામા આવે છે કે એમને ઘરમા લગભગ નજરકેફ જેવાજ રાખેલા, નહિ તો રખેને લમને દિવસેજ એ કાંઈ બીજે ગામ સહેલ કરવા ઉપડી જાય એવી ધાસ્તી એમના કુટુંબી જનોને લાગેલી. ખરું જોડું તો પ્રભુ જાણે !

પણ લમ પછી છએક માસ પછી એક વખત હું માથેરજ ગયો હતો ત્યાં એક સાંઝે ફરવા જતા મેં એક સ્થળે મોહનલાલને નિરાશાથી લમ હૃદયે કુદરતને નીહાળી રહેલા જોયા. તરત પાછળ જઈને મેં જૂમ મારી બેબાકળા બનીને મોહનલાલે પાછળ જોયું,

મને ઓળખતા વેતજ ફૂદીને મને બાઝી પડ્યા અને તેમની આંખ-
માથી હર્ષાશ્રુ વહેવા માડ્યા

આટલી બધી લાગણીનું કારણ મને તરત તો સમજાયું નહિ
પણ પછી વાત કરતા જણાયું કે મોહનલાલ પોતે તેજ દિવસે
બપોરે માથેરાન પોતાના પત્ની જોડે આવ્યા હતા અને એક હોટેલમા
ઉતર્યા હતા સાઝના પોતે એકલાજ સહેજ લટાર મારવા નીકળી
પડેલા અને ચાલતા ચાલતા દૂર નીકળી પડેલા તે દરમિયાન પોતે
કંઈ હોટેલમા ઉતર્યા છે એ ભૂલી ગયા હોવાથી મોહનલાલ વિમા-
નચુમા પડી ગયેલા જણાતા હતા જીદગીમા પહેલીજ વાર માથેરાન
આવવું, ત્યાંની કંઈ હોટેલમા ઉતર્યા હતા તે ભૂલી જવું અને
માથેરાનમા કંઈ કંઈ હિંદુ હોટેલો છે તેનાથી પણ અજાન હોવું એ
પ્રમગ બહુ વિપરીત છે એ તો કાંઈપણ તટસ્થ મનુષ્ય કહી શકેજ

મોહલાલના હૃદયને તો એમજ થઈ ગયેલું કે હવે આ દુનીઆમા
તો પોતાની પત્નીને મળવાની આશા વ્યર્થ છે એટલેજ પોતે
નિરાશાની ઉડી ખાઈમા પડ્યા પડ્યા ભ્રમ હૃદયે કુદરતને
નીહાળી રહ્યા હતા ।

હું તેમને સમજાવીને સાથે લઈ ગયો અને તેમની વાતચીત
ઉપરથી અનુમાન કરીને એક હોટેલમા અમે ગયા ત્યાજ સુભાગ્યે
મોહનલાલના પત્ની મળી ગયા.

ત્યારેકે મોહનલાલની સાથેના પ્રસંગો મને બહુ મળ્યા નથી, પણ
અવારનવાર મિત્રો દ્વારા જે વાતો મળળાય છે તે ઉપરથી હું
જોટલું તો કહી શકું છું કે મોહનલાલ હજી તેમના ભૂલકણા સ્વભાવને
ભૂલ્યા જણાતા નથી

(૬)
શૌર્ય.

“ આહ ! મારા જેવો સુખી માણસ જગતમાં બીજો કાણુ હશે ! ” ચન્દ્રપ્રસાદ મધુર મૃદુતાના ઉડાણુ પ્રાપ્ત કરવાના પ્રયત્ન કરતા અવાજે બોલ્યો.

“ પણ એમને પૂછ્યા સિવાય તમે એટલી બધી આશા નહિ બાધી છો—એમનો સ્વભાવ તો તમે જાણો છો જ ને ! ” મીસીસ દિનમણિશ કર ધીમેથી ચન્દ્રપ્રસાદનો ઉત્સાહ મદ બનાવતા બોલ્યા.

“ બાપુ માનવાના નથી ” દિનમણિશ કરની પુત્રી ચન્દ્રિકા શરમાતી શરમાતી બોલી.

ચન્દ્રપ્રસાદ બારીના કાચમાંથી, અસ્વસ્થ ચિત્તે બહાર જોવા લાગ્યો. તેના કાન દિનમણિશ કરના દૃઢ પગલાનો અવાજ સાંભળવાને ઉત્સુક બન્યા.

“ લાવ હું દિવો સળગાવ ” ચન્દ્રિકા દિવો સળગાવવા ઉઠી.

“ પણ સુભદ્રાબહેન, તમને તો કશો વાધો નથીને ? ” ચન્દ્રપ્રસાદ પોતાના હૃદયની અસ્વસ્થતા ઢાકવાનો યત્ન કરતો બોલ્યો.

“ ભાઈ ! પણ મારી મરજી શા કામમાં આવે એવી છે ? ” મીસીસ દિનમણિશ કર બોલ્યા.

“ પણ મારી સ્થાને તહેમને વાધો શા છે ? ” ચન્દ્રપ્રસાદે પૂછ્યું.

“ વાધો એટલો કે એમને હાલના ટ્રેન્સ્યુએટ થયેલા પણ નબળા બાધાના પુરૂષો પસંદજ નથી એમને તો કાંઈ સેન્ડો જેવા પુરૂષને પોતાની છોકરી આપવી છે ” સુભદ્રા બોલી.

ચન્દ્રપ્રસાદ પોતાના શરીર સહામુ જોઈને, હૃદયમાં સેન્ડો, ગામમૂર્તિ વગેરેને બીભત્સ શબ્દોથી વધાવવા લાગ્યો. એટલામાં બહાર પ્રચંડ અવાજ થયો—બારણું ઉઘડ્યું અને રીટાયર્ડ ફોનદાર સાહેબ દિનમણિશ કર હાથમાં ડાગ જેવી લાકડી ધુમાવતા ઓરડામાં દાખલ થયા.

બારીમાંથી પવનનો સપાટો આવ્યો, દિવો હોલવાતા હોલવાતા બગીચા મયો તે જોઈને દિનમણિશ કરે ત્રાડ મારી “ બારી બંધ કરા ! ”

એકદમ ત્વરાથી ચન્દ્રપ્રસાદ બારી બંધ કરવા ઉઠ્યો, એટલે પુનઃ ગર્જના થઈ “ તમને નહોતું કહ્યું—તમે મારી બારીને

અડકનાર કોણુ ? હે ! અહિ શા માટે આવ્યા છો ? કેમ ? જવાબ કેમ નથી દેવાતો ? ”

“ હું તમને—અ—તમારી પુત્રીને પરણવા માગુ છું ” ચન્દ્ર-પ્રસાદને મનમાં લાગવા માડ્યું કે ગમે તેવી વિકટ પરીક્ષા આ પરીક્ષા આગળ કાઈ વિસાતમાં જ ન કહેવાય.

“ શું મારી છોકરી સાથે પરણવા ? હા, હા, હા. ” દિન-મણિશકર એક ભયાનક અદ્ભુતચરિત્ર કરતા બોલ્યા, “ મારી છોકરી કેને પરણશે ?—તમારા જેવા મુઠ્ઠીમાં સમાઈ જાય તેવા ઐન્યુએટ કુરકુરીયાને ? જ્યાંસુધી હું બેઠો છઉં ત્યાંસુધી તો તેમ થવાનું નથી કેમ, સુભદ્રા ક્યા ગઈ ? ”

દિનમણિશકર ઓરડામાં દાખલ થયા એટલે જ ગભરાઈને સુભદ્રા બીજા ઓરડામાં પસાર થઈ ગઈ હતી તે પતિના ઘાટાથી ધ્રુજતી, ગભરાતી પાછી ઓરડામાં દાખલ થઈ

“ કેમ સુભદ્રા ! આ મઠકાડી મલ્લને મારી છોકરી પરણાવવામાં તું રાજી છે ? હે —તું એ બાબતમાં કાઈ સમજે છે ? ” દિનમણિશકરે પત્ની રહામાં ગર્જના કરી.

પત્નીએ ખ્હીકથી ડોકું ધુણાવ્યું.

“ હંચાઈમાં પાચ કુટ અને ત્રીસ ઈંચીયા છાતી હ ! ” દિન-મણિશકરે ધુરડીને કહ્યું, “ હ—એનો અર્થ શો ? શું કહ્યું ? ”

“ હું—હું એમ કહેતો હતો કે માણસની કદર કદ ઉપરજ નથી થતી ” સપાટામાં આવેલી બિલાડી અચાનક બહાદુર બની જઈને રહામો ધસારો કરે છે તે પ્રમાણે આ શબ્દના મારાથી ઉશ્કેરાઈને ચન્દ્રપ્રસાદે મરણીયા થઈને કહ્યું —“ જો કદ ઉપરથી જ કદર મળી હોત તો તમે ફાજદારના ઓઢા ઉપરથી રિટાયર થવાને બદલે પોલિસ સુપરિન્ટેન્ડન્ટ કે એથી પણ મોટા ઓઢા ઉપરથી રિટાયર થયા હોત. ”

“ શું ? ” લગભગ ચાલીસ ઈંચની છાતી, ધમણની માફક ધ્રુલાવતા દિનમણિશકરની આશરે રહાડા છ ફીટની બાબ આકૃતિથી ચન્દ્રપ્રસાદને ભગવાનનું વિરાટ સ્વરૂપ કેવું લાગતું હશે તેનો કાંઈક ખ્યાલ આવવા લાગ્યો ક્રોધથી બળુ બળુ થઈ રહેલા દિનમણિશકરે ભયાનક તડૂકા કર્યો “ નીકળ મારા ઘરમાંથી—બદમાશ ! નહિ તો તારૂ મોત આવી જ લાગ્યું એમ સહમજજો. ”

“ હા, હું તો આ ચાલ્યો. ” ચન્દ્રપ્રસાદના દાંત ખ્હીકથી ક્ય-

જ્ય ચતા હતા તેમ છતાં પણ તે જેમ તેમ જોત્યો:—“કાંઈક ઉદ્ધત ઉત્તર અપાયા હોય તો માફ કરશો, પણ ફક્ત પોલિસ ખાતામાં જ જે હોય તે જ માણસ તમારી છોકરી માટે લાયક પતિ કહી શકાય, એ તમારી માન્યતા બહુ બુદ્ધિભરેલી છે.”

“મારે મારી છોકરીને માટે મર્દ બચ્ચો જોઈએ છીએ.” સામેથી જવાબમળ્યો, “કાંઈ પોલિસ ખાતામાં હોય તે જ ચાલે એવું નથી.”

“તો એમ કહો ” ચન્દ્રપ્રસાદ જોત્યો, “તમે તો મર્દ છો ને ? ત્હમે જે કામ કરો તે કામ હું કરવાને તૈયાર છું.”

“છદ્, ” દિનમણિશ કરે કહ્યું: “મેં મારે ભાગે પડતું કામ મારી જીવાનીમાં કરી લીધું છે. તે વખતમાં હું ત્રણ વખત તો જોળીથી ધવાયે હતો, સહજમણ પડી ?”

“એ એક દિવસ કહેતા હતા કે બ્હીક રી ચીજ છે એ પણ એમને ખબર નથી” સુભદ્રાએ પતિના વખાણ કરવાનો ચત્ન કરતા કહ્યું.

“ફક્ત ભૂતથી કાંઈક ગભરાય છે” ચન્દ્રિકા ધીમેથી જોલી.

“બસ ચુપ !” ભરાવદાર મુછ ઉપર તાવ દેતા દિનમણિશ કર જોત્યો, “જે વસ્તુ છે જ નાહ એની બ્હીક કેવી ? !”

“પણ ઘણાં માણસો એમજ માને છે કે ભૂત છે” ચન્દ્રપ્રસાદ વચમાં જોલી ઉઠ્યો, “મેં હજી કાલે જ સાબળ્યું કે પેલા રાવજીનું ભૂત ઝાડ ઉપર ટીંગાય છે—ત્રણ જણાયેલા બરાબર જોયું પણ ખરું.”

“બધું હમ્મગ-જૂઠાણું !” દિનમણિશ કરે ઉદ્ગાર કાઢ્યો.

“હશે, હમ્મગ હશે,” ચન્દ્રપ્રસાદ જોત્યો, “પણ મારી સાથે શરત કરવા તૈયાર છો ? હું કહું છું કે એ રાવજીના બગલામાં તમે ગમે તેવા હિંમતવાન છો છતાં પણ રાતે બાર વાગ્યે નહિં જઈ શકો !”

“હું ધારું છું કે મ્હેં તમને બગલામાંથી બહાર જવાનું કહ્યું હતું ” દિનમણિશ કર બહુ જ વિકાળ દેખાવાનો ડાળ કરતાં જોત્યો.

“પોલિસ ખાતામાં હોઈએ તે વખતે લુટારાઓને પકડવા જવું અને ધાયલ થવું તે બૂદ્ધી વાત છે. કારણ કે એમાં તો આપણે હુકમ માનવો જ પડે છે, અને રાતે બે માર્શલ દ્વર આવેલા એકાન્ત બગલામાં એક ઝાડ ઉપરથી ટીંગાતા ભૂતને જોવા જવું એ બૂદ્ધી વાત છે.” ચન્દ્રપ્રસાદ બારણા આગળ જઈને જોત્યો.

“તમે શું એમ કહેવા માગો છો કે હું બ્હીક છું ?” દિનમણિશ કરે બીકું ઝડપવા સ્વાલ કર્યો.

“ હું કાંઈ કહેતો નથી. ” ચન્દ્રપ્રસાદ બોલ્યો, “પણ અમે ઍન્ટ્યુ-એટા પણ થોડુંક તો કરી શકીએ છીએ ”

“ તમે પોતે જઈ શકતા હશો ! ” દિનમણિશ કરે કટાક્ષમાડીકા કરી.

“ મને કશોય વાંધો નથી ” ચન્દ્રપ્રસાદ બોલ્યો, “અને જે કામ કરતા તમે ખ્હીઓ છો તે જ કામ જે હું રહેલાઈથી કરી શકું તો તમને મારા માટે પરિણામે સારા વિચાર આવે એમ ખરૂં ને ? ” એકદમ ચન્દ્રિકા અને સુભદ્રા હિંકેરાયલા ફોઝદાર અને ચન્દ્રપ્રસાદ બી. એ ની વચ્ચે આવીને ઉભા રહી ગયા આ પ્રમાણે દિવાલ ન બંધાઈ હોત તો ચન્દ્રપ્રસાદના શરીરની શી મિથિતા થાત તેનું અનુમાન કરવું બહુ મુશ્કેલ થઈ પડત તેમ છતાં પણ ચન્દ્રપ્રસાદ ડગ્યો નહિ

“ એક દિવસ રાતે જઈને જૂઓ ! ” ચન્દ્રપ્રસાદે કહ્યું

“ અને તમે પણ જઈને જૂઓ ! ” દિનમણિશ કરે કહ્યું

“ ઠીક, હું બુધવારે રાતે ત્યાં જઈશ અને ગુરવારે સહવારે અહિં આવીને કહી જઈશ કે મને ત્યાં શો અનુભવ મળ્યો ” ચન્દ્રપ્રસાદ બોલ્યો.

“ મારે ત્યાં આવીને કહી જવાની કશી જરૂર નથી, કારણ કે મારે તમારું કાંઈજ કામ નથી ” દિનમણિશ કરે કહ્યું, “ પણ તમે બુધવારે બાર વાગ્યે રાવજીને બગલે જાને હું બારથી ત્રણ સુધીમાં ત્યાં આવીશ અને જોઈશ કે તમે ત્યાં છો કે નહિ. ”

“ તમારે ગભરાવાની કાંઈ જરૂર નથી, કારણ કે હું તે વખતે ત્યાં હોઈશને. ” ચન્દ્રપ્રસાદ બોલ્યો “ બાકી મારે તો ત્યાં એકલા જવું પડશે બીજો દિવસે તમે એકલા જાને, અને હું પાછળથી ત્યાં તમને જોવા આવીશ—જો તમારે હિંમતની પરીક્ષા જ કરવી હોય તો ! ”

“ ઠીક છે, જ્યારે મારે તમારા હુકમ માનવા હશે ત્યારે તેમ કરીશ બાકી હમણાં તો ગુપચુપ ચાલ્યા જાઓ, નહિ તો પસ્તાગો ” બહુ લગ્ય અવાજે દિનમણિશ કરે કહ્યું ચન્દ્રપ્રસાદ ધીમે ધીમે પગથીયા ઉતરીને ચાલ્યો ગયો એટલા ઉપર દિનમણિશ કર છાતી કહાડીને ઉભા રહ્યા.

તે દિવસે રાતે દિનમણિશ કરે મ કોડીમલ્લ, કુરકુરીયાં, વહેતીયા, મુઠ્ઠીમા સમાઈ જાય તેવા માણસો, ખખડી ગયેલા આદમીઓ વગેરે વિશેષણો ચન્દ્રિકા અને સુભદ્રા કને છૂટથી વાપર્યા

પાછળથી બે ત્રણ દિવસ સૂધી દિનમણિશ કરે ધરના માણસો ઉપર બહુ જ ચોક્કસાઈ ગાળી, પણ આખરે માણસજાત કેટલું કરી શકે ? એક દિવસ તેમની નજર ચૂકાવીને સુભદ્રા ચન્દ્રપ્રસાદને મળી.

“ ચન્દ્રપ્રસાદભાઈ ! તમને એક વાત કહેવા આવી છું તો ખરી, ” સુભદ્રાએ ચન્દ્રપ્રસાદને કહ્યું, “ પણ તમને કહું કે ન કહું એમ મનમાં થયા કરે છે ”

“ કહી દોને એટલે મહમજી પડે ” ચન્દ્રપ્રસાદ બોલ્યો.

“ મને એમ બ્હીક લાગે છે કે બુધવારે તમે બ્હીશો ” સુભદ્રા બોલી, “ પણ જો તમે કાંઈ ત્યા બુઓ તો બ્હીતા નહિ ”

“ હું દિનમણિશ કર સિવાય કાંઈથી બ્હીતો નથી ” ચન્દ્રપ્રસાદે કહ્યું.

“ તમે અનુમાન તો બરાબર કર્યું ! ” સુભદ્રા બોલી

“ મ અનુમાન કર્યું શેનું ! ” ચન્દ્રપ્રસાદ બોલી ઉઠ્યો.

“ એ તો એમ છે કે એક દિવસ મારી નજર એમના ઓરડાની બારીમાં પડી તો મને જણાયું કે ફાટી ગયેલા મારા એક ઘોળા સાળુનો ઝબ્બો શીવવાનો એ યત્ન કરતા હતા ” સુભદ્રાએ કહ્યું.

ચન્દ્રપ્રસાદના મુખ ઉપર કાંઈક તિરસ્કાર અને દબતાના ચિહ્ન જણાયા.

“ એ રીત સારી ન કહેવાય—એ ધર્મયુદ્ધ ન કહેવાય, ” તે બોલ્યો “ તેમ છતાં પણ હું તેમને મળવાને માટે બરાબર તૈયાર થઈ રહીશ ”

“ જરા એમનો સ્વભાવ હડીલો છે કેની એટલે એ પોતે કાંઈ બાબતમાં જૂઠ્ઠા પડે એ એમને ગમતું નથી ” સુભદ્રા બોલી, “ તમારામાં હિમત નથી એમ પોતે માને છે એટલે એમાં જૂઠ્ઠા પડે તે એમને કેમ ફરતું આવે ? ”

“ હશે, જેવી એમની ઈચ્છા ! ” ચન્દ્રપ્રસાદે કહ્યું, “ તમે આવીને મને ચેતવણી આપી તે સારું કર્યું ”

બુધવારનો દિવસ આવી પહોંચ્યો રાત પડી

“ હું ધારું તે વખતે ઉધ લઈ શકું છું ” દિનમણિશ કરે સુભદ્રાને કહ્યું, “ ઈશ્વરનો મોટામાં મોટો લડવૈયો વેલિન્ટન પણ એમ જ કરી શકતો હતો ” સુભદ્રાએ કાંઈ પણ ઉત્તર વાળ્યો નહિ એટલે દિનમણિશ કર મચ્છરના ત્રાસ ઉપર એક સખત લાપણુ આપતાં સુવા ગયા. વિચાર વમળમાં સપડાયેલા હોવાથી બરાબર ઉધ આવી શકી નહિ, અને જેમ તેમ કરતા ધડીયાળમાં સ્હાડાબાર થયા એટલે

ઉડ્યા અને કાચ નીચે સતાડેલું કપડાનું બોચકું લઈને ધરનું ખારણું ઉઘાડ્યું.

ખંહાર ગાઢ અન્ધકાર પ્રસરી રહ્યો હતો પવન સમસમ કરતો વાતો શરીરના રોમાચ ખડા કરી દેતો હતો સર્વત્ર નિ શબ્દતા પ્રસરી રહી હતી. હાલના ઍન્લુએટો, મોટી ઉમ્મરની છોકરીઓ, ભૂતો વગેરે-ને ઉદાર દીલથી શાલ પામરી ઓઢાડતા દિનમણિશંકર હિંમતની દેવીને વાગે વારે પોતાની મદદે બોલાવતા ખંહાર નિકળી પડ્યા.

રસ્તામાં, ન્હાનપણથી સાલજેલી ભૂતોની વાતો મનમાં ઉભરાવા લાગી. આઘે જગલમાં ભૂતો રાસડા લે છે એવી જાતિ થવા લાગી છેક આમ એકલા જવા કરતા ચન્દ્રપ્રસાદ જેવો પણ સાથે હોત તો ઠીક થાત એમ દિનમણિશંકરનું હૈયું નાઈલાજે કચુલ ડરવા લાગ્યું.

જેમ જેમ ગામથી દૂર જવા લાગ્યા તેમ તેમ અન્ધકાર વધતો ગયો. આઘેથી અચાનક શિયાળવાની ચીસથી હૈયામાં વજવાત થયો. ચન્દ્રપ્રસાદની સગતનું મૃત્યુ વધારે ને વધારે સ્હમજાતું ગયું.

જેમ તેમ રાવજના બગલા આગળ દિનમણિશંકર આવી પહોંચ્યા ઝાપા આગળ આવીને પોતાના લુગડા ઉતાર્યા અને પોતે શીવેલો ઝબ્બો પહેર્યો ઝબ્બો પહેરતા માથા ઉપરની ટોપી ક્યાક પડી ગઈ તે શોધવાનો યત્ન કર્યો પણ નિષ્ફળ ગયો. માથે કાંઈક ફાળીયા જેવું અને ભૂતો સાધારણ રીતે બાધતા હશે એવું કાંઈક લપેટયું અને પછી ઝાપા આગળ ડાન માડી ઉભા રહ્યા તેજ ક્ષણે તેમને એમ લાગ્યું કે વખતે ચન્દ્રપ્રસાદે પોતાનું વચન નહિ પાળ્યું હોય તો ? પોતે ત્યાં નહિ આવ્યો હોય તો ?

આથી તેમના પગ અમુક કારણોથી કંઈક અવનવું, મીસ મોડ એલન, રોશનઆરા, પેવલોવા વગેરેથી પણ કાંઈક લિજ પ્રકારનું, દિવ્ય નૃત્ય કરવા લાગ્યા છાતીમાં ધડક ધડક અવાજ થવા લાગ્યા અને ઠડીના દિવસો હતા તેમ છતાં કપાળે પરસેવાના ટીપા જણાયા. ધરમાં કોઈ છે કે નહિ, એ જાણવા પુનઃ ડાન માડ્યા, પણ ત્યાં તો શાન્તિ પ્રસરી રહી હતી એટલે આખરે ધીમે ઝહીને ઝાપો ઉઘાડીને પોતે વાડીમાં દાખલ થયા. દાખલ થતાની સાથેજ પગ આગળની એક મોટી ગાડની ડાળી હતી તે પોતાની મેળે ખસી. દિનમણિશંકર છલગ મારીને દૂર ખસ્યા. ડાળી સડસડાટ આગળ ચાલી ગઈ અને અધકારમાં અદૃશ્ય થઈ ગઈ પોતે ચન્દ્ર-

પ્રસાદની પરીક્ષા જોવા આવ્યા હતા, એ વાત જૂલી જાહેર તોરણે મોટા ઘાટો પાડ્યો. “ એ કોણ હરામખોર છે ? ” અવાજમાં અત્યંત ભય ખુલ્લો જણાઈ આવતો હતો.

કાંઈ પણ ઉત્તર મળ્યો નહિં. દિનમણિશકર બંગલા તરફ જ નજર રાખીને ઝાપા તરફ પાછા હઠ્યા અચાનક બંગલામાં પ્રવેશ અવાજ થયો. બારણું બડાક દબને ઉઘડ્યું અને એક ઘોળા કપડાંમાં સજ્જ થયેલી આકૃતિ છલગ મારીને પગથીયા ઉપર આવી.

દિનમણિશકરને લાગ્યું કે ચન્દ્રપ્રસાદ ત્યાં નહોતો. ભયને લીધે કહો કે હૃદયની નિર્મળતાને લીધે કહો પણ ચન્દ્રપ્રસાદ ત્યાં નહોતો તો પછી ત્યાં હોવા રહેવાથી ગો કાંઈ એમ ધારીને દિનમણિશકરે ત્વગથી ઝાપો ઉઘાડ્યો અને ઘર તરફનો માર્ગ લીધો.

થોડી વારમાં સહસા પોતાના શરીર ઉપર બેત્રણ પત્થર પડ્યા. પાછળ જોવાથી પેલી આકૃતિ પણ જણાઈ નહિ, અને ગાઢ અન્ધ-કાંઠા ખાવા ધાતો હોય એમ લાગ્યું.

ફોજદારનું ફોજદાર અદૃશ્ય થઈ ગયું ત્રણ ત્રણ ગોળીના ઝખમે પળવારમાં ફેંકાઈ ગયા. હાલના ઍન્જ્યુએટોન બાયલાપણું બળી ગયું ઘેરી દિશાઓને ચીરતી એક ચીસ પાડીને દિનમણિશકરે પૂર સપાટાથી, મોટરકારની ગતિને પણ શરમાવે તેવી ગતિથી, જાણે હાંવીટ-ઝરમાથી ગોળો છૂટ્યો હોય તેવા વેગથી પોતાના ગૃહ તરફનો માર્ગ કાપવા માડ્યો.

ઘર સુધી આવી પહોંચતા જ પોલિસના ફાનસનો પ્રકાશ મો ઉપર પડ્યો.

“ ઓહો ! ફોજદારસાહેબ ! ” પોલીસે, આ વિચિત્ર વેશમાં શહેરમાં જાણીતા, ગમે તેવા પુરૂષના હાઝા ગગડાવી નાખે તેવા ફોજદારસાહેબને નાટકમાં ભૂતો પહેરે તેવા પોશાકમાં જોઈને આભા બની જતા કહ્યું.

“ હ—આ—હા—કે—મ—છે ? ” પોતાના પોષાકની અસાધારણતા ધ્યાનમાં આવતા ફોજદારસાહેબે અચ્ચર્ય હૃદયે કહ્યું.

“ અત્યારે આપ ક્યાંથી ?—અને તે પણ આવા પોષાકમાં ? ” પોલિસ તરફથી પ્રશ્ન થયો.

“ ન—હિં—રહેજ—ફરવા—ગયો હતો ” ઉત્તર મળ્યો.

“ હ. ઠીકના દહાડામાં વેપ પણ ઠીક છે. ” પોલિસ બોલ્યો, “ મેં તો પહેલાં જાણ્યું કે આવડી ઉઘી જૈરી આવી રાતે કોણ

આવે છે અને તે પણ નહાસતી નહાસતી ? ” આથી વધુ પોલિસ બોલત પણ અટ્ટહાસ્યનું મોજુ મોમાંથી બહાર પડતુ અટકાવવાના પ્રયાસમાં મુથાવાથી તે બિચારો અટકી ગયો.

“ ઠીક, ઠીક ” આટલું કહીને દિનમશ્વિશ કરને ત્વરિત ગતિથી આગળ જતા જતા પણ પોલિસના અટ્ટહાસ્ય જેવું કાંઈક સંભળાયું અને પાછળથી બીજા પોલિસનું “ પીપીયુ બીપીયુ છે કે શું ? ” એવું વાક્ય અસ્પષ્ટ કર્ણને અથડાયું પણ તે વિશે વિચાર કરવાથી કાંઈ સારું પરિણામ આવે તેવી આશા નહતી, તેથી તે તરફ દિન-મશ્વિશ કરે ધ્યાન આપ્યું નહિ.

ધર આગળ પહોંચતા જ છાનામાના ધરનું બારણું ઉઘાડવા જાય છે, એટલામાં બારણું પોતાની મેળે જ ઉઘડાયું અને હાથમાં ‘ હરીકેન ’ ફાનસ લઈને ચન્દ્રિકા અને સુલદ્રા બારણામાં આવીને ઉભેલા ફાજદારની બચથી, શરમથી, નિર્ગશથી, ક્રોધથી વગેરે વિવિધ વિકારોથી ઉભરાઈ જતી આંખે જણાયા.

“ કોણ બાપુ ? ”

ઉત્તર નહિ મળ્યો દિનમશ્વિશ કર બન્નેને હડસેલો મારીને ધરમાં દાખલ થઈ ગયા અને હાલમાં આરામખુરશી ઉપર પડ્યા. પત્નીએ પાણી લાવી આપ્યું તે પીને કાંઈક સ્વસ્થ થયા એટલે ચન્દ્રિકાએ પૂછ્યું “ ત્યાં ગયા હતા ? ”

“ ત્યાં નહિજ. ” જેને પોતે તિગ્રસ્કાન્ધુકત હાસ્ય ધારતા હતા તેવું કાંઈક હસીને દિનમશ્વિશ કરે જવાબ આપ્યો — “ થોડે સૂધી બહાર ગયો પણ પછી વિચાર આવ્યો કે ત્યાં જવામાં કાંઈજ માલ નથી પેલો બમ્બુચક, બહીકણુ, બાયલો ! એ શું ત્યાં જવાનો હતો ! ? છટ્ટ, એની છાતીજ બધું થઈ જત, એ તું જાણે છે ! ? ”

“ પણ આ મારો સાળુ શા માટે પહેર્યો હતો ? ” સુલદ્રાએ પૂછ્યું.

“ અ—જરા પોલિસને બહીવડાવવા ” ઉત્તર મળ્યો.

બીજે દિવસે સહવારે દિનમશ્વિશ કર બહુ જ મોડા ઉઠ્યા દાતણપાણી કરીને ત્યાં પી લીધી એટલે દિનમશ્વિશ કર પાછા કાંઈક પોતાના અસ્સલ સ્વરૂપમાં આવવા લાગ્યા, એટલામાં ચન્દ્રપ્રસાદે ગંભીર મુખાકૃતિ ધારણ કરીને ધરમાં પ્રવેશ કર્યો.

“ કા સાહેબ ! મસ્કરી કરવી એ ઠીક છે, પણ એમાય કાંઈક હલ હોવી જોઈએને ? ” તેણે કહ્યું “ બ્યારે તમે તમારે

મ્હોયે કહ્યું હતું કે હું ત્યાં આવીશ ત્યાં મને તો ખાત્રી જ હતી કે તમે આવશો જ ”

“ શું ? ” દિનમણિશ કરે ક્રોધનો ડુકાડો કરતાં કહ્યું

“ શું એજ કે રાત્રે હું તમારી ગાલ જોતો ત્રણ કલાક ત્યાં જ ગલમા બેસી ગયો. ” ચન્દ્રપ્રસાદ બોલ્યો

“ તમે ત્યાં હતા જ નહિ ” દિનમણિશ કરે વટિ પાડ્યો

“ તમે કેવી રીતે જાણ્યું ? ” ચન્દ્રપ્રસાદે પૂછ્યું

ઉત્તરમા દિનમણિશ કરે પત્ની અને પુત્રી સ્લામા બોલ્યું

“ તમે સાબીત કરી આપો ” ચન્દ્રપ્રસાદે લાગ જોઈને કાઠક મોટા ઘાટો પાડીને કહ્યું, “ તમે મારી હિંમત વિશે શક આપ્યો ને ઉપરથી હું ત્યાં ત્રણ કલાક બેસી થયો તે વખતે તમે ક્યા હતા ”

“ તમે પોતે ત્યાં ન હતા ” દિનમણિશ કરે કરીથી તડ મારી — “ હું બગબગ જાણુ છું ત્હમે મ્હને નહિં છેતરી શકો. તમે બહીન્યા હતા ”

“ હું ત્યાં હતો અને તે માટે કહો તો મોગન બાવા તૈયાર છું. ” ચન્દ્રપ્રસાદ બોલ્યો, “ પણ હજે, એમા કાંઈ ગયું નથી આજે પાછો હું ત્યાં જવા તૈયાર છું અને તમાગમા હિંમત હોય તો ત્યાં આવજો ”

“ હિંમત હોય તો ? હિંમત હોય તો ? ” દિનમણિશ કરે ક્રોધથી ચીમ પાડી

“ હાજી, હિંમત હોય તો ” ચન્દ્રપ્રસાદે કહ્યું, “ અને નો આજે નહિ આવશો તો હું આખા ગામમા એ વાત ફેલાવીને તમને ફજેત કરીશ પછી આવતી કાલે તમે પહેલા જાઓ ને હું પછી આવીશ. મ્હો જે ત્યાં જોયેલું તે જો તમે જોયું હોત તો — ”

“ હે, ચન્દ્રપ્રસાદભાઈ — ” સુભદ્રા બોલી ઉઠી

“ જોયું ? શું ? ” ચમકીને દિનમણિશ કરે પૂછ્યું

“ ના ના, કાંઈ ગલરાવા જેવું હતું જ નહિ ” ચન્દ્રપ્રસાદે કહે પેટે કહ્યું “ ખરું જોતા જરા રસ પડે તેવું હતું ”

“ શું હતું શું ? ” દિનમણિશ કરે પૂછ્યું

“ સાલળનારને જરા મૂર્ખાઈ જેવું લાગે ” ચન્દ્રપ્રસાદ ધીમે ધીમે બોલ્યો, “ પણ મેં એક ડાળીને જમીન ઉપર ચાલતી જોયેલી ” દિનમણિશ કરે મ્હો વકારીને જોઈ રહ્યા.

“ખીન્નુ કાઈ ?” કાઈક ધ્રુજતે અવાજે તેમણે પૂછ્યું

“હા, ઘોળા લુગડાવળી એક આદૃતિ” ચન્દ્રપ્રસાદે કહ્યું,
“ચોતાના લાખા હાથ હલાવતી મોટા દેડકાના જેવી લાગતી હતી
મને લાગે છે કે તમે મારી વાત માનતા નથી. પણ ખાત્રી કરવી
હોય તો આજે રાત્રે મારી સાથે આવો જરૂર જોવા જેવું છે”

“પણ તમને-તમને ખ્હીક નહિ લાગી ?” સુલક્રાએ પૂછ્યું.
ચન્દ્રપ્રસાદે તિરસ્કારથી ડોકું ધુણાવ્યું “જરૂર, એમા શાની
ખ્હીક લાગે ? જો એવાથી મને ખ્હીક લાગતી હોય તો હું ચારણી-
મા પાણી લઈને કુખી મઝ મને એ શું કરી શકવાનું હતું ?”

“તમે એનો ચહેરો જોયો હતો ?” ચન્દ્રિદાએ ઉત્કેષથી પૂછ્યું.

ચન્દ્રપ્રસાદે ડોકું ધુણાવ્યું

“પણ એનું શરીર કેવું હતું ?” ચન્દ્રિદાએ પુનઃ પૂછ્યું

“હવે હું બગબર તો નહિ કહી શકું, પણ દેખાવમા બંદુ
હયું પણ નહિ તેમ નીચું પણ નહિ-બંદુ બંદુ પણ નહિ પણ
ડસાયેલું જણાતું હતું” ચન્દ્રપ્રસાદે બોલ્યો

દિનમણિશ કરના હૃદયમા અમુક જાતના શકની છાયા અસ્પષ્ટ
જણાયા કરતી હતી તે આ સાલણીને કાઈક વધુ સ્પષ્ટ થઈ તેમણે
એન્દમ પૂછ્યું -“તમે કાંઈ ખીન્નુ જોયું ?”

“હાજી, ખીન્નુ પણ જોયું હતું” ચન્દ્રપ્રસાદે દિનમણિશ કરે
ચહામા સહેજ રિમત કરતા કહ્યું “તે ખીન્નુ ભૂતને હું દોડતું ભૂત-
નહાસતું ભૂત કહું તો ખોટું નહિ દેખાય”

“દોડતું-નહાસતું ભૂત ?” દિનમણિશ કર આગળ બોલવા જતા
હતા પણ હૃદયમા ઉભરાતા વિદગેએ તેમની વાચાને બંધ કરી દીધી.

“એ ઝાપામા થઈને વાડીમા દાખલ થયું હતું,” ચન્દ્રપ્રસાદ
નિદોષ વદને બોલતો ગયો, “દેખાવમા સિપાઈમિત્ત્યા જેવું-કદાવર
અને લગભગ તમારા જેટલું જ ગિઆઈવાળું હતું, તેના પગ કાંઈ
અદ્ભુત નૃત્ય કરતા હોય તેમ જણાતું હતું અગે કાંઈ સુંદરીને
આકાશના આછા આછા વાદળા જેવો જણાતો માળુ ધારણ કર્યો
હતો. અને-”

ચન્દ્રપ્રસાદ બોલતા બોલતા અટકી ગયો અને સુલક્રા અને
ચન્દ્રિદાના મુખ ઉપરના બદલાતા વિદરો-તેમને હાન્યને મહા મહે-

નતે દબાવી ગળવાના પ્રયામે ઉત્પન્ન થયેલા વિદગ્ધ કહી શકાય કે નહિ, એ વિવાદઅન્ત વાત છે—ભણી કાંઈક માનન્દાશ્ચર્યથી નોંધ રહ્યો

“ અને, ” ચન્દ્રપ્રસાદે પુનઃ શાન્ત મુખાકૃતિથી ચલાવ્યું
“ વાડીમા અર્ધ માર્ગ મુધી તે આવ્યું અને પછી અનિશય ગભ-
ગટથી તેણે મારા નામની જમ પાડી હું પ્રથમ તો બહુ જ
આશ્ચર્ય પામ્યો, પણ તેમ છતાં હું તેની પાસે જઈ શકું—તેને
કાંઈ પણ પ્રશ્ન પૂછી શકું તે પહેલાં તો તેણે મુઠીએ વાળીને
ત્યાંથી ન્હામવા—”

“ બહુ થયું, મી ચન્દ્રપ્રસાદ, બહુ થયું ” દિનમણિશક બહુ
જ ગભીર થઈ ગયા અને છાતી અને તેટલી કુલાવીને સ્થાને આવતા
કાંઈ આખા લશ્કરને ચેલેજ આપતા હોય તેવા શોભવા લાગ્યા

“ તમે મને પૂછ્યું ત્યાં હું તો કહેતો હતો ’ ચન્દ્રપ્રસાદે
પોતાના હૃદયમા દિનમણિશ કરના આ શબ્દોથી બહુ વ્યથા થઈ હોય
એવી મુખાકૃતિ ધારણ કરીને કહ્યું

“ હા, ભાઈ ! હા, હું બાકુ છું કે મેં તમને પૂછ્યું હતું ’
દિનમણિશકરે સ્વસ્થ દેખાવાના ક્રયા પ્રયત્નો કરતા કહ્યું —“ હું
બાકુ છું કે મેં તમને પૂછ્યું હતું, પણ નોં હું આખો દિવસ
તમારા એવા જૂઠાણા સાલળવા ખેતી નહું તો હું ગાડો થઈ જઈ
ગાડો ! તમારે કામ તો એટલું જ છે ને કે આ મારી છોડરીને
તમારી માથે પગણાવવાની મારે હા પાડવી ! હા, જાઓ, હું હા પાડું
છું—ભાઈને કાંઈ દે નહિ અને બાઈને કાંઈ લે નહિ એવો જ જ્યા
ખેત્ર હોય ત્યાં મારે વચમા પડીને બેવકુફ બનવાની જરૂર શી ? ”

આટલું બોલીને જાણે કાંઈ મહાપગલમી ચાલે કાળના બળથી
નહાત થઈને પોતાની તગવાં છોડીને ગ્જુભુમિમાથી ચાલ્યો જાય તે
પ્રમાણે દિનમણિશક પોતાની ભગ્ય મુછો ઉપર તાવ દેતા, લગભગ
ચાળીશ ઇંચની છાતી પ્રચણ્ડ બળથી વિકસાવતા હાર્યે હાર્યે પણ
જિતેલા શત્રુઓના હૈયામા ત્રાસ ઉત્પન્ન કરાવતા ઓગડાની બહાર
ચાલ્યા ગયા

(૭)

અજાણ્યો મિત્ર.

ફાન્ટ પેમેન્ટ સડસડાટ ચાલી જતી હતી લાખી બોલી
માડીમાના એક કમ્પાર્ટમેન્ટમા હું એકલો જ બેઠો હતો, એટલામા એક
ગૃહસ્થ જેવો લાગતો પુરુષ હાથમા એક અપ-ટુ-ડેટ રૂ. ૫૦-૬૦
ની ફારી ડટડતી હુંડ જંગ લાઇને માગ જ ડખ્યામા દાખલ થયો
પેલી જંગ તેણે સામેની સીટ ઉપર મૂકી તે જંગ મકતો હતો નેવામા
તેણે મને જોયો.

“ અલ્લો ડિયર ! કેમ છેઓ ? ” મને જોતા જ તેને ટાઈ
જૂની ઓળખાણુ સાલરી આવી હોય એમ જણાયું તેનું મુખ
આનંદથી પ્રકુલિત થઈ ગયું, અને બોલતા બોલતા તેનું હૈયું હર્ષથી
ઉભરાવા લાગ્યું.

“ સાડ છે, થેડ્યુ ” મે જવાબ દીધો.

“ તુ આમ ગાડીમા હોસે અને મને મલસે એવું ધારી ખી
કાણુ સંકે ? ” મારી માથે ધણા જ ઉત્સાહથી તે રોકહુંડ કરતા બોલ્યો.

હું પણ તેવું ધારતો ન હતો અને કાંઈ પણ માણસ તે
પ્રમાણે ધારતું ન હતું એટલે હું મુગો જ રહ્યો.

તેણે મારા પ્રત્યે ધ્યાનપૂર્વક જોયા ર્થુ અને પછી કહ્યું.
“ તુ જરાખી બદલાયો નથી ”

“ તુ પણ કયા બદલાયો છે ? ” મે વણા ઉત્સાહથી સામે
જવાબ વાળ્યો.

“ કદાચ તુ અગાઉ કરતા જાડો થયો હોસે ખરો ” બારિ-
લાઈથી નિરીક્ષણુ કરતા તે બોલ્યો.

“ હા, કદાચ હોઉં ખરો, પણ તુ પણ કયા ઓછો જાડો છે ? ”
મે જવાબ આપ્યો. “ પણ ના, તુ તો અસલના જેવો જ હો ”
મે પાછો દબતાઈ ઉત્તર આપ્યો.

આ વાતચિત દરમિયાન હું તો વિચાર જ કર્યા કરતો હતો
કે આ મર્તિ છે કાણુ ? હું કાંઈ પણ રીતે તેને ઓળખતો નહતો.
તેમ જ તેને યાદ પણ લાવી શકતો નહતો પરંતુ આ ઉપરથી
મારી યાદદાસ્ત શક્તિ નબળી છે એમ તમારે સમજવાનું નથી તમે

કહ્યું નહિ માનો, પણ મારી યાદાન્તશક્તિ બહુ સારી છે એ વિષે મને તો કશો શક જ નથી. હા, મને ટેટલીકવાર માણસોના નામ યાદ રાખવા મશ્કિલ થઈ પડે છે ખરા, તેમ જ હું ધણીવાર મનુષ્યોના ચહેરા પણ ધ્યાનમાં રાખી શકતો નથી અને ધણીવાર હું તેમની આકૃતિઓ પણ ઓળખી શકતો નથી લુગડા તો કાંઈપણ માણસ હોય તો ધ્યાનમાં રાખી જ શકે એમ હોતું નથી, કાગળ કે એવી હુદ્ર વસ્તુઓ ઉપર આપણું ધ્યાન રહી શકે જ નહિ, પણ જો આટલું આપણે બાદ કરીએ તો એટલું તો ચોક્કસ કે હું કાંઈને ભૂલી જતો નથી અને આ મારી ખાસિયતને માટે હું ખરેખર મજબૂતી ધરાવું છું તેમ છતાં ધારો કે હું કાંઈ વખત કાંઈ માણસને ઓળખી નહિ શકું તો તે વખતે હાજરજવાબી અને સમયસૂચક-નામાં સેવક ક્યા પાછો પડે તેમ છે ? ગમે તેવી દૃઢગી રિચ્છિતમાં પણ મારે કેવી રીતે વર્તન રાખવું અને શું બોલવું તેની મને ખબર ખરી આવી બાળતોમાં શાન મગજ અને તીવ્ર બુદ્ધિ એટલું તમારી પાસે હોય તો બધું સાગોપાગ ઉતરી જાય છે આમાં નથી જ જો કે હું પેલા માણસને બિદ્ધિ ઓળખતો ન હતો તો પણ હું જરાય ગભરાયો નહિ અને જાણે તેને ઓળખતો જ હોઉં તે પ્રમાણે મેં તેની માથે ગ'પા ઝુક્યા કર્યા આનું નામ તે ખરી હાજરજવાબી અને સમયસૂચકતા—પણ મારે મોયે જ હું મારા કંટલા વખાણું કરું ?

મારો પેલો અબ્બડ્યો મિત્ર પુનઃ બોલ્યો, “ આપણે ઘણું વખતે મલીયા ”

“ હા, બહુ લાંબે વખતે ” દિલગિરીની છાયાવાળું મુખ કરીને હું બોલ્યો જૂદાઈનો ગમ મને પણ લાગ્યો હતો તે મારે એને બતાવવું હતું

“ યન વખત બહુ ઝપાટામાં નીકળી ગયો, હે ! ” તે બોલ્યો.

“ હા રે, વિજળીની માફક. ” મેં આનદથી જવાબ આપ્યો.

“ આમ ઝિદગી કેવી પાનીના પરપોટા મિશાલ ચાલી જાય છે ? આપણે આપણા દોન્તોને ભૂલી જઈએ છીએ અને દુનિયાની ચીજોમાં અજબ ફેરફાર થઈ જાય છે. એક દારસી શાયર કહી ગયો છે તે ખરું જ છે કે ‘ હીલ મીલ બેઠના, બેઠા બી ગલીમત હય, આખર બૂદાઈ શિર પે ખડી હય ! ’

તે બોલ્યો, “ હું ધનીવાર આય બાબત વિચાર કરૂં, ધનીવાર અજબ બી થાઉં છ કે આપની જૂની ટોલી કહા ગઈ હોસે ! ”

“ મને પણ એ જ વિચાર આવે છે ” અપરિચિત મનુષ્ય સાથે વાત કરવાની મારી શક્તિથી હું ખુશ થતો બોલ્યો આવી વાતોમા “ જૂની ટોલી ” અને “ જૂના દોસ્તો ” આવ્યા વિના રહેજ નહિ, અને પરિણામે આપણે સામો માણસ કાણ છે તે બાબત વિના રહીએ જ નહિ

“ તું હવે પેલી જગ્યાએ જાય છે ખરો કે ? ” તેણે પૂછ્યું.

“ નહિ, કાંઈ વખત નહિ ” મેં ચોખ્ખી જ ના પાડી દીધી સેવક ‘ પેલી જગ્યા ’ ક્યી તે બાણતા જ ન હતા એટલે જ્યાં સુધી એ વિષે કાંઈ જણાય નહિ ત્યાં સુધી એ જગ્યાને તો વાતમાથી કહાડી નાખવામા જ કહાપણુ હતું એમ મને લાગ્યું

“ તુને જવાનું મન બી કેમ થાય ? ” તે બોલ્યો

“ હમણા તો નહિ જ ને ! ” હું સહેજ નમ્રતાથી બોલ્યો

“ હું સમજું છું એમ જ હોય ” તે બોલ્યો અને થોડે વખત શાંતિ પ્રસરી

આટલી વાતચીતમા હું આખરે એટલું બાણી શક્યો કે એક ‘ પેલી જગ્યા ’ છે અને તે જગ્યાએ જવાની મારી ઇચ્છા નથી-ચાલો, જે મળ્યું તે ખેર એટલું તો આ માણસને ઓળખવાનું માધન મળ્યું !

પુનઃ તેણે શરૂ કર્યું

“ હું કાંઈ કાંઈ વખત જુના પુગણા દોસ્તોને મળું છું ખરો-તે લોકો તારે વિશે વાત કરે છે અને તું સુ કરતો હોયે તે બાણવાને બી ઇતેબર છે ”

મારા મનમા થયું કે હું તો એ બિચારાઓને ઓળખતો નથી અને એમ છતાં એ લોકો મારે માટે નાહકની કેટલી ચિંતા રાખે છે ! પણ હવે વાતમાં કાંઈ ગ્સ લાવવો હોય તો હિંમતથી પગલું ભરવું જોઈએ એમ મને લાગ્યું આ ઉપરથી મેં એક ઉપાય યોજ્યો મેં બહુ જ ઉત્સાહથી પૂછ્યું, “ અરે, પેલા પેસીનું શું થયું ? તેની કાંઈ ખબર અતર છે કે ? ”

જૂની ટોળીમા પેસી નામનો તો કાંઈ હોવો જ જોઈએ

એમ અટકળ કરી એટલે એ નામ દેતા હું જરાય અચકાયો નહિ.

“ હા હા, ” પેલો પુરુષ બોલ્યો, “ પેસીને મેં છેલ્લે રગુન-મા જોયેલો. તે તો મેસોપોટેમિયા બી ફરી આવેલો છે ખાસ્સો ડબ્બડીમાં જેવો થયો છ તુ એને જૂએ તો ઝોલખે બી નહિ. ”

હું એને જોઉં તો ક્યાથી જ ઝોળખુ ? બાપ જન્મારે કોઈ દિવસ જોયો હોય તો ને ! પણ આ તુકામા ફતેહ મળવાથી હું વધુ પુલાયો અને જરા ગાડુ આગળ હકારવાની મને ઈચ્છા થઈ આવી “ અને પેલો દોલ્લી ? ” ને પેસી જેવો દોસ્ત મળી આવ્યો તો દોલ્લી પણ હોવોજ જોઈએ એમ ધારીને મેં તો છોડી

“ પેસીના લાઈ દોલ્લી બાગત પૂછે છ ? ” પેલાએ સામું પૂછ્યું.

મારે તો બધું જ સરખું હતું એટલે મેં ઠડે પેટે જ જવાબ આપ્યો, “ હા, પેસીના લાઈ વિગેરેતો ”

“ આહ, દોલ્લી હો તદ્દન જ બદલઈ ગીએલો છે ” તે હસતા હસતા બોલ્યો, “ તે તો હવે પગણી બી ગીએ ”

મેં પણ હસવા માડ્યું આવી વસ્તુસ્થિતિમાં, કાણુ જાણે શાથી પણ કાંઈ પુરુષ ને અચાનક પગણી ગયો એમ સાબળવામાં આવે તો હસવું જ પડે પ્રભુ જાણે એ દોલ્લી કાણુ હશે તે તો, પણ એ પરણી ગયો એ વિચારથી જ મને અને પેલા માણસને હસવું આવ્યું મેં હસવાનું બધું જ નહિ કર્યું ટ્રેન બીજે સ્ટેશને ઉભી રહે ત્યાસુધી હસવું ચાલુ જ ગયું એવો મારો વિચાર તો હતો. બીજા સ્ટેશનને ત્રીશક માઇલ જ રહ્યા હતા એટલે એ બહુ મુશ્કેલ પણ નહતું. અલબત્ત, એટલો લાંબો સમય હસ્યા કરવું એમાં પણ આવડતની જરૂર છે, પણ માગ પેલા મિત્રને એકલા હાસ્યથી મતોષ થાય એમ નહતું,

*

∴

*

*

“ તને કાગળ લખવાનો મને ધનીવાર વિચાર આવીમા કરતો હતો ” તે બહુ ધીમા અને ગંભીર અવાજે બોલ્યો, “ તેમાં પણ જ્યારે મેં સાબળીયું કે તારા ધગમાં આફત આવી પડી ત્યારે તો મને બહુ જ લાગેલું ”

મેં મૌન જ ધારણ કર્યું મારા ઉપર આફત તે શી આવી પડી હતી ? શું પૈસા ગૂમાવ્યા હતા ? કેટલા ગૂમાવ્યા હતા ? સ્થા માટે ગૂમાવ્યા હતા ? તેથી હું છેક જ સાચાર અને કંગાલ બની

ગમેલો ? આવા અનેક પ્રશ્નો મારા હૈયામા ઉદભવવા લાગ્યા અને પાછા શમી ગયા પણ હું કાંઈપણ નિર્ણય ઉપર આવી શક્યો નહિ.

“ હોય, હિમત રાખવી ” પેલો બોલ્યો, “ બાકી એ કાંઈ ભૂલાવાનું છે ”

મને હવે તો લાગ્યું કે હું છેલ્લે જ બિખારી થઈ ગયો હઈશ. પણ જ્યાં સુધી કાંઈ ચોક્કસ જણાય નહિ ત્યાંસુધી મુગા રહેવામા જ સાર છે એવા વિચારથી હું મુગો જ રહ્યો.

“ ઉફ ! મોત ! ” તે અતિશય ગમગીન અવાજે બોલ્યો, “ યા ખુદા ! કાંઈ કાલે જી તેના ઝખમો રૂઝાતા નથી ! ”

મોત ! આ તો વળી કાચળીમાથી સાપ નીકળ્યો ! કોનું મોત ? મારું કે મારા દાદાનું ? પણ હિમત-આવે સમયે પૈસાની આકત કરતા આવી આકત વિષે વાત કરવી બહુ સહેલી થઈ પડે છે જરા શાંતિ રાખીને વાત સાલજ્યા કરીએ અને ધીમા ધીમા દિલગીરીના ઉદ્ગારો કહાડ્યા કરીએ તો આપણું કંચુ મગ્ન મરી ગયું છે તે તરત જણાઈ આવે છે

“ ઘણું જ દિલગીરીલયું ! ” હું પણ શોકગ્રસ્ત થઈ બોલ્યો.

“ કિરતારની સામે આપણે લાચાર છીએ, અને એટલી ઉમ્મરે થયું એટલે લગાડવું નહિ બેઠાં ”

“ હા, એ તો ખરું છે ” હું ધીમેથી બોલ્યો

“ છેલ્લે લગી આગમા હોશિયારી ખરી કે ? ” પેલાએ પૂછ્યું.

મને એમ લાગ્યું કે હોય નહિ હોય પણ આ મારા પિતાની વાત કરતો હોવો બેઠાં એટલે મેં દબનાવી જવાબ આપ્યો, “ હા રે હા. છેલ્લે લગી ધુમાડા કહાડતા તડાકા મારતા-”

“ હે સુ બેલીયો ? તારી મા-” તે ગભરાઈને બોલી ઉઠ્યો.

ઓ બાપરે ! આ તો પુરૂષને બદલે સ્ત્રી નીકળી આવી ! નાહકે ઉડા પાણીમા ઉતગ્વાની ઉદ્ધતાઈ કરવાની મારી બેવકુફાઈ પ્રત્યે મને બહુ તિગ્મકાગ આવ્યો “ હા, એ એ તો એમ કે-” બીજો ઉપાય ન હતો એટલે મેં ગોટા વાળ્યો, “ એ મારી પાસે વાર્તાઓ વચાવતા-અને ઠેક સુધી હું એમની પાસે બેસીને ધુમાડા કહાડતો વાચતો હતો અને-”

પણ એટલામા તો ઝેશન પાસે આવી પહોંચ્યું હોય એમ જણાયું. ઘડઘડાટ બધી ગયો. ટ્રેન ધીમી પડી ગઈ અને થોડા વખતમા ગાડી ઝેશન ઉપર આવીને ઉભી રહી.

માગ પેલા અબળપુત્રો મિત્ર ટ્રેનની બારીમાંથી બહાર ડોકું કહાડીને જોયું અને પછી તે એકદમ બોલી ઉઠ્યો, “ મેં આમ સુ ક્યુબ્બ કીધી મારે આગલે સ્ટેશને જ ઉતરી પડવું જોઈતું હતું ચાલો હાસે, અય પોર્ત્ગ, ઇકડે ટ્રેન કિત્તી મીનીટ ઉભી રહેલ ? ”

“ દોન મીનીટ ” જવાબ મળ્યો.

એટલામાં તો ગજવામાંથી કુચીનો ઝુડો કહાડીને પેલો પુરૂષ પેલી ભપકાદાર ઝગ ઉવાડવાના યત્નમાં ગુથાઈ ગયો હતો.

“ આય સુ મોહોકાણુ ? મારે તાગ વડે પૈસા મગાવવા પડસે કે સુ ? મારા બધા જ પૈસા આય ઝગમાં છે ” કચવાઈને પેલા મિત્રે કહ્યું.

મને એમ લાગ્યું કે જો આ માણસ પોતાની ઝગ નહિ ઉઘાડી શક્યો તો એ પાછો અહિં જ ઠમવાનો અને મારે પાછી એની સાથે વાતો કરવી પડશે, એટલે મેં તગ્તજ મારો વાટવો ધર્યો અને કહ્યું કે ઝગ પછી ઉઘાડજો આમાંથી હમણા થોડા પૈસા લઈ લ્યો.

“ થે ક્યુ-થે ક્યુ. હું હમણા જ પાછો આવું છું ” પેલો ઘણી ઉતાવળમાં હોય એમ લાગતો હતો. એટલે ઝડપથી મારા વાટવામાં તેણે હાથ નાખ્યો અને જેટલા પૈસા મુડીમાં આવ્યા તેટલા લઈને તેણે બારણામાંથી છલગ મારી અને છલગ મારતા મારતા આટલું બોલતો ગયો મેં તેને વેઈટિંગ રૂમમાં જતા જોયો પણ જેટલી ઝડપમાં તે કુઘો તેટલી ઝડપે તે ત્યાં જતો હોય એમ મને જણાયું નહિ.

થોડીવારમાં નવું એ જીન જોડાયું પોર્ટરોના ધાટાથી સ્ટેશન ગાજી ઉઠ્યું. માહિમનો ચેવડો, સુગતની બરફી, આલ્મણીયા ચહા અને મગનભાઈના કુવાના ઠંડા પાણીની ખૂમો વધુ ઉઝ થતી ગઈ ઉતાડ્યો ટ્રેન ઉપડવાની છે એ વાત જ એમને તગ્તની જ યાદ આવી હોય તેમ જીવ લેઈને દોડવા લાગ્યા કેટલેક ઠેકાણે મજૂરોને પૈસા માટે ઉતાડ્યો જોડે યુદ્ધ થવા લાગ્યું. ટ્રેન ઉપડવાની તૈયારી હતી એટલે પૈસા આપનાર વ્યક્તિઓ જોરપર આવતી જતી હતી અને મજૂરો જે મળે તેટલું ગનીમત એમ ગણીને પૈસા લીધા પછી બાકીનું જે રહે તેના બદલામાં ગાલિપ્રદાન આપવું એવો નિશ્ચય કરીને ધીમા પડતા જતા હતા મેં આમતેમ નજર ફેરવી તો પેલાની રૂા ૫૦-૬૦ ની ઝગ તો મારા ડબ્બામાં જ પડી રહેલી

જાણતી હતી. માઝ એણે બહુ માથુ ખાધુ હતુ એટલે તે યંગ ભૂલી ગયો. એથી હુ બહુ ખુશ થયો અને તે કાણુ હશે તે વિષે વિચાર કરવા લાગ્યો.

એટલામા જ એક મોટા ગેડ અને નેચા મોટા જ શેઠાણી “અરે વીહુ, માઝી યંગ કુડે કેવલી હોતી-આતા પચામ રૂપેઆચી યંગ જાયેલ તો તુઝા પગાઝ મધુન કાપુન ટાંકેલ-કાય એ કાષ્ટ નહાન ગોષ્ટ હાય ! બગને કાય-તપામ કરા ” એમ જુમો માગતા પ્લેટફોર્મ ઉપર હાકળા ફાકળા દોડતા હતા અને તેમની માથે તેમનો ઘાટી આમ શુદ્ધ મરાઠીમાથી જેટલુ અમળય તેટલુ અમજ લેતો દરેક ડમ્પાર્ટમેન્ટમા ડોકીયા કરતો હતો. માગ ડમ્પામા તેમની ત્રણેની નજર સાથે પડી, અને નજર પડતા જ તેમના મુખ ઉપર આનંદ પ્રસંગી ગ્લો-મને જોવાથી નહિ પણ પેલી યંગને જોવાથી

“અરે, પેલી પડી ! વીહુ, ઉઠાવ-ગેડ જરા આપો. તો-આ અહિ કાણુ મૂકી ગયુ ? આપણા ડમ્પામા જ સાચવીને મંદેલીને-આ વીહુ હવે જવાનો જ થયો છે-એ તો નવાજ થઈ ગયો છે નવાજ ” “બાઈ, સલાળીને બોલ, મી નહિ માખી રહેવાનો ગાળ બોલે છે તે ” આ વાતના એ ત્રિપુટિના શબ્દોઆર મારે કાને અથડાવા લાગ્યા ટ્રેન ઉપડી. મે વિચાર કરીને જોયુ તો મારા વાટવામાથી એક જ ઝપટમા નં. ૧૧-૮-૪ પેલા મારા અજાણ્યા મિત્રે લઈ લીધા હતા.

‘અરે પ્રભુ ! જુની ટોળી ! દોલીના લક્ષ ! મારી માનુ મૃત્યુ ! અને છેવટે માગ પૈમા ! હુ ધાગતો હતો કે હુ મારી અ-પ્રતિમ જુદિથી પેલાને બનાવતો હતો પણ અતે બન્યુ તો જુદું જ ! ’ આ શબ્દો અનિચ્છાએ માગ હૃદયમાથી નીકળી ગયા અને લવિખમા કોઈ અજાણ્યો પુરૂષ મારી માથે વાત કરવા આવે તો માત્ર મારી બાકી અને માઝ ચાતુર્ય બનાવવા ખાતર જ એની સાથે ચાતચીતમા ઉતરવાનુ ડહાપણુ નહિ કરવુ એવા મે નિશ્ચય કર્યો.

(૮)

પરગણુ.

ગુણ, દુર્ગુણ જે પણ તમે લ્યો તે એવા પ્રકારના છે કે અમુક મર્યાદામાજ ને એનો ઉપયોગ થાય તોજ તેમાથી અનિષ્ટ પરિણામ નહિ આવે જેમ દુર્ગુણ બહુ અલ્પ પ્રમાણમા ઉપયોગમા લેવાથી કાંઈ ખરાબ પરિણામ આવવાનો ઝાઝો સંભવ નથી તેજ પ્રમાણે ગુણ પણ મામાન્ય પ્રમાણમા વ્યવહારમા ન્વીકારવાથી અનિષ્ટ થવાના સંભવ બહુ ઓછા છે પણ જે આપણે ગુણ પણ મર્યાદા છોડીને વાપરવા મડીએ તો અમાગમા અશાંતિ થયા વિના રહેજ નહિ એવી માન્યતા ઘણા મનુષ્યોની છે, અને તે માન્યતા છેક ખાટી નથી એમ હું ધારૂ છું.

અમારા એક મિત્રનું ચારિત્ર આ બાબતમા બહુ માડ અજવાળું પાડી શકે તેમ છે જેમ કેટલાક મનુષ્યો જન્મથીજ કવિ હોય છે, ચિત્રકાર હોય છે કે બદમાશ હોય છે તેમ આ અમારા મિત્ર જન્મથીજ પરગણુ હતા તેમની બાલ્યાવસ્થાના ઘણા દ્રશ્યંતો મિત્રમડળમા સંભળાય છે, જે ઉપગ્રથી આ હકીકતને પુષ્ટિ મળે છે આ મિત્ર બાઈ ચંદુલાલ જ્યારે માત્ર દોઢ વર્ષના હતા ત્યારે પોતાની દાદીને પોતેજ ચમચાથી દુધ પાય એવા કજીઓ કરતા. કારણ કે દોઢ વર્ષની વયે પણ તેમને એમ જણાએલું કે એમની દાદીને દુધ પીતા બરાબર આવડતું નથી અને તેમને તે બાબતમા કાંઈક વધુ જ્ઞાનની જરૂર છે ! તે પછી સાડા ત્રણ વર્ષની વયે તેમને એક વખત લગભગ મરણુ-તોલ સ્થિતિમા એક નાના ખાખોચીઆમાથી ખેચી કહાડવામા આવ્યા હતા પાછળથી કારણ શોધતા જણાયું હતું કે ચંદુલાલે દેડકાની દયા ખાધને તેને સારી રીતે તરતા શીખવવાનો યત્ન કર્યો હતો અને તેમા જ આ અકસ્માત થયો હતો.

એ વર્ષ પછી ચંદુલાલે એક બિલાડીને પોતાના બચ્ચાંને મોમાં કેવી રીતે પકડવા જોઈએ એ શીખવવાના યત્નમા એક આખ ખોઈજ દીધી હતી, પણ ઈશ્વર કૃપાથી ચાપતી સારવારથી તે બચી ગઈ. એ અરસામા એક મધમાખીને મધપુડો બનાવવા માટે શીખામણ આપવા જતાં તેમના મોં ઉપર છ સાત મધમાખો વળગી ગઈ હતી અને મહામહેનતે ત્યાંથી ખુદી હતી.

ચ દુલાલના જીવનમાં એકજ આકાશ હતી—એકજ અભિલાષા હતી: અને તે એજ કે બીજાએ પોતપોતાના કાર્ય વધુ સારી રીતે કેવી રીતે કરે એ શીખવવું. છએક વર્ષની ઉંમરે તેમણે બેચાર મરઘીને ઈંડા સારી રીતે કેવી રીતે ગેવાય તે બાબત જ્ઞાન આપવાનો બહુ શ્રમ લીધેલો, અને માત્ર વર્ષની વયે તો તેમણે પોતાની માને ઝેંકરા કેમ ઉછેગવા જોઈએ તે બાબત લાખા લાખણો આપવા માટેલા. લગભગ તેજ અગસામાં પોતાના પિતાને તેમની આવક સાથી વધે એ વિષયમાં જ્ઞાન આપવાનો યત્ન કરેલ, પણ બદલામાં ઉપકાગને બદલે નેતરની સોટીથી મારની ધમકી મળેલી ચકુલમાં જતા ચ દુલાલની આ પ્રતિ જોઈ થવાને બદલે તેમાં વિકાસ થવા માંડ્યો. પરીક્ષા વખતે પણ કેટલાક દાખલા બીજા પાત્ર સાત છોકરા ઉતારી લે એવો યત્ન પોતે કરતા પગિણામે પોતે એકલા નાપામ થવાને બદલે પાત્રસાત છોકરા તેમની સાથે નાપાસ થતા, કાગળ કે બીજા-ઓને શીખવવાના કાર્યમાં ચ દુલાલ એટલા રચ્યાપચ્યા રહેતા કે પોતાને તે કાર્ય શીખવાનો વખતજ નહિ રહેતો.

પોતાનાથી જમણી ઉંમરના છોકરાઓને પોતે કુચ્છી કરવાનું શીખવવા પણ ચ દુલાલે યત્ન કરેલા અને તેમાં શરીરના હાડકા પાસળા ઢીલા કરી મૂકેલા. માસ્તરોને શીખામણ આપવામાં તેમણે ધણીવાર નેતરોના ઝપાટા ખાધેલા અને હવે આટલે વર્ષે પણ ચ દુલાલ હજીજે જગતને સુધારવાને માટે લગિચ પ્રયામ કર્યાજ કરે છે. લાકુતી ટેકસીમાં બેસવાનો પ્રમગ આવ્યો હોય તો પાછલા ભાગમાં બેસવાને બદલે ચ દુલાલ હાકનાર પાસેજ બેસે અને મુખાઈના રસ્તાની આડીધુટી બતાવીને, મોટર કેમ હાકવી એ બાબત તેને શીખામણ આપે. દ્રામમાં પણ કડકટરને શીખામણ આપ્યા વિના ચ દુલાલને એન પડેજ નહિ.

મને અને ચ દુલાલને પ્રથમ જોળખાણ દ્રામમાંજ થયેલી કેઈ પેસેજર અને કડકટર વચ્ચેની મારામારીમાં. ચ દુલાલે અલબત્ત, ઉત્સાહથી ભાગ લીધો હતો, અને તેમાં બન્ને પક્ષ નરકથી એમને અંતે ગાલિપ્રદાન મળ્યું હતું તેવખતે મારે અને એમને સહેજ બોલાચાલી થયેલી તે ઉપરથી તેમણે માર શરીરનામું પૂછી લીધેલું તે પછી ચાર પાત્ર દિવસ પછીજ એક દિવસ ચ દુલાલ હાથમાં એક પાકીટ લઈને મારા ઘરમાં આવી પહોચ્યા ને બોલ્યા “લ્યો, આ પોસ્ટમેન પાસેથી મળ્યો તે હું આપવા આવ્યો છું.”

મે કાગળ જોઈને ટેબલ ઉપર મૂક્યો અને કહ્યું—“હ, એ તો પાણીનું બીલ છે ”

“એ હું જાણી ગયો હતો એટલા માટેજ હું આવ્યો છું.” ચંદુલાલે કહ્યું, “પાણીના બીલને નામે એ લોકો જે હરામખોરી ચલાવી ગયા છે તેની સામે આપણે થવું જ જોઈએ તમારૂં મીટર ગયા મહીનામા બગડી ગયેલું અને તમારે ત્યાં ગયે મહિને તમે કાંઈ હતાજ નહિ છતાં આટલું બીલ ! એ તમારાથી અપાયજ કેમ ? ”

“પણ હવે એવા છ રૂપીઆને માટે આપણે ક્યા પત્રાતીમા પડીએ ? ” મે કટાણીને કહ્યું

“છ રૂપીઆનો એમા સવાલજ નથી ” ચંદુલાલે કહ્યું, “એમા તો મોટો સિદ્ધાંત મમાયેલો છે ”

મારે ડમનસીએ મે ચંદુલાલની શીખામણુ માની પાણી બાબત મ્યુનીસીપાલિટી સાથે પત્રવ્યવહાર શરૂ કર્યો, ઝગડો વધ્યો પાણીને નળ કપાયો પાણીને માટે મને ઘણી વીટમણુ પડી. ઝગડો ફોટો ચડ્યો અને પરિણામે અસલ સ્થિતિમા આવતા મને રૂ. ૧૬૪-૧૩-૬ નો ખર્ચ થયો !

તે પછી અદ્ય સમયે ચંદુલાલે એક લસ્કરી સીપાઈને વધુ સારી રીતે બહુક કેમ ફોડાય એ બતાવવામા પોતાના હાથને ગંભીર નુકશાન કર્યું એટલે છ સાત માસ ચંદુલાલ મારા સમાગમમા બહુ ઓછા આવ્યા હતા પણ હવે પાછો સમાગમ ચાલુ થયો છે એટલે એમના ચરિત્રનું નિરૂપણ કરવાના અનેક પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયાજ કરે છે.

કોઈ પણ જાતના શુભ અને અશુભ પ્રસંગમા ચંદુલાલ જો હાજર થયા તો આજેવાનીભર્યો ભાગ એમનોજ રહેવાનો, પછી ભલે એથી બીજા બધા મનુષ્યોના હૈયા કચવાય, કોઈના મિબસ જાય, કોઈને દુઃખ લાગે, કોઈને હસવાનું થાય અને તેમા છેવટે બધાં મળીને ચંદુલાલને અપમાન આપે. એવા અપમાનથી ચંદુલાલનું પરગણુ દૈન્ય દુઃખ પામતુંજ નહિ ઉલટું મનુષ્ય હૃદયની નિર્બલતા જોઈને પોતે બહુજ ખિન્ન થતા

એક પ્રસંગ મને બરાબર યાદ આવે છે. ચંદુલાલના કોઈ સ્નેહીને ત્યાં લમ હતા. ચંદુલાલ ત્યાં જઈ ચઢ્યા અને અલખત લમની બધીજ તૈયારી કરવાનું કાર્ય પોતાના હાથમા લઈ લીધું. થોડીવાર

તો બધું સંગોપાગ ઉતરવા માડ્યું પણ એટલામા જમણુવારનો પ્રમગ આવ્યો. રાતના જમવાનું હતું તેમા ચંદુલાલ સવારના ચાર વાગ્યાથી માત્ર એક રેશમી અબોટીયાબેર રસોડામા દાખલ થયા ત્યાં આહાણોને રસોઈનો ચારજ કરતા બેંધને એમનાથી તટસ્થ નહિ રહેવાયુ આહાણોને તેમણે રસોઈ શીખવવાનો યત્ન શરૂ કર્યો. પ્રથમ તો આહાણોએ હાજી હા કહીને પોતાને માગેજ કામ કર્યાં કર્યું પણ એમ ચંદુલાલ મ્હાત થાય એવા હતા નહિ એટલે આખરે કટાણીને રસોઈ અડધીજ મૂકીને આહાણો ચાલ્યા ગયા પણ એથી તો નાહિ મત અને નિરાશ થવાને બદલે ચંદુલાલ વધુ સતેજ થયા. રસોઈની ક્લાથી લગભગ અસાન એવા આહાણોને ચંદુલાલ બોલાવી લાવ્યા અને પોતાની બાતી દેખરેખ નીચે રસોઈનું કામ ધડધડાટ શરૂ થયું

પરિણામ બીજું શું હોય ? જમણું શરૂ થતા નિર્માણ કરેલ સમય કરતા ત્રણચાર કલાકનો વિલબ થયો સગા રનેહીઓમા કચવાટ ઉત્પન્ન થયો વિમ્મસતોષીઓએ ચંદુલાલ અને જેને ત્યાં જમણું હતું તેમનો ઉપહાસ કર્યો અનેક વાતીઓ કાચી ગ્હી, કેટલીક બગડી ગઈ અને કેટલીક બળી ગઈ.

એટલાથી પણ કોઈ એત્યા નહિ અને કારભાર ચંદુલાલના હાથમા જ રહ્યો વરઘોડાને દિવસે વરને માટે ઘોડો આવ્યો એ કોઈ અસલ સરકસમાનોજ હોય તેવો નીવડ્યો વાળ વાગવા માડે એટલે પોતાની પીઠ ઉપર વરરાજાને લઈને ઘોડો ગોળ ફરવા માડે. અને વચમા વચમા બે પગ ઉપર ઉભા રહેવાનો યત્ન કરવા મારિ રરતામા અધવચ બીજો ઘોડો લાવવો પડ્યો અને વરરાજાને તે ઘોડા ઉપર બેસાડવા પડ્યા તેજ દિવસે રાતે કોઈ જરૂરી કામને માટે ચંદુલાલને સુરત છોડીને મુબાર્ક આવવું પડ્યું એટલે લમમા વધુ વિધ્નો નડ્યા નહિ જે કે પોતાની ગેરહાજરીને લઈને તે લમ પૂરાજ થઈ નહિ શકે એવા વિચારથી ચંદુલાલે આશરે પાંચ છ દિવસ સુધી મુબાર્કમા બહુજ દિલગીર થઈ કર્યાં કર્યું હતું તેજ પ્રમાણે કોઈને ત્યાં મૃત્યુ થતું તો ચંદુલાલ ત્યાં પહોંચી જતા અને મૃત્યુના તાજા ઝખમમા બીજા ઘણા ઝખમોનો ચંદુલાલ પોતાની કાર્યકુશળતાથી વધારે કરી આપતા

આટલું જાણે બસ નહિં હોય તેમ સાસારિક ખટપટોમા, કુટું-

મોના ખાનગી કલહોનો બધા પક્ષેમા સમજુતી કરાવીને અન લાવવામા તો પોતે એકાન્ છે એમ ચદુલાલ સમજતા. આથી કરીને એક શુભ પરિણામ તો ઘણીવાર એ આવતુ કે ચદુલાલ જ્યાં કજીઓ પતાવવાની ઇચ્છા જાહેર કરીને એમા માથુ મારતા કે તરજ તે કુટુબના માણસો ચદુલાલની યુક્તિ પ્રયુક્તિઓ અને શીખામણના ધોધ સહન કરવાને બદલે કજીઓ તરતજ પતાવી દેવાનુ વધુ પમદ કરતા અલબત્ત ચદુલાલ આવા પ્રમગોને પોનાનો વિજયજ માની લેતા

મને ઘણીવાર એમ વિચાર આવે છે કે છેલ્લા મહાયુદ્ધના વખતમા ચદુલાલ યુરોપ જઈ ચડ્યા હોત તો અંગ્રેજ અને ફ્રેન્ચ સેનાના સેનાપતિઓને યુદ્ધ કેમ કરવુ એ બાબત એમણે જરૂર સલાહ આપી હોત અને યુદ્ધના અત પછી પણ પ્રેસીડેન્ડ વીલ્સનને પડખે ઉભા રહીને તેમણે બધા પક્ષોને સમજુતી કેમ કરવી એ વિશે કેટલોક જોષ આપ્યો હોત ।

પણ એ દિન કયાં કે—

૧
૨
૩
૪
૫
૬
૭
૮
૯
૧૦
૧૧
૧૨
૧૩
૧૪
૧૫
૧૬
૧૭
૧૮
૧૯
૨૦
૨૧
૨૨
૨૩
૨૪
૨૫
૨૬
૨૭
૨૮
૨૯
૩૦
૩૧
૩૨
૩૩
૩૪
૩૫
૩૬
૩૭
૩૮
૩૯
૪૦
૪૧
૪૨
૪૩
૪૪
૪૫
૪૬
૪૭
૪૮
૪૯
૫૦
૫૧
૫૨
૫૩
૫૪
૫૫
૫૬
૫૭
૫૮
૫૯
૬૦
૬૧
૬૨
૬૩
૬૪
૬૫
૬૬
૬૭
૬૮
૬૯
૭૦
૭૧
૭૨
૭૩
૭૪
૭૫
૭૬
૭૭
૭૮
૭૯
૮૦
૮૧
૮૨
૮૩
૮૪
૮૫
૮૬
૮૭
૮૮
૮૯
૯૦
૯૧
૯૨
૯૩
૯૪
૯૫
૯૬
૯૭
૯૮
૯૯
૧૦૦

(૯)
મારી બેગ.

મે ત્યારે બેગ લીધી ત્યારે મને તેની બિલકુલ જરૂર ન હતી. ઘેર મારે બે બેગ પડી પડી ધુળ ખાતી હતી પણ એ બેગ સળધી જે ભેદ જણાતો હતો અને તેના ઉપર જૂદા જૂદા દેશોના જે લેબલો લગાડેલા હતા તેથી લોભાઇને મે એ બેગ લીધી હતી.

એક દિવસ હું નવરો હતો એટલે આમતેમ બટકતો હતો. એક જગ્યાએ ટ્રેનોમા ઉતાર્યો જે સામાન ભૂલી ગયેલા તે સામાન-નું લીલાઉ થતું મે જોયું આદમીઓની એક સારી જેવી ઠંઠ જમી હતી મુસાફરીમા ઉતાર્યો કેવી કેવી વસ્તુઓ ડબ્બામા ભૂલતા જાય છે તે જોવાનું આ ઠીક સાધન હતું એમ જાણી હું પણ ટોળામા દાખલ થઇ ગયો. છત્રીઓ અને લાકડીઓ સેકડો હતી તે છ છના લોટમા બાધેલી હરાજ થતી હતી એક મોટી પુસ્તકશાળા બરાઈ જાય તેટલી ચોપડીઓનો ઢગ પણ ત્યા પડેલો હતો છત્રી અને લાકડી અથવા તો ચોપડી ટ્રેનમા ભૂલી જવાય તો એવી નજીવી ચીજ માટે લોકો સ્ટેશને શોધવા નહિ જાય અને તે વસ્તુ લીલાઉ મા આવે એ સમજાય તેવી વાત છે પણ મોટી મોટી ટ્રક, મોટા સુટ કેસીસ, ટાઈપરાઈટરો, વીટાઓ વગેરે ચીજોને માટે પણ ઉતાર્યો તે પાછા મેળવવા તરફી નહિ લેતા હોય એ માનવું અશક્ય લાગે છે છતાં તેવી વસ્તુઓ પણ ત્યા જોઇએ તેટલી પડી હતી લોકો પણ આનન્દ અને ઉત્સાહથી ખીટ લગાવે જતા હતા.

આ પ્રમાણે થોડો વખત તો હું હાસ્યરસમિશ્રિત ઉત્સાહથી આ દૃશ્ય જોઇ રહ્યો પણ એટલામા ઓકશનીયરે હાથમા એક ઍક્સ્ટન બેગ ઝાલી અને મોટેથી કહ્યું “ મહેરબાનો, આ ઍક્સ્ટન બેગ આખી દુનીયામા ફરી આવેલી છે અંદર કાઈક ખીચાખીચ ભરેલું છે પણ કુચી ખોવાઇ છે અંદર જે હશે-પછી કા તો હીરામોતી હોય કે કા તો હજમત કરવાનો સામાન હોય-તે આ બેગ લેનારનું થશે. બોલો, કેને આ બેગનો ભેદ જોઇએ છીએ ?”

હું ઓકશનીયર પાસે જ ઉભો હતો એટલે મેં બેગ ઉપર

ચોટેલા જુદા જુદા દેશોના અનેક લેખલો જોયા કરો, સીંગાપુર, સીડની, બર્લિન, રોમ, વીયેના, પારીસ વગેરે વગેરે દરેક ગામની હોટેલોના લેખલો હતા આ બેગને ઘોળા, પીળા, કાળા કેવા કેવા હાથે સ્પર્શ કર્યો હશે ! આ જોતાં જ માગ મનમા અનેક વિચારો આવ્યા પારીસના અયેશઆરામથી દિલગતા જીવનનો વિચાર આવ્યો કરોના સૂર્યપ્રકાશમા ઝગઝગતા શહેરની જીન્દગી આખ આગળ તરી આવી. રોમના જૂતકાળની ચિત્રકલા અને અદ્ભૂત શિલ્પની કારીગીરીના પુતળાંઓ આખ સમક્ષ ખડા થયા અનેતે ઉપરાત બેગ હતી બધે. અન્દર શુ શુ હશે ?

ભવાં ફરી ગયા. તેણે ફરીને મને તતડાવવા જ માડ્યો. મે એને બધી બનેલી હકીકત કહી પણ તે પેલાના બેગમા જ ઉતરે શાની ? મે બહુ રકઝક કરવા માડી એટલે એણે કહ્યું, “ એ ગમે તેમ હોય પણ ખરૂં પુછાવો તો હું મારો સામાન ઓળખી સકતો નથી. મારો બાય એ ઓળખે છે હું તે કઈ મારા સામાનને ઓળખામ રાખીને ફરે છું કે હું તેને ઓળખું ? ”

“ પણ તમે મારી બેગ ઉપરના લેખલ તો જોશો કે નહિ ? ” હું બોલ્યો યુરોપીયને પોતાનું મોનોકોલ ચઢાવીને લેખલ તરફ જોયું લેખલ વાચતા તો એનો પિત્તો હાથથી જ ગયો. “ બસ, હવે મારી ખાત્રી થઈ છે, જે જે દેશના લેખલો અહીં છે તે તે દેશમા હું ફરી આવ્યો છું એટલે આ બેગ મારી જ હોવી જોઈએ એમ મનુર ! એ બેગ મેરે ડબ્બેમેં રખો. ” પછી મારા તરફ ફરીને બોલ્યો, “ જાઓ મહેરબાન, બીજો શિકાર પકડો. જે મારા કરતા કોઈ નબળો પોતો હોય તેને પકડજો ”

આટલું બોલીને તે તો મનુર પાછળ ચાલ્યો ગયો મને ચીડ તો ચડી પણ ગુસ્સો ચઢ્યો નહિ, પેલા ઝાંરીસરની વર્તણૂકમા મને બાજબીપણું લાગ્યું. પણ મારે તો બેગ પાછી જોઈતી હતી એટલે હું તે મનુરની પાછળ પાછળ ગયો. મનુરે જઈને બધો સામાન એક ફર્ટિકલાસમા મૂક્યો. ઝાંરીસર પણ અંદર જઈને બેઠો. હું પણ મઠીને તેની સામે બેસીને પાછો ખુલાસો કરવા લાગ્યો.

પણ જેમ જેમ હું બોલતો ગયો તેમ તેમ પેલો ઝાંરીસર વધુ ચીડવાતો ગયો. ડબ્બામા બીજા બે યુરુપો હતા. એક જીવાન

પારસી હતો અને બીજો એક વૃદ્ધ જાડો હિંદુ શેડીયો હતો. બન્ને મારા યત્નોને આનન્દપૂર્વક સાબળતા હતા.

“પણુ જો તમારી બેગ હોય તો તમે મને ઉઘાડીને બતાવો” આખરે કટાણીને પેલા આશીસરે મને કહ્યું, “કુચી તો તમારી પાસે હશેને !”

“મારી પાસે એની કુચી નથી” મેં તત્પર થઈ જતાં કહ્યું.

“હમ” આશીસરે ઉદ્ગાર કર્યો હું ખશીયાણો પડી ગયો.

“પણુ ત્યારે તમે જ ઉઘાડોને ?” મેં વળી પાછું કહ્યું.

“મારા બાપ પાસે આવીઓ છે” પેલા આશીસરે જવાબ વાળ્યો.

“હમ” મારો વારો આવ્યો. એટલે મેં પણુ એજ ઉદ્ગાર કહીડ્યો.

પેલો આશીસર ગુસ્સાથી કાંઈક બોલવા જતો હતો પણુ એટલામા એનો બાપ આવ્યો એટલે તેને જ તેણે કહ્યું, “છોકરા એ બેગ બોલા”

“જ સાબ” કહીને પેલા બોયે મારી બેગ બેચી પણુ તે જોતા જ તે આશ્ચર્ય પામ્યો થોડીવાર રહીને તે બોલ્યો, “સાહેબ આ બેગ આપણી નથી”

“આપણી નથી ?” પેલા આશીસરે પૂછ્યું.

“ના જ”

“ત્યારે કોની છે ?”

“સાહેબ, મને ખબર નથી”

“પણુ એ આપણી ટેકસીમા આવી કેમ ?”

“તે હું શી રીતે જાણુ ?”

હું આ પ્રશ્નોત્તરી સાબળીને કાંઈક હસ્યો. ડબ્બામા બેઠેલા બે ગૃહસ્થો પણુ કાંઈક હસ્યા. વિજય મને મળ્યો હતો એટલે મેં કંઈક કટાક્ષથી કહ્યું, “હવે તો મારી બેગ મને આપશોને ?”

સાહેબે ઉત્તર વાળ્યો નહિ એટલે મેં મારી બેગ બેચી લીધી પણુ એટલામા બીજી મુશ્કેલી ઉભી થઈ. હું ઉભો થઈને ઉતરવા વાંકો છું ત્યાં મને જણાયું કે ટ્રેન તો ચાલવા માડી છે. હું ચી-ડવાઈને પાછો બેઠો. રેશનો એક પછી એક જવા માડ્યાં પણુ ટ્રેન ઉભી રહેવાની કાંઈ પણુ નિશાની જણાઈ નહિ એથી મેં પેલા પારસીને પૂછ્યું, “આ ટ્રેન ક્યા ઉભી રહેવાની છે ?”

“ કલ્યાણ. ” તેણે જવાબ વાળ્યો

“ હે કલ્યાણ ! ” મારા તો રામ જ રમી ગયા

માત્ર આ ઝાંરીસરની હુજતાઈને લીધે મારે કલ્યાણ સુધીનો ધક્કો ખાવો રહ્યો ! આવા વિચારથી ધુધવાતો હું થોડીવાર બેસી રહ્યો પણ પાછો મને એકદમ બીજો વિચાર આવ્યો મેં મારા ગળવા બોળવા માડ્યા. મેં ટીકીટ તો લીધી ન હતી સાધારણ રીતે હું ગળવામાં બહુ પૈસા રાખવાની વિરુદ્ધ છું તેમાં બેગના તેમ જ ટેક્સીવાળાને પૈસા આપતા મારા ગળવામાં રોકડા આઠ આના હતા ! તેમાં મારે ટીકીટ ઇન્સ્પેક્ટર આવશે ત્યારે શા જવાબ દેવો ? તે કાંઈ મારી પાસ કલ્યાણ સુધીની ફર્ટ ક્લાસની ટિકીટ લીધા વિના છોડવાનો નથી

વળી આ મુશ્કેલી ! મને બેગને બેંધને કટાળો આવવા લાગ્યો. બેગ નહિ લીધી હોત તો સારૂ થાત એમ લાગ્યું. એક પછી એક નવી મુશ્કેલીમાં તે મને ઉતારતી જતી હતી, એટલામાં મારી નજર બેગની કળ ઉપર પડી. ટેક્સીમાં અથડાવાથી તે ભાગી ગઈ હતી. હું મારી મુશ્કેલીઓ જૂલી જઈને બેગમાં શું હશે તે જાણવા આતુર બન્યો. મેં એકદમ તે ઉઘાડી પણ એમાં પણ મને તો નિરાશા જ થઈ બેગમાં ત્રણચાર ફાઇલ, એક વિજળીની બત્તી, બે ચાર નાની નાની ફરસી અને કુચીનો એક મોટો ઝુડો, એટલું હતું. ઉપર એક ગ દો કકડો હતો ! કોઈક મનુરની જ બેગ હશે એમ મને લાગ્યું. જુદા જુદા દેશોના દિવ્ય સ્વપ્ન હવામાં તૂટી ઉડી જાય તે પ્રમાણે ઉડી ગયા હું બેગમાં હાથ ધાલીને ફરિસતો હતો તેવામાં તેમાંથી પાચ રૂપિયાની નોટ નીકળી પડી. આથી વળી હું કાંઈક ઉત્સાહમાં આવ્યો. મારી પૈસા સંબંધી મુશ્કેલીઓ તો દૂર થઈ એમ મને લાગ્યું, પણ મને વધારે વિચાર કરવાનો વખત મળ્યો નહિ

ઇન્સ્પેક્ટર એકદમ આવ્યો ને મારી પાસે ટીકીટ માગી. મેં પેલી પાચ રૂપિયાની નોટ ધરી. તેણે તે બેંધ મને પાછી ડોકું ધુણાવીને આપી, “ આ નહિ ચાલે ” તે બોલ્યો

“ નહિ ચાલે તો હું શું કરું ? ” મારી પાસે બીજા પૈસા નથી. હું શીડવાઈને બોલ્યો. બિચારા ઇન્સ્પેક્ટરનોય વાંક શો ? એને આવા કડવા અનુભવ થયા હશે. પણ મને તે નોટમાં કાંઈ ખરાબ લાગ્યું નહિ એટલે હું તો તે ધરીને બેસી રહ્યો ઇન્સ્પેક્ટર તેને

લીધા સિવાય ઉભો રહ્યો. આમ કયા સુધી ચાલત તે કહી શકાતું નથી. પણ એવામા પેલો પારસી મારી મદદે આવ્યો તેણે ગળવામાથી પાચ રૂપિયા કહાડીને મને આપ્યા અને કહ્યું, ‘લાવો હું આ નોટ લઈ લઉં છું’

મે તેનો ઉપકાર માન્યો અને ઇન્સ્પેક્ટરને પૈસા આપી પતાવ્યો. બાકીના પૈસા મારા ગળવામા મૂક્યા આટલું વીત્યું એટલે ચાકી ગયો હોવાથી હું થોડીવાર આખ મીચી બેસી રહ્યો તે દરમિયાન પેલો પારસી, પેલો હિન્દુ અને તે ઑશીસર મારી નોટ બાબત કાંઈક ગુસગુસ કરતા હોય એમ મને લાગ્યું પેલો પારસી મીકું મીકું હસતો હતો. ઑશીસર વધારે કડક થતો જતો હતો અને વૃદ્ધ ગંભીરતાથી ડોકું ધુણાવતો હતો

“કેમ, નોટમા કાંઈ ખામી છે ?” મે પૂછ્યું

“નાના, મને તો કાંઈ જણાતું નથી પણ આ—” પારસી બોલ્યો.

“હા હા, હું કહું છું કે આ નોટ બનાવટી છે” મારી સામા ધુરડાને યુરોપીઅન બોલ્યો.

“તમારો મત સાચો જ હોય એમ માની શકાય નહિ” હું બોલ્યો, “તમે મારી બેગ બાબત પણ એમજ કહેતા હતા આ નોટમા મને તો કાંઈ વાંધો જણાતો નથી

“નારે, વાંધો શેનો હોય !” પારસીએ કહ્યું

“નોટ બનાવટી જ છે” ગંભીર વૃદ્ધ ડોસાએ ટહુકા પૂર્યો

“તમે શા ઉપરથી એમ કહો છો ?” મે તેને દમમા પૂછ્યું.

“કારણ કે હું—બેકનો હેડ ઓફ છું” પેલોએ જવાબ આપ્યો.

મે ફરીથી નોટ લઈને જોઈ પણ મને તો કાંઈ ફેર જણાયો નહિ પણ આ પ્રમાણે મોટી બેકનો ઓફ આટલી ખાત્રીથી કહે તે જોતું પણ કેમ હોય વળી સારી નોટ હોય તો આ પ્રમાણે કાંઈ ગરીબ મજૂર એને રખડતી પણ કેમ રાખે ? એટલે મે તો એ જોટીજ છે એમ માની લઈને પેલા પારસીને કહ્યું, “માફ કરજો, મે જે વખતે આ નોટ તમને આપી તે વખતે મને એમ ન હતું કે એ બનાવટી હશે વળી તમે જાણો છો કે મારી પાસે આ સિવાય બીજા પૈસા હતાજ નહિ અને આ મુસાફરી મારે આ ઑશીસરની જીદને લઈને કરવી પડી છે. પણ હશે, તમે મને તમારું ચિરનામું આપો, હું ઘેર પહોંચીને તમને રૂપિયા મોકલી આપીશ અને તે

. દુઃખ્યાન મારી આ સોનાની ઘડીયાળ તમે રાખો. ” આ પ્રમાણે બોલીને મેં મારા ગળવામાથી ઘડીયાળ કઢાડી કઢાડતાજ મને મારી બૂલ જણાઇ મેં આગલે દિવસે મારી સોનાની ઘડીયાળ ઘડીયાળીને સાફ કરવા આપી હતી અને તેની પાસેથી એક કામચલાઉ ઠીકું ઉપાડી લઇ આવ્યો હતો ! તે ઠીકાની કિંમત તો કાંઈ હોઈ શકે જ નહિ એટલે શરમાઇને મેં ઘડીયાળ પાછી ગળવામા મુકી અને વળી તે ઘડીયાળની સાચી હકીકત પણ બધાને કહી સંભળાવી. ‘ ના રે ના, ઘડીયાળની કંઈ જરૂર નથી ’ પેલા પારસીએ કહ્યું ઝોરીસરે નાકનું ટીચકુ ચડાવ્યું, અને પેલો વૃદ્ધ શ્રીફ વધુને વધુ ગભીર થયો.

“ થંક આયુ તો ચાલશે ? ” મેં વળી પારસીને પૂછ્યું પારસીએ હા કહી એટલે મેં ગળવામા હાથ ધાલ્યો પણ વળી મહોફાણુ ! થંક થુક મારા બીજા કોટના ગળવામા રહી ગઇ હતી. વળી ઝોરીસરે નાક ચઢાવ્યું અને શ્રીફે ગભીર થઈને ખુખારો કર્યો.

હું ગલરાયો તો ધણો, શરમીદો પણ થઇ ગયો, પણ હિંમત લાવીને પેલા ઇન્સ્પેક્ટરે આપેલા બાકીના પૈસા મેં પારસીને પાછા આપ્યા અને તેની પાસે શિરનામું માગ્યું શિરનામું લખવા માટે પેન્સીલ પણ મારા ગળવામા ન હતી એટલે પારસીએ પોતાની ફાઉન્ટેન પેન આપી. કાગળ શોધવા માડ્યો તો તે પણ જડ્યો નહિ, તે પણ આખરે પારસીએ આપ્યો. એટલે મેં બેગ પર કાગળ રાખીને લખવા માંડ્યું. શિરનામું લખાઇ રહ્યું એટલે મારી આંગળામાથી પેન સરી પડીને બેગમા જઇ પડી મેં બેગમા ફરિસવા માડ્યું અને આખરે તેમા પડેલા ચોડા હથીયાર બહાર કઢાડીને સીટ ઉપર મુક્યા આ હથીયાર પેલા ત્રણે જણો કાંઈક આશ્ચર્યથી અને કુતુહલથી જોઇ રહ્યા આખરે પેન મળી. મેં તે પારસીને પાછી આપી અને હથીયારો પાછા બેગમા મુક્યાં.

આખરે કલ્યાણ આવ્યું. પારસીને સાહેબજી કરીને હું ટ્રેન-માથી નીચે ઉતર્યો ઝોરીસરે ફરીથી નાક ચડાવ્યું, અને શ્રીફે ફરીથી એક ગભીર નિઃશ્વાસ મુક્યો.

હું નીચે તો ઉતર્યો પણ હવે પાછા મુંબઇ જવું કેમ ? પાસે પૈસા માત્ર આઠ આનાના હતા ! કલ્યાણ ઉપર મને ઝોળખે પણ કાણ ? પણ આ બધા વિચાર બાલુએ મુકીને પહેલા જુખ લાગી હતી તે

શાન્ત કરવી એવા વિચારથી મેં જે મળ્યું તે ખાઇ લીધું અને ઉપર આ પશુ ઠોકી આ પછી મારી પાસે માત્ર ત્રણ પૈસા રહ્યા હતા ! પાછા દીકરી વગર બેસી જવું અને પોલીસોના હાથમાં પકડાવું એ સિવાય મને બીજો રસ્તો સૂઝ્યો નહિ. એટલામાં આ દુખી બનાવોની પરપરામાં એક સુભાગ્ય મળી આવ્યું. વળી એક ટ્રેન કલ્યાણ આવી તેમાં મારો એક ઓળખીતો મળી આવ્યો. મેં તેની પાસેથી દશ રૂપિયા લીધા અને જે ટ્રેન હાથ લાગી તેમાં બેસી પાછો મુઝાઇ આવ્યો.

પશુ સુભાગ્ય ઝાઝું ટક્યું નહીં હું ઘેર પહોંચ્યો એટલે મને યાદ આવ્યું કે મારી બેગ હું પાછા આવતા ટ્રેનમાં જ ભુલી ગયો હતો. હવે ગમે તેમ થાય પણ પેલી બેગ તો પાછી મેળવવી જ એમ ધારી હું તડામાર કરતા બોરીબફર પહોંચ્યો અને ત્યાં તપાસ કરી ત્યાં તો એક પોલીસ અમલદાર પેલી બેગ લઇને બેઠો હતો તેણે મને બોધને બહુજ કડક થઇને પુછ્યું, “આ બેગ તમારી છે?” મેં હા કહી એટલે એણે તો પોતાની પાસેથી કેટલીક છબીઓ કાઢાડીને જોવા માડી અને મારો ધધો, મારૂં સરનામું વિગેરે પુછવા માડ્યું.

હું આથી ચીડવાયો અને મેં પુછ્યું, “કાંઈ પોતાની શુભ ચયેલી વસ્તુ લેવા આવે ત્યારે ?”

“હા, આ પ્રમાણે જ્યારે બેગમાં આવી જાતના હથીયાર મળે છે ત્યારે કરીએ છીએ.” પોલીસ અમલદાર બોલ્યો.

“આ હથીયાર પણ તમારા જ છે ને ?”

“ના એને હું શું કરું ! એ તો આ બગ મેં સવારે વેચાતી લીધેલી ત્યારે એમાંથી નીકળેલા.” મેં કહ્યું.

આટલું સાંભળતા જ પેલાની કરડાકી ઓછી થઈ ગઈ મેં પણ અથથી ઇતિ સુધી વાત કહી સંભળાવી મારી વાતથી તે પુષ્કળ હસ્યો અને આખરે તેણે મને બેગ પાછી આપીને કહ્યું, “તમારે આ હથિયારનો ખપ તો નથીને ? હું રાખી લઉં ?”

“પણ તમે આ બધા હથિયાર ઉપર કેમ આટલો ભાર મૂકો છો ? એ શાના છે ?” મને કંઈક શક પડવાથી મેં પુછ્યું.

“હા હા હા ! તમારી બેગમાંથી નીકળ્યા ને તમે બાણો નહિં ! એ તો કાંઈ ઉસ્તાદ ઘર ફાડનારને કામ આવેતેવા હથિયાર છે, સાચે

વીજળીની બર્તી પણ છે તે તમે જોતા નથી ?” પોલીસ અમલદારે હસીને કહ્યું

હવે મને પેલા પારસીનું હમણું, ઝાંરીસરનું નાકનું ટીચકું ચડાવવાનું અને શરાફના ગલીઝ નિશામેનો અર્થ સમજાયો પણ તે વખતે પછી તે શા કામનું ? મેં ઘેર જઈને પેલા પારસીને રૂપિયા તો મોકલી આપ્યા પણ તેના જવાબમાં મને તે લાખએ જે કાગળ લખ્યો. હતો તે વાંચીને મારો મિત્રસ જ ઉઝળી આવ્યો હતો. કાગળમાં હતું —

“ મહેરબાન ધરફાડુ સાહેબ,

તમે મોકલેલા રૂપિયા મળ્યા તમે એ મોકલશો જ એમ હું ધારતો હતો કાગળ કે તમારા જેવા કેટલાક આવી બાબતમાં બેલેલો બોલ પાળનાગ હોય છે પણ ભવિષ્યમાં તમે જગત્તુ શાન્ત રહેતાં શીખો અને બીજાના દેખતા બેગમાંથી તમારા ધધાને લગતા હથીયારો બહાર કહાડીને સીટ ઉપર નહિ મકો એવી મારી સલાહ છે ”

આવા માણસોને મારા નિર્દોષપણને માટે મારેકવી રીતે સમજાવવા ? બિચારી પેલી બેગ તો હજી પણ મારા ઘરની અજરાઈ ઉપર પડી છે

મોટર સાઈકલ પર સવારી.

જગતની કેટલીક વસ્તુઓમા શયતાને વાસ કર્યો હોય એમજ આપણને લાગે છે ઉપર ઉપરથી જોતા તદ્દન નિર્દોષ, સરળ, ગરીબડી લાગે, પણ પરિચય પડતાજ આ બધા તેના સારા ગુણ અદ્રશ્ય થઈ જાય અને—પછી તો પરિણામ માત્ર આપણા નસીબ ઉપરજ આધાર ગણે ! આવી વસ્તુઓમા મોટર સાઈકલની ગણતરી પણ કરવી જોઈએ. રસ્તા ઉપર પૂર લપકામા કોઇ પુરૂષ મોટર સાઈકલ ઉપર સડસડાટ કરતો ચાલ્યો જતો હોય છે ત્યારે આપણને માત્ર સાઈકલના સારા ગુણોજ ધ્યાનમા આવે છે પણ વસ્તુસ્થિતિ બદલાતાજ, તે જ પુરૂષને તે સાઈકલને મહા મુશ્કેલીએ ઉભી ગાળીને તેના પેડલને આચકા મારી માગીને લાલપીળો થઇ જતા જોઈએ, અને તેમ છતાં અવગ્રહ ચિત્તે પેલી સાઈકલ એક ડગલુ પણ આગળ ભરવાની ના પાડે ત્યારેજ આપણને તેના ખરા સ્વરૂપનુ લાન થાય છે પણ કોઈપણ વસ્તુનુ ખરૂ સ્વરૂપ સમજવા જેટલી તરદી આપણામાથી કેટલા જણુ લે છે ? તે સમજીને તેનાથી દૂરજ રહેવાની હિંમત કેટલા કરી શકે છે ?

પ્રોફેસર મગનભાઈ અમાગ મિત્ર હતા વનસ્પતિ શાસ્ત્ર સિવાય એમને બીજુ કોઈપણ શાસ્ત્ર આવડતુ હોય તેમ જણાતુ નહતુ. તેમા મુખ્યત્વે વ્યવહાર જ્ઞાનના શાસ્ત્રનો તો તેમને કેવળ અભાવજ હતો, એકે રમત તેઓ ગમી જણતુ નહિ તેમ જણવાનો યત્ન પણ કરતા નહિ આવી પ્રકૃતિના પુરૂષ અચાનક આવા પ્રસંગમાં કેમ સપડાયા તે અમારાથી સમજતુ નથી

એક દિવસ તે પોતાના નાના બગીચામા ઉભા ઉભા, જુદા જુદા ઝાડપાન જોતા હતા. રવીવાર હતો એટલે કોલેજમા તો જવાનું હતુંજ નહિ. એટલામા અચાનક કપાઉન્ડનુ બારણુ ઉઘડ્યુ અને

તમના કાકાના ઓકરા મી દવે મોટર સાઈકલ સાથે આવી પહોંચ્યા ઉત્તાદની માફક, કપાઉન્ડમા દાખલ થતાજ તેમણે સાઈકલને એક બાજુએ ઉભી રાખી અને “અલ્લો, પ્રોફેસર સાહેબ, આજે પણ આ જ હજમત કે ?” કહેતા મગનભાઈની સાથે શેકહેન્ડ ઓકાવી.

મી. દવે પ્રોફેસરથી એકદમ ઉલટીજ પ્રકૃતિના માણસ હતા મેડીકલ કોલેજના વિદ્યાર્થી, સીનેમાના શોખીન, ક્રીકેટ મેચોના કાગ-ભારી, ટેનીસના તરસ્યા, નાચગના રસિયા, અપ-ટુ-ડેટ ડ્રેસોના દર્દી હતા દરેક જાતની રમન ગમત, દરેક જાતના વાહન, દરેક જાતના હુન્નર વગેરેના ઉસ્તાદ હતા મગનભાઈને એમના આ ભાઈ માટે બહુ માન હતું મી. દવેને એમણે તગ્તજ પૂછ્યું “આટલો વહેલો તું મુંબાઈથી આવી શક્યો ?”

“તેમા તમને નવાઈ લાગે છે ? હું કાંઈ થોડો પેલી કસ્ટોમિયા સાઈકલ ઉપર આવ્યો છું ! આ તો ઉપર એકા અને ચાપ ડાબી કે સડસડાટ !” મી. દવેએ સીગરેટ સળગાવતા કહ્યું

“પણ તેમ અદર જોખમ પણ ખરું !” મગનભાઈ ધીમેથી બોલ્યા

“શેનું ધૂળનું જોખમ ! એમ જો ગણવા જાઓ તો ટ્રેનમા પણ જોખમ, ઘોડાગાડીમા પણ જોખમ, ખટારામા પણ જોખમ અને પગે ચાલવામા પણ જોખમ છે જ !” દવેએ મીગરેટના ધૂમાડા કહાડતા કહ્યું “જરા પાસે આવીને જુઓ તો ખરા”

મગનભાઈ કંઈક દટાણું મો કરીને જોવા ગયા પ્રચંડ મોટર સાઈકલ શાત નિદ્રામા હોય તેમ પોતાના સ્ટેડ ઉપર ઉભી હતી જુદા જુદા સચાઓથી ભરપૂર આ રાક્ષસી સાઈકલ નિદ્રામા હતી છતાં પણ સહેજ બહાનું મળતાજ શયતાનની માફક મનુષ્યોના હૃદય ચીરી નાખવા સમર્થ અને તત્પર હોય તેવી જણાતી હતી. મગનભાઈ તો આ ભયકર દ્રવ્ય જોઈને હડાજ થઈ ગયા તેમણે પૂછ્યું “ભાઈ, આવા ભયાનકયત્ર ઉપર બેસતા તારો જીવ કેમ માને છે ?”

“હા હા હા હા ! તમારા જેવા વિદ્વાન આવા શબ્દો કહાડે એ બિલકુલ શોભાભર્યું નથી. હજી કેઈ નાદાન, અણુસમજી ગામડિયો આમ બોલે તો તો જાણે સમજ્યા પણ તમે ! યત્રો ગમે તેવા બળવાન હોય પણ આખરે તે યત્રને જાણનાર મનુષ્ય આગળ તેની શી સત્તા !” કાંઈક તિરસ્કારથી દવે બોલ્યા.

આ શબ્દો મગનભાઈના હૃદયમા બરાબર ખુચી ગયા એતે વિદ્વાન છતાં મોટર સાઈકલથી ગભરાય તે ઠીક નહતું ! તેથી એમણે પૂછ્યું, “આને શીખતાં એક મહીનો થાય ખરો ?”

“શુ બોલ્યા ?” દવેએ કહ્યું, “મહિનો ? માત્ર પાંચ મીનીટ ! આ બધી મોટર સાઇકલો ‘ફૂલ પ્રૂફ’ (Fool Proof) આવે છે—સમજ્યાને ગમે તેવો મૂર્ખ પણ પાંચ મીનીટમાં એને ચલાવતા સમજી જાય તમને સાદી સાઇકલ તો આવડે છે ના !”

“હા, સહેજસાજ—હુ—કાંઈ એક્સપર્ટ નથી.” મગનભાઈના હિંમત ઓછી થતી જતી હતી તેથી એમણે કહ્યું.

“બસ, ત્યારે એમાં વાગ કેટલી !” દવેએ એમ કહીને પેલી રાક્ષસી સાઇકલ સ્ટેટ ઉપરથી ઉતારી મગનભાઈ અમરથા ઉપર બેઠા. “જુઓ, આને એમ બસેડવું, એને એમ ચલાવવું અને પેલાને આમ ફેરવવું એટલે સાઇકલ ધડધડાટ ચાલે એક દાખવો હોય તો આ દાખવું અને ઉભી રાખવી હોય તો આ પહેલા ફેરવવું પછી એને આમ ચલાવવું અને પેલાને આમ ફેરવવું” આટલું કહીને મગનભાઈને શીખવી દીધું વિનાશકાળે વિપત્તિ બુદ્ધિ !

મગનભાઈના મગજમાં દવેના આગલા શબ્દોનું ખૂબ્યા કગ્તા હતા એટલે તેમણે તરતજ પહેલા આ ફેરવ્યું, પછી એને ચલાવ્યું, અને પછી પેલાને ફેરવવા માડ્યું, એટલામાંજ જાણે નિદ્રામાંથી જાગેલા સિંહ જાગ્યો હોય તેમ સાઇકલે કુદાડો માર્યો હજી તો દવે ડઠકે બીજી શિખામણ આપવા જાય છે તેટલામાં તો સાઇકલે ઉછાળો માર્યો હુકાર શબ્દ કરીને એક ક્ષણમાં તે મગનભાઈને ઝડપે વાડીની વાડ માથે અક્ષળાઈ ગઈ દવેએ તરત જઈને ચાવી ફરવી એટલે સાઇકલ પાછી એક દીર્ઘ નિશ્વાસ મુકીને શાંત થઈ ગઈ

સાધારણ રીતે પ્રથમ ગ્રામે મહિકા આવતા ધણા લોક તો ખજરાઈને હાથમાં લીધેલી વાત પડતીજ મુકે પણ મગનભાઈની પ્રકૃતિ એ બાબતમાં વિચિત્ર હતી સામાન્ય રીતે એ કાંઈ બાબતમાં માયું મારેજ નહિ, પણ જો એક વાર હાથમાં લે તો તે છોડેજ નહિ. દવેએ જાણ્યું કે મગનભાઈ હવે સાઇકલને નહિ અડકે. પણ મગનભાઈ તો તરતજ કહ્યું, “હ, હુ મારી ભૂલ સમજ્યો મે સ્પીડ એકદમ છોડી તે મારી ભૂલ થઈ પણ હવે મને જરા બરાબર ફરીથી બતાવી જા એટલે હુ બહાર કહાડીને જરા ચલાવી જોઉં હમણા રસ્તા ઉપર બહુ અવર જવર નથી એટલે ફાવશે દવેએ પાછું સમજાવ્યું સાઇકલ બહાર કાઢવામાં આવી અને મગનભાઈ ઉપર સ્થાવર થયા શાહજુદીન ધોરીના સામા લઢવા છેલ્લી વખતે પૃથુરાજ જતો હોય કે જીવનમાં કોઈ દિવસ ધોડા ઉપર નહિ બેઠેલા, કોઈ ગરીબ સ્વભાવનો વર પરણવા જતી વખતે ધોડા ઉપર ચઢી બેઠો હોય તેવા મગનભાઈ શોભવા લાગ્યા. પાછી જરા શિખા-

મળુ અપાઇ મગનભાઇએ દાત પીમીને રોક ધુણાવ્યું લગભગ આખી મીથીને તેમણે આ ફેરવ્યું, એને આમ ચલાવ્યું અને પેલાને આમ ખસેડ્યું એટલે ધડડ કરતો અવાજ કગતી માઇકલ ટટાર થઇ ગઇ ગતિની ચાવી ફેરવતાજ ફટ ફટ અવાજ કરતી સાઇકલ કોઇ તેજ થોડા પુરપાટે જતા પહેલા ખૂબારો મારે તે પ્રમાણે ખૂબારો મારતી ગતિમા ચાવી મગનભાઇથી સમતોલપણુ તો જળવાઇ રહ્યું ગતિ વધતા મગનભાઇના હૃદયમા અનિવાર્ય આનંદ થયો આવા મોટા ગાક્સી અને કુજ જણાતા યત્રને પણ પોતે માત્ર પાત્ર મીનીટ શીખ્યા પછી વશ કરી શક્યા એ અવચારથી તેમનું હૈયું આનંદથી ઉભરાઇ ગયું ગમ્મો મીઘો અને નિજન હતો એટલે હાકવાની કુશળતા ઝાઝી વાપરવાની જરૂર નહતી ધીમે ધીમે મગનભાઇએ સ્પીડ વધારવા માડી આસપાસ જોયા વિના એમણે તો માઇકલને આગળ ચલાવ્યે જ રાખી એમ કગતા કરતા આશરે અડધા કલાક પછી એક મોટા મેદાન જેવું આવ્યું ત્યારે મગનભાઇને એમ થયું કે હવે પાછા વળીએ. આથી એમણે સ્પીડ ઓછી કરવાને આપ ફેરવી એની સાથે કાંઈક ખીજી પણ હાથથી ફેરવાવ્યું ગયું પગથી બ્રક પણ દબાઇ તરત જ સાઇકલ ઉભી રહી. આજાઇ પણ એનવર્ણી આખ્યા વિના ઓચિતી માઇકલ ઉભી ગહેવાથી મગનભાઇ કુદગતી રીતે જ જમીન ઉપર ગમડી પડ્યા સાઇકલ મહેજ આગળ જઈને એક ગૂલાટ ખાઈને અચ્ચલ નિદ્રામા આવી ગઇ ખાસ વાગ્યું નહતું એટલે મગનભાઇએ ઉઠીને સાઇકલનું મો ફેરવ્યું, અને પછી આ ખસેડ્યું અને પેલાને ચલાવ્યું પણ માઇકલ શાત જ રહી વળી પાછું મગનભાઇએ આ ખસેડ્યું, એને ફેરવ્યું અને પેલાને ચલાવ્યું, છતાં સાઇકલની શાનમા વિઘ્ન આવ્યું નહિ.

મગનભાઇ કાંઈક અસ્વસ્થ થયા.

એમણે પ્રથમ એને ફેરવ્યું, પછી આ ખસેડ્યું અને પછી પેલાને ચલાવ્યું. પણ સાઇકલમા જીવ આવ્યા નહિ.

મગનભાઇ હવે ગભરાયા આસપાસ નજર કરતા જણાયું કે પોતાના મુકામથી આશરે દશબાર માઈલ પોતે ચાલ્યા આવ્યા છે આથી એમણે ફરીથી યત્ન કરી જોયો.

તેમણે પેલાને ખસેડ્યું,

પછી એને ચલાવ્યું,

અને પછી આ ફેરવ્યું

તો પણ કાંઈ નહિ. પછી તેમણે જેમ આવે તેમ જુદે જુદે અનુક્રમે બધી ચાવી ફેરવી જોઈ પણ કાંઈ વળ્યું નહિ. ખીજી જેટલી

જડી એટલી ચાવી પણ એમણે ગમે તેમ ફેરવી પણ નિષ્ફળ ! આથી તેમણે હતાશ થઈને યત્નો છોડી દીધા અને સાઈકલને એક ઝાડને આથે ટકવીને, પોતે નિરાશ હૃદયે વિચાર કરતા હતા એટલામાઁ સાઈકલીસ્ટો જતા હતા, તેમને ખૂમ પાડીને હતા રાખ્યા અને મદદ માગી. પેલા વિચારાઓએ આવીને પણ માથુ ફેડવામા બાકી ગયા નહિ, પણ જ્યારે કાંઈ વળ્યું નહિ ત્યારે સાઈકલના બનાવનારને ગળો દેતા રસ્તે પ્રજ્ઞા

કાઈ ખટારો આવે તો તેમા સાઈકલ ચડાવીને ઘેર જવું એવો વિચાર કરતા, મગનભાઈ ખટારાની રાહ જોતા હતા રહ્યા એટલામા એક ચીથગેહાલ માણસને એક ઠોડીયા, ખડખડ ભડભડ ચાલતી સાદી નાઈકલ ઉપર આવતા તેમણે જોયો તેના વેપ ઉપરથી તે કાંઈ યત્રો ચલાવનાર હોય એમ મગનભાઈને લાગ્યું તેમણે પાછી મદદની ખૂમ મારી પેલો પોતાની સાઈકલ ઉપરથી ઉતરી પડ્યો અને ત્યાં આવ્યો નજર ફેરવીને, જે જે ચાનીઓ મગનભાઈએ અને પેલા બીજા બે જણાએ ફેરવી હતી તે તેણે પાછી ઠેકાણે મુકી અને બે ત્રણ ચાપ ફેરવી સાઈકલ એકદમ સજીવ થઈ ગઈ અને પ્રચડ અવાજ કરવા લાગી મગનભાઈને પાછી હિમત આવી અને પેલાનો ઘણો ઉપકાર માનીને તેમણે એક રૂપિયો આપ્યો અને સાઈકલ ઉપર ચડવાની તૈયારી કરી માર્ગમા કાઈ નહતું એટલે પેલા માણસે કહ્યું, “જરા જોવા તો દો, નહિ તો પછી એ તમને અધવચ્ચે ફસાવશે ”

મગનભાઈ કાઈ ઉત્તર આપે કે પેલાને ના પાડે તે પહેલા તો પેલો એ મોટર સાઈકલ ઉપર ચડી બેઠો અને સપાટામા મોટર સાઈકલ મગનભાઈની દૃષ્ટિ મર્યાદામાથી અદ્રશ્ય થઈ ગઈ !

મગનભાઈએ એ માણસની કેટલો વખત રાહ જોઈ, પછી ની રીતે પેલી ખટારા જેવી સાઈકલને લઈને પાછા ઘેર આવ્યા, ત્યાં મી. દવેને કેવી રીતે ખુલાસો કર્યો એ અહિં જણાવવાથી શો ફાયદો ? એ કથા કરૂણ રસથી ભરપૂર હોઈ વાચનારના હૃદયને માત્ર ત્રાસ રૂપ જ થઈ પડે અદ્વપમા એટલુંજ જણાવવાનું કે રૂ. ૮૦૦) આપીને મગનભાઈએ મી. દવેને જેમ તેમ શાત કર્યા મોટર સાઈકલનું નામ પણ મગનભાઈ હવે લેતા નથી અને મી. દવે સાથેનો ગબધ પણ માત્ર નામનોજ રહ્યો, અને પેલા માણસની સાઈકલ મગનભાઈનો તોફર વાપરે છે !

(૧૧)

લોટરી.

એક દિવસ આશીર્વાદી હુ ઘેર ગયો ત્યાં મારી સ્ત્રી ચચળ અતિશય ઉશ્કેરાયલી સ્થિતિમાં આમથી તેમ ફરતી હતી હું અંદર દાખલ થયો એટલામાંજ તેણે પૂછ્યું, “ પેલી ટીકીટ ક્યાં ? એ ટીકીટ ક્યા છે ? ”

“ કઈ ટીકીટ ? શેની ટીકીટ ? એ તુ શુ બોલે છે ? ” મે પૂછ્યું

“ બસ, એ તો હુ ધાગતીજ હતી. એવું તે આપણા નસિયમઃ કાંઈ દિવસ હોય ખરું જ્યારે નસીબ ઉવડ્યું ત્યારે તમે ટીકીટ ગમાવી ” આવું બોલીને તેણે રડી દીધું

બારણા આગળ પડેલીઓના દેખતાજ ગદાસ થવા માડ્યો હતો તે અટકાવવા મે ચચળને હાથ પટ્ટીને અદર ખેંચી અને બાગણું દઈ દીધું પછી પૂછ્યું “ પણ તુ પહેલા કહે તો ખરી કે એ ટીકીટ તુ શેની માગે છે ? નાટકમાં જવાની કે સીનેમેટોગ્રાફની કે ટ્રેનની કે શેની ? એકદમ ગડવાજ માડે એમાં શી સમજણ પડે ? ”

“ અરેરે ! હજી તો તમે સમજતા પણ નથી ! આપણને લોટરી- મા ખીજી ઇનામ મળ્યું છે—દિવાનખાનાનું ફરનીચર—પણ તમે ટીકીટજ ખોઈ નાખી એટલે કહેવાથી પણ તો કાયદો અને ગડવાયી પણ તો કાયદો ! ”

આ ઉપરથી મને યાદ આવી ગયું હજી સુધીમાં મે લગભગ ૫૦૦ લોટરીમાં પૈસા ભર્યા હશે કાંઈકમાં પહેલું ઇનામ સાત લાખ રૂપિયાનું તો કાંઈકમાં પાંચ હજારનું હતું કાંઈકમાં મોટી મોટગકારનું હતું તો કાંઈકમાં જીવતા સિંહની જોડીનું હતું રૂપિયા અને મોટરકારનું તો જાણે સમજ્યા પણ સિંહની જોડી મને મળી હોત તો હુ શુ કરત તેનો વિચાર તો મે કાંઈ પણ વખતે કર્યોજ નહતો અને મને લોટરીમાંથી એક પાછનું ઇનામ પણ મળવાનુંજ નથી એવી મારી ખાત્રી હતી તેથી ઇનામની જાત અને કિંમત જાણવાની હુ કાંઈ દિવસ દરકાર કરતોજ નહતો.

મારું નસીબ લોટરીની બાબતમાં એટલું બધું હઠીલું છે કે કાંઈ કહેવાની વાતજ નહિ એક વખત હું મારા ચાર મિત્રોની ચાર અને મારી એક એમ કરીને પાંચ ટીકીટ લઈને ઇનામો

ખેચવાને ગયો હતો. મેં પહેલા મારા બે મિત્રો તરફથી પડીકા બેચ્યા તો બન્નેમાંથી સારા ઇનામો નીકળ્યા, એટલે લોભાઈને ત્રીજી વાર મેં મારે માટે બેચ્યું તો પડીકું તદ્દન ખાલી ! પછી માફીના બે મિત્રોના બેચ્યા તો પાછા બન્નેમાંથી ઇનામ નીકળ્યા હતા !

હું તરતજ બોલી ઉઠ્યો, ‘ એમા રડવાની કાંઈ જરૂર નથી મારી પામ્થી કીણામા કીણી વસ્તુ પણ કદી ખોવાતી નથી માત્ર ક્યે દેગણે મુકી દેવાઈ છે એજ કદાચ મને યાદ નથી રહેતું ” આટલું બોલીને મેં ઝડપથી કપાટો, દૂકા, ઇસ્કોતરા વગેરે ખોલવા માડ્યા કોટ પાટલનના ગળવા પણ શોધવા બાકી નહિ રાખ્યા ધીમે ધીમે શોધતું ક્ષેત્ર મોટું થતું ગયું ચચળ પણ શોધમા સમિલ થઈ આખરે કલાક દોઢેક પછી ટીકીટ રમોડામા અચાણના દાબડાઓની ગકાબીમાંથી મળી આવી

અન્ય મનુષ્યોના ભોગે, હરામની મળનાર વસ્તુના વિચારમા જે તગ્તનો આનંદ થયો તે શાત પડતા મેં આસપાસ નજર કરી જોઈ અમારી નાની નાની એરડીઓમા નવો મામાન મકવાની તલમાત્ર પણ જગ્યા નહતી આથી મેં પૂછ્યું ‘ એ ફરનીયર વેચીને બારોબાર પૈસા ઉપજાવી લઈએ તો ? ”

“ તમારે ફાવે તેમ કરોને ધગમા હમણા જે ચીથરા અને નાડડાના ખોખા પડ્યા છે એ શા ખોટા છે ! ” ચચળના આ જવાબથી, મારા નાટક જેવાના જોખ, સારા સારા લુગડા, સેટો, નાણુઓ વગેરે વાપગવાના ભોગે મેં ફરનીયરની જે સારી મારી ખતુઓ, આગી જાળમ, અને એક આરસીવાળું કપાટ આણ્યા હતા તેની આવી કદર થતી જોઈને હું ખિન્ન બનીગયો પણ સ્ત્રીઓના અતિશયોક્તિથી લગેલા અને કટાક્ષયુક્ત લાપણોથી હું છેક અમાન નહોતો એટલે એ વિષે હું વાદવિવાદમા ઉતર્યોજ નહિ વાતાવરણ ગાન્ત થઈ ગયું અને અમે બન્ને સાજના અમાગ ઇનામ પેટે આવનાર ફરનીયર જેવા ગયા તે જેતાજ મારા હાળ ગગડી ગયા. એ ફરનીયર કાંઈ ગજમહેલને માટે હતું માગ જેવા ત્રણ ચાર એરડીના બ્લોકમા રહેનાર માટે હતું જ નહિ વાડરોળ (એક પ્રકારનું કપાટ) મા ઘોડા પણ બાધી શકાય તેમ હતું. મો ઘોવા ગ્વાનું વાશરેન્ડ પણ એટલા મોટા પાયા ઉપર રચવામા આવ્યું તું અને માધાગણ ગીને પચામ માણસની ગસોઈ કરવાને માટે

વાપરવામા આવે તેટલુ તો તેતુ કેકુ હતુ આ સિવાય એક ડ્રેસીંગ ટેબલ મીજલસ હોય અને અસલના વખતમા જેવડા આરસા ટીગાડવામા આવતા હતા તેવડા આરમાઓવાળુ પણ અમારે નસીબે હાજર હતુ આ ઉપગત ચાર સાદી ગાદીવાળી ખુરશીઓ અને બે મોટી, લગભગ નાના કદના પલંગ જેવડી આગમ ખુરશીઓ હતી

ચચળ આનદથી ફિવાની બની ગઇ બધા આરસામા પોતાનુ મા નોઈ વળી અને દરેક ખાનામા, દરેક વખોરામા પોતે શી શી ચીજો મૂકશે તે પણ તેણે નક્કી કરી દીધુ. માત્ર એક નાનુ ખાનુ તેણે સ્નેહભાવે મારે માટે રહેવા દીધુ ચચળે તો આ ફરનીયર તેજ રાતે અમારે ત્યા મોકલવામા આવે તે પ્રમાણે ગોડવણુ કરવા માડી, પણ હુ દબતાથી મામો થયો અને આખરે બીજે દિવસે બપોરે આવે તે પ્રમાણે ફેરવવામા આવ્યુ, અને સાથે સાથે મારે પણ આંશીસમાથી અડધા ફિવમની રગ્ગ લઇને ઘેર જઈ પહોચવુ એતુ નક્કી કર્યુ

અમે ઘેર ગયા કે તન્નજ ચચળે આવનાર ફરનીયર ક્યા અને કેમ ગોડવવુ એ વિષેની તૈયારીઓ કરવા માડી જે ઓરડીને અમે ડ્રોઇંગ રૂમ કહેવાની ધૂણતા કરતા હતા તે ૧૪ ફીટ પહોળી અને ૧૪ ફીટ લાંબી હતી પણ તેની ચચળને મુશ્કેલી હતીજ નહિ. તેણે તો તરતજ કહ્યું, ‘ જુઓ વાર્ડરોબ અહિ મઝાનુ ગહી જશે અને ડ્રેસીંગ ટેબલ આ જગ્યાએ બરાબર ગોડવાઇ જશે.’

જે થોડુધણુ ફરનીયર તે ઓરડીમા હતુ એટલાથી તેમા દાલવા ચાલવાની જગ્યા હતીજ નહિ. પણ આવી ક્ષુદ્ર હકીકત સ્ત્રીઓના ધ્યાનમા આવેજ નહિ એ દેખીતુ છે

બીજે દિવસે સવારે જમવામા ખીચડી અને છાશ અને તેમા પણ ખીચડી લગભગ કાચી એટલુજ હતુ કારણ કે ચચળ અને અમારી ચાકરડી અમારા ડ્રોઇંગ રૂમના ફરનીયરને બીજી કાઇ પણ જગ્યાએ ખસેડવાના પ્રયાસમા ગુથાઈ ગયા હતા. તે ફરનીયર વેચો દેવાની મૂચના મે કરી નોઈ પણ ચચળે તે ઉડાવીજ દીધી. ‘ આપણે કાઇ મોટી જગ્યા લઇએ તો પાછુ આવું ફરનીયર આપણને મળે કે ? ’ આ જવાબથી મે એ વાત છોડી દીધી

હુ ત્યારે ત્રણ વાગ્યે ઓફિસથી ઘેર પહોચ્યો ત્યારે ફરનીયરનુ માફુ આવી પણ પહોચ્યુ હતું જુદાસુ લોકોનુ નાનુ સરખુ

ટોળુ ગાડાની આસપાસ ઉભુ હતુ ચંચળ ઉશ્કેગાયલી સ્થિતિમા બારણામા ઉભી હતી

“ અરે અહિ તો પચાતી થઇ છે । આપણે શુ કરશુ ? ”
તે બોલી, “ વાડરોબ તો અદર આવતુજ નથી ”

વસ્તુચ્ચિતિ એવી હતી કે અમારા નાના સાકડા દાદર ઉપર ચાર મજુરો વોશસ્ટેન્ડ લઈને ફસાઇ ગયા હતા દાદરના રમણા સુધી પણ આ ચાર મજુરો અને આ વોશ-સ્ટેન્ડ શી રીતે જઈ શક્યા એ મારાથી સમજતુ નહતુ અલબત્ત, દાદરની આસપાસની ભીતની સ્થિતિ તો નજરે જોઈ શકાય એવીજ ગઈ નહતી દાદરની પાસેના અમારા લેપમાથી માત્ર લેપનુ મોઢીયુજ સહીમલામત રહ્યું હતુ અને તે પણ પોતાના અસ્સલ સ્વરૂપમા તો નહિ જ

જ્યારે વોશ-સ્ટેન્ડની આ ગ્ચિતિ થઇ ત્યારે વોડરોબને તો આ દાદર ઉપરથી લઇ જવાનો યત્ન કરવો એ પણ નડામુજ હતુ મે અને પેલા ચાર મજુરોએ આ પ્રશ્નનો નિકાલ લાવવાને માટે વાડામા સલા ભરી અને આખરે એને બારીમાથી ઉપર લઇ જવાનો યત્ન કરવો એવા ઠરાવ ઉપર અમે બહુમતીથી આવી શક્યા પણ બારી વાટે એને ઉપર ચઢાવવાને સાધન હાજર નહિ હોવાથી વોડરોબ વાડામાજ તાડપત્રીથી ઢાકીને રાખવામા આવ્યુ અને મજુરો વિદાય થયા

ચંચળ તો આનદથી લગલગ ‘ઉન્માદિની’ યઈ ગઈ હતી અમારા સુવાના ઓગડામા નજર નાખવાથી, યુદ્ધ સમયમા કોઇ સિપાઈ બચ્ચાના તણુનુ અમરણુ થતુ હતુ કોઈ તદ્દન નકામી વસ્તુની પેડે માગે પલ્લગ એક ખાગુમા જઈ પડ્યો હતો નવા ફરનીચર-માનુ કેસીગટેબલ અમારા નાના કઠેરાના એક પૂરા બારણાને અને ને ઓરડાની એક પૂરી બારીને ઢાકી દઇને આખા ઓરડામા અધ-કારનુ સામ્રાજ્ય પ્રસરાવતુ ઉભુ હતુ, એટલે કઠેગમા જવુ એ કેવળ અશક્ય થઈ પડ્યુ હતુ પલ્લગની આસપાસ ખુરશીઓ એવી રીતે ગોડવવામા આવી હતી કે પલ્લગ ઉપર ચડવુ હોય તો પ્રથમ સિંગલ-માર કે ડબલબારની કસરતમા પ્રવીણ થવુ પડે ।

હું તે દિવસે કેવી રીતે પલ્લગ ઉપર જઈ પહોંચ્યો એ હવે મારાથી કહી શકાય તેમ નથી, પણ હું ત્યા પહોંચ્યો ત્યારે મારા શરીર ઉપર કમમા કમ તેજ ઝખમો પડ્યા હતા ઘોંટીયુ અને

પહેરણુ ચીરાઈને લગલગ નકામા થઈ ગયા હતા તેવો નકામાજી રાગે પણ ત્રણેક વખત ચચળે મને કહ્યું “ જગા ઉઠીને જોઈ આવશો ? મને લાગે છે કે જો કોઈની નજર પડી તો આપણુ વાડ-ગેળ જરૂર ઉપડી જવાનું. ” મને કહેવાનું તો થયું મન થયું કે એવા કાના ભોગ લાગ્યા હોય કે આ વાડરોળનો ભાર વેઠારે ” પણ એથી વાત વધી પડત એટલે મેં એટલેથીજ પતાવ્યું કે “ તુ જો બાબત નચિતજ રહેજે મારો જન જશે તો પણ હું વાડરોળ ચોરાવા દેવાનો નથી ” બીજો દિવસે સવારે મળરકામાજી મળુરો દોગડા, ધરેડીઓ વગેરે મામાન લઈને આવી પહોંચ્યા અને અહીં મમયમા વાડરોળ ત્રિશકુની પેટે બારી અને જમીન વચ્ચે અક્કર લટકતું રહી ગયું આમપાસના પડોશીઓ બારીએ ઉભા રહીને આ દ્રશ્ય જોઈ ગયા તેમની નિદ્રાનો ત્યાગ થવાથી તેમની લાગણી અમારા પ્રત્યે કાઈક જુદાજ પ્રકારની થઈ ગઈ હતી વાડરોળમા જણે જીવ હોય અને નેમ છતાં અમે તેને આ પ્રમાણે દોરડાથી ટાંગીને દુખ દેતા હઈએ તેમ વાડરોળની દયા ખાવાના અને અમને અને મળુરો-ને ગાલિપ્રદાનથી વધાવી લેવાના પ્રયાસો પણ થયા જે માણસો-એ તો આ વાડરોળ બારી વાટે અજી જશે કે નહિ એ બાબત શરત પણ મારી કેટલાકાએ મળુરોને યત્રશાસ્ત્ર વિશે સમજણ પાડવાનો અને ધરેડીના દાખલાઓ કહી બતાવવાનો પણ યત્ન કર્યો

ધીમે ધીમે વાડરોળ બારી સુધી આવ્યું મળુરો તો કમઅક્કલ હોયજ પણ મારા જેવા દીધદૃષ્ટિવાળા પુરૂષે પણ આ બાબતનો પ્રથમથી કેમ નિર્ણય નહિ કર્યો હોય એ મને સમજતું નથી બન્યું એમ કે બારીમાથી એ વાડરોળ જઈ શકે એમ હતું જ નહિ અલબત્ત, બધા માણસોએ આવી નજીવી બાબતમા ધમાલ એટલી કરી હતી કે કદાચ હું મારી અપૂર્વ શક્તિનો ઉપયોગ કરતા વિસરી ગયો હઈશ, કારણ કે શાંતિમય વાતાવરણમાજી મહાપુરૂષોની શક્તિઓ વિકાસ પામે છે. પણ આ જગતમા એવી શાંત રીતે અને ગંભીર રીતે વિચાર કરવા દેવાની તકજ કોણ આપે છે ?

વાડરોળ પાછું નીચે ઉતર્યું, ચચળે લગલગ ગડવાની અણી ઉપર આવી જઈને કહ્યું “ ત્યારે આપણે એને નીચેના ઓગડામાજી રાખીએ, એમા શું ! ” મળુરો બારે શ્રમથી એવી સ્થિતિમા આવી ગયા હતા કે તેમણે કાઈ પણ ઉત્તર આપ્યા વિના અને મારી પણ

સલાહ લીધા વિના નીચેના ઓરડામાં તેને ઘુસાડી દીધું મુલાગ્તે તે અદર પેકુ તો ખરૂં, પણ દાદરના કોંગના ડાગા અને બારણાના ખૂણામાં આવી ફસાઈ પડ્યું કે તેની તે જગ્યાએથી જો જીત તોડવામાં આવે તોજ ખસે એમ થઈ પડ્યું આખરે તેને તેજ જગ્યાએ વાર્ડ-રોમને રાખીને, મારી પાસેથી ડેરવેલા કુત્તો લગભગ ખમણ્યા પૈસા લઈને મળુરોએ રૂપસત લીધી આગલું બારણું તો દેવાઈ શકતું હતું એટલે અમને ઝાઝી ચિતા તો રહી નહતી. માત્ર દાદર ઉપર ચડવું હોય તો કોરો ઉપર થઈનેજ જવાય તેમ હતું ! કોંગ આગળ અમે દૂકા ગોઠવીને કામચલાઉ પગથીઆ કડી દીધા એટલે ને મુશ્કેલી પણ અમે ટાળી શક્યા.

જન્મવાની નિયતિ તો એવીજ ગંઢી હતી એટલે જે કાર્ષ કાચુ કોરૂ હતું તે ખાઈને હું ઑફિસ જવા નીકળી પડ્યો માંજે હું પાછો આવ્યો ત્યારે મને આવકાર આપવા ચંચળ હમેશની માફક બારણું આગળ ઉભી ન હતી એટલે હું પેલી દૂકાના પગથીઆ ઉપર ચડીને દાદર ઉપર થઈને ઉપર ગયો, ત્યાં ચંચળ અને ચાકરડી મારા પલ્લ મનાળા ઓરડામાં આખા ઓરડાને ઘેરીને ઉભેલા ફૂસીંગ ટેમ્બલને પોલીશ કરવામાં મશગૂલ થઈ ગયા હતા હું જોવો અદર પેકો કે તરતજ ચંચળે ખૂમ મારી ‘ જો જો, જો જો ! જગ મલાળ તો ગયો ! અમારી આખા દિવસની મહેનત ઉપર ધૂળ વળી જશે, હજી પોલિશ લીધું છે ”

“ એ બધું તો ખરૂં પણ જન્મવાનું લીધું છે કે સૂકું ? ” મે જરા કટાક્ષથી પૂછ્યું

“ તમે એમ દરેક બાબતમાં મશ્કરી કરો છો તે ઠીક નથી લાગતું આખો દિવસ મળુરી કરી તેને માટે સાબાશીને બદલે જન્મવાની વાત લાવો છો ! હું અને ચાકરડી તો કાચુ કોરૂ ખાઈ લેવાના છીએ, અને તમારે તમાગ બહેનને ત્યાં આજનો દિવસ જમી આવવાનું છે આમાં રસોઈનો ટાઇમજ ક્યાથી મળે ? ”

“ હા, એ યોજના ખોટી નથી માગથી આ લીલા પોલિશની વાસજ ખમાતી નથી ” હું બોલ્યો

“ તમને તો બધી વાતમાં જ્યેનચાળા સૂઝે છે ! આ પોલિશની તો મે આજે બાર બારથી વેચાતી લીધી છે એનો ચળકાટ તો જુઓ ! ”

બાર બાટલીની શી કિંમત હતો તે જાણવાની દરકાર ક્યાં વિના હું મડમડાટ દાંઠ ઉતરી પડ્યો. પણ ઉતાવળમાં નવા માર્ગની દિશા ભૂલ્યો અને વાર્ડરોબની માથેજ જોરમાં અફળાયો. આથી ઉશ્કેરાઈને મેં ચીડમાં ને ચીડમાં વાર્ડરોબને ત્રણેક લાત ચોડી કહાડી અને પછી નવા માર્ગે ઉતરીને બહેનને ત્યાં જમવા ગયો.

*

.

.

*

વધારે લખવાની જરૂર છે ? મોટા ઘરને માટે અમે શોધ કરવા માડી પણ ભાડાના પ્રમાણને લીધે અમે તેમાં વિજયી નીવડ્યા નહિં ત્રણ ચાર દિવસમાં દાદગથી નવા માર્ગે ઉતરવાની, વોશ-સ્ટેન્ડને ધોળીના પાજરા તરીકે વાપરવાની, ડ્રેસીંગ ટેબલને સોફા તરીકે ઉપયોગમાં લેવાની અને વાર્ડરોબને એક નાની ઓરડી તરીકે વાપરવાની અમને ટેવ પડી ગઈ અને તે પ્રમાણે ક્યાં સુધી ચાલત તે હું કહી શકતો નથી, પણ એટલામાજ એક દિવસ સાંજે હું ઓફીસ-થી પાછો ઘેર આવ્યો અને બારણું ઉઘાડ્યું ત્યાં મને સર્વ ખાલી ખાલી લાગ્યું દાંઠના નવા માર્ગનો ઉપયોગ કરવાની આવશ્યકતા ગ્રહી ન હતી હું આશ્ચર્ય પામતો ઉપર ચડ્યો ત્યાં ધોળીના પાજરા તરીકે ઉપયોગમાં લેવાતું વૉરા-સ્ટેન્ડ પણ નહિં અને સુવાના ઓરડામાં એક ચક્રે ગળત ચલાવતું ડ્રેસીંગ ટેબલ પણ નહિં માત્ર અંચળ ફુસકા ખાતી પક્ષગ ઉપર હતાશ વદને બેઠી હતી પૂછતા પૂછતા કારણ જણાયું કે હોટરી વાળાએ બધા પૈસા લઈને અને ફનામો જ્યાંથી લીધા હતા તેમને પણ પાઈ પરખાવ્યા વિના પલાયન થઈ ગયા હતા, એટલે ફરનીચરવાળાઓ આવીને અમારૂં ફરનીચર પાછું ઉઠાવી ગયા હતા.

તે દિવસ પછી અંચળ હોટરીમાં પૈસા ભરવાની સખત સામે છે અને સરકારે તેમજ ગાંધીજીએ એવી રીતે હરામખોરીને, આળસ-ને અને લુચ્છાઈને ઉત્તેજન નજ આપવું જોઈએ એમ દલતાઈ પ્રતિપાદન કરવા યત્ન કરે છે

એક વિચિત્ર કહાણી.

મુળધના એક ગીચ લતામા એક ગરીબ કુટુંબ રહેતું હતું—એક પુરૂષ, તેની સ્ત્રી અને નાનો પાંચ વરસનો પુત્ર

પુરૂષનું નામ ચંદ્રહર, સ્ત્રીનું નામ દીનમણી અને પુત્રનું નામ વિજય મુળધમા ઇન્દ્રસુએન્ઝાનો ઉપદ્રવ ફાટી નીકળ્યો. એક દિવસ સાંજે સાતેક વાગે નાના છોકરા વિજયને સખત તાવ ચડી આવ્યો. ચંદ્રહર અને તેની પત્ની દીનમણી બન્ને ઘણા ગભગયા. દીનમણી પુત્રની પથારીપાસે બેઠી અને ચંદ્રહર કોક ડાકટરને ત્યાંથી દવાલેવા દોડ્યો. “ હમણા આવુ છું, ગભરાઈશ નહિ ” કહીને ચંદ્રહર દોડતો ગયો તે ગયોજ. પાછો આવ્યોજ નહિ.

નાનો પુત્ર આયુષ્ય હતું એટલે મદવાડમાથી ઉઠ્યો. પતિ આવી આશ્ચર્ય જનક અને ભેદી રીતે અદ્રશ્ય થવાથી દીનમણીએ ઘણું રૂદ્ધપાત કર્યું, પણ આખરે ભાવિ આગળ આપણું શું ચાલે ‘ કરીને પોતાના પુત્રને ઉછેરવામા પોતાનું જીવન વિતાડવા માડ્યું. છોકરો મોટો થયો, લખ્યોગણ્યો અને પરણ્યો પણ ખરો એ ત્રણ વર્ષમા વિજયને પુત્ર પણ થયો.

આ વાતને પણ પાંચ વર્ષ વીતી ગયા અને વિજયનો પુત્ર સુરેશ પાંચ વર્ષનો થયો.

મુળધમા પાછો ઇન્દ્રસુએન્ઝાનો ઉપદ્રવ ફાટી નીકળ્યો. વિજય પોતાની પત્ની માતા અને પુત્ર સાથે એજ જૂના ઘરમા રહેતો હતો.

કાંઈક વિચિત્ર સંજોગોને લઈને, આટલા વર્ષ પછી, જે દિવસે વિજયનો બાપ, ચંદ્રહર એકાએક ગુમ થઈ ગયો હતો. તેજ દિવસે અને તેટલેજ વાગ્યે સાંજે નાના સુરેશને સખત તાવ ચડ્યો. સુરેશ-ને પથારીમા સુવાડી દીધો અને પડખે વિજય, તેની મા અને પત્ની બેઠા.

તાવ ધગધગતો હતો એટલે વિજયે કહ્યું “ મા, તમે બન્ને જરા સુરેશને સલાળજે, હું ડાકટરને ત્યાંથી દોડતો જઈને દવા લઈ આવું ”

માને અનેઠ વર્ષ પહેલાનો દુ ખત્ર પ્રમગ યાદ આવ્યો, અને તે એકદમ ગળગળી થઇને બોલી ઉઠી, “ના, ફિક્કા, તને હું નહિ જવા દઉં તારા બાપ આજથી પચીસ વર્ષ પહેલા આજ દિવસે અને આટલેજ વખતે દવા લેવા ગયા હતા તે પાગજ નહિ આવ્યા જરૂર પડશે તો હું કે વહુ જમશું. ”

તાવ ચડતો જતો હતો તે બેઠને વિજયે પાછો આગ્રહ કર્યો પણ માના હૈયાએ કબુલ કર્યું નહિ તે એકની બં થઇ નહિ અને આખરે પોતે અને વહુ એમ બન્નેએ સાથે જવાનો નિશ્ચય કર્યો

એટલામા ભડાક દઇને બારણુ ઉઘડ્યુ અને એક વૃદ્ધ પુરુષ હાથમા દવાની બાટલી લઇને દાખલ થયો

વૃદ્ધ સીધા પથારી પાસે જઈને નાના માળડને માથે હાથ મૂક્યો સુરેશે આખ ઉઘાડી અને એકદમ કહ્યું, “ જોહો ! તારા ! તમે ક્યાથી / ”

સુરેશે બગબગજ કહ્યું હતુ એ પુરુષ તે બીજા કોઈજ નહિ પણ પચીસ વર્ષ પહેલા વિજયને માટે ઇન્કલ્યુએન્સાની દવા લેના ગયેલ ચદ્રહરજ હતો ! !

દવાનો એક ભાગ આપતાજ સુરેશ માંને થઇ ગયો -
હરને ખુલાસો પૂછતા વિલબતુ કાગણુ જણાઇ ગયુ દવા લઇને પાછા આવતી વખતે ચદ્રહરને ચાલીને આવવા રૂતા દ્રામમા જવાથી ઘેર જલદી પહોચાશે એમ જણાયુ અને તેથી દ્રામની ગાહ બેતો તે બિચારે એક દ્રામના સ્ટેશને ઉભો રહ્યો હતા ! ! !

મારી જીવનકથા

તત્સાંખ્યંધે કેટલાક વિદ્વાતપૂર્ણ વિચારતરંગ

અમેજી માસિકો આપણે વાચીએ છીએ ત્યારે તેમા પુસ્તકોના અભિપ્રાય ઉપરથી, જાહેરખબર ઉપરથી, પુસ્તક વેચનારની દુકાનની બારીઓ ઉપરથી આપણને-એ વિષે ધ્યાન આપનારને ખાસ શું જણાય છે ? એટલુંજ કે દરેક મહિને ડઝન બે ડઝન મોટા પુસ્તકોના ૨ મોટી સ્ત્રીઓના જીવનવૃત્તાંતો બહાર પડ્યા હોય છે. કોઈ વૃત્તાંત ગ્રંથ મોટી વ્યક્તિ મૃત્યુ પામી હોય છે એટલે તેના કોઈ મિત્ર કે વખાણુનારાઓ કે શત્રુઓ લખેલ હોય છે, અને કોઈ વૃત્તાંત એ મહાન વ્યક્તિએ પોતે મૃત્યુ પામે અને પછી કોઈ તેની જીવનકથા તમ એટલું જોવાની ધીંગળ નહિ હોવાથી પોતેજ લખી નાખેલ હોય છે

અલબત્ત, આપણા મૃત્યુ પછી કોઈ મનુષ્ય આપણી જીવનકથા રૂબે તેના કરતા આપણે પોતેજ આપણું જીવનચરિત્ર લખીએ તો માટે એ નિર્વિવાદ વાત છે, કારણ કે કોઈ ગમે તે લખે તો પણ આપણાથી વાધો કાઢી શકાય નહિ એવી સ્થિતિમા આપણે તે રખતે હોઈએ છીએ હાલમા જગમા સર્વ નામાકિત સ્ત્રી પુરુષો પોતાના જીવનચરિત્ર પોતે લખે છે કે બીજા પાસે લખાવે છે, અને તેમ કરીને પોતાની કીર્તિ વધારે છે એટલુંજ નહિ પણ બહુ સારો જોવા પૈસો સંપાદન કરી લે છે એટલે જીવનચરિત્રોની આવશ્યકતા વિષે તો બે મત હોઈ શકે જ નહિ

પણ આટલે સુધી આપણે આ ચર્ચામા આગળ વધ્યા એટલે જ ખરી મુશ્કેલી ઉભી થાય છે. ધારો કે કોઈ યુરોપ કે અમેરિકામાંથી મોટી પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરનાર પેઢી આપણા જીવનચરિત્રને માટે માગણી કરે અને તે પણ તાર ઢારા કરે અને બલ્લામા બહુ મોટી વેતન આપવાની ઇચ્છા દેખાડે તો આપણે શું કરવું ? આપણી જીવનકથામા આપણે શું લખવું ?

જીવનવૃત્તાંત બાબુએ રાખીએ અને ધારો કે મારો કોઈ ઈન્ટરવ્યુ'જ લેવા આવ્યું ! મારી જીંદગીમા બનેલા ખામ મહત્વના

પ્રમંગો વિષે તે મને પૂછે તો મારે શો જવાબ દેવો ? મેં એ વિષે ત્રણો વિચાર કરી જોયો છે પણ એવો એક પણ પ્રમંગ યાદ આવતો નથી હા એક વખત આશરે માર વર્ષ પહેલાં એક લગનસરામા આશરે દોઢ મહિનો લાગલાગટ અમારી ન્યાતમા ન્યાનો જમી હતી અને તેટલો વખત અમારે ત્યાં ચુલો સળગ્યો જ નહતો એ પ્રમંગ અસાધારણ કહેવાય ખરો—પણ—પણ હાલના ફેશનબલ જમાનામા એ પ્રમંગ બીજા બધાને આનંદ આપે કે નહિ પણ આપે તો પછી એવા 'નટગ્યુ'મા મારે શું કહેવું ?

કહેવાની ઇચ્છા થાય તો આમ કહી શકું —

હું કલાણી માલમા જન્મ્યો.

હું કલાણી માલમા નિશાળે બેઠો.

હું કલાણી માલમા નિશાળેથી ઉઠ્યો અને નોકરીમા જોડાયો.

હું કલાણી માલમા પરણ્યો અને પછી—

પછી તો બીજું શું લખાય ? કલાણી માલમા હું એક છોકરાનો બાપ થયો, કલાણી માલમા હું બીજા છોકરાનો બાપ થયો એમ કગતા કગતા પાચની મખ્યા આવે ત્યારે અટકવું પછી જરૂર પડે તો હું દાદો ક્યારે થયો તે ગણાવવું બસ ખેલ ખલામ ! મારગેટ એસકરીથ, માજી કેઝર, હીડનબર્ગ અને વીન્ડટન ચર્ચીલના વ્રતાતો કયા અને મારી જીવનકથાની આ સરલ કાલાણી કયા ?

યુરોપ અને અમેરિકાના સુપ્રસિદ્ધ માણુમોના અને તેમા પણ લેખકોના જીવન આપણા જીવન જેવા નિર્ગસ, શાત અને તોકાન વિનાના હોતા નથી એટલે આપણી જીવનકથા કગતા એમની જીવનકથા લખવી બહુ સહેલી થઈ પડે છે (આ જ્ઞતનો દેખેતો લાલ પશ્ચિમના લેખકો લઈ જાય છે છતાં તેની સામા કેમ આપણા અમલકારીઓ કે લીખગલો કાઢ પગલા લેતા નથી ?) ત્યાંના ધણાય પ્રસિદ્ધ લેખકોએ પોતાના પુસ્તકો કારાગૃહમાંથી લખ્યા હતા એમ મને યાદ છે અલબત્ત, ઘેર બેસીને પુસ્તકો લખીએ તેના કગતા જેલમા બેસીને પુસ્તકો લખીએ તો સારા લખાય કે નહિ એ પ્રશ્ન વિવાદાસ્પદ છે દાખલા તરીકે એ લોકમાન્ય તિલક જેલમા ગયા તોજ એમનાથી 'ગીતા રહસ્ય' લખાયું અને જો એ ઘેર રહે તોજ લખત તો એમનાથી લખાત જ નહીં એમ ધારવું મને તો હાર્યાસ્પદ લાગે છે, છતાં પ્રજા એમ ધારે છે એટલે લાચાર !

ત્યાના એક બીજા લેખકની કથા હું જાણુ છું તે દશવર્ષનો હતો ત્યારે ધરમાથી નામી છૂટ્યો અને સાત વખત દુનીયાની પ્રદક્ષિણા કરી આવ્યો. પછી આફ્રિકામાં હીરા શોધવા ગયો ત્યાંથી દક્ષિણ અમેરીકામાં સોનું શોધવા પાછળ મડ્યો, ત્યાંથી ચીનના મળવામાં લાગ લેવા ઉપડ્યો પછી ડાકટરનું શીખવા લાગ્યો અને પછી-બસ, બધું છોડી દઈને નીગતે એણે નવલકથા ઉપર નવલ-કથા લખવા માડી-તે આશરે પોણાસો-સો નવલકથા લખી નાખી !

આ તે જીવન ! મારા જીવનમાં આના લક્ષાગ લાગ બેટલો પણ મહત્વનો પ્રમગ બન્યો નથી

એક બીજું દષ્ટાંત હત્યો ઈંગ્લાંડના પ્રસિદ્ધ લેખક થેકરેને જ્યારે સારો વિચાર જુરુ આવતો ત્યારે બીજાના ઉપરથી ઉડીને તે ઝાગડામાં ગોળ ગોળ દોડતો અને મોટેથી ઘાટા પાડતો ક્રાસનો અમગ લેખક બેલઝાક ગ્રંથમાં ઉઘાડે માથે, ફક્ત સ્લીપર પાયજામાં અને ડેસિંગ ગાઉન પહેરીને ફરતો અમેરિકામાં હાન્યરસનો પ્રખ્યાત લેખક માર્કટવેન બીજાનામાં સુતો સુતોજ પોતાની વાર્તાઓ લખાવતો આપણા સુપ્રસિદ્ધ સાક્ષરો, કવિઓ અને લેખકોમાંથી કેટલાકને આવી ટેવ છે ? કેટલાકને આવી ટેવ પાડવી પરવડે અને તો આવી ટેવ છે પણ નહિ અને પાડવી પરવડે પણ નહિ એવી મારી ખાત્રી છે હજી એરડામાં ગોળ ગોળ દોડવાનું તો કદાચ બને, પણ બીજાનામાં કયો કોકો આપણને આખો વખત સુધ રહેવા દે તેમ હતું અને સુધને જીખે મરવાનો પણ એક વખત નિશ્ચય કરીએ તો આપણી વાતો ઉતાવળ કાણ નવર મેળી રહ્યું તું !

વધુ તપામીએ આપણા મૃત્યુ પછી આપણી જીવનકથા લખવાનો આરભ કોઈ કીર્તિભૂખ્યો લેખક આપણો મિત્ર હોવાનો તરો કરીને કરે તો તેને આપણી બાલ્યાવસ્થા ચીતરવા અનેક માધનની જરૂર પડે એ સ્વાભાવિક છે; પણ તદ્દન શાંત જીવન ગાળનાર આપણા ગુજરાતીઓના બાલ્યાવસ્થા જીવનમાંથી એ લખનારને શું જડે ? મારોજ દાખલો હત્યો હું જ્યારે નાનો હતો ત્યારે મેં ડાયરી લખવા માડેલી, એ ડાયરી મારી કને હજી મેંજુદ છે હાલ મેં એ વાચી જોઈ તો એમાં નીચે પ્રમાણે લખેલ હતું —

જન્યુઆરી, ૧ લી આજથી મારે ડાયરી લખવી એવો નિશ્ચય કર્યો છે મારી અને મારા દોરતોની જીદગીમાં કાંઈ પણ

અસાધારણ બનાવ બને તો મારે લખી લેવું એથી અમારા બધાની
જીદગીનો સંપૂર્ણ અહેવાલ મારી પાસે રહેશે, અને અમે ગદ્યા
નામાકિત થઈશું ત્યારે આ ડાયરી અમારી આગલી કાગઝીદિ મળ્યું
રહ્યો સારો પ્રકાશ પાડી શકાશે

આજે ૬ડી હતી બીજી કાંઈ ખામ જાણવાબેગ નથી

જન્યુ. ૨ જી ૬ડી પડે છે ખામ જાણવાબેગ કાંઈ નથી

જન્યુ. ૩ જી, ટાઢ વાય છે અસાધારણ બનાવ કાંઈ બન્યો નથી

જન્યુ. ૪ થી પેટમા દુખે છે

જન્યુ. ૭ મી ટાઢ મખત પડે છે કનકવા ચગાવતા હાથની
આગળી કપાઈ છે

જન્યુ. ૯ મી ખામ કાંઈ નથી

આ પછી ડાયરી ફેરી જ છે છેક ડીએબગની ૧૩ મીએ નીચ
પ્રમાણે લખેલું છે

ધણે દિવસે ડાયરી પાછી શરૂ કરે છું જ-ના વિવાહ કુ-માથે
થયા છે જ-પાટી આપવાની ના પાડે છે મા-પરીક્ષામા પામ
થયો છે હુ, જ-, દુ-, અને હો-બાગમા ફરવા ગયા હતા

આ ડાયરી માગ બાવ્યકાલની સાક્ષી રૂપ છે આમાથી મારી
જીવનકથા લખનારને લખવાનું શું જડશે ? હવે મને ધણો પસ્તાવો
થાય છે કે આથી વધુ વિગતવાળી ડાયરી ગાખી હોત તો ડીક, પણ
હવે તે શા કામનું ?

બીજી યુરોપ અને અમેરિકાની જે જે વ્યક્તિઓની જીવનકથા
લખાઈ છે, તે તે વ્યક્તિઓ મોટામા મોટા માણસો સાથે ગાઢ પગિ-
ચયમા આવી હોય છે હાખલા તરીકે, મારગરેટ એસ્કવીથની જીવન-
કથા આપણે વાચીએ તો ત્યાના સુપ્રસિદ્ધ નગ્નારીઓના નામ
આપણે સહેલાઈથી જાણી શકીએ છીએ આજે તો એ પોતે લોર્ડ
મોરલી જેડે ફરવા ગઈ, તો આજે એ બાલકર જેડે ગપ્પા મારવા
બેઠી. કાલે વિલ્સનની એણે મશ્કરી કરી તો પરમ દિવસે એણે
ક્રીચનર જેડે વાદવિવાહ કર્યો

હુ તો આવડો મોટો થયો પણ કાંઈ પણ સુપ્રસિદ્ધ માણસે
મારી જેડે ગપ્પા માર્યા હોય કે મારી જેડે ચાહ પીધી હોય કે
મારી જેડે મશ્કરીઠકા કર્યા હોય એવું મને સાબરતું નથી માજી
કેઝરે મને એક પણ કાગળ લખ્યો નથી-લખ્યો હોય તો મને મળ્યો
નથી રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરે મારી સામા પણ જોયું નથી. લોઈડ જ્યોર્જની
મે મશ્કરી કરેલી પણ તે તેની હાજરીમા તો નહિં જ એથી
ઉલટું, નામાકિત સ્ત્રીપુરૂષો માગથી નાસતા જ ફરતા હોય એમ

લાગે છે બાકી મેં જાણી જોઈને એવા માણસો સાથે જોળખાણ કરવાની ના પાડી હોય એવું મને સાબરતું નથી.

તે ઉપરાંત મારા કુતરાએ કોઈ દિવસ લુટારાઓના હાથમાંથી મને બચાવ્યો નથી. મારા પોપટ મને કોઈ દિવસ ઝેર પીતા અટકાવ્યો હોય એવું મને યાદ નથી. મારા કોઈ મિત્રે વિશ્વાસઘાત કરીને મારી બધી દોલત પચાવી પાડી હોય એમ પણ મારા અનુભવમાં નથી, નેમ મેં પણ ગદાદુરીથી રસ્તાઉપર કે કોઈ ઠેકાણે આગ લાગી હોય તે વખતે ડાઘનો જન બચાવ્યો હોય એવું બન્યું નથી.

અલબત્ત, આમાં હું કોઈની ફગીયાદ કરવા માગતો નથી. હું મમજી છું કે એમાં મારા નસીબનો જ દોષ છે. બાકી, દશ વર્ષની ઉંમરે નાશી જતા અને પછી સાત વખત દુનીયાની પ્રદક્ષિણા કરતા મને કોણ અટકાવતું હતું? કોઈનું ગળવું ફાડ્યું હોત તો અથવા તો હમણાની અસહકારી હિલચાલમાં જોડાઈને મેં સત્યાગ્રહ આપ્યો હોત તો જેલ-મહેલનિવાસી હું સહેલાઈથી થઈ શકત અને પછી જો મેં ધાર્યું હોત તો ત્યાં બેઠે બેઠે એકાદ ઉત્તમ પુસ્તક પણ હું લખી નાખત.

પણ ‘કરત,’ ‘ચાત’ એવું એવું આપણને શા કામનું ‘આપણા ગુજરાતીઓના જીવનવૃત્તાંતો લખવામાં આવા પ્રસંગોનો અભાવ એ જ મુશ્કેલી મળે આપણને નહે છે, અને તેને લઈને જ આપણે ત્યાં પ્રસિદ્ધ થતી જીવનકથાઓમાં માત્ર તે માણસ ક્યારે જન્મ્યો, ક્યારે પરણ્યો અને ક્યારે મરી ગયો તેટલું જ આવે છે. આ સ્થિતિ દૂર થાય એવું કોણ સૂચવે? આપણા મહાન સાક્ષરો, લેખકો વગેરે વગેરેની જીવનકથા રસથી લસખમતી, અનેક વિવિધતાભર્યા પ્રસંગોથી ઉભરાતી, દુનીયાની ત્રણ વ્યક્તિઓની સાથે ધોલધાપા કરનાર જીવનકથા દુચકાથી છલકાતી કેવી રીતે બને?

બાકી તો બોસવેલે જોનસનની જીવનકથા લખી, મોરલીએ ગ્લેડસ્ટનની લખી એવું એવું બોલોને જ આપણે સંતોષ લેવો પડશે.

આપણા મોટા મોટા સાક્ષરો, લેખકો, કવિઓ, નિબંધકારો વગેરે સર્વેએ જેમને પોતે પોતાની જીવનકથા લખવાનો વિચાર હોય અથવા તો જેમને પોતાના મૃત્યુ પછી કોઈ બીજા પાસે લખાવવાની ઈચ્છા હોય તેમનો માર્ગ મારી વિપત્તિઓમાંથી કેટલીક જાણ્યાથી મરણ થશે તો મારી મહેનત વૃથા નથી ગઈ એટલું માનીશ.

કહેવાનું તો હજી ઘણું છે પણ હાલ તો આટલું જ

(૧૪)

જાત મહેનત.

“ જાત મહેનત ”-“ **Self-Help** ” એ નામનુ પુસ્તક ડૉ. રમાધલ્સે લખેલુ એ વાત સુપ્રસિદ્ધ છે એનુ ભાષાન્તર ગુજરાતી ભાષામા પણ થયુ છે, અને લગભગ બીજી મર્વ ભાષામા પણ થઇ ગયુ છે એ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થયા પહેલા વખતે ‘જાત મહેનત’ થી થતા ફાયદા મનુષ્યોના ધ્યાનમા પૂરેપૂરા નહીં હોવા હોય એ બનવા ભોગ છે પરન્તુ જ્યારથી એ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થયુ અને કેળવણી માતાવાળાઓએ એ પુસ્તકને ધનામ તરીકે અપાતા પુસ્તકોના લીસ્ટમા સૌથી અગ્રસ્થાને મકયુ અને પરિણામે હજારો વિદ્યાર્થીના અભ્યાસમાને પાત્ર થયુ ત્યારથી તો એ ગુણથી થતા ફાયદા એટલા જગજાહેર થઈ ગયા છે કે ન્હાનામા ન્હાનુ બાળક પણ એ ગુણની ન્હામા પોતાનો ધિક્કાર બતાવતા ખચાય છે આવી જાતના ગુણમા કાંઈપણ વાધા નેવુ હોય છે એમ કહેવાનો ન્હારો આશય નથી, પણ મારે એટલુ તો કહેવુજ જોઈએ કે દેટલીકવાર આવા ગુણોને જોઈએ તે કરતા વધુ ઉત્તેજન અપાય છે અને એથી અનેકવાર પરિણામ બહુ જુડ આવે છે દાખલા તરીકે-‘ માયુ બોક્સ’ એ ગુણ બહુ ઉત્તમ છે એમા કશો શક નથી, પરન્તુ એ ગુણ પણ કવખતે અને કજગ્યાએ વાપર્યાથી વિપરીત પરિણામ આવેલા જાણીતા છે બાલ્યાવસ્થામા કોઈ દિવસ, ભૂખ લાગ્યાથી ઘરમા મોટાઓની ગેરહાજરીને લાલ લઈને આપણે મુગળ્યાની બરણી ઉધાડીને અદરથી થોડોક હાથ મારીએ અને પાછળથી ઢાકણ દેતા કમનસીબે થોડોક ઢોળીએ પાછળથી ઘરમા બધા માણસ આવે અને આસપાસ નજર કરતા ઢોળાએલો મુરખો જોઈને સર્વાનુમતે એમજ ઠરાવ થાય કે એ કામ ‘ હરામખોર બીલાડી ’ નુજ હોવુ જોઈએ, તે વખતે આપણે સત્યવાદી હરિશ્ચન્દ્ર અને મહારાજ યુધિષ્ઠિરના દ્રષ્ટાન્તોનો વિચાર કરીએ અને સાચુ કહી દઈએ તો પરિણામે રાજપાટ મળવાને બદલે મોટાઓ તરફથી માર અને જે લોકો મારી નહિ શકે તેવી સ્થિતિમા હોય તેવા સમોવડીયા તરફથી

ઉપહાસજ મળે છે મોટપણે, પત્નીની ગેગહાજરીમા પાત્ર છ ચલાણા, ત્રણ ચાર ચીમનીઓ અને એકાદ કાચની ખરણી આપણી ગફલતીને લીધે ઉંચી અભરાઈ ઉપરથી આપણે નીચે પાડીએ અને દરેકના ઓછામા ઓછા પદરથી વીસ સુધી કકડા ડરીએ, પાછળથી પત્ની ધરમા આવતા પ્રથમ ચાકરોને મખનમા મખત ઉધડા લે અને તે લોકો સોગન ઉપર એમ કહે કે હમે નથી કોડયા એટલે બિલાડીઓ આ બગલામા પુબ્કળ વધી ગઈ છે પણ તેમ છતા તમે બીલકુલ ધ્યાન આપતા નથી. [જાણે આપણે ધ્યાન આપીએ એટલે બિલાડીઓ નાશ પામતી હોય ને.] એવા બે ત્રણ વાક્યો આપણને સભળાવે તે વખતે શાન્ત ચિત્તે આ બધું સાંભળવાનું અને પછી “ ગણુછોડ, આ કાચના કકડા જરા સાવચેતીથી બહાર નાખી આવજો—નહિ તો છ મહિનાનો ખાટલો થશે ” એ પ્રમાણે ગભીર વદને બોલવાનું સુકી દઈને સત્યપ્રેમી વૌશીગટનનું અનુકરણ કરવાની અને સર્વ ગમણિઓમા ત્રેષ એવી આપણી ગૃહલક્ષ્મી પત્નીને સત્ય હકીકતથી વાકેફ કરવાની ભયકર ભૂલ કરીએ તો શા શા પરિણામ આવે તે પરણેલા અને અનુભવી વાચનારાઓને કહેવું પડે તેમ નથી. તેમ છતા કોઈ કોઈ વાર આપણે આ ગુણને અમલમા મૂકવાની ધૃષ્ટના કરીએ છીએ અને અતે “ હાથના કર્યા દેયે વાગે ” એ ન્યાયે દુખ મહન કરીએ છીએ હું આ ગુણ ઉપર બહુ મોહી પડતો નથી અને બને ત્યાસુધી અન્યઠાગ કાર્ય થવું હોય તો જાતે કરવાની ઇચ્છા ગમતો નથી પણ કમનસીબ એક વખત મે જાતમહેનતથી એક કામ પાગ પાડવાનું માથે લીધું પરિણામ અહી કહું છું

ગવિવાર હતો, માજનો સમય હતો, હું તરતનો ચ્હા પીને ઇંજીયેર ઉપર પડ્યો હતો મનમાથી કબ્બાલીની તર્જની ધુન ચલાવતો પણ બહારથી એક મોટા દળદાર અગ્રેજ માસિકમા મશગુલ હોવાનો ડેળ ધાગણુ કરીને બાગીમાથી બહાર બેતો બેઠો હતો સરલા પોતાની અમરણશક્તિ ઉપર આધાર રાખીને છેલ્લા સાત દિવસનો સામટો હિસાબ લખવાનો ભગીચ પ્રયામ કરી રહી હતી. અચાનક સગલા બોલી ઉઠી—“બેચુ કે ? પણ પેલા બે માણસો એક મોટી નીસગળી લઇને જાય છે. ”

“ તુ પણ ઠીક છે । બે માણસો હાથીને ઉચકીને જતા હોય કે ઊટને બગલમા ધાલીને જતા હોય તો જોવા જેવું ખરું, પણ નીસરણી ઉચકીને જતા હોય તેમા શું જોવાનું તે મારાથી મમનનું નથી ” મે ઉત્તર વાળ્યો.

“ તમારે જમે તે વખતે વિટ અને લુમગ્ગ કરવા હોય તો જુદી વાત છે, બાકી તમે હમણા કહેતા હતા કે છાપગનું એક નળીયું ભાગી ગયું છે તે મારે નીસરણી મળે તો બરાબર ગોડવી આવવું છે તેથી હું તો કહું છું તમારે એટલા કામને માટે પણ ચાલવા વાળાને બોલાવીને બે ત્રણ રૂપિયા ખર્ચવા હોય તો મારે ના નથી ”

હિસાબ મળતો નહતો એટલે આ બહાનું મળતા પોતાની ચઢીડ કહાડતા સરલા બોલી

“ ઝો-હો, એમ કહેને । હું એ વાત તો છેક જૂલીજ ગયો હતો એટલી જાત મહેનત આપણાથી ન થાય તો આપણે માણસ શા કામના ? ” આટલું બોલીને તરત ઉઠીને મે માણસોને બોલાવ્યા.

માણસો આવ્યા એટલે મે એમની નીસરણી એ લોકો પા કલાકને માટે જો વાપરવા આપે તો ચાર આના મળે એવી ગોડવણ કરી એ લોકોએ એ ગોડવણ કબુલ ગાળી અને હું એ નીસરણી વાપર એટલો વખત હમે આમતેમ ફરી આવીએ એમ કહીને એ લોકો છાપરાને નીસરણી અઢેલાવીને ચાર આના લઈને આમતેમ લટાર માગવા ચાલ્યા ગયા.

મે તેજ વખતે તેજ લોકોને એ કામ કરવાનું કહ્યું હોત તો પાંચ મીનીટમા કામ પતી જાત પણ તેમ મે કર્યું નહિ વખત છે ને વગમાદ પડે તો હરકત ન આવે એમ ધારીને ઓવરકોટ પહેરી લઈને હું સડસડાટ નીસરણી ઉપર ચઢી ગયો સરલા હિસાબ સાથે ટક્કર ઝીલવા અદર ગઈ.

મને ધાર્યા કરતા ઉપર વધુ વિલમ્બ થયો. નીચે પેલા બે માણસો પા કલાક પછી આવ્યા અને ત્યાં કોઈને દીધું નહિ એટલે કામ પુરું થઈ રહ્યું હશે એમ ધારીને અને પૈસા આગળથી લીધા હતા એટલે નીસરણી લઈને ચાલતા થયા.

હું મારું કામ પુરું કરી રહ્યો. અધાડ લગલગ થઈ જવા આવ્યું હતું મે છાપરા ઉચર ઉચા થઈને જોયું, નીસરણી ત્યાં નહતી !

મે જુઓ પાડવા માડી એટલે મરલા અને ચાકરડી દોડી આવ્યા “ અરે ! અહિ નીસરણી તો છે નહિ ! કહ્યા ગઈ ? ” મરલા બોલી ઉઠી

“ ક્યા ગઈ તે તમે બધા બળો કે હું ? એ નીમરણીને મારા ગળવામા મતાડીને તો હું ત્હમને અહિ ઉભો ઉભો બોલાવતો નહિ હોઉંને ! ” મે ઉત્તર દીધો

“ પણ ત્યારે તો પેલા બે માણસો નીસરણી લઈને ચાલ્યા ગયા હશે, હવે તમે ઉત્તરો શી રીતે ? બા અલી, ગ્રેહી દોડ, હજી બહુ આંધે નહિ ગયા હોય. ” સરલાએ પેલી ચાકરડીને માણસોની શોધમા દોડાવતા કહ્યું

‘ તમે કોઈએ નજર પણ ન રાખી—એ લોકોને લઈ શા મારે જવા દીધી ? ” નીમરણી પાછી મેળવતા વાર લાગ્યે તો મારે ઉપરજ હવા ખાવી પડશે એ વિચાર આવતા મે કહ્યું

સરલાએ પોતાની ભૂલથી શરમાઈને ઉત્તર નહિ દીધો હું જાપગા ઉપરથી પેલા બે માણસોને બોલોનો મિથ્યા પ્રયાસ કરવા લાગ્યો

પા એક કલાક થયો માણસો પણ જણાયા નહિ અને ચાકરડી પણ દેખાઈ નહિ એટલે મે અને સરલાએ માળીને કોઈને ત્યાંથી ઉઘી નીસરણી મળે તો લઈ આવવા મોકલ્યો વળી પાએક કલાક થયો અને માળી પણ અદશ્ય થઈ ગયો એટલે આખરે સગલા પણ નીસરણીની શોધમા—નીમરણી નહિ મળે તો આખી ગત જાપરા ઉપર પસાર કરી શકાશે કે નહિ એ વિશે વિચાર કરતા કરતા બહુ ઉશકેરાયલી સ્થિતિમા “ હમણા આવુ છું ” એમ કહીને ચાલી ગઈ દગ્ગાજમાથી એ બહાર નીકળતી હતી એટલામા રસ્તે જનાર એક માણસની નજર જાપરા ઉપર પડી—અધાગમા કાળો ડગલો પહેરીને જાપરા ઉપર લપાઈને બેઠેલા પુરુષ ઉપર પડી હમણા હમણા પરગળુપણુ માણસોમા ઘણુંજ ઉલટાઈ જાય છે તેથી ત્હેણે પણ ઉભા રહીને, ત્વગથી જતી સગલાને કહ્યું, “ દેખો બાઈ આ તુમેગા જાપગા ઉપર કોઈ બેઠેલા હે ” આ વાક્યનો કાંઈપણ ઉત્તર આપવાને બદલે સરલા ઉનાવળે પગલે બહાર ચાલી ગઈ એથી પેલા માણસને શક ઉત્પન્ન થયો હતો તે મજબૂત થયો અને બીજી કાંઈ બામ કામ હાથ ઉપર હજે નહી એટલે ઉભો રહ્યો

બન્યુ એવુ કે તેજ વખતે મને એમ લાગ્યુ કે અધારામા છેક કારણ આગળ આવીને બેમવુ એ હીક નહિ તેથી હુ ઉડીને મોલ લણી જવા લાગ્યો આથી પેલા માણસની ખાત્રીજ થઇ ગઇ હશે કે છાપરા ઉપર કોક ચોર છે અને તેથીજ ધરવાળી બાઇ પોલિસને બોલાવવા ગઇ છે આથી તેણે રસ્તે જતા એઃ બીજા માણસને ઉભા રાખીને તેને બધી હકીકત કહી આ ઉપરથી બન્ને માણસો નીચા વળીને જોવા લાગ્યા અને આવી રીતે બે માણસો નીચા વળીને જુએ પછી આસપાસના જતા આવતાં લોક ત્યાંથી જઇજ શી રીતે શકે ? થોડીવારમા માણસો વધી ગયા ધીમે ધીમે અટક્યાળા છોકરાઓએ પણ ત્યા હાજરી આપવા માડી એટલે કાલાહલ પણ શરૂ થઇ ગયો મને આ વાતની કાંઈ ખબર નહિ એટલે મે ખુલાસો આપવાની પણ તરફી લીધી નહિ ટોળામા મુખ્ય બે મત થઈ ગયા અગધાનો મત એવો હતો કે છાપરા ઉપર કાંઈ સો સો ખૂન કરીને ઉત્તર હિન્દુસ્તાનમાથી નહાસી આવેલો ચોર-લુટારો લરાઇ બેઠો છે અને ધરવાળા પોલિસને બોલાવવા ગયા છે અને બાકીનાનો એમ મત થયો કે ધરમા આગ લાગી છે અને ધરમા માણસ કાંઈ નથી આથી આ માન્યતાને માનનારા લોકો બબાલાળાને બોલાવવા દોડ્યા અને ચોર છે એવી ખાત્રી રાખનારા મનુષ્યો પોલિસને બોલાવવા ગયા આ બધુ એટલી ત્વગથી બની ગયુ કે કાંઈની કલ્પનામા પણ નહિ આવી શકે કે આપણા માણસોમા આટલો બધો ઉત્સાહ, લલુ કરવાની આટલી બધી તીવ્રચ્છા અને પરસ્પરને સહાય આપવાની આટલી બધી ઉત્કાહ હશે લોકોનો ઘોઘાટ ઘણો વધી ગયો એટલે પછી હુ કાંઈ ખુલાસો કરવા માગત તો પણ સભળાતજ નહિ એટલે હુ મુજો રહ્યો મે નીચે નીસરણી આવી છે કે નહિ એ જોવાનો વચમા યત્ન કર્યો એટલે તો એક માણસે પોતે ચોરને નહાસનો અટકાવે છે એવા ખોટા ખ્યાલથી એક મોટો પથર ફેંક્યો પથર મારા શરીરથી બે ઇંચ છેટે થઈને ચાલ્યો ગયો ત્યારેજ મને આ બનાવનુ ખરૂ સ્વરૂપ સ્હમજાયુ અને તેથી વાત વધી જાય નહિ એટલા માટે મે કાંઈક ખુલાસો કરવાનો યત્ન કર્યો પણ વૃથા ! એકે પથર ફેંક્યો એટલે અનુકરણ કરનારા ઘણા મળી આવ્યા લોકો નીચે ઉભા ઉભા પણ ગાઢ અધારામા મને

આદી શકે કે કેમ એ પ્રશ્ન મ્હને બહુ મહત્વનો ના લાગ્યો એટલે એ ઉત્સાહી મનુષ્યોના હૃદયમાં નિરાશા ઉત્પન્ન કરાવતો હું છાપગની બીજ બાજુએ ભરાવાનો યત્ન કરવા લાગ્યો આથી પત્થરોનો મારો ત્રણ ચાર ગણો વધી ગયો એક નળીયુ સ્હામુ કરનાર માણસની નજરે અનેક નળીયાના ભૂકા થતા જણાયા જર્મન તોપના માગની અસર ખાહીમાં ભરાઈ બેઠેલા સિપાહી બચ્ચાને કેવીક થતી હશે તેનો કાંઈક અંશે મને ખ્યાલ આવવા માડ્યો. એટલામાં સિપાઈ એક હાથમાં શાકની ઝોળી અને બીજા હાથમાં મ્હોટો ડંકુકો લઈને આવી પહોંચ્યો બધાને પુછીને તેણે પ્રથમ ખાત્રી કરી લીધી કે ચોરની પાસે હથીયાર છે કે નહિ પરંતુ તે ઉપરથી તેને કાંઈ નક્કિ જણાયું નહિ, તેમ જતા તેણે હિંમતથી મને નીચે ઉતરવાનો હુકમ કર્યો ઘોઘાટમાં મારો ઉત્તર તેને સંભળાયો નહિ એટલે ત્હેણે એમજ માની લીધું કે હું ઉતરવાની નાજ પાડું છું, આથી તે પણ ઉશ્કેરાઈ ગયો લોકો થોડા મને ઉત્તેજન આપવા લાગ્યા અને થોડા પોલિસને ઉત્તેજન આપવા લાગ્યા ‘મગબર અધાડ થાય એટલે ગમે ત્યાં ઉતરી પડજો તો પોલિસ દાદા તને શું કરવાના હતા ?’ “ પોલિસ દાદા તારાથી બહીજો છે ! ” “ સિપાઈ દાદા, ગભરાના મત, ઉસ્કું મન જાને મો ! ” “ ઉસ્કું શાકડી ઝોલીમેજ હાર કરો ! ” વિગેરે વાક્યો ઘોઘાટમાં મારે કાને પડવા લાગ્યા હું બહાવરો બનીને મરલા, ચાકગડી અને માળી કયા ચાલ્યા ગયા એ વિશે વિચાર કરવા લાગ્યો નીચે તોફાન વધતું જતું હતું અને ગગ પણ બદલાતો જતો હતો થોડીવારમાં બમ્બો પણ આવી પહોંચ્યો અને કાંઈનું પણ સાંભળ્યા વિના બબાવાળાએ છાપગને પાણીથી પલાળવા માડ્યું બબાપક્ષના મનુષ્યો “ જલદીથી છાટો, એકદમ છાટો ” વિગેરે વાક્યોથી બબાવાળાને ઉશ્કેરવા લાગ્યા તન્કર પક્ષના લોકો “ ક્યા, બેવકુફ હય, દેખતા નહિ હય કે ઈંદર ચોર હય ! આગ કીંદર લગી હય ? ” વિગેરે વાક્યોથી બબા પક્ષનો ઉત્સાહ મન્દ કરી નાખવા લાગ્યા. એટલામાં એક અટક્યાળાએ સુઢને આવકો માર્યો, છાપરા ઉપર તાકેલી સુઢ પોલિસના શરીર મ્હામે તકાઈ ગઈ. એક ક્ષણમાં સિપાઈ જમીનને બેટી પડ્યો અને દસ પદર બીજા મનુષ્યો પણ આ સુઢના ઝપાટામાં આવી ગયા સિપાઈ

અને આ માણસો બહુજ બિલતમ ગાલીપ્રદાન બોલતા બોલતા શત્રુને મ્હાત કરવાના ધરાદારી બબાવાળાના શરીર ઉપર ધસી આવ્યા. બબાવાળો અને તેના અનુયાયીઓ સુઢને છોડીને, આગળ ધસતા શત્રુઓને યોગ્ય સન્માન આપવા તૈયાર થઈ ગયા થોડી-વારમા હિભય પક્ષનો ભેટો થયો. યુરોપની જાદવાસ્થળીનું કોઈ નાટક કંપનીએ અનુકરણ કર્યું હોય તેવો દેખાવ ત્યાં થઈ રહ્યો ત્રણ ચાર મસ્કરાઓએ આ તકનો લાભ લઈને સુઢનો કબજો લઈ લીધો અને તપેશ મગજના મનુષ્યોને શાન્ત કરવાના ઉદ્દેશ ધરાદારી યુદ્ધમા ઉતરેલા સર્વ મનુષ્યોને જળથી આન કરાવવા લાગ્યા હું મ્હારો લય બૂલી ગયો અને મ્હારો ધોટો બિલકુલ નહિ સંભળાતો હશે તેમ છતાં હિભય પક્ષને ઉશ્કેરવાને મ્હોટા ધોટા પાડવા લાગ્યો. રહામા રહામા પત્થરોનો વરસાદ પાણીનો છટકાવ અને બિલતસ ગાલી પ્રદાનની રસરેલથી વાતાવરણ ગોચા ઉભરાઈ ગયું. આ પ્રમાણે યુદ્ધ નહિં ચાલ્યું હોત અને સર્વાનુમતે કામ થયું હોત તો મ્હારી શી સ્થિતિ થાત એ વિશે હવે તરેહવાર અટકળો કઢવી એ મિથ્યા ઝાળ ગૂમાવવા સરખું છે. મ્હારે સારે નસીબે આ જાદવાસ્થળી જામી અને લોકો મ્હારે અસ્તિત્વજ બૂલી ગયા સરલા, માળી અને ચાકરડી જૂદી જૂદી ત્રણ નીસરણીઓ લઈ આવ્યા અને મ્હે પણ લાગી ગયેલા ખીજ નળીયા ગોઠવવાના વિચારને જન્મ આપ્યા પહેલાજ નીચે ઉતરવાનું પસંદ કર્યું એકદમ નીચે ઉતરી આવીને ત્રણે નીસરણી પાછી મોકલાવી દીધી. મૌનના ફાયદા આવી વખતે રહમજાવવા પડે તેમ નથી હોતા એટલે ખરી સ્થિતિ વિષે મૌનને ધારણ કરીને મ્હે ઓવર કોટ કહાડીને યુદ્ધમાં લાગ લીધો અને મહા મહેનતે બબાવાળાને અને પોલિસને અને તહેમના પક્ષકારોને છૂટા પાડ્યા. શા કારણથી આ લહડાઈ ઉદ્ભવી એ કાંઈનેજ યાદ રહ્યું નહતું એટલે કાંઈનેજ ફરિયાદ કરવાનું કારણ રહ્યું નહતું. મ્હે જોટલા અને તેટલા માણસોને-કાંઈને હિન્દુસ્તાનીમાં તો કાંઈને મરાઠીમાં તો કાંઈને ગુજરાતીમાં તો કાંઈને અંગ્રેજીમાં અને કાંઈને આ બધી ભાષાના મિશ્રણમાં. ખાલી હુલ્સડ કરવા માટે સખત અડાવ્યા. સિપાઈને અને બબાવાળાને “ દીવાળીની બ્હોણી આવી મારામારી કરશે તો મળવાની નથી ” એમ ધમકી આપીને વિદાય કર્યા.

વાળુનુ લગભગ ત્રણેક કલાક મોકુ થયું. એક નળીયાને બદલે આસરે પચાસ સાઠ નળીયા બદલવાનું કામ માથે ઉભું થયું. ચાર પાંચ બારીને કાચ નવા નખાવવાના થયા આસરે ત્રીસેક માણસને પોતાની ઇચ્છા વિરુદ્ધ ઠાક પાણીએ સ્નાન કરવું પડ્યું અને દશ પદર જણના માથા પુટયા જાત મહેનતના પરિણામમાં આટલું થયું ! જો કે તેમ છતાં પણ મ્હારે કહેવું જોઈએ કે છાપરા ઉપર બેઠે બેઠે મ્હે જે સીન જોયો હતો તે છેક નાખી દેવા જેવો તો નહોતોજ. જો કે પત્થરોના મારાથી શરૂઆતનો દેખાવ મ્હને બહુ આનંદદાયક લાગ્યો નહોતો. છેવટે મ્હારે એટલું જણાવવું જોઈએ કે આ અનુભવ પછી “જાત મહેનત” તરફથી મ્હારી વૃત્તિ (જો કે કાર્પેન્ટર કાળે તે તીવ્ર તો હતીજ નહિ.) બહુ મોળી થઈ ગઈ

(૧૫)

પંડિતા ક્ષેમકુશલાંગિની દેવી.

• “ પંડિતા ક્ષેમકુશલાંગિની દેવી—પ્રખ્યાત તામીલ તત્ત્વજ્ઞાની, કવિયાણી, માનસિક શાસ્ત્રી વગેરે વગેરે ” નો જન્મ મારા વિશાળ મગજમાથીજ થયો હતો અને તેમનું મૃત્યુ પણ એજ વિશાળ મગજ-ને આભારી હતું જેમાથી આ પ્રતિભાશાળી વિદ્વાન વિદુષીની ઉત્પત્તિ થઈ તેમાજ તે પાછી શમી ગઈ આ સર્વનું કાગળુ માત્ર માગ હૃદયની જગતને બનાવવાની તીવ્રેચ્છા ! બીજું કાંઈજ નહિ !

જગતમાં મોટા માણસ થવાની ઇચ્છા કેને નથી થતી ? લશ્કરી જગતમાં નેપોલીયન, સાહિત્ય ક્ષેત્રમાં શેક્સપીયર કે કવિ કાલિદાસ, કલાના જગતમાં ગૌદેલ કે માઇકલ એન્જલો કે રોડીન, ક્રીકેટની રણબૂમિમાં ગ્રેસ કે, ક્રાઇ દ્ર પર કે પ્રીન્સ રજી, ન્યાતના વરા જમાડવામાં અમારા શકુલાલ કાકા, હોળીમાં તોફાન કરવામાં અમારા બાલસ્નેહી કીકાભાઈ અને બિલ્લસ ગાલિપ્રદાન વાપરવામાં અમારા જમનાદાસ મામા અને ન્યાતમાં મૃત્યુ થયા પછીની ક્રિયા કરવામાં ભાઈઓ યશવતરાય અને હિમતરાય જેવા થવાની ઇચ્છા મારા હૃદયમાં ટાક ટાક વાર થઈ જાય છે, પણ આરામપુરથી ઉપરથી ઉડીને, આવા નામાકિત પુરુષોમાના એક થવાને માટે કરવા પડતા

યત્નમાં થતી મહેનત આદરવી એ બહુજ દુર્ઘટ લાગવાથી માગ હૃદયમાં પાછી શમી જતી

તેજ પ્રમાણે પોતાના છોકરાઓમાંથી કે ભત્રીજાઓમાંથી કે માણેજોમાંથી આવી મહાન વ્યક્તિઓ કરવી એ પણ એક બહુ વિડટ કાર્ય મને તો લાગે છે, કારણ કે મહેનત, પુરૂષાર્થ વગેરે મુશ્કેલી અને મનુષ્યવલ્લાવને ઝાઝો સ્નેહલાવ હોતો નથી

આવી વસ્તુસ્થિતિને લઈનેજ ટાઇ કલિપ્ત પાત્ર માગ મગજ માંથી ઉપજતી તેનેજ નામાકિત બનાવવું અને તેને જગત પામે સ્વીકારાવવું એવી મારી ઉત્કટ ઇચ્છાને હું દબાવી શક્યો નહિ એટલામા મને તક મળી પણ ખરી “સ્ત્રીજીવન” નામના સુપ્રસિદ્ધ મગાળી માસિકમા “હિંદુસ્થાનની અર્વાચીન નામાકિત નારીઓ” નામનો લેખ છપાયો અને તેમા હિંદુસ્થાનની પ્રસિદ્ધ સ્ત્રીઓની ટુક યાદી આપી હતી તરતજ મે તેના તત્ત્વોને એક વિવેકભર્યો પત્ર લખી નાખ્યો

“ સુસ્ત્ર મહાશય

આપના સુપ્રસિદ્ધ માસિકમા આવેલ “હિંદુસ્થાનની અર્વાચીન નામાકિત નારીઓ” નામનો વિદ્વાતભર્યો લેખ મે વાંચ્યો—મને તેમા બહુ રસ પડ્યો. અલબત્ત, આ પ્રકારના લેખ પહેલે યત્નેજ સર્વ દિશામા સંપૂર્ણ હોઈ શકે નહિ એ સમજી શકાય તેવી વાત છે. માત્ર, મારે આપને આ યાદીમા એક નામ સૂચવવું છે—માનસિક શાસ્ત્રના અટપટા સાહિત્યમા પ્રખ્યાત તામીલ વિદુષી પંડિતા ક્ષેમકુશલાગિની દેવીનું નામ સાગ હિંદુસ્થાનમાંજ નહિ પણ યુરોપ, અમેરીકા અને જાપાનમા પણ મગજ છે એ વાત આપણે ભૂલી જવી જોઈતી નથી

હી આપનો—”

આ પત્ર પેલા માસિકમા પ્રસિદ્ધ કરવામા આવ્યો અને સાથે સાથે તત્ત્વોની નીચે પ્રમાણેની તા કે પણ પ્રસિદ્ધ થઈ

“આ યાદી સર્વ દિશામાં સંપૂર્ણ હતી જ નહિ એમ અમે જાણુતા હતા, પણ સંપૂર્ણ બનાવવા જતા બહુ કાળ ગય અને વિલંબ થાય એમ જાણીનેજ જેટલી સામગ્રી હાથ લાગી તેટલી લાવીને મફત દીધી. જે કે પંડિતા ક્ષેમકુશલાગિની દેવીનું કર્તવ્યક્ષેત્ર

સામાન્ય જનસમાજ સમજી શકે તેમ નથી છતાં તેમનું નામ તો આ યાદીમા આવવું જોઈએ એવી અમારી માન્યતા છે અને તેથી એ સુપ્રસિદ્ધ વિદુષીનું નામ અમે અમારી યાદીમા સહર્ષ દાખલ કરીએ છીએ અને એ નામ સૂચવનાર વિદ્વાન ગુજરાતી લેખકનો અમે આભાર માનીએ છીએ ”

મારે આટલું જોઈતું હતું મેં ઉપર જણાવેલ લેખ, પછીનો મારો પત્ર અને તે ઉપરની તત્ત્રીની નોટ એ સર્વનું મરાડી, હિદી અને ગુજરાતીમા ભાષાતર કરીને તે તે ભાષાના જાણીતા માસિકો ઉપર મોકલાવી આપ્યું અદ્વિત, સર્વ ઠેકાણે આ બધું આભારસહ સ્વીકારવામા આવ્યું અને “ લેખ, વધુ લેખ ” પૂકારતાં દ્વારા રહી જવાની અને મોડા નીકળવાની બહીકથી ધ્રુજતા માસિકોમા તે તરત જ પ્રસિદ્ધ કરવામા આવ્યું.

થોડા દિવસ પછી એક માસિકના તત્ત્રીનો મારા ઉપર પત્ર આવ્યો, જેમા જણાવવામા આવ્યું હતું કે પડિતા વિશે એમણે ઘણી તપાસ કરી પણ કાંઈ વિગત મળતી નથી તો થોડીક હકીકત મોકલાવશો ?

મેં જવાબમા લખી જણાવ્યું “પડિતા ક્ષેત્રકુશલાગિની દેવીએ માનસિક શાસ્ત્રનો અથગ અભ્યાસ જરમનીની યુનીવર્સિટીમા કરેલો છે અને ત્યાં અનેક સૂવર્ણપદકો અને પ્રમાણપત્રો મેળવેલા છે. છેવટનું એક વર્ષ ફાકફોર્ટમા વિદ્વલન્ટીન પ્રોફેસર તરીકે પણ તેમણે કામ કર્યું હતું માનસિક શાસ્ત્ર મળ્યાં તેમના પુસ્તકમા “જડવાદમા માનસિકશાસ્ત્રનું સ્થાન ” અને “ માનસિક શાસ્ત્રનું નિરિશ્વરવાદની દૃષ્ટિએ પૃથક્કરણ ” આ બે મુખ્ય પુસ્તકો છે અને તે બન્ને જરમન ભાષામા લખાયેલ છે તે સિવાય તામીલ ભાષામા તેમણે કવિતામાં ચારેક પુસ્તકો બહાર પાડ્યા છે અને એથી એમનું નામ તે ભાષાના માહિત્યમા સૂવર્ણ અક્ષરે કાતરાઈ રહ્યું છે પડિતાની પ્રકૃતિ એટલી શરમાળ છે અને તેમને પ્રકાશમા આવવાનો એટલો બધો અણગમો છે કે આથી વધુ હકીકત તેમની રજા સિવાય પ્રસિદ્ધ કરી શકાય તેમ નથી.”

આટલું મળતાજ તે માસિકના તત્ત્રીને શરૂ છૂટ્યું અને તે પોતાની અધિપતિની નોંધમા પોતે ભારેખમ થઈને છાપી માર્યું. તે વાચીને જુદી જુદી ભાષામા પ્રગટ થતા માસિકોએ પણ ને છાપવાનું શરૂ કરી દીધું

પડિતા ક્ષેમ આ પ્રમાણે સાહિત્યક્ષેત્રમાં પોતાનું સ્થાન લઈ ચૂકી તે જોઈને મને પરમ આનંદ થયો હતું જ આ વ્યક્તિનો પિતા અને હતું જ તેની માતા છુ એટલે આવી પ્રતિભાશાળી સ્ત્રીને માત્ર પડિતા ક્ષેમના નામથી જ મળેાધુ તો ક્ષતવ્ય ગણાશે એમ હતું ધાર છુ આ વખતે હુ પડિતાને એક જાડી, વિકાળ, ક્રોધી સ્ત્રી તરીકે દ્રષ્ટો હતો—તેણે મોટા જાડા કાચના ચશ્માં પહેર્યા હશે અને જાડા જાડા જરમન પુસ્તકોથી ભરેલી, મારા જેવાને સહરાનું અગણ્યજ લાગે એવી શુષ્ક વિષયોના પુસ્તકોથીજ રેલમછેલ થતી લાયબ્રેરીમાં તે બેઠી હશે એમ હુ વિચારતો રોજ, આખી દુનીઆના વિદ્વાન પુરૂષો સાથે, સાધારણ માણસની અક્ષલ બહેન મારી જાય તેવા વિષય ઉપર પત્રદ્વારા વાદવિવાદ કરતી હશે એમ હતું માનતો હતો પરંતુ એટલાથી મને સંતોષ થયો નહિ મને લાગ્યું કે મારી સ્વમ—પુત્રી પડિતા ક્ષેમે હજી પણ વધુ ખ્યાતિ મપાદન કરવી જોઈએ

અમારા એક મિત્ર માણેકલાલ દેસાઈ કરીને છે તે બધી વાને સારા છે, શાત પ્રકૃતિના છે અને સરળમાર્ગી છે, પણ એક મોટું દુષણ એમનામાં છે ગમે તે વિષય ઉપર, ગમે તે વખતે લેખો લખી નાખી તે છપાવવાનો એમને મોટો અલખરો છે તેમાં પણ ખાસ કરીને અંગ્રેજી દૈનિકોમાં લખવામાં તો તેમને ખામ આકર્ષણ છે આ મિત્રને મે એક વખત મારે ત્યાં બોલાવ્યા ટેબલ આગળ બેસાડીને તેમને મે આહ પણ પાછું.

આહ પીતા પીતા વાતમાં ને વાતમાં મે પડિતા ક્ષેમદેવીનું નામ બે ત્રણ વખત દીધું તરત પક્ષી જાળમાં ફસાયું

“ પડિતા ક્ષેમકુશલાગિની દેવી ! ” માણેકલાલે કપાળ ઉપર કરચોળી ચઢાવતા કહ્યું, “ પડિતા ક્ષેમકુશલાગિની દેવી ! મે તેના પુસ્તકો વાંચ્યા છે એવી મારી ખાત્રી છે પણ ક્યા અને ક્યારે તે યાદ આવતું નથી. ”

“ પણ તમે વાંચ્યા તો હોવાંજ જોઈએ ” મે જરાક ધટિ પાડીને કહ્યું, “ સુશિક્ષિત વર્ગમાં હોવાનો દાવો કરનાર ક્યા માણસે ‘ માનસિકશાસ્ત્રનું નિરિશ્વરવાદની દૃષ્ટિએ પૃથક્કરણ ’ વાંચ્યું નહિ હોય કે તેના લેખક વિદુષી પડિતા ક્ષેમદેવીનું નામ નહિ સાંભળ્યું હોય ! ”

“ હા, હા, બરાબર, ” માણેકલાલે ગાભિર્યથી કહ્યું, “ હવે મને બરાબર યાદ આવ્યું. ”

તે પછી વાતમા ને વાતમા પડિતાના પુસ્તકમાથી એકાદ બે કાલ્પનિક વાક્યો કહ્યા તરત માણેકલાલે તે મારી પાસે ફરીથી બોલાવ્યા અને ડાયરીમા ઉતારી લીધા “ હુ હમણા ‘આર્યમહિલા’ નામે એક લેખ એક અગ્રેજી પત્ર માટે લખુ છુ તેમા મારે એની જરૂર પડશે ” માણેકલાલે કહ્યું, “ તમને હરકત નહિ હોય તો હુ એનો ઉપયોગ કરે ”

“ બેલાશક, કરનેને, મારે કાઈ હરકત નથી ” હુ બોલ્યો

પદર દિવસ પછી એક અગ્રેજી પત્રમા એક પુસ્તકના અભિ-પ્રાયમા મે વાચ્યું “ જેમ મૂલકમશહૂર માનસિકશાસ્ત્રી પડિતા ક્ષેમકુશલાગિની દેવી પોતાના ‘માનસિક શાસ્ત્રનું નિરિશ્વરવાદની દૃષ્ટિએ પૃથક્કરણ ’ એ નામના અમર પુસ્તકમા લખે છે કે—” તે પછી મે ઉપજાવી કાઢેલા વાક્યો તેમણે ટપકાવ્યા હતા

આથી પડિતાને ઘણી જાહેરાત મળી, પણ કદાચ તેમાથી પરિણામ વિપરિત આવત એક દોઢઝાલા વિદ્વાને તે પત્રના તત્રીને તપ્પી જણાવ્યું કે બધા બુકસેલરોને ત્યા તપાસ કરતા તેને ઉપરોક્ત પુસ્તક મળ્યું નથી તેમજ તેવિશે કોઈ જાણતું હોય તેમ પણ જણાવું નથી.

આ વાત તત્રી તરફથી માણેકલાલ દેસાઈને જણાવવામા આવી અને ખુલાસો મગાવાયો અલખત, માણેકલાલે મને પૂછ્યું.

મે લાગલોજ જવાબ આપ્યો, “ તેને એ પુસ્તક મળેજ ક્યાથી ? એ તો આજ કેટલા વર્ષથી ‘ આઉટ ઓફ પ્રીન્ટ ’ છે. પણ હુ તમને મારી પાસે છે તે નકલ આપુ—જે તમે મને સાચવીને પછી આપવાનું વચન આપતા હો તો કારણ કે પછી પૈસા ખરચતા પણ એવું પુસ્તક મળે તેમ નથી પણ હમણા તો મે એક મિત્રને તે વાચવા આપ્યું છે—આવશે ત્યારે આપીશ.”

આમ કહીને મે વાત ઉડાવી. માણેકલાલ પણ તે વાત બૂલી ગયા મોટા પેપરના વ્યવસાયી તત્રીને તો તે વાત યાદ રહેજ ક્યાથી ? પેલા દોઢઝાલા વિદ્વાન ખીજના છીડા શોધવામા પડ્યા હજે એટલે એ પણ ચૂપ રહ્યા એટલે આપણુ ગાડુ નિર્વિધને આગળ ચાલ્યું

આ પછી એક ખીજ તક મારા હાથમા આવી. મારા એક ખીજ મિત્ર પણ અગ્રેજી પત્રોમા લખવાનો બહુ સારો શોખ ધરાવે

છે તેમજ ગુજરાતી સાહિત્યમાં પણ સારો રસ લે છે. સ્ત્રીજાતિ પ્રત્યે તેમને અપૂર્વ માન છે અને જે વિષયમાં સ્ત્રીજાતિની ઉન્નતિ વિશે કાંઈપણ નહિ હોય, જેમાં સ્ત્રીજાતિના હક્કો મળ્યાં નથી નહિ હોય તેમાં તેમને બિલકુલ રસ પડતોજ નથી.

આ ભાઈ એક દિવસ આજ વિષય ઉપર મારી સાથે વાત કરતા હતા “હું તો એજ મતનો છું કે સ્વરાજ્ય પછી—પહેલા સ્ત્રીઓના હક્ક.”

“બરાબર છે,” હું બોલ્યો, “પણ ક્યા કોઈને દરકાર છે તેની પુરુષજાતિ સ્ત્રીઓને સમાન ગણતીજ નથી, બાકી પડિતા ક્ષેમકુશલાંગિની દેવી અખિલ ભારત સાહિત્ય સંમેલનના પ્રમુખ નહિ થઈ ગયા હોય.”

“પડિતા ક્ષેમદેવી !” પેલા ભાઈ વિચાર કરતા બોલ્યા, “મને—અ—મને બરાબર સારતું નથી—એ કાણુ છે ?”

“તમને માનસિકશાસ્ત્રનો શોખ નહિ : તેમજ સાહિત્યના ઉચ્ચતર અંગો પ્રત્યે પણ પ્રીતિ નહિ એટલે એમનું નામ તમે નહિ જાણો એ સ્વાભાવિક છે માનસિકશાસ્ત્રના અભ્યાસમાં અત્યારે આખી દુનિયામાં તેની જોડી નથી, એમ આખા જગતના વિદ્વાનો કહે છે, છતાં અહિં તેમને નથી પ્રમુખસ્થાન મળતું કે નથી તેમને ઇચ્છાકાંક્ષા રોયલ સોસાયટીના સભ્ય તરીકે ચૂંટતા !”

“હા, ઠીક છે.” તે બોલી ઉઠ્યા, “હું પણ તેમને બતાવું છું—પણ મને જરા તેમને વિશે વધુ માહિતી આપો.”

મે તેમને બધી વિગત આપી એટલે બસ, થઈ ચૂક્યું એ મિત્રની મુખાકૃતિ બદલાઈ ગઈ—લાલચોળ થઈ ગઈ તેમનાં ભવાં ચડી ગયા, તેમના હાથ કોંઈથી ધ્રુજવા લાગ્યા પગ ઠોકતા એ “નપુરુષી” પૃથ્વી કરવાની ઉંઝ ઇચ્છાથી ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા પછી—પછી શું પૂછવું ! થોડાજ દિવસમાં ગુજરાતી, અંગ્રેજી, બંગાળી, મરાઠી, હિંદી વગેરે જાપાણી બોલણી ઉઠ્યા સ્ત્રીજાતિ પ્રત્યેની ઉદાસીનતા ન્યાં સુધી પુરુષોમાં છે ત્યાં સુધી સ્વરાજ્ય સ્વરાજ્યનાં ફાફા છે એવા મુદ્રાલેખો સાથે સુધારક પત્રોએ કડક લેખો લખવા માંડ્યા કેમ જાણે પડિતાની યોગ્ય કદર થઈ નહિ તેમાં મહાત્માજી અને તેમના અનુયાયીઓનોજ વાક હોય !

વસ્તુસ્થિતિ આ પ્રમાણે થતા, પડિતા ક્ષેમનુ અસ્તિત્વજ નથી એ જાણીને મને ખરેખર ખેદ થવા માડ્યો, કારણ કે ધીમે ધીમે તેના અસ્તિત્વમાર્હુ પણ માનવા મડ્યો હતો. અનેક મિત્રોના આમહથી, આગામી ગુજગતી સાહિત્ય પરિષદમા “ પડિતા ક્ષેમનુ આર્યાવર્તની વિદુષી સ્ત્રીઓમા સ્થાન ” એ વિષય ઉપર એક નિબંધ વાચવાનુ પણ મેં માથે લીધુ અખિલ ભારતીય સાહિત્ય મન્મેલનની ભવિષ્યની ખેઠકના પ્રમુખ તરીકે પડિતાનુ નામ જુદા જુદા વર્તમાનપત્રોમા દેવાવા માડ્યુ.

મેં પણ ધીમે ધીમે પડિતાના જીવનમા રસ રેડવા માડ્યો. તેમનુ જીવન મીઠુ અને સુદર બનાવ્યુ એટલે માસિકમા મેં એક સૌંદર્યવતી સ્ત્રીની છબી પણ પડિતાના નામની પ્રસિદ્ધ દરાવી, કારણ કે હવે મારી પોતાની કલ્પના પણ પડિતાને જાડી, કોધી, ચીઢીયણુને બદલે, નમ્ર, સુદર અને આકર્ષક ગણવા લાગી હતી.

પણ જેમ જેમ વાત વધતી ગઈ તેમ તેમ પચાતી પણ વધતી ગઈ, અને પરિણામ કદાચ વિપરિત આવે એવા ભયથી ધીમે ધીમે પડિતા વિશે હું કાંઈ પણ જાણુ છું એ વાતનીજ મેં બધે ઠેકાણે ના પાડવા માડી. આ સુક્રિતમા મને ઝાઝી મૂશ્કેલી પડી નહિં કારણ કે આટલી વધી પડેલી વાત માટે કાંઈને ખાસ માગ ઉપર જ શકે જાય તેમ ન હતુ અને આવી જગ.વિખ્યાત વ્યક્તિ વિશે માત્ર હુંજ એકલો જાણુ છું તે વાત પણ ઘણા માણસો ગળે ઉતારી શકે તેમ ન હતા.

તે પછી અલ્પ મમયમા મેં પડિતાના મૃત્યુની વાત આડકતરી રીતે બહાર પાડી જે જે માણસે અને જે જે ચોપાનીયાએ પડિતા સબધી ચર્ચામા ભાગ લીધો હતો તે તે માણસે અને તે તે ચોપાનીયાએ છેલ્લા અશ્રુ પડિતાના અકાલ મૃત્યુ મબધી પાડમા વધુ શું લખુ ?

પડિતા ક્ષેમકુશલાંગિની દેવીનો જન્મ થયો, જીવનનો વિકાસ પણ થયો, પ્રસિદ્ધી પણ થઈ અને આખરે મૃત્યુ પણ થયું !

પણ બીજુ શું હોય ?

જાણુ તે જવાનુ જ !

(૧૬)

ભેટ.

ભેટ આ શબ્દની ઉત્પત્તિ કયા મૂળ ઉપરથી થઈ હશે એ પ્રશ્ન અહિં ચર્ચવાની જરૂર નથી. ભૂતકાળમાં જ્યારે અર્જુન સુભદ્રાને પરણ્યો તે વખતે અર્જુનને તેના મિત્રો તરફથી અને સગાં વહાલા તરફથી તેમ જ સુભદ્રાને તેની સખીઓ અને સગા સંબંધી તરફથી ભેટ મળી હશે કે કેમ અને મળી હશે તો શી શી મળી હશે, તે જ પ્રમાણે, તે જમાનામાં જ્યારે જ્યારે એવા શુભ પ્રસંગો આવતા હશે ત્યારે ત્યારે અરસપરસમાં ભેટો અપાતી લેવાતી હશે કે કેમ, આવા આવા અનેક પ્રશ્નો બહુ ગૂઢ હોવા છતાં મહત્વના નથી એટલાજ માટે કે તે સમયમાં અપાતી ભેટો હાલ આપવાની ઇચ્છા થાય તો પણ અહિંની કાંઈ દુકાને તે મળી શકે નહિ, અને કદાચ કાંઈ ઠેકાણે મળે તો એનું મૂલ્ય એટલું હોય કે સાધારણ મનુષ્યોને તો તે નકામી જ થઈ પડે.

અલબત્ત, આ ભેટ આપવાનો રિવાજ સાથી પ્રચારમાં આવ્યો હશે તે જો જણાય તો લાભદાયી થઈ પડે અને તે કારણે શોધવામાં ભૂતકાળના ઇતિહાસના પાના ઉઠેલવા પડે ખરા પણ આ કારણે શોધવા એ કાંઈ ગમે તે માણસનું કાર્ય નથી એ તો માત્ર એવા જના, સડેલા, મૃતવત્ થઈ ગયેલી ભાષામાં લખાયેલા પુસ્તકો વાંચી, તેમાંથી ગમે તેવા અર્થ ઉપજાવી તે વિશે લેખો લખી પોતાને અને વાચનારનો કાલવ્યય કરવાનો જેમનો ધ ઘો હોય તેવા વિદ્વાનોનું જ તે કાર્ય છે.

વસ્તુસ્થિતિ આવી છે એટલે આપણે તો માત્ર એ પ્રશ્નનો પ્રચાર કેવી રીતે થયો હશે એ વિશે અનુમાનજ કરી શકીએ એ વિષય સંબંધી ઉંડો અભ્યાસ અને વધારે ઉંડું મનન કર્યા પછી હું એવા અનુમાન ઉપર આવ્યો છું—અને એ અનુમાન સત્ય જ છે એવી મારી પોતાની તો દૃઢ ખાત્રી છે એટલું જ નહિ પણ મારા મિત્ર-મહાત્માના જે જે માણસોને આ રીતિથી અસતોષ ઉપજ્યો છે તે તે મિત્રો પણ મારી માન્યતાને અંત કરણપૂર્વક ટેકા આપે છે કે મિત્રોને કે સગાઓને ત્યાં શુભ પ્રસંગોમાં આપણને દ્રવ્ય સંબંધી જે નુકશાન ગાડીલાડા વગેરેમાં ખર્ચ કરવાથી થાય છે તે નુકશાન

એમને ત્યા એકાદ બે ટક જમવાથી પૂરેપૂરે વસુક્ષ થઈ શકતું જ નથી, એટલે આ ભેટ આપવાની રીતથી બાકી રહેલા નુકસાનનો બદલો વાળી શકાય, એ આશયથી જ આ રીતનો પ્રચાર થયો હશે.

કાંઈને સહમા એમ પ્રશ્ન થશે કે ભેટ આપવાની રીતથી આપણને દ્રવ્ય મળેથી વધુ નુકસાન થાય છે એમ સ્પષ્ટ વાત છે, તો પછી અહિં આથી ઉલટી જ હકીકત કેમ કહેવામાં આવી છે? ઉત્તરમાં માત્ર એટલું જ કે એ કાંઈએ ‘ભેટ’ સંબંધી ઝાઝો અભ્યાસ કર્યો જ નથી. પૈસો આપી પોતી કહાડી શકાય છે એ સત્ય કથાનું એમને ભાન જ નથી આ બાબત માત્ર એક જ દષ્ટાંત આપું. અમારા ગામમાં, મામાન્ય રીતે, એવો રીવાજ છે કે લક્ષ્મણસગર જે જે મેહીઓએ તે શુભ પ્રસંગે ભેટ આપી હોય તેમને એક ખામ પાર્ટી આપવી. આ પાર્ટી ‘મિત્રોના ખાણા’ના નામથી પ્રસિદ્ધ છે અને તેમાં જેમને નિમત્રણ મળ્યું હોય તેઓ ગર્વથી એકાદ બે દિવસ આગળથી પૂરે જમી પણ શકતા નથી. હવે, દરેક દિશામાં અયોગ્ય ઉપાયો લઈને પણ આગળ વધનારી વ્યક્તિઓ તો દષ્ટિ-ગોચર થાય છે જ એ વાત બહુતી છે, એટલે આવી સામાન્ય બાબતમાં પણ આવી વ્યક્તિઓએ પોતાનું લક્ષ પહોંચાડ્યું છે અને “પૈસો આપીને કહાડી લેવાનું” કાર્ય બહુ સિદ્ધતથી કરવાનું એમણે શરૂ કર્યું છે. મોઢવારીના વખતમાં એક ટાણના માદા ભોજનમાં પણ રૂપીઓ બાર આના તો થાય જ, એટલે સારા સ્વાદિષ્ટ ભોજનમાં ઓછામાં ઓછા ત્રણેક રૂપીઆ માથા દીઠ આવે. પરંતુ કેટલાક વ્યવહારગત મનુષ્યો, લક્ષ્મણસગરના સ્નેહભર્યા હૈયાઓની કામળતાનો લાભ લઈને, માત્ર ચારથી છ આનાની વસ્તુ બજારમાંથી ખૂણે ખાચરેથી પણ લઈ આવીને, ન્યા વરદન્યા પરણવા બેઠા હોય ત્યાં ગભીર મુખાકૃતિ કરી, બહુ પોતાની કરોડોની દોલત આપી દેતા હોય ભેટ તેમ આપી આવે છે. બસ, થઈ ચૂક્યું “મિત્રોના ખાણા”નો ખર્ચ ઉપાડનાર ત્યા હાજર હોય છે, છતાં પણ શુભ પ્રસંગમાં કાંઈ મનુષ્યનું ખૂન કરવું એ જરા વધુ પડતું કહેવાય એમ ધારીને લોહીનો ગોટ ગળી જાય છે અને પેલી ભેટ આપનાર વ્યક્તિ આ ચાર કે છ આનાની છાયા નીચે મેચનાનુસાર લાભ લે છે, અનેકને ભોજન સમયે બનાવે છે, અનેકને ચીડવે છે અનેકની ટીકા કરે છે અને તે જ કુટુંબનો પોતે એક મજબૂત હોય તે પ્રમાણે જ વર્તે છે. આ બાબતનું

કૂર વર્તન પણ બાલ દ્રષ્ટિએ નિર્દોષ જણાતી આ ભેટ આપવાની રીતને અગે શક્ય છે એટલું જ નહિ પણ સાધારણ છે । 'અસ્તુ

આપણા ધરની બીતને કે આપણા કંઠરાને કે આપણા ઓટલાને કે દુકામા કહીએ તો આપણી માલેકાની એક ઇટને આપણા પડોશીથી પોતાનું ઘર બંધાવતા અબળપ્તે નુકસાન થયું હોય છે તો આપણે સતત પાત્ર વર્ષ સુધી ગાલિપ્રદાનના અખડ પ્રવાહથી તે નુકસાનનો બદલો વાળવાનો યત્ન કરીએ છીએ અને તેમા કાંઈક અંશે ફળીભૂત પણ થઈએ છીએ

તેજ પ્રમાણે નવી વહુએ ધરમા આવીને પાશે ચોખાનો ભેટ ઢાળી નાખ્યો હોય તે વખતે સાસુ કે જેઠાણી કે નણદ એ ભારે ખોટનો બદલો આશરે ત્રણ ચાર કલાકના કટાક્ષથી અને મહેણાથી લે છે, એ પ્રસંગે ઘણાને પરિચિત હશે કાંઈક આવી જ ઉર્મિ-ઓથી પ્રેરાઈ મિત્રો અને સગાઓ પોતાને થયેલા નુકસાનનો બદલો કાંઈ પણ રીતે લેવા તત્પર થઈ ગયેલા હોય છે, ઘણા શુભ પ્રસંગમા અને વિગ્રહના કાર્ષ પણ કારણ વિના ગાલિપ્રદાનથી બદલો લઈ શકાય તેમ હોતું નથી, એટલે તેમને કાંઈ પણ નવીન યુક્તિથી પોતાનો હેતુ પાગ પાડવાનો રહે છે અને આ નવીન યુક્તિઓમાની એક તે “ભેટ આપવાની પ્રથા” છે એવી મારી નમ્ર માન્યતા છે એમ હું આગળ જણાવી ગયો છું.

જો આમ નહીં હોય તો, ભેટ લેનાર વ્યક્તિને પોતાના જીવન-મા કાંઈ પણ પ્રકારે ઉપયોગી થઈ પડવાનો સંભવ નહિ હોય તેવી ભેટો જ શા માટે મિત્રો અને એહીઓ તેમ જ સગાસબંધી-ઓ આપતા હશે ? અમારા એક મિત્રને તેમના લગ્ન વખતે એક પછી એક એમ ત્રેવીશ રૂપાના ‘ફલાવાર વાઝીઝ’ એટલે કે ફૂલ મૂકવાના વાસણ મળ્યા હતા । આ ‘ફલાવર વાઝ’ એટલું બધું જાણીતું છે અને દરેક દરેક સોનીની દુકાને મળે છે કે એના આકાર અને સ્વરૂપની ઓળખાણ આપવાનો યત્ન કરવો જ અનાવશ્યક છે એવો કાર્ષ પણ માણસ નહિ હોય—પછી ભલે તે મોટરમા મહાલતો હોય કે પગથીજ પ્રયાણ કરતો હોય—કે કંતો ભેટ તરીકે એનો સ્વીકાર એણે નહિ કર્યો હોય !

અમારા મિત્ર સુશિક્ષિત છે, શાખીન છે, કલા અને સૌંદર્યના પૂજક છે, પણ સામાન્ય સ્થિતિના અને મુબર્કની સુધડતાની સૌમ્ય

મૂર્તિરૂપ અસખ્ય ચાલોમાની એક ચાલની એક ઝોરડીમાં રહેનાર છે, એમણે આ ત્રેવીસ ફલાવર વાઝને ક્યા ઉપયોગમાં લેવા ? એમને કહી લેવાના વાડકા તરીકે, પાણી પીવાના જામ તરીકે કે ક્યા કાર્યમાં લેવા ? પરણુવા બેઠે બેઠે જેમ જેમ અંકેક પછી એકેક વાઝ આવતું ગયું તેમ તેમ તેમનો મિનસ ગરમ થતો ગયો, પણ કરે શું ? ત્યા પોતાની લાગણી ખરા સ્વરૂપમાં પ્રદર્શિત કરી શકાય તેમ ન હતું એટલે મુજે મ્હોયે આ ત્રેવીશ નગ તેમણે સ્વીકાર્યા આ ત્રેવીશ સ્ત્રી પુરૂષોનો તેમણે આભાર માન્યો અને આ ત્રેવીશ વ્યક્તિઓને પોતાને ત્યાના મિત્રોના ખાણામાં આમત્રણ આપ્યા ! અલબત્ત, મારા મિત્ર મનુષ્ય છે—દેવ નથી એટલે એમના હૃદયને આ ત્રેવીશ નગો બોધને શાંતિ તો થઈ જ નહિ. પણ વ્યવહાર શુદ્ધિના હોઈ તેમણે મૈન ધર્યું અને ચોગ્ય તક મળતા પોતાના લાગતાવળગતાઓના લક્ષ પ્રસંગે તેમણે એક એક વાઝ આપીને પોતાના હૃદયમાં ધૂધવાતો અમિ ખીજ ત્રેવીશ સ્ત્રીપુરૂષોના હૈયા બાળવામાં વાપરી નાખ્યો બિચારા ! ખીજુ શું કરે ?

એ જ પ્રમાણે અનેક જાતના વિચિત્ર ખડીઆઓ પણ ડઝન-બધ એકેક માણસને ભેટ અપાય છે ત્રણ ત્રણ દિવસ ચાલીને અટકી જાય અને પછી માણસ દિવાનો બની જાય ત્યાસુધી સમરાવવાના પૈસાની જરૂર પાડનારી ધડીઆળો પણ સખ્યાબધ કહેવાતા સ્નેહી-ઓને હાથે ભેટ અપાતી મે બોધ છે તે આપતી વખતે સ્નેહીઓના વજસમ હૈયામાં કોઈ પણ પ્રકારની કુમળી બર્મિ ઉદ્ભવી હોય એમ મે જાણ્યું નથી

અમારા એક મિત્રને એક સ્નેહીએ લખ પ્રસંગે રૂ. ૨-૮-૦ ની કિંમતનો એક થગ્મોસ ફલાસ્ક આપેલો તે મને હજી યાદ છે. આ ભેટ લેતી વખતે મારા મિત્રની આખમાથી હર્ષાશ્રુ પડેલા મે જોયા હતા ત્રીજે જ દિવસે તે ફલાસ્કની કાચની શીશી તૂટી ગઈ તરત ત્રણ રૂપીઆ ખર્ચાને મારા મિત્ર તરત જ ખીજ લઈ આવ્યા પછી જ્યારે પાચમી વાર શીશી ફૂટી ત્યારે મારા મિત્રની આખમાથી ક્રોધાશ્રુ પડતા મે નિરખ્યા હતા એ ફલાસ્ક ભેટ આપનાર વ્યક્તિનું નામ તે પછી અમારાથી આશ્ચર્યે છ માસ સુધી તે મિત્રના ધરમાં સાતિથી લેવાતું ન હતું !

મારા મોટાભાઈને તેમના લગ્નપ્રમંગે એક મિત્રે એક નાનું સરખું ફેન્સી ટેબલ બેટ આપ્યું હતું આ નાના ટેબલને નાના નાના ખાના હતા આ ખાનામાં સીગરેટ, પાઈપ, તબાકુ વગેરે મૂકવાની જગ્યા હતી વચમાં લખવાનું પેડ રહે તેને માટે જગ્યા હતી અને બીજી બાજુએ નોટપેપરો વગેરે રહી શકે તેવી વ્યવસ્થા હતી ટેબલને સારી રીતે પોલીશ કરેલું હતું અને દેખાવમાં બહુ આકર્ષક હતું વળી એક બાજુ ખડીઓ અને હોલ્ડરો માટે પણ વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી અમે બધાજ મોટાભાઈની અદેખાઈ કરવા લાગ્યા અને મોટાભાઈ પોતે તો આખો દિવસ પેલા મિત્રના ગુણાનુવાદજ ગાયા કરતા પણ પછી—

પણ પછી ધીમે ધીમે ટેબલે પોતાનું પોત પ્રકાશવા માડ્યું બેટ આપનાર મિત્રની હલકાઈનો ખ્યાલ ધીમે ધીમે મોટાભાઈને આવતો ગયો થયું એમ કે મોટાભાઈ એક દિવસ ઓફિસથી થાક્યા પાક્યા આવ્યા જમીને તેમણે ટેબલની વપરાશની શરૂઆત કરવાનો વિચાર કર્યો ખાનામાં સીગરેટ, તબાકુ, પાઈપ વગેરે ગોઠવ્યા બાજુમાંના ખડીઆમાં શાહી ભરવામાં આવી ત્રણ હોલ્ડરો ગણીને નવી ટાક સાથે ગોઠવવામાં આવ્યા, બીજી બાજુએ નોટપેપરો રખાયા અને વચમાં પેડ મકાયુ અમે બધા ઇર્ષ્યાની નજરે આ સુદર ટેબલ જોઈ રહ્યા અમારા મોટા ભાભીએ તો એમ પણ મોઢમમાં કહ્યું કે મરદેના કરતા સ્ત્રીઓને લાયકનું એ ટેબલ છે પણ મોટાભાઈએ તે સાબળવાની તસ્દીજ લીધી નહિ

પછી તે ટેબલ પોતાની આરામ ખુરશી પાસે મૂકીને મોટા ભાઈએ લાખો હાથ કરીને પાઈપ લેવાનું કર્યું આ કાર્ય મોટા ભાઈએ ઘણીજ સભાળથી કર્યું હતું એમ હું સોગનપૂર્વક કહેવાને તૈયાર છું, છતાં કેણું જાણે શાથી—જાણે ટેબલમાં પોતાનામાં જ જીવ નહિ હોય તેમ—મોટાભાઈનો હાથ ખાના સુધી પહોંચ્યો નહિ એટલામાં તો ટેબલનો એક પાયો ઉઘો થયો હતો તો અમે બધા “હ, હ, સમાલો” એમ કહી નથી રહ્યા તેટલામાં તો ટેબલ વાકું થઈને જમીન ઉપર ગબડી પડ્યું. શાહીથી નવું પેડ, નોટપેપરની એકાદ બે થોકડી અને થોડીક સીગરેટ ખરાબ થયા. તમાકુ વેરાઈ ગયો અને ચાર પાઈપમાંથી એક પાઈપમાં ફાટ પડી છે કે નહિ, એ વાતનો નિર્ણય કરવામાં અને ટેબલને પાછું અસલ સ્થિતિએ મૂકવામાં અમને બે અઢી કલાક થયા

પછીના સાત દિવસમા આ ટેબલ અગીયાર વખત આ પ્રમાણે કાંઈની પગની ડેસથી તો કાંઈના હાથના આચકથી તો કાંઈ છોકરાના અથડાવાથી જમીન ઉપર ગળડી પડ્યું. પ્રથમ ત્રણ ચાર વખત પડ્યું તે વખતે તો ખડીઆમા શાહી પણ ભરેલી જ હતી અને ખાનામા સીગરેટ અને પાઈપો પણ હતી, એટલે તુકસાન થવામા બાકી ન રહ્યું પણ પછી સાત આઠ વખત તો પડ્યું તે વખતે ખાલી જ હતું એટલે એ પ્રકારનું તુકસાન થવાનો સંભવ નહતો. માત્ર જે જે સ્ત્રીપુરુષ કે બાળકને અથડાયું તેમના શરીરને તેણે થોડું થોડું છોલ્યું તે જ !

મોટાભાઈ સાત સ્વભાવના છે એટલે એમણે બહારથી કાંઈ ક્રોધ બતાવ્યો નહિ, પણ તેમણે મોટા ભાભીને તે ટેબલ ભેટ આપવાની ઈચ્છા બતાવી મોટા ભાભીએ પોતાને એવા ભપકાદાર ટેબલનો ગ્રાખ નથી એમ કહીને તે નહિ સ્વીકારી ત્યારે મને આપી દેવાનું એમણે ઔદાર્ય બતાવી બોલ્યું મેં ટેબલના અગીઆર અકસ્માતમાથી પાંચ છ જાતે બોલ્યા હતા એટલે વિનયથી લેવાની ના પાડી. ત્રણ ચાર દિવસ પછી તે ટેબલ અદૃશ્ય થઈ ગયું કારણ પૂછતા જણાયું કે મોટાભાઈએ પોતાના સાસરા પક્ષના એક સગાના લમપ્રસંગે ભેટને માટે તે પેક કરાવીને મોકલાવી આપ્યું હતું.

તે પછી થોડે થોડે અતરે મને તે ટેબલની ભાળ લાગતી ગઈ અને આખરે એ પ્રમાણે બરાબર સત્તર જગ્યાએ એ ટેબલ ફૂર્યું અને ભેટ તરીકે વપરાયું ત્યાંસુધી તો હું એનો ઇતિહાસ સારી રીતે જાણતો હતો, પણ પછી તે ક્યા ગયું તેની મને શરત ન રહી. એટલામા અઢી વર્ષ પછી મોટાભાઈએ એક ગૃહસ્થને માટે એકાદ જે ભાષણ તૈયાર કરી આપ્યા હતા તેના બદલામા તે ગૃહસ્થે પોતાના માણસ સાથે એક ખાસ ભેટ ઘેર મોકલાવી અમે આતુર અને હિત્સુક હૃદયે પેટીયું બોલ્યું ત્યારે પેલું જ ટેબલ એવું ને એવું અમારી દૃષ્ટિ સન્મુખ ખડું થયું. કદાચ કાંઈને મારી વાતમા અતિ-શયોકિત લાગશે પણ તે વખતે હું ખાત્રીથી કહું છું કે તે ટેબલે પેટીમાથી નીકળતા અમારા બધાની સામ વિકટ હાસ્ય કર્યું હતું !

અમે ટેબલને ઓળખ્યું પછી કાંઈજ બોલ્યા નહિ અને ત્યાંથી વિખરાઈ ગયા તેજ દિવસે સાંજે મોટાભાઈએ જે કલાક ગાળીને એ ટેબલના ટૂકડા કર્યા અને બધામા નાખવાના છોડાયાનો ઢગલો હતો તેમા જઈને નાખી આવ્યા !

ભેટની પ્રથા સબધી મારી માન્યતા ખરી હશે ?

(૧૭)
નિશો !

વસંતકુમાર — ‘હા, હા. હા, હા ! મારો આનંદ-મારો હર્ષ સમાવ્યો સમાતો નથી ! કેમ સમાય ? ક્યા સમાય ? એ દિવ્ય આનંદનું કેવી રીતે-કઈ ભાષામાં વર્ણન કરે ? ગમે તેવી ભાષા હોય છતાં પણ આખરે તે ભાષાજ હૃદયની તીવ્ર લાગણીઓ પ્રદર્શિત કરવાને માટે ને લાગણીઓને યથેચ્છ રીતે ન્યાય આપી શકવાને માટે ભાષા એ બહુ જ ક્ષુદ્ર સાધન છે, એમ જગવિખ્યાત બેલજીઅન કવિ મેટરલિ કે કલ્યુ છે અને ખીજા અનેક નામાકિત લેખકો અને કવિઓ પણ એજ પ્રમાણે કહી ગયા છે તો હું મારો આ અસીમ આનંદ ભાષાદ્વારા શે વર્ણવું ?

અલબત્ત, આનંદ થવાના કારણો પ્રત્યેક મનુષ્યોને જુદા જુદા હોય છે કોઈને જે આનંદ પાત્ર કરોડ રૂપીઆ મળતા થાય તે જ આનંદ કોઈ કલાર્કને પાત્ર રૂપીઆનું પ્રમોશન મળતા થાય છે મને હજી યાદ આવે છે કે જે આનંદ આજ મને તાજમહાલમાં ચાહ પીતા નથી થતો તે આનંદ એક અઠવાડીઆમાં બે પૈસા માડમાં બચાવીને મારી વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં ન્યારે ઇસ્કોલમાંથી ગાબડી મારીને બગીચામાં બેઠો બેઠો તે બે પૈસાના શેવલજીઆ લાવી તેની હું ઉબાળી કરતો ત્યારે થતો.

શીલસુદ્ધ-કવિ ઓમર ખયામ પોતાના હૈયામાં ક્યારે આનંદના ઘોઘ વહે છે તે વિશે કહે છે

સુદરી શરાબપાત્ર
વનઝાડીની ઝુડમાં
એક રોટલી માત્ર
લખ્યા લાવની કેા ઘડી,
કાબ્યામૃતના પાન
મનહર તારા ગીતડા
એ મન માન્યા માન
સ્વર્ગસમા સૌ સુખડા !

લલે બિચારો એ પ્રમાણે કરતો ! એને આનંદ એવામાં જ મળતો હશે ! પણ એ પણ ખરૂં કે એનો જમાનો એ આ જમાનો નથી, તે વખતના વિચાર તે ચાલુ જમાનાના વિચાર નથી એમર હાલમાં હોત, કોઈ ઉડા ગાઢ જગલમાં ચોવીસે કલાક ગૂઢ શાંતિમાં માશૂક, મધ અને કિતાબ ઉપર જ જીવન વ્યતીત કરવાને બદલે તેને મુબાઈમાં કોઈ ઓશીસમાં અગીઆરથી તે સાત વાગ્યા સુધી ટીચાવુ પડતું હોત તો તેના આનંદના કાગળમાં ફેર પડત કદાચ માશૂક, મધ અને કિતાબને બદલે કોઈ કોઈ વાર રસપૂરી અને દહિંવડાના જમણમાં જ તે સ્વર્ગસુખ માનત ! હશે !

કોઈ સ્નેહભૂખ્યો, કવિહૃદયી, સૌંદર્ય-ઉપામક ભરથરી હોય, જડ જગતની અરણ્યસમી શુષ્કતાથી ત્રાસતો, રસવિહોણા જનકુલના સમાગમથી કાપતો તે પરમ શાંતિ પ્રસરાવતા જગલમાં ફરતો હોય ત્યાં સહસા, વસંતમાં કોકિલા ટૂંકે તેમ કે દિવ્ય સુદરીનું મીઠું ગીત તેના પિપાસિત હૃદયની તૃષ્ણા છીપતું તેના કર્ણને અચડાય તો તે વખતે તેને કેવો આનંદ થાય ? તેને તે વખતે કેવો નિશો ચડે ? તે આનંદ-તે નિશો તમે કોઈ કદ્દપી શકો છો ? તેનું વર્ણન તમે કોઈ આપી શકો તેમ છો ?

બાર બાર વર્ષના વિયોગ પછી પ્રિતમ સ્વગૃહે પાછો આવ્યો હોય, રાત્રિ હોય, આકાશમાં ચન્દ્ર સોળે કળામાં પ્રકાશતો પોતાનો અમૃતસમો પ્રકાશ આ પૃથિવી પટે ફાળતો હોય, સર્વત્ર શાંતિ હોય, આઘેના આબાવાડીઆમાં, આમપામના વૃક્ષોમાં, ઝીણા ઝીણા સહસ્ર પ્વનિ હૃદયમાં પરમ દિવ્યતા ઉત્પન્ન કરાવતા કર્ણગોચર થતા હોય તે વખતે પોતાની મેડીમાં પિયુને પુષ્પથી વધાવવા સજ્જ થયેલી પ્રિયાને પ્રિતમ આલિંગન આપે-ચુબનથી તેને સ્નાન કરાવે તે સમયે તે મુગ્ધાના કમલ સરીખડા વદનમાંથી, અનેક લાગણીથી ઉભરાતા વિશાળ વક્ષ સ્થલમાંથી, આરસમાંથી કાતરી કહાડેલા હોય તેવા શોભતા, વૃક્ષની કુમળી ડાળીસમાં તેના કરકમલ-માંથી જે આનંદ ઝરે તે આનંદનું ચિત્ર કોણે આપી શકે ? મુગ્ધાના તે ધડીના નિશાનું બાન કોણે કરાવી શકે ?

દીન અવસ્થાનું ચિત્ર છે નાની ઓરડીમાં પુરૂષ પોતાના નાના બાલકને ખોળામાં લઈ બેઠો છે. પાસે ઝીણો દીવો બળે છે, અધીરાઈથી બાલક અને પુરૂષ ઓરડીના બારણા તરફ ધડી ધડી

જુએ છે એટલામા સંયુક્ત કુટુંબમાનુ એક ક્ષુદ્રક પાત્ર નાની વહુ આખા દિવસનો કાર્યક્રમ આટોપી, રાત્રિના સાડા અગીઆરે, અમથી હાફતી, પોતાના સાળુથી મો અને હાથ લૂછતી લૂછતી, ઘેરા આકાશ-મા જેમ વીજળી ઝળૂકે તેમ કાળી જીર્ણુ ઓરડીમા ઝળકતી, અને પોતાના આત્માના પ્રકાશથી તેને ઉજ્જવલ કરતી દાખલ થાય અને પુરૂષ અને બાલક ઉભયને બેટી પડે, ઘડીકમા બાલકને ચુબનોથી વધાવી લે ઘડીકમા પતીને આલિંગનો અર્પે તે સમયે તે સ્ત્રીપુરૂષ-બાલક એ ત્રિપુટિને જે આનંદ થાય-જે નિશા ચડે તે આનંદ કાઈની કલ્પનામા આવે છે ? તે નિશાનુ ભાન કાઈને થાય છે ?

સિંહસ્થનુ વર્ષ પૂરૂ થયુ હોય, તરતની જ લમેસરા હોય, રગ્તા ઉપર પાતળો લઈ લઈ મનુષ્યો બેસી ગયા હોય, સરજનજૂની મશ્કરીઓ મોટા ઘાટા પાડી પાડીને માત્ર ક્ષુધા પ્રદિપ્ત કરવાના ઉચ્ચ ઉદ્દેશને લઈને જ કરવામા આવતી હોય અને તે જ ઉદ્દેશને લઈને સહન થતી હોય તે વખતે સહસા આઘેથી ત્રણ ચાર બલવાન પુરૂષોના કરવડે ઉચ્ચકાયેલી શીખડની પ્રચડ કુડી આવતી હોય, પાછળ નાના નાના છોકરાઓ-કોઈ મેથીની ભાજના લજ્યા કોઈ તળેલા પાપડ, કોઈ જુરાની, કોઈ વાલની દાળ માટેનો મવમઘતો વધાર લઈને દોડતા આવતા હોય તે સમયે-તે મોઢી, મીઠી ઘડીએ પાતળપર સજ્જ થયેલા મનુષ્યોના હૈયામા પ્રસરી રહેલો આનંદ-તે નિશા કેવો હોય ? તમે કોઈ કહી શકશો ?

ના, નહિ જ કોઈથી એ ક્યમ કહેવાય-કોઈથી એ ક્યમ વર્ણુવાય ? કોઈથી એનુ યથેચ્છ ભાન ક્યમ થાય ?

તેવા જ પ્રકારનો આનંદ-તેવી જ તીવ્રતાભયો નિશા આજ મારા હૈયાને ચનચન નચાવી રહ્યો છે, મારા હૃદયને બહેલાવી રહ્યો છે, મારા ચિત્તને ચમકાવી રહ્યો છે ! મને મસ્ત કરી રહ્યો છે, મને ઉન્માદ બનાવી રહ્યો છે

કહુ ? એ આનંદનુ કારણ ? એ નિશાનુ કારણ ?

આજ સાંજે હુ ઓપીસથી ટ્રેનમાં પાછો આવતો હતો તે વખતે મારા જીવનમા એક ગૃહસ્થ બેઠે બેઠે, મારા બરાબર ૭૩ ગ્રાહક ધરાવતા માસિકના એક લેખને માટે પ્રશંસા કરતા હતા ! મે કાનોકાન સાંભળ્યુ ! વધુ શુ કહુ ? કહેવાની જરૂર જ નથી !

(૧૮)

આધુનિક કેળવણી.

“ કહે નેપોલીઅન દેશને—” એ અમર દોહરાનો કર્તા કાસનો લાડીલો નેપોલીઅન આજે જીવતો હોત તો જેવો તેણે માતાઓ વિશે દોહરો લખ્યો તેવોજ એક દોહરો તે પુરષોને આધુનિક કેળવણી લેવાને માટે જરૂર લખત. પણ આજ એ નથી, એને બદલે હાલ અહિં ગાંધીયુગ ચાલે છે એટલે જેમને કેળવણી જેવા ગૂઢ વિષયનો અભ્યાસ નથી, જેમણે એ વિષયમાં કાંઈપણ જ્ઞાન સંપાદન કયું નથી એ સૌ કોઈ પોતાની અજ્ઞાનાવસ્થામાં જીમોલ્યા કરે છે “ આધુનિક કેળવણી આપણને નિર્માલ્ય બનાવે છે, પુરુષત્વહીન બનાવી દે છે, કાયર બનાવી દે છે ” આવા અજ્ઞાન મનુષ્યોને શું કહેવું ? આધુનિક કેળવણી આપણને ધૈર્ય શીખવે છે, દરેક કાર્ય કરતી વખતે ઉડો અભ્યાસ કરવાની વૃત્તિ આપણમાં પ્રેરે છે, સાહસ કરતા આપણને અટકાવે છે વગેરે ગુણો વિશે કેમ એ આધુનિક કેળવણીના હિતશત્રુઓ કાંઈપણ બોલતા નથી ?

આધુનિક કેળવણી લીધેલ મનુષ્યો અને તેનાથી વિમુખ વ્યક્તિઓ અમુક પ્રસંગે કેવી જૂદી જૂદી રીતે વર્તે છે એના દ્રષ્ટાંતો આપણે તપાસવા બેસીએ તો હજારો દ્રષ્ટાંતો મળી આવે તેમ છે, પણ જ્યાં અત્ય ગૃહણ કરવાની ઇચ્છાજ નહિ, ગર્દભનુ પ્રચ્છ પકડયુ તે પકડયુજ એ ન્યાયાનુસાર વર્તવાની ટેવજ પડી ગઇ હોય ત્યાં અપક્ષપાતપણે અમુક વિષયનું પૃથક્કરણ શાંતિથી કરવા જેટલા ધૈર્યની આપણે કયાંથી ઉપેક્ષા રાખી શકીએ ?

હું આવા હજારો દ્રષ્ટાંતોમાંથી એકજ દ્રષ્ટાંત આપું છું

કાલેજો બધ થઇ હતી, અમે બધા કાલેજીઅનો—હું, મણીલાઇ, દેવતરામ, જસવતલાલ, મહાસુખલાઇ વગેરે મુબઈથી અમારા ગામમાં જઈ પહોંચ્યા અમારા ગામમાં તે વખતે લગનસરાની શુભ શરૂઆત થઈ ચુકી હતી. અમારૂં મિત્રમડળ કોડક ચાપનાના કેટ, ગ્લેઝડ ખમીસો, ઝીણા બારીક ઘોતીઆ, પપશુઝ, બેગલોર ટોપીઓ, હાથની બોયમાં બોસેલ રેશમી રૂઆલ અને હાથમાં ચારલી ચેપલીનની

જ્યેષ્ઠિકાને પણ શરમાવે તેવી નાજૂક, નખરાળી લાકડીઓથી વિભૂષિત, જ્ઞાતિની સૌદર્યથી છલકાતી સુદરીઓના નવનકટાક્ષોના આધાત સહન કરતું કરતું વરઘોડામા ગજગામિની પેઠે ચાલતું. જ્ઞાતિભોજન સમયે અમે સૌ કાલેજીઅનો વસ્ત્રાભૂષણોમા કાંઈક નૂદુજ બતાવી શકતા દૂરથી બગાળા ઘોતીઆજ હોય એવા લાગતા ઝીણા કાળી કીનારના પીતાબરો, લડન અને પેરીસના ફેશનબક્ક યુવકો પહેગતા હોય તેવા (અજ્ઞાનીઓ એમ કહેતા કે અમે અમારી ફેશન મુબાઇના ત્રીજા વર્ગના યુરોપીઅનોને જોઇને ખીકારતા, પણ એવા અજ્ઞાનીઓ સાથે વાદવિવાદ અસ્થાનેજ છે) ખારીક રેશમી કપડાના ખમીસો, તેમા પ્રતિષ્ઠિત સોનીઓની ઉચ્ચ કલાના આદર્શ-રૂપ સુવર્ણ બટનો, માથે ભલભલી યુવતીઓને પણ લલિજત કરે તેવી સીધી સેથી વગેરે સાધનોથી સજ્જ થઈ અમે ઉદર સેવાની સાથે સાથે કંઈ કાલેજમા ફેશનેબલ યુવકોની સખ્યા વધારે, કંઈ કાલેજમા યુવતીઓની સખ્યા વધારે, ઇત્યાદી ઉપયોગી પ્રશ્નો ચર્ચતા, અમારી નાની સરખી જ્ઞાતિ એજ અમારૂં જગત્ એમ માનીને તેની ઝીણામા ઝીણી વાતોનો ઉહાપોહ કરી એ જ્ઞાતિમા અમે અગ્રણી ગણાવવા યત્ન કરતા

ગાંધીની ગાડી ચળવળ અમારા મિત્રમડળના હૃદયને સ્પર્શ કરવા અસમર્થ હતી, ખાદી ધારણ કરતા યુવકોને અમે મવાલીની ઉપમા આપતા, આત્મોન્નતિ, સમાન હક્ક, સ્વરાજ્ય, સ્વતંત્રતા વગેરે ક્લુલ્લક વિષયોને અમારાથી દૂરજ રાખી જ્ઞાતિની સભાઓ, જ્ઞાતિની પરિષદો, પ્રદર્શનો વગેરે મહત્વના વિષયોમા અમે રમ્યા પમ્યા રહેતા વરરાજ પરણતી વખતે એકલો કાલર પહેરે તે ઠીક કે સાથે સાથે ટાઇ પણ પહેરે તે ઉચિત ગણાય એ વિશેની ચર્ચા અમે કલાકોના કલાકો સુધી કરી શકતા

અમારા જગતમા આ પ્રમાણે પરમ શાંતિ હતી. કાળા વાદળાની ઝાખી પણ અમારી દ્રષ્ટિમર્યાદામા જણાતી નહતી એવામાં એક ભયાનક પ્રસંગ બન્યો. જસવતરાયના પત્ની જયાબહેન એક સાંજે રસ્તે ચાલ્યાં જતા હતા તેવામા એક ઓટલા ઉપર ઉભા રહીને અમારી જ્ઞાતિનાજ કાંઈ દુષ્ટે તેમની મશ્કરી કરી જયાબહેનની સાથે જસવતરાય પણ તે વખતે હતા પણ આધુનિક કેળવણી-

ના સરકારથી પૂર્ણ અકિત હોઇ તેમણે એ દુષ્ટની સાથે જરા પણ વાદવિવાદ કર્યો નહિ અને જાણે એ મશ્કરી સાલળીજ નથી એમ બતાવીને બન્ને ચાલ્યા ગયા.

જસવતરાયે આ હકીકત અમને સૌને જણાવી પેલા દુષ્ટનું ચારિત્ર જાણીતું હતું, અને અવારનવાર તે સ્ત્રીઓની મશ્કરી તો શુ પણ અમારા જેવાની પણ મશ્કરી કરતો હતો. આથી અમારા મિત્ર-મડળમાના એકે એકના હૃદય ધગી ઉઠ્યા. અમે ઉશ્કેરાઇ ગયા, અને આ બાબતમાં શા પગલા લેવા એ વિશે વિચાર કરવા અમે તરતજ અમારા મિત્રમડળની એક સભા બોલાવી સભામાં જરાપણુ વિવેક અને મર્યાદાના ભગ સિવાય અમે નિષ્પક્ષપાતપણે આ બાબત ચર્ચી.

સભામાં જુદી જુદી અનેક સૂચનાઓ થઇ એક બાઇએ એ પ્રશ્ન જાતિસભા આગળ લાવી એવા દુષ્ટને જાતિબહાર કરવાનો ઠગવ પસાર કરવાનું સૂચવ્યું બીજાએ એને સત્વર કેટલા ધસડવા બહુજ ભારપૂર્વક ઠરાવ મકયો. એકે એની સાથેનો બધોજ અવહાર બંધ કરવાનું સૂચવ્યું (અને જાતિભોજનમાં પણ એનાથી બહુજ દૂર બેસવું અને એ પીરસવા આવે તો ગમે તેવી સારી વાની એ પીરસવા આપ્યો હોય છતાં તે ન લેવી એવું પણ કહ્યું) બધી દરખાસ્તોમાં વિવેક હતો, મર્યાદા હતી, વિનય હતો, સસ્કૃતિ હતી. છતાં આખરે સર્વાનુમતે એમ ઠરાવ્યું કે અમારા મિત્રમડળ તરફથી દોલતરાયે એક લાખો પત્ર પેલા દુષ્ટને લખવો જેમાં એણે કરેલી મશ્કરીથી અમારા મડળની લાગણીઓ કેવી ઉશ્કેરાઈ ગઇ છે, અને જો ભવિષ્યમાં એવું કાંઇપણ ફરીથી બનવા પામશે તો પરિણામ બહુ વિપરિત આવશે એટલુજ નહિ પણ અમારા મડળ તરફથી તેની સામા ઠપકાની અને સખ્ત અણુગમની દગખાસ્ત પસાર કરવામાં આવશે એમ જણાવવું.

આ પ્રમાણે પત્ર લખાયો અને ટપાલમાં પણ નખાયો. એક દિવસ ગયો, બે દિવસ ગયા, પાંચ દિવસ ગયા પણ કાંઈજ ઉત્તર મળ્યો નહિં ! અમે તે દરમીયાન આ વિષય લગભગ રોજજ ચર્ચા કરતા હતા રસ્તામાં કે વરઘોડામાં કે જાતિભોજનમાં ન્યા ન્યા અને ન્યારે ન્યારે પણ પેલો દુષ્ટ અમને મળતો ત્યાં ત્યાં અને ત્યારે ત્યારે અમે માત્ર બહુજ અકકડાઈથી એને સહેજ

સલામ કરતા, કોઈક વખત ન છૂટકે એની સાથે મહેજસાજ વાત કરતા અને પછી અમારી આખમાથી ઝરતી ઉઘ કોંધની જવાલાથી એને ત્રાગ પમાડતા અમે ચાલ્યા જતા હતા.

આખરે સાત દિવસ રાહ જામને અમે તેને એટ યાદ દેવડાવનાર પત્ર લખ્યો તેનો પણ ઉત્તર મળ્યો નહિ, એટલુંજ નહિ પણ એણે અમારા મડળના એક સભ્યને-દોલતરાયનેજ-ટાગળો લખવા માટે ભર ગસ્તા વચ્ચે ગાલિપ્રદાનથી વધાવી સીધા બસ થઈ ચુક્યું. એ દુષ્ટના આ છેલ્લા કૃત્યથી અમારા હૃદયમાં જે દયાની ઉર્મિ હતી તે નષ્ટ થઈ ગઈ અમારે સલા મેળવી તેની આમા ઇપકાની અને સખ્ત અણુગમાની દરખાસ્ત પસાર કરવીજ એવા દૃઢ ઇંગત ઉપર અમે આવી ગયા.

તે પ્રમાણે સલા મેળવી દોલતરાય પ્રમુખસ્થાન લે એમ ઈર્થ. તે પ્રમાણે એમણે લીધું પણ ખરૂં, એટલામા જ્યાંબહેનના ભાઈ અદુભાઈ આખલા આવી પહોંચ્યા અદુભાઈ શરીરમા આખલા જેવાજ મજબૂત હતા અને એક જ્ઞાતિભોજન વખતે તેમણે એક માતેલા સાહેને પણ શીગડા પકડીને પાછો હાડ્યો હતો પણ તેમણે ઝાઝી કેળવણી લીધેલ નહિ હોવાથી બોલવા ચાલવામા જડ હતા. અને એટીકેટ જેવું હતુંજ નહિ એટલે અમારા મડળમા અમે તેમને સ્થાન આપ્યું નહતું પણ જસવતરાયના સાળા થાય એટલે એમની મિત્રતાનો સર્વથા ત્યાગ તો નહિજ થઈ શકે એમ હતું એટલે અમે ન છૂટકે તેમની સાથે થોડો-થોડો સખધ રાખતા હતા ખરા.

“ઓહો અદુભાઈ! તમે ક્યાંથી?” મણીભાઈએ પૂછ્યું.

“હું હમણાજ સીધો ભરૂચથી ચાલ્યો આવું છું પણ આ તરફ નજર નાખતા તમને બધાને બેઠેલા બોયા એટલે મનમા થયું કે કાંઈ આધસ્કીમ બાઈસ્કીમના થતા હશે એથી હું અદર પેઠો. પણ ભલા, અહિં તો ખાવા કરવાની કાંઈ વાતજ જણાતી નથી! તો પછી આ ઉનાળાના દાંડામા અત્યારે તમે બધા કરોછો શું?” સાધારણરીતે જાહેરસલામા જે રીતે અદાથી બોલાય તેનાથી છેક ઉલટુંજ બહુ મોટો ઘાટો પાડીને, કર્કશ રીતે હસતા અદુભાઈએ કહ્યું.

દોલતરાયે, મે અને બીજા બે ત્રણે એ ઉપરથી બધી હકીકત તેમને સમજાવી અને તેમને હરકત નહિ હોય તો સલામા બેસવા

જણાવ્યું. પણ સર્ક્રિતિ વિનાના અદુભાઈ તો કાણુ જાણે કેમ અમે કાઈ ધોરતર પાપ કર્યું હોય એમ અમનેજ ગાલિપ્રદાનથી ખ ખેરવા મડયા અલખત, એમની ભાષા અક્ષરશ તો અશ્લીલ હોવાથી અહિં ઉતારી શકાય તેમ નથી પણ દુકામા એમણે અમને બાયલા, નામદ્ વગેરે વિશેષણો આપ્યા સભાના કાર્યક્રમમા ખલેલ પડતી હોવાથી અમે તેમને સમન્નવવાનો અને શાત પાડવાનો વૃથા પ્રયત્ન કરતા હતા એટલામા પેલો દુષ્ટજ અજાણતા ત્યાં આવી ચઢ્યો.

બાજી હાથથી ગઇ. સભાનું કામ જેમનું તેમ રહી ગયું કે કાલભૂખ્યો કેશરી પોતાના લક્ષને જોઈને ક્રૂદે તેમ અદુભાઈ સ્થાન, સમય, એટ્રિકિટ વગેરે સર્વ ભૂલી જઇ ફૂલા, પેલા દુષ્ટને ગળચીમાથી પકડી એક પાટુ મારી પેલો દુષ્ટ અમારી મદદની યાચના કરતો જમીન ઉપર ગળડી પડ્યો. અદુભાઈની વચમા પડવાની અમારી શક્તિ નહતી એટલે અમે તો દૂરથીજ આ દ્રખ્ય જોયા કર્યું જાણે પાપડ ખડાતા હોય તેમ એ દુષ્ટને અદુભાઈએ ખાડી નાખ્યો એની પાસે ભય કરમા ભય કર સોગન લેવડાવ્યા, ધૂળ ચટાવી અને આખરે છેલ્લી બે લાત મારી તેને સભાના સ્થાનમાથી બહાર ફેંકી દીધા.

“ પેલો હવે જ્યાનું તો શું પણ આખી ન્યાતમાથી કાઢપણુ છોકરીનું અપમાન આ જન્મારામા તો નહિ કરે પણ એના હાડકા ભાગ્યા પછી મને હવે એમ થાય છે કે તમને બધાને પણ પકડી પકડીને એક વાર ખોખરા કર્યા હોય તો પાપ નહિ લાગે ” આટલું બોલી અદુભાઈ અમને સાહેબજી પણ કર્યા વિના ચાલ્યા ગયા.

સર્ક્રિતિ વિનાના, આધુનિક કેળવણીથી વિમુખ આ અદુભાઈનું આવું વર્તન જોયા પછી અમે સૌ ખિન્ન થઇ ગયા અને સભાનું કામકાજ આગળ ચલાવવાની અમારી વૃત્તિ થઇ નહિ એટલે અમે વીખરાઇ ગયા.

(૧૯)

ચોરો વિષે કેંક.

મંસારમા ઉપાધિઓ કેટલી છે અને તેથી હૃદયને કેટલી નાહકની ચિંતા થાય છે એ સમજી મનુષ્યોને સમજાવવાની જરૂર નથી—બધા જાણે છે જ આમાની ધણીયે ઉપાધિઓ અર્થ વિનાની છે, છતાં પણ ‘ચોરો’ એના જેવી બીજી અર્થ વિનાની—રહસ્ય વિનાની ઉપાધિ મેં હજી જોઈ નથી, જાણી નથી જો કોઈએ જોઈ હોય તો તેમણે કૃપા કરી મને જણાવવી.

પ્રભુએ રાત્રિ શામાટે ચોજી છે / વિશ્રાંતિ લેવાજ આખો દિવસ વૈતરૂં કરી થાકીને ઘેર આવ્યા હોઈએ, વાળુ કરીને શાત ચિત્તે, “ ચિંતા બાધી ચાકળે ” સુવાની તૈયારી કરીએ તેજ વખતે આ ઉપાધિ આપણા કુમળા હૃદયને ત્રાસ આપવા આપણી સમક્ષ ઉભી હોય છે આપણી સમક્ષ એટલે પુરુષો મમક્ષ એજ કહેવાનો મારો આશય છે આ દેશમા કે શુ પરદેશમા બહેનોને ધણા દુઃખ છે મમાન હક્ક નથી, એમને કોઈ કેળવણી લેવા દેતુ નથી (જાણે કે માબાપો જે વખતે જોરજુલમથી નાના છોકરાઓને કેળવણી આપવાના યત્ન આદરે છે તે વખતે છોકરાઓની સ્થિતિ છોકરીઓને માટે અદેખાઈ ઉપજાવનાર હોય ને) વગેરે વગેરે પ્રચડ દુઃખો એમને માથે ઝાઝમી રહ્યા છે એ હું જાણુ છું પણ—આ તસ્કરનો ત્રાસ તેમને તો નથી જ એમ હું સ્વાનુભવથી કહી શકુ છું

આપણે પુરુષ થયા એટલે કુદરતેજ આપણને સૌને ભીમના જેટલું શારીરિક બલ, અર્જુનના જેવી બાણવિદ્યા, જાપાનીઝ જેવી જ્યુજીટસુની કલા, કારપેટીઅરના જેવી બોક્સીંગની વિદ્યા બક્ષીજ હોય છે એવો ભ્રમ ધણુખરૂં સ્ત્રીઓને હોય છે રાતના સુતી વખતે સ્ત્રીઓ આનદથી એટલું કહે છે “ જો જો હો, હમણા ચોરો બહુ નીકળ્યા છે, તમારી ટેવ પ્રમાણે ઉધણુશી થઈને પડી નહિ રહેતા, જરાક ખડખડાટ થાય કે તરત ઉઠીને એને પકડજો, નહીં તો એકાદને એવો બોખરો કરજો કે ફરીથી આપણા ઘરમા એવા લોકો પગ મુકેજ નહિ । ”

બસ આઢલી નાની આસા કે વિનતી કે ચંતવણી એમના તરફથી કરવામા આવી એટલે એઓ આ ઉપાધિમાથી મુક્ત ! એમની જવાબફારી બધ !

ચોરો આપણા ચાકર નથી તેમજ સ્ટેશન ઉપરના ગરીબ મજૂર નથી કે રસ્તાના ઝાડુ મારનારા નથી, એ મહાન સત્ય જાણવાની સ્ત્રોતો તન્દીજ લેતી નથી આ વર્ગોમાના કોઇ આપણી ઉધમા ખલેલ કરવા આવતા હોય તો તો જાણે સમજ્યા બહાર જઇ, હાથમા ચાગ આના મુકી બહુ સખત મીજસ કરીને આપણે તેમને વિદાય કરી શકીએ એમા કોઇપણ જાતનુ જોખમ નથી પણ ચોરો એ વર્ગના નથી એ ખીના આપણે હરહમેશ મરણમા રાખવી જોઇએ છીએ ચોરોમા વિનય નથી, વિવેક નથી, અહિસાત્મક ચિત્તવૃત્તિ નથી, પૂજ્યભાવ નથી, મનુષ્યો પ્રત્યે મૈત્ર્ય નથી પશુના જેવુ ઝનુન એમનામા હોય છે, જરાજરામા ઉશ્કેગાઇ જાય એવી પ્રકૃતિ એમણે કેળવેલી હોય છે ‘ માર તાડ ’ ના ભેદભાવ એમણે પોતાના હૃદયમાથી બુસી નાખ્યા હોય છે શારીરિક બલ, કોણ જાણે શાથી, એમનામા આપણા કરતા વિશેષ પ્રમાણુમાજ હોય છે આપણે જેમ હાથમા દલમ પટ્ટીએ તેમ તેઓ લોદાના અણીવાળા સળીઆજ રાખે છે

આવા મનુષ્યો આપણે ઉધમા હોઇએ, ગાઢ શાંતિમા હોઇએ તે સમયે આપણને કોઇ પણ રીતે ખબર આપ્યા સિવાય ગૃહમા પ્રવેશીને આપણા ખરા પરસેવાથી ભેગુ કરેલ રાચરચીલુ લઈ જવાની વૃત્તિ રાખે તેમની સામા થવુ એ બાળકોનો ખેલ નથી એ વાત સ્ત્રીઓના હૃદયમા હજી ઉતરી નથી આપણે ઉઠવાના અખાડા કરીએ, ખડખડાટ ઉદરોએ ક્યો હશે એવા બહાના બતાવીએ કે તરત “ હાય હાય ! મગ્દ થઇને બાયલા કેમ છે ! એના કરતા તો અમે સાગ, ” ના વગર વિચારના વાક્યો સ્ત્રીઓ આપણને મલળાવે છે મરદાનગી દાળી રાતે ચોર જેવા સિદ્ધાંત વગરના મનુષ્યો સાથે લાકડીપટાની રમત ખેલવામાજ આવી જતી હોવી જોઇએ એ ધારણાની સામે મારો સખ્તમા સખ્ત વાધો હુ આગળ રજુ કરી ચુક્યો છુ અને આજે પણ તેમ કરવાને તૈયાર છુ અખાડામાં કુસ્તીઓ થાય છે પણ એ કુસ્તીઓમા અમુક નિયમો હોય છે, આપણે હારીએ એટલે સામાવાળો આપણને છોડી દે છે, આર્થિક

“હાસ્યકથામંજરી”, ભાગ.૨ જો. —

આપણે જેમ કલમ પકડીએ તેમ ચારો લોહના અણીયાળા સળીઆજ રાખે છે

“ ગુજ્જાત”ના ગન્ધુકૃત્યથી]

[પૃષ્ઠ ૨૨૮

મે નીચેના ઓરડામા પેલા યોગની ભયાનક આકૃતિ જોઈ
મનગત”ના બન્ધકૃત્યથી]

નુકશાનનો સભવ નથી હોતો ચોરોની સાથેની કુસ્તીઓ કાંઈ પણ પ્રકારના નિયમથી થતી નથી, આ વાત પણ લક્ષમાં રાખવા જેવી છે તેજ પ્રમાણે “ એના કરતા તો અમે સારા ” એ વાક્યમાં તો કાંઈ પણ જાતનો અર્થજ નથી દેખાતો ચોરો સામે આપણે ઉદ્ધતાથી લડી નહીં શકીએ એથી આપણે સ્ત્રીઓ કરતા કેવી રીતે ઉતરતા ! શું એઓ લડી શકે ? અને એક વખત એમ ધારો પણ ખરા કે તેઓ લડી શકે છે તોપણ શું ? અમુક એક બાળતમા એઓ આપણા કરતા ચઢીઆતા હોય તો તેથી બધીજ બાળતમા એઓ આપણા કરતા સારા એમ કાંઈ પણ રીતે પુરવાર થઈ શકતું નથી એમ તો એક મારા મિત્ર દિવસમાં દોઢસો બીડી પી શકે છે ! આ પ્રમાણે બીડી કાંઈ સ્ત્રી પી શકશે ? એક બીજા મિત્ર એટલા વખતે પોણા મણુ દુધપાક અને સવાસો પુરી ખાઈ શકે છે કાંઈ સ્ત્રી આટલું ખાઈ શકવાની તાકાત ધરાવે છે ? અમ્મુ દુઝમાં એટલું જ કે સ્ત્રીઓ આ કાર્યમાં રહેલી જોખમદારી એમના સ્વભાવ પ્રમાણે સમજી શકતી નથી એટલે આપણા ઉપહાસ કરવાના યત્ન આદરે છે

હવે આ ઉપાધિ એવી છે કે જે આપણા જીવનમાં ઉડી જડ ધાલીને બેઠેલી છે અને અલ્પ સમયમાં તે નાશુદ્ધ થશે એમ માનવાને આપણી પામે કૈં પણ આધાર કે કારણ નથી સામાન્ય રીતેજ આપણે એવા કૈંક ઉપાય શોધવા જોઈએ કે જેથી એ ઉપાધિ જેમ બને તેમ ઓછી દુ ખકર થાય પણ એ વીશે કાંઈ પુરુષ જોઈએ તેવું લક્ષ આપતા હોય તેમ જણાતું નથી મારા જેવો એ વિષયનો અભ્યાસી કાંઈ માર્ગ સૂચવે તો એ એકદમ મહણુ કરવાને બદલે સામે ઉપહાસ કરવાની ધૃષ્ટતા સામાન્ય માણસો કરે છે એ ખરેખર શોકજનક છે

એક વખત અમારા ગામમાંજ ચોરોનો ઉપદ્રવ બહુ ફાટી નીકળ્યો સ્ત્રીઓએ રીતિ મુજબ પુરુષોને એ બાળતમાં કૈંક ઉપાયો યોજવા માટે ગોદાવ ગોદાવ કરવા માડ્યા આખરે પુરુષોએ એ સભા મેળવી સૌ સૌએ જુદા જુદા અવ્યવહારિક ઉપાયો સૂચવ્યા કાંઈએ એમ સૂચવ્યું કે ચોરોની સભા મેળવી તેમને અહિંસાત્મક અસહકારના ઉચ્ચ સિદ્ધાંતો શીખવવા પણ ચોરોના નામ અને શીરનામાં જાણ્યા વિના એમને આમ તથાપત્રિકા કયે ઠેકાણે મોકલવી

એ પણ એક પ્રશ્ન થઈ પડ્યો તેમજ જાહેર આમત્રણ આપવાથી પણ તે લોકો નહિજ આવે એમ બધાને લાગ્યું એટલે એ યોજના પડતી મેલાઈ આખરે લગભગ બે ચાર કલાકની તકરાર પછી બે ત્રણ વિરુદ્ધ મતે રાતના રૉન ફરવાની યોજના અમલમાં મેલાઈ. વિરુદ્ધમાં હું હતો. રાતના અગીઆરથી સવારના પાંચ સુધી ચાર ચાર માણસોની ટુકડી રૉન ફરવા નીકળે એટલે ચોરો એની મેળે કાંતો આપોઆપ પકડાઈ જશે, કાંતો કટાણીને નાથી જશે અને કાંતો ભુખે મરી જશે એમ આ અપૂર્વ યોજના ધડનારાઓના હૃદયમાં માન્યતા થઈ હતી હું વિરુદ્ધ હતો એ મેં આગળ જણાવેલું છે જ. મારી વિરુદ્ધતા માટેના મારી પાસે સખલ કારણો મોજુદ હતા પણ એ સાબળે કેણું ?

સામાન્ય રીતે વિચાર કરીએ તો પણ જણાય કે રાતના બહાર ફરવાની આદત પાડવી એમાં ધણુ જોખમ સમાયેલું છે. દરેક ધર્મના સિદ્ધાંતો રાતના ગપડવાની સામાજ છે તો પછી ચોરોનો ઉપદ્રવ નાશ કરવાના બહાના હેઠળ એ ખરાબ રીતિ શા માટે અમલમાં મુકવી ? ખીજું, રાતના કડીમાં ફરવાથી ન્યુમોનીઆને આપણે ચોખ્ખું આમત્રણ આપીએ છીએ તેનું કેમ ? ત્રીજું સાથે લીધેલા બે ત્રણ ઝીણા બળના ફાનમને અજવાળે આપણે ધારી ધારીને ઝાડીઓમાં જોવા ફરીએ અને ચોરો કે દિશામાંથી આવશે અને તે વખતે આપણે કે દિશામાં કેટલી ત્વગથી પ્રયાણ કરવું એ વિશેના વિચારમાં આપણી આખ આ ક્રિયાથી કેટલી બગડે છે એનો ખ્યાલ સરખો પણ કોઈને આવે છે ? પણ આવા નાના નાના કારણો બાજુએ મુકીએ તોપણ સૌથી મોટું તુકશાન આ જાતની રૉન ફરવાથી એ થવાનો સંભવ છે કે એથી આપણા હૃદયમાં હિસાતમકૃત્તિનો આવિર્ભાવ થાય છે ચોર મળે તો આપણે તેને કુટીજ કાઢવો એવું ખરૂં તો નહિ પણ માત્ર દેખાવને ખાતર પણ. રૉન ફરવા જનારાઓએ વારવાર કહેવું પડે છે. હવે, વારવાર એકને એક વાક્ય આપણે બોલ્યા કરીએ તો આપણા હૃદયમાં તે વાક્ય ખુચી જાય છે. આ મહત્વના વાકાને લઈને પણ હું આ યોજનાની સખ્ત સામા થયો હતો છતાં હું જાત પણ એટલામાં એક સ્વયંસેવક રીવૉલ્વરનો પરવાનો લઈ આવ્યો. આ બનાવ માગ જાણ્યામાં આવ્યો ત્યારથી તો મેં રૉન ફરવા ચોખ્ખીજ ના

પાડી દીધી કારણ ખુલ્લુજ છે, એ બહુક રોન ફરવામા કામે લગાડાય એટલે ચોરોની જીદગી કરતા આપણી જીદગી વધુ ભયમા રહેજ એ ચોક્કસ છે આવી રીતે પરવાના લઈ આવીને બહુક રાખનારાઓ કેવા પરાક્રમે કરે છે એ જાણવા જેવું છે પણ અહીં એ વિષયનું વર્ણન કરવું એ જરાક અસ્થાને છે એટલે એ વીશે વળી કોઈક બીજે પ્રસંગે

ચોરોના ઉપદ્રવ સામે વાપરવા માટે મારી પાસે એક સારો ઉપાય છે એમ હું ધારુ છું અલબત્ત સાચું કહી દેવું જોઈએ કે આ ઉપાય મને અનાયાસેજ પ્રાપ્ત થયો હતો.

અંધારી રાત હતી. સર્વ દિશામા ગાઢ શાંતિ પ્રસરી રહી હતી. કોક કોક ઠેકાણેથી કુતરાના રડવાનો અવાજ થતો હતો. હું આખા દિવસના શ્રમથી કટાણી ધસધસાટ ઉધતો હતો એટલામા મારી પત્નીએ મને જોદો મારીને ઉઠાડ્યો ને કહ્યું “તું સુઈ રહ્યા છે ! નીચે ચોર આવ્યા જણાય છે જરા ઉઠીને નીચે જઈને એમને પકડોને. ”

આ વાક્યમા રહેલી જવાબદારીની નદન ન્યૂનતા વિશે વાસ્તવિક વાદ કરવાનો સમય નહતો એથી મેં કહ્યું, “ અરે, ચોર તે હોય ! ઉદરો હશે. ”

થોડીવાર શાંતિ રહી હું પાછો ઉઠી ગયો ફરીથી પડખામાં જોદો પડ્યો ને અવાજ આવ્યો “ ઉદર નથી હો ! ”

મેં આખ મીચી રાખીનેજ જવાબ વાળ્યો, “ બિલાડી હશે ”

વળી થોડીવાર શાંતિ, ત્રીજો જોદો પડ્યો અને અવાજમા કેંક ઉગ્રતા જણાઈ “ હું તમને હવે ઉધવા દેવાનો નથી નીચે ચોરજ આવ્યો છે નવી તપેલીઓ લઈ આવ્યાને હજી પુરા પદર દિવસ પણ થયા નથી એ ચોરાઈ જશે તે મારાથી નહીં ખમાય પણ જો જો હો ! બીચારાને બહુ મારતા બાગ્તા નહીં પકડીને બાંધજો અને પછી પોલિસને જોલાવી લાવજો ”

બીજો માર્ગ નહતો એટલે હું ઉઠ્યો દાદર ઉપરથી નીચે ઉતર્યો રમણા ઉપરથી મેં નીચેના એક ઓરડામા પેલા ચોરની ભયાનક આકૃતિ જોઈ એના મોં ઉપર સદ્ગુણનું એકેય ચિન્હ નહતું મને એ ચોરના કુદુબ માટે દયા આવી. જો આ ચોરને હું

મારીશ તો એની સ્નેહાળ પત્ની એના કુમળા બાળકો વગેરેનું ભરણપોષણ ફાણુ કરશે એ ખ્યાલથી હું ગળગળો થઇ ગયો હું પાછો ઉપર ગયો, પણ ત્યાં તો પત્નીશ્રી ઉભાતાજ. તેમણે પ્રશ્ન કર્યો “કેમ પાછા આવ્યા ?”

“ના ના, હું તો ચશ્મા લેવા આવ્યો હતો પણ-પણ તું એને મારવાની નાજ કહે છે ને ?” મેં કહ્યું

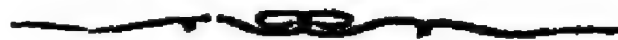
“હા બા, મારતા તો નહીજ હ્યો આ તમારા ચશ્મા લાકડી આપુ ?”

“ના લાકડીની કે જરૂર નથી” લાકડી કે કામની હતીજ નહીં એટલે હું ચશ્મા પહેરીને નીચે ઉતર્યો દાદરથી નીચે ઉતરીને હું ઉભો રહ્યો આગળ વધવાનું મને ઠીક ન લાગ્યું હું ચોરને જોઈ શકતો હતો પણ એ મને જોઈ શકે એવી મિથિમા હતો નહીં એટલું ઠીક હતું કારણ કે નહીં તો કદાચ ગભરાઈને એના હૃદયને ધ્રુજાવ થઈ જાત ‘હું થું કરું’ એવો વિચાર કરતો હતો એટલામા અધારાને લઈને હું એક ખુરશી સાથે અફળાયો. ખુરશી ધડાક દઈને ગબડી પડી મને ઢીંચણ ઉપર બહુ સખત વાગ્યું પણ મારી નજર તો ચોરનેજ જોઈ રહી હતી ચોર આ અવાજથી એકદમ ગભરાઈ ગયો અને ચોરવાનું પડતું મુકી બારી પાસે ગયો. આથી ધીમે રહીને એક બીજી ખુરશીને ધકકો માર્યો ખુરશી ધડામ દઈને પડી ચોર આથી ધણોજ ગભરાયો અને છલગ મારીને બારીમાથી કુદીને નાઠો મેં તરત પાછળ જઈને બારી બગાળી બંધ કરી. ઉપરથી પત્નીનો અવાજ આવ્યો, “પકડ્યો ?”

“ના, સહેજને માટે છટકી ગયો” મેં જવાબ આપ્યો ઉપર જઈને એ પરત્વે ઝાઝું વિવેચન કર્યા સિવાય ચશ્મા ઉતારી હું ઉધવા પથારીમા પડ્યો.

હવે ન્યારે ન્યારે ખડખડાટ થાય છે ત્યારે મને કશી પણ ચિંતા થતી નથી. માત્ર એકજ કામ કરવાનું મારે માથે આવી પડે છે નીચે ઉતરી બે ખુરશીઓ થોડે થોડે વખતને અતરે ગબડાવી મુકવી પડશે અલખત, આ માટે મેં બે ખાસ બુની ખુરશીઓ ગાખી મુકી છે એટલે ગબડાવતા ખુરશીઓ ભાગવાની શીકર નહીં રહે.

આ ઉપાય કેવો લાગે છે ?

સાક્ષરો કેવા હોવા જોઈએ ?

કેટલાક મનુષ્યોને આ પ્રશ્ન હાસ્યાસ્પદ લાગશે, કેટલાકને અર્થ વિહીન લાગશે, કેટલાકને મુખાંધલ્યો લાગશે, પરંતુ વહુની ગત સાસુ થુ જાણે ! જેના માર્ગમા વિપત્તિ આવી હોય તેજ તે વિપત્તિનું ખરું રહસ્ય સમજી શકે—તેજ તે વિપત્તિ વેકનાર પ્રત્યે દીલસોજી બતાવી શકે જે પ્રજાએ પરત્રતાની બેડી પહેરી નથી તે પ્રજાને પરત્ર પ્રજાની શુખલાના દર્દની પીછાન કેવી રીતે થઈ શકે ? તેજ પ્રમાણે જેમના લાગ્યમા લેખક થવાનું, સાક્ષર થવાનું (આપણા સાહિત્યમા લેખક, કવિ અને સાક્ષર શબ્દો વચ્ચે ભિન્નતા ગણવામા આવતીજ નથી આ જાતની વૃત્તિમા અજ્ઞાનતા નથી પણ હૃદયની વિશાલતા છે ।) કે કવિ થવાનું લખ્યું નથી તેમને લેખક—કવિ—સાક્ષરના જીવનમા ઉભી થતી વીટબણાનો ખ્યાલ કેમ આવે ?

પણ જે મનુષ્યો આ દિવ્ય વર્ગના છે, કે થવાની ઇચ્છા રાખે છે તેમને આ પ્રશ્ન ઘણો મહત્વનો લાગશેજ છતાં કાંઈને પણ નહીં લાગે તો લાચાર મને તો હૃદયમા વ્યથા થઈ છે અને થાય છે એટલે કહેતું પડે છે. અસ્તુ

હું લેખક છું—કવિ છું—સાક્ષર છું મારું નામ એકેએક માસિકમા મશહૂર છે. લેખ મોકલવા માટેના વિસ્તૃતપત્રો જથ્થાબધ મારે ત્યાં આવે છે અને નવા પ્રસિદ્ધ થતા માસિકોના નમુનાના બે ત્રણ અંક પણ મને અવારનવાર મળ્યા કરે છે, છતાં—છતાં ઘણાંનેએ એમ લાગે છે કે હું લેખક નથી—કવિ નથી—સાક્ષર નથી ! સૌ કાંઈને સહજ પ્રશ્ન થશે કે શા માટે નથી ? ઉત્તર આપવો સહેલો નથી છતાં આપવા યત્ન કરું છું

અમુક મનુષ્યોની કલ્પનામા “ સાક્ષરો કેવા હોવા જોઈએ ” એ વિષે અમુક જાતના વિચારજ પેસી ગયેલા છે એક માણસ સાક્ષર થયો હોય એટલે તેણે અમુક શીટ ઉઘાડી હોવા જોઈએ, અમુક શીટ જાડા હોવા જોઈએ, અમુક જાતની અને અમુક લખાઈની મુજ રાખવી જોઈએ, વયમા અમુક વર્ષના હોવા જોઈએ અમુક

દમનો પોષાક પહેરવોજ જોઈએ, અમુક જાતની કાઢાલી, સડેલી વાતો કરવીજ જોઈએ, વગેરે વગેરે

હવે નિષ્પક્ષપાત મનુષ્યોને હું એમ પુછવા માગું છું કે આ જાતની એક દદ લાવના રાખવી એ યોગ્ય છે ? સાક્ષરોના આખા વર્ગે એકજ જાતની પહોળાઈ, એકજ જાતની મુછ, એકજ વય, એકજ જાતનો પોષાક અને એકજ જાતની વાતનો સ્વીકાર કરવો એ શક્ય છે ! શક્ય હોય તો પણ ઇચ્છવા યોગ્ય છે ?

અલખત, પોલીસને એકજ પોષાક આપવાથી અને એકજ જાતની ઉચાઈના માણુઓનેજ પોલીસ બનાવવાથી આપણે તરત એમને ઝોળખી શકીએ છીએ, દ્રામ કૂંધવો, કડકટરો વગેરેને પોષાક ઉપરથી ઝોળખીએ છીએ અને એવી રીતે ઝોળખવામા ટ્રેલીક સરલતા પણ રહેલી છે, પણ સાક્ષરોને એકજ જાતના ઉત્પન્ન કરવાથી શો લાભ ? મમજવગે કેા શીદ્ધસુશી—?

કેટલાક મનુષ્યો કહેજે કે સાક્ષરો અમુક જાતના હોવાજ જોઈએ એમ કોઈ માનતું હોય એમ અમે માનતા નથી આ જાતની દલીલો લાવી શકાય તેમ છે, પણ તે દલીલોને તોડવાને માટે મારી પાસે સ્વાનુભવના પુગવા મોજુદ છે સાચુ પુછવો તો એ પુરાવાજ મારે પ્રજા સમક્ષ મુકવા હતા, પણ એ બાબત વિષે લખવાના વિચારમા તે વિચારમા ઉપર લખ્યું છે તે લખી દેવાયુ

એક સુપ્રસિદ્ધ માસિકના તેવાજ સુપ્રસિદ્ધ તત્ત્વીએ મારા લેખ અન્ય માસિકમા વાંચ્યા અને વાંચીને ઉત્સુક હૃદયે તેમણે મને પોતાના માસિકમા લેખ લખવાનું આમત્રણ કર્યું મેં ઉદાર હૃદયે તે સ્વીકાર્યું અને એકાદ બે લેખ મોકલ્યા પણ ખરા તત્ત્વીજને આથી લોભ લાગ્યો પોતાના માસિકમા સુધારા કેવા પ્રકારે થઈ શકે તે મ મધી તેમણે ઘણીજ નમ્રતાથી મને એક લાખો પત્ર લખ્યો

કોણ જાણે શાથી પણ તે વખતે મને ખાસ પુરસદ હતી એટલે ઘણાજ લખકાથી મેં તેમનાથી દોઢગણો પત્ર લખીને તેમને ઉત્તર આપ્યો પત્રવ્યવહાર લખાયો મારી 'ઓરીજનલ' (અપૂર્વ) સૂચનાઓથી મેં એમને ચકિત કરી નાખ્યા એમને મારે માટે અપૂર્વ માન થયું—અને—અમારા ઉભયના કમનસીબે, મને જાતે મળવાની ઇચ્છા એમને થઈ આવી. તેમણે તે ઇચ્છા પૂર્ણ કરવાના પ્રસંગો શોધવા માડ્યા

એમ કહેવાય છે કે જ્યારે મનુષ્ય છેલ્લી માદગીમાં પડે છે ત્યારે તેને મૃત્યુની ચોક્કસ આગાહી થાય છેજ એમ પણ કહેવાય છે કે જ્યારે આપણા જીવનમાં કોઈ મહાન શુભ કે અશુભ પ્રમગ બનવાના હોય છે ત્યારે પણ આપણને આગાહી મળે છેજ માજી ડૈઝરને ૧૯૧૮માં આ જાતની આગાહી થઈ હશે કે કેમ તે હું જાણતો નથી નેપોલીઅનને વોટગલુના ગજુમગ્રામના આગમમાં આવા ચિન્હ જણાયા હતા કે નહીં તે હું નિશ્ચયપૂર્વક કહી શકતો નથી મરાઠાઓના માનીતા સદાશિવ ભાઉને પાણીપતના યુદ્ધ વખતે ચેતવણી મળી હતી કે નહીં એ બાબત ઇતિહાસમાં કોઈ પુગવો માગ વાચ્યામાં આવ્યો નથી જ્ઞાતિમાં લમસરામાં જમણુવારના ઇજનો ધમધોક્કા આવતા જતા હોય, અને પેટ કેટલે સુધી બગડે ત્યાં સુધી આપણે દૂદ હદ્રયે, ચર્તિકચિત્ પણ ડર્યા વિના આ જમણુવારોમાં અન્ન નેતા થઈને ભાગ લેવો એ વિચારમાં મશગુલ મન્યા હોઈએ તેવામાં આપણા દૂરના સગામાં કોઈ વૃદ્ધાત્મા ૮૦ કે ૮૫ મે વયે દેવલોક પહોંચી જાય અને એથી આપણને સૂતક આવવાથી આપણાથી કોઈ પણ પ્રમગમાં ભાગ નહીં લઈ શકાય એવે પ્રસંગે પણ આ પ્રકારની ગેખી સચના મળે છે કે નહીં તેની મને ખબર નથી ગમે તેમ હો, પણ આ પ્રમગે કેક વિચિત્ર લાગણી મને થઈ આવી એ તત્રીને મળવા જતા મને ડર ઉત્પન્ન થવા લાગ્યો એ પ્રમગ ન આવે એવા યત્નો મે ચોજવા માડ્યા

એ ત્રણ માસ હું એમાં ફાવી શક્યો, પણ પછી એકદા સહસા અમે ઉભય એકેકને મળી ગયા !

“હા, હા, હા ! આવો ભાઈ, એસો, તમારું નામ શું ? તમે રકુલમાં જતા હશે ?” મુછ ઉપર ગાભીર્યથી તાવ દેતા મને તત્રીજીએ પુછ્યું

અસત્ય કથન કરવાથી યુધિષ્ઠિરનો રથ કેટલો નીચો પડ્યો હતો એ કથા મને સાલરતી હતી ગાધીજીના સત્ય પ્રત્યેના રોહનું મને પુરેપુરું જ્ઞાન હતું છતાં અસત્ય બોલવાનું મન થયું, પણ એટલામાજ મારી સાથેના એક મિત્રે ભાગરો વાટી દીધી “તમે એમને જોળખતા નથી ? અરે જાઓરે માગ સાહેબ ! આ તો મિ. નાનાભાઈ, ના લેખક, તમારા માસિકમાં પણ અવારનવાર લખે છે ને ?” બસ ! સાધુના સાચામાં ફરતો હું કોઈ શયતાન

હોઉ તે પ્રમાણે મને ત ત્રી ફાટી આપે જોઈ રહ્યા. તેમણે મને પોતાના હૃદયમાં કોઈ છ શીટ ઉચી, વિશાળ છાતીવાળી, ભરાવદાર મુછોવાળી, કરડા ચહેરાવાળી, મોટી ફાદવાળી અને યુનિવર્સિટીની અનેક ઉપાધિઓને ગળવામાં ઘાલી ફરવાવાળી આકૃતિ કદખી હશે, પણ તેને બદલે નીકળી પડ્યો હું !—પાચ શીટ ઉચી, બે વેતની છાતીવાળો, મુછ હતી ન હતી જેવી અને યુનિવર્સિટી સાથે તો પ્રથમથીજ અસહકાર માડી બેઠેલો !

“ તમે નાનાભાઈ ? ” ત ત્રીજીએ ઘણીજ કડક રીતે પુછ્યું હું બોઠો પડી ગયો, ધ્રુજી ઉઠ્યો, ક પી ગયો મને “નાનાભાઈ” નામ પ્રત્યે તિરસ્કાર આવ્યો મારી ફાઈએ મને એ નામ આપ્યું એ માટે ફાઈની અજ્ઞાનતા પ્રત્યે દયાની લાગણી થઈ. બહુજ નમ્રતાથી મે જવાબ આપ્યો, “ હાજી, હુંજ નાનાભાઈ ”

“ પેલા—નામના પુસ્તકના લેખક પણ તમેજ કે ? ” પદ્મ રૂપીઆના કલાર્કની સાથે બહુ મિત્રાચારીથી વાત કરતાં કોઈ મોટા માણસ પકડાયા હોય અને જેવા તે ક્રોધિષ્ઠ થાય તેવા ક્રોધથી ત ત્રીજી ગાળી ઉઠ્યા

લુલમાં આપણે કોઈને મોટો માણસ ધારીને બોલાવીએ અને પરિણામે પેલો માણસ ઉતરતા દરજ્જાનો નીકળે તો તે સમયે આપણી સ્થિતિ કેવી દયાજનક થાય છે એ તમે કોઈએ અનુભવ્યું છે ? એક પસ ગે હું એક ડાક્ટરને ત્યાં બેઠો હતો એટલામાં સ્વચ્છ વસ્ત્રો અને મોટો ફેટો પહેરેલો એક પુરૂષ આવ્યો ડાક્ટર સાહેબે એકદમ હસીને, બેસવાને ખુરશી બતાવીને કહ્યું “ બચઠો, બચઠો, શેઠ ! આપકું ક્યા હુવા હય ? ”

“ જી—મેરેકું—મય તો—” નવો આવનાર પુરૂષ બોલ્યો

“ ઓહોહો ! ઓ તો સખ અચ્છા હો જયગા અચ્છા, આપકા નામ ક્યા ? ” ડાક્ટરે હસી હસીને પુછ્યું

“ જી, મેરા નામ રામદીન ઘોખી ” નવો આવનાર પુરૂષે કહ્યું

પછી ? પછી શું ! પોતાની પાસે ખાસ ખુરસી આપીને બેસાડેલો ગૃહસ્થ રામદીન ઘોખી નીકળી પડ્યો એથી ડાક્ટરના હૃદયને જે વ્યથા થઈ તેનું વર્ણન હુકમાં આપવા બેસું તોપણ પાચેક પૃષ્ઠ ભરાઈ જાય—પણ હું મુળ વાત ઉપરજ આવું

ત ત્રીજીના સવાલનો જવાબ આપતા હું ટેટે પેંપે થઈ ગયો મારાં કેવા કમભાગ્ય કે મે એ પુસ્તક લખ્યું એ વિચારથી હું

“હાસ્યકથામંજરી”, ભાગ ૨ ને. —

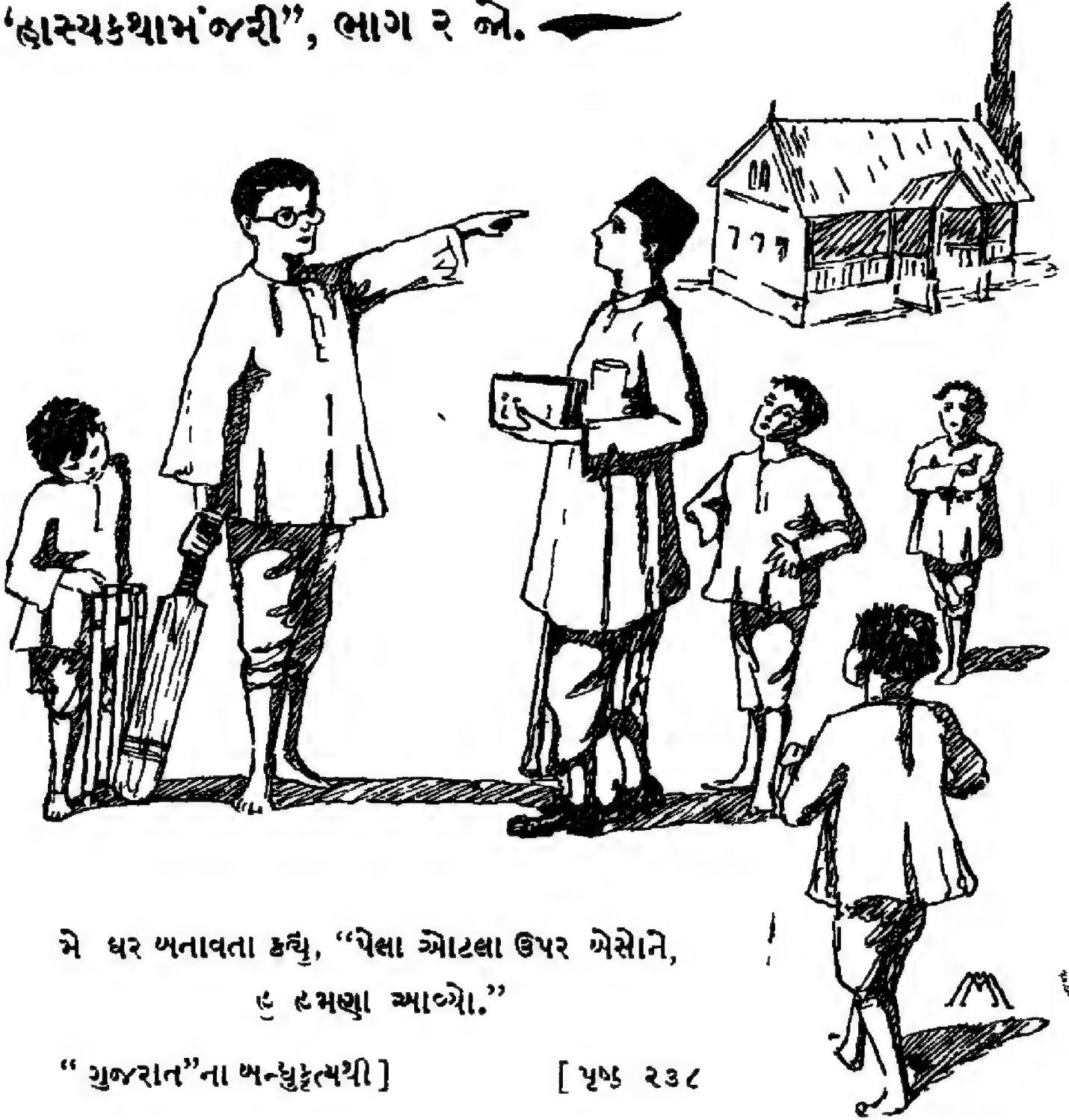

“હું કોઈ શયતાન હોઉં તે પ્રમાણે મને તત્ત્વી ફાટી આપે જોઈ ગયા ”
“ગુજરાત”ના બન્ધુકૃત્યથી]

[પૃષ્ઠ ૨૩૬

.

“હાસ્યકથામંજરી”, ભાગ ૨ જી.

મે ધર ખનાવતા કહ્યું, “પેલા ઝોટલા ઉપર બેસોને,
હું હમણાં આવ્યો.”

“ગુજરાત”ના અન્ધકૃત્યથી]

[પૃષ્ઠ ૨૩૮

દીન બની ગયો. એ પુસ્તક રવિન્દ્રનાથની ‘ગીતાજલિ, જેવું તો કદાચ નહીં હોય, પણ ખીન્ન અનેક કચરા જેવા પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થાય છે તેના કરતાં તો સારું હવુજ એવી મારી ખાતરી હતી હું જેમ તેમ બોલ્યો “ હાજી, એ મેં લખ્યું છે ”

“ હ અ, ઠીક. એ પ્રમાણે લખવાનો અભ્યાસ રાખશો તો પાંચ દશ વર્ષે ઠીક લખતા થઈ જશો ચાલો, સાહેબજી ” તત્રીજી બોલ્યા હું ભગ્ન હૃદયે અપમાન સહન કરીને શાહશુદ્દીન ઘોરીના દરબારમાંથી અધ પૃથુરાજને ચાલ્યા જવાનું હોત તો તે જેમ ચાલ્યો ગયો હોત તે પ્રમાણે ચાલવાનો યત્ન કરતો બહાર ચાલ્યો ગયો.

“ મારા પુસ્તક જેવું ગુજરાતી ભાષામાં ખીન્ન પુસ્તક નથી મારી વિક્રતા, મારી તર્કશક્તિ અને મારી વિવેચક બુદ્ધિ ઉત્તમ પ્રતિની છે ” વગેરે વગેરે શબ્દો તત્રીજીએ મારા ઉપર લખેલા કાગળોમાં હજી મારી પાસે મોજુદ છે એટલે એક સમયે મારે માટે તત્રીજીનો સારો અભિપ્રાય હશેજ એ તો નિર્વિવાદ વાત છે ત્યારે આ પ્રમાણે એ અભિપ્રાય બદલવાનું કારણ શું ? લેખકો-કવિઓ સાક્ષરો જેવા હોવા જોઈએ તેવો હું અમુક બાબતમાં નહીંજ હોઈશ એમ મને લાગે છે, પણ તે કઈ કઈ બાબતમાં ? મને કોણ ખુલાસો કરે ?

એક ખીન્ને અનુભવ વર્ણવું ? સાહિત્યોદ્યાનમાં વિહરનાર એક ગસિક યુવાન યુવાનીના સ્વપ્નોમાં રાચતા અમારા ગામમાં આવી ચઢ્યા અમારા ગામમાં અમારા કમલાગ્યે ઘણા સાક્ષરો વસે છે એવી લોકવાયકા છે એટલે એ યુવાને પણ ત્યાં આવીને ત્યાં વસતા સાક્ષરોના નામ વિશે પોતાના એક મિત્રને પુછ્યું પેલા મિત્રને અને મારે કે ખાસ દુસ્મનાવટ જેવું તો હવુજ નહીં, છતાં પણ ક્રાણુ જાણે શાથી તેણે ચારેક સાક્ષરોના નામ આપ્યા તેમાં મારું નામ પણ ભેળવી માર્યું પેલા યુવાન પહેલાં ખીન્ન સાક્ષરોના દર્શને જઈને પોતાની જાતને કૃતાર્થ કરી આવ્યા અને પછી મારા દર્શનાર્થે, મારા પગ આગળ બેસીને મારા વચનામૃતનું પાન કરવાના ઉમદા ઇરાદાથી મારે ત્યાં આવ્યા.

તેઓ મારે ત્યાં આવવાના છે એની મને ખબર નહતી. એ પોતે આવા સાહિત્યક્ષેત્રમાં રસ લેનારા હશે, સાક્ષરોને પૂજતા હશે, તેની પણ મને ખાતરી નહતી. મને માક્ષર ગણી લઈને મારા જ્ઞાનના ભંડારમાંથી થોડોક ભાગ પોતાને લેવાની આકાંક્ષા હતી તે

વિશે પણ હું જાણતો નહતો વસ્તુસ્થિતિ આવી હતી એટલે મને અન્યાય થયો હતો એ તો જાણી શકાય તેવીજ વાત છે

ગમે તેમ હો, સાજનો સમય હતો, રવિવાર હતો દસ દસ બારબાર વર્ષના છોકરાઓને ભેગા કરીને રબરના બોલથી ક્રીકેટ મેચ રમવાનો અખાડો મે અમારા વાડામા જમાવ્યો હતો હું પહેરણુ અને નાનાશા ઘોતીઆનો કચ્છોટો એજ માત્ર મારા શરીરને તે વખતે આચ્છાદિત કરનાર વસ્ત્રો હતા ક્રીકેટમા આ જાતનો પોષાક પહેરવામા નથી આવતો એ વાતથી હું અજ્ઞાત નથી છતાં પણ ચોમાસુ હતું, વાડામા કાદવ પુષ્કળ હતો વગેરે જોતા મારાથી બીજો પોષાક પહેરી શકાય તેમ નહતું. તેમજ હું આગળ જણાવી ગયો તેમ, કાંઈ પણ મનુષ્ય-કાંઈ પણ મુમુક્ષુ-મારા દર્શન કરવાને કાંઈ દિવસ આવશે એવો આજો આજો ભાસ પણ મને નહતો, એટલે હું રસથી રમતમા ભાગ લઈ રહ્યો હતો ત્યાં એ આતુર-હૃદયી યુવાન આવ્યા ! જે ચાર ક્ષણ આકાશમાથી દેવતાઓ દીન કુદ્રાત્માઓને નીરખી રહે તે પ્રમાણે અમને બધાને તે નીરખી રહ્યા અને પછી તેમણે એક નાના છોકરાને પુછ્યું “ શ્રીયુત્ સુસ નાનાભાઈ-પેલા સુપ્રસિદ્ધ લેખક અહીં રહે છે ? ”

છોકરો પ્રથમ તો એના મો સામું જોઈ રહ્યો અને પછી અદ્વહાસ્ય કરીને બોલ્યો “ લ્યો નાનાભાઈ, આ તમને કાંઈ મળવા આવ્યું હોય એમ જણાય છે-પણ તમે સીજીતસુગ નામ ક્યારથી રાખ્યું અને તમે લેખક ક્યારથી થયા ? ”

મને લાગ્યું કે કાંઈ પીડા નાહક કાંઈનું ઘર જોળતી આવી હશે, તેને કાણુ જાતે જવાબ આપવા જાય ! વળી તેજ વખતે મારો દાવ હતો મારી રમત ઉપર અમારી બાબુની ફત્તેહનો આધાર હતો, એટલે મે ઘર બતાવતા કહ્યું “ પેલા એટલા ઉપર બેસોને, હું હમણા આવ્યો ”

પછી રમતમા હું એ વાત ભુલી ગયો અને આશરે અરધાએક કલાકે હું પેલા યુવાનને મળવા ગયો અત્યારસુધીના મારા વર્તનથી તેમનું હૃદય વ્યગ્ર તો થઈજ ગયું હતું છતાં તેમણે વિનયથી પુછ્યું “ બાળકોને આનંદ આપતા હતા ? ”

“ એતારીની ! તમે પણ વળી શું નવો ભમરડો ધુમાવો છો ? હું પોતેજ ગમીને આનંદ લેતો હતો-બીજાને આનંદ આપવા

કાણુ નવર જેસી રહ્યું હતું ? પણ ભાઈ, તમે મને મળવા આવ્યા છો ? શેને માટે ? ” વિદ્વાન સાક્ષર તરીકેના મારા ઉચ્ચ દરજ્જાની જગા પણ દગ્ગાર કર્યા વિના મેં તેા ઉત્તર દઈ દીધો.

પેલા રસિકનુ હૃદય વધારે વ્યથા પામ્યું. મારી સાથે કેવી રીતે વાત શરૂ કરવી એ એમને સુઝ્યું નહીં. રમત છોડીને આવવું પડ્યું હોવાથી હું તેા ચીઢાયો હતો એટલે મારે તેા એ અપરિચિત માણસ જોડે બોલવાની ઇચ્છાજ નહતી. આમ થોડીવાર મૌનજ રહ્યું. પછી પેલાએ પાછું શરૂ કર્યું “ ફલાણુભાઈની કૃતિઓ આપે વાંચી છે ? ”

“ હા, કેમ ? ” મેં કહ્યું.

“ આપ એમને વિશે શું ધારો છો ? ” પેલાએ પુછ્યું.

“ શું ધારું છું ? વાહ ! માણસ સારા છે, ખારસા જાડા, પહોળા, પહોંચતા છે, પણ મીઠસમા સલાજવા જેવા છે પણ તમને કે એમની સાથે વાઘો પડ્યો છે ? મને વચ્ચે નાખીને સમાધાની કરવા માગો છો ? ” મેં પુછ્યું.

પેલા ભાઈ તેા એ સાક્ષર સબધી, એમના પુસ્તકો સબધી વગેરે વગેરે ટૂંક અનેરું, દિવ્ય જાણવાની આકાંક્ષા રાખતા હતા તે મારો જવાબ સાલજીને સડકજ થઈ ગયા.

મેં પુછ્યું “ આ વખતે કવોડે ચુલર ટુર્નામેંટમા કંઈ ટીમ જીતશે ? ”

તેમણે જવાબ આપ્યો “ એવી ક્લુલ્લક બાબતો ઉપર હું વિચાર નથી કરતો અને આપના જેવાની પામેથી હું તેવાની આશા પણ નથી રાખતો.”

ક્રીકેટ જેવી રમત વિશે આવા અક્કલ વિનાના દિગ્ગારો હું મહન કરી શક્યો નહિ એથી હું બોલી ઉઠ્યો “ હે ! શું ? ક્રીકેટ ક્લુલ્લક બાબત ! ત્યારે તેા ટેનીસ પણ ક્લુલ્લક, પીંગ પોંગ પણ ક્લુલ્લક, આઠાપાટા પણ ક્લુલ્લક ! પત્તા, સોગટામાજી, બાઈબાઈ ચારણી બધુંયે ક્લુલ્લક ! ”

“ ગુજરાતી સાહિત્ય, માસિકો, તેમના તત્રીઓ, વ્યવસ્થાપકો, ” પેલા ભાઈએ બહુ ગાભીર્યથી ચલાવ્યું “ લેખકો, કવિઓ, સાક્ષરો, તેમના પુસ્તકો, તેમાંથી ઉદ્ભવતા અનેરા આલ્હાદો, દિવ્ય ભાવનાઓ આવા આવા વિષયોમા જ મારું જીવન ઓતપ્રોત થઈ ગયું છે આપણા સાહિત્યમા શું નથી ? શેક્સપીઅર છે, શેલી છે, બાયરન છે, દુમા છે, ડીકન્સ છે, મેકાલે છે, બર્ક છે-શું

નથી ? કહો તો હું ગણાવું ! કદાપી શેલીથી ઉતરતા છે ? નરસિંહ-રાવ વર્ડઝવર્થને પણ ટક્કર મારે, મુનશી દુમા, ડીકન્સ અને સ્કોટની જીવત ત્રિમૂર્તિરૂપ જ છે, રમણુભાઈના ભદ્રંભદ્ર ઉપરથી તો ડીકન્સે ‘પીકવીક પેપર્સ’ લખ્યા છે આપણા સૌજન્ય, વિનય——”

પછીથી એ શુ બોલ્યા અથવા તો એ શુ બોલવા જતા હતા એ હું કહી શકતો નથી, કારણ કે મેં ઘણું દબાવ્યું છતાં પણ અદ્દ-હાસ્યનું એક પ્રચંડ મોજી મારા મુખમાથી નીકળી પડ્યું એટલે એ આત્મા છળ્યો અને ત્યાંથી ત્વરિત ગતિએ પોતાના ગૃહ ભણી પોતાના શરીર તેમજ આત્માને તેણે પ્રયાણ કરાવી દીધું

મને તે વખતે તો કે દુખ થયું નહીં અને હું પાછો અધુરી રહેલી રમતમા ભાગ લેવા ઉત્સુકતાથી દોડ્યો, પણ પાછળથી માગ હૃદયમા ઘણી બધા થઈ સાક્ષરો-લેખકો-કવિઓથી હું કેક જીદોળ પડી જતો હોઈશ, એમનામા જે દુષણો હોવા જોઈએ નહીં તે દુષણો મારામા મોટા પ્રમાણમા હશે અને એમનામા જે દુષણો હોવા જોઈએ તે મારામા હશે જ નહીં એમ મને લાગે છે પણ એ દુષણો કયા હશે ? મને કાંઈ કહેશે ?

(૨૨)

મંગળ માણુરો અને સૂર્ય સોનારણુ.

(બહુ જુના સમયની શોક-રસથી ભરપૂર કથા)

કાઠીઆવાડી કઠસ્થ સાહિત્ય હાતના જન સમાજમા બહુ પ્રિય વિષય થઈ પડ્યો છે જૂદા જૂદા અધિપતિઓ આ સબધી લેખો પ્રાપ્ત કરવા ભગીરથ પ્રયાસ કરી રહ્યા છે આવે સમયે અમને એક જૂના હસ્તલિખિત ગ્રંથની પ્રાપ્તિ અનાયાસે થઈ છે, તેમા આજ સુધી પ્રકટ નહીં થયેલ વીર, શૃંગાર, શોક વગેરે વગેરે રસોથી ઉભરાતી, છલકાતી અનેક કથાઓ છે પણ જેમ આવી કથાઓને સબધે સ્વાભાવિક છે, તેમ આ કથાઓમા પણ કાંઈ સંપૂર્ણ સ્થિતિમા નથી બધી તૂટક તૂટક છે હુહાઓ પણ વચમા વચમા અધૂરા જણાય છે છતાં એમાથી થોડીક કાંઈક પૂર્ણતાના અશવાળી

જણાઈ છે જો કાર્યવ્યવસાયી અધિપતિઓ એમને પોતાના અમૂલ્ય માસિકો યોગ્ય ગણુશે, કેપોઝિટરો પોતાને હાથે એને પ્રસિદ્ધ કરવામાં નાનમ નહીં જુએ, અને ટપાલખાતાના અમલદારો વચ્ચેથી એ માસિકો આ અમૂલી કથાઓ વાચવા પ્રેરિત થઈને “ તફડમચી ખાતે ઉધાર ” નહીં કરી જાય, અને પરિણામે જનસમાજના હાથમાં જતા તેમને રૂચિર થશે, તો ભવિષ્યમાં એ કથાઓ વાચનારના કરકમલમાં અર્પણ કરવાના પ્રયાસ આદરવામાં આવશે.

આ કીમતી મથની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થઈ એ કથા ચમત્કારવાળી છે ચર્ચગેટ પાસેના સમુદ્રના તરંગ જોતા હું સ્નેહભરી આંખે સૂર્યાસ્ત પશુ નિરખી રહ્યો હતો, ત્યાં “ ગરમ મસાલેદાર ચીવડા ”-નું સુમધુર સંગીત મારા કર્ણુને અથડાયું હતું રસિક છુ એટલે સંગીતથી પ્રેરાઈ મેં અર્ધા આનાનો ચોવડો લીધો આ ચીવડો જેમાં બાધવામાં આવેલ તે કાગળના જીર્ણ કકડામાં મેં આ દુહાઓમાંથી કેટલાક જોયા । આથી ઉત્સુક હૃદયે અને પૂર્ણ ભક્તિભાવથી દર સાંજે અર્ધ અર્ધ આનાનો વ્યય કરીને આશરે બે માસ નિયમિત મેં એ અણુમોલા કાગળોનો મગ્નહ કર્યો. પરિણામ ઉપર જણાવેલ છે અસ્તુ

આવી કથાનો સમય નક્કી કરવો એ મુશ્કેલ કાર્ય છે, છતાં આ કથાનો સમય અડસટ્ટે કળી શકાય તેમ છે કથામાં વપરાયેલ અમુક શબ્દો એ સમય નક્કી કરવામાં આપણને ઘણી સહાય આપે છે ઉદાહરણાર્થે પહેલા દુહામાં વાપગવામાં આવેલ શબ્દ “ચાટલા”-નો અર્થ તે સમયમાં બહુ પ્રચલિત એવા આખના ચશ્માં-તે પશુ કચકડાની ફ્રેમવાળા મોટા કદના-એમ થઈ શકે છે સાતમાં દુહામાં “ બારવટ આદર ” અને “ મેડા વાલકેસર ” એ બે વાક્યો બહુ અર્થસૂચક છે જે સમયની આ કથા છે તે સમયમાં દ્રવ્યપ્રાપ્તિ અર્થે લુચ્ચાઈ કરવી પડે એવી માન્યતા હતી, અને તેજ પ્રમાણે લોકો કરતાયે ખરા, અને “ બારવટ ” શબ્દ બારિસ્ટરના અપભ્રંશ તરીકે હોય. આ ધધામાં ધન એકઠું કર્યા કેડે દ્રવ્યવાન લોકો “ વાલકેસર ” એટલે કે તે કાળમાં “ વાલુકેશ્વર ” નામે એક સ્થાન પ્રસિદ્ધ હતું, ત્યાં મોટી મોટી મહેલાતો બધાવીને રહેતા હતા. આઠમાં દુહામાં “ પૈડાળા ઘોડા ” છે એ આપણને બહુ મદદકર્તા થઈ પડે છે. આ શબ્દનો અર્થ તે જમાનામાં વપરાતું

“ મોટર કાર ” નામનું એક વાહન એવો લઈએ તો આખા દુહાનો બાવાઈ રપટ સમજી શકાય છે. આ મોટરકારો ધનાઢય મનુષ્યોના અસબાબમાં તે વખતમાં એક આવશ્યક અંગ ગણાતું હતું. આ પ્રમાણે નવમાં દુહામાં આવેલ શબ્દો “ ચરલી મૂછ, ” “ પગરખ વાકરના ”, “ પોતા, ” “ કાઠલડા ” એ પણ તે વખતમાં વપરાતા વસ્ત્રાભૂષણો હતા, એમ આપણે ઇતિહાસ દ્વારા જાણી શકીએ છીએ.

ઉપર જણાવેલ દૃષ્ટાન્તોથી આપણે ચોક્કસ અનુમાન કરી શકીએ કે આ કથા બહુ પ્રાચીન સમયની છે અને તેનો કાળ ઈસ્વીસનની વીસમી સદી અને તે પણ ૧૯૨૦ થી ૧૯૨૨ ની સાલજ હોઈ શકે, છતાં કેઈ વિદ્વાન આ કથા બીજા કાળની છે એમ સિદ્ધ કરશે તો અમે સહજે તેમની દલીલ નિષ્પક્ષપાતપણે તપાસીશું.

x x x x x

મગળ માણેરો અને સર્યૂ સોનારણુ બન્ની જ્ઞાતિના યુવક અને યુવતી હતા મગળ માણેરાના માતૃપિતા પૈસેટકે સુખી હશે એમ લાગે છે મોનારણુનું કુટુંબ તેમનાથી ઉતરતું નહીં હોય

કામણુગારો સધ, કોટે કાળા ધાબળા,

કડીઆળી લૈ હથ્થ, આખે રૂડા ચાટલા

૧

ઝોણુકી આ સાલ, લણુતર ઝાઝા લૈ લણ્યા,

મગળ માણેરાય બે ત્રણ માગા આવીયા

૨

આ બે દુહામાં મગળનું વર્ણન કવિએ તાદ્દશ્ય કર્યું છે. મગળ શરીરે કામણુગારો અને ઉજળા વર્ણનો, કાળી કાશ્મીરીના કાટ પાટ-લૂન પહેરતો, હાથમાં કડીવાળી અર્થાત્ પાતળી નેતરની સોટી રૂપાની કડીવાળી રાખતો, અને આખે મોટા કચકડાની ક્રમવાળા ચશ્માં પહેરતો

મગળ ઝાઝા લણુતર એ સાલમાં લણી રહે છે એટલે કે તે સમયમાં બી એ નામની વિદ્યાપીઠની ઉચ્ચ પદવી ગણાતી તે લે છે, એટલે જ્ઞાતિમાંથી કન્યાઓના માગા આવવા માડે છે.

સર્યૂ એમાં એક ગગન ઘોડલે ચાદલો,

માગા પાછા ઠેલતા કાળી નાગણુ પરવર્યો

૩

માણેરો પોતાની વિદ્યા તેમજ ધનસંપત્તિમાં ગર્વિષ્ટ બનેલો હોઈ માગા પાછા ઠેલતો જાય છે તેમાં સર્યૂ નામની રૂપવતી પણ રંગે શ્યામવર્ણી કન્યાનું માથું પણ પાછું ઠેલાય છે. કાળી નાગણુ

જેવીને પાછી કાઢી એવા વિચારથી માણેરો બીજા માગાઓની રાહ જોતો અટારીએ ઉભો રહે છે.

માણેરાની વાટ સર્પ ઝબકી વીજળી,

શેલે ઓપે હાડ ઇંદરરાણી મલપતી

૪

થાવા કાળ તે માણેરો એક દિ પોતાની અટારીમાં ઉભો હતો, તેવે નીચેથી સુદરીઓનું એક ટોળું અદર અદર મળક હટ્ટા કરતું-હાસ્ય વિનોદ કરતું ચાલ્યું ગયું તે ટોળામાં સર્પ પણ હતી સર્પએ તે વેળા ઘેરા આકાશના રંગને મળતું, ઝીણું, શરીરના અગેઅગની સુદરતા એર દીપાવતું શેલું પહેર્યું હતું, અને એને લઇને ઇંદરાણીની પેઠે શોભતી સર્પ વીજળી ઝબકી હોય તેમ ઝબકી અને ચાલી ગઈ, પણ જતા જતા માણેરાના હૈયાને ચોગની ગઈ

ચોથા અને પછીના પાંચમાં દુહાની વચ્ચે બીજા ત્રણ ચાર દુહાઓ હોવા જોઈએ એમ કથા વાચતા આપણને જણાય છે પણ તે ઘણી તપાસ કરવા છતાં મળી શક્યા નથી, એટલે વચ્ચેની ત્રીસો અનુમાનથી સાધવી પડે છે

પાડ રાઈના રાત, વાહા પાણી દોયલા,

મગળ કડવા રૂપ, શેલા વાલા લાગીયા

૫

રૂપાવરણી દેહ મગળ ! સપુત સાપડયો,

કાળી માગણુ જાત આલડછેદુ આવશે

૬

પોતાનું દિલ ચોરી જનાર પેલી વીજળીને પોતાની કરવા માણેરાએ ઘણું ઘણું કર્યું પોતાની માને, બહેનને અને ભાભીને પણ સર્પને ત્યાં મોકલી, પણ સર્પ એકની બે થઈ નહીં પોતે માગુ મોકલ્યું તે પાછું ઠેલ્યું હતું એ વાત આ હઠીલી, જીવાનીને મદે ચડેલી સોનારણ બૂલી ન હતી તેણે માગુ તેવી રીતે પાછું ઠેલ્યું. એટલુંજ નહીં, પણ પોતાના રૂપના કરતા પણ માણેરાને શેલું વધુ સુદર લાગ્યું એ હકીકત કહેતા મહેણા પણ મારી લીધા

તે કહે છે હે મગળ માણેરા ! રાઈના પાડ રાતે વહી ગયા છે, અને વહી ગયેલા પાણી મળવા કઠણ છે તને માં રૂપ કદરૂપ લાગ્યું પણ માં શેલું વાલું લાગ્યું

મગળ ! તારી માએ તો સપૂતને જન્મ આપ્યો છે, અને તારી કાયા રૂપાના જેવી ઉજળી છે અમારી માગણુની જાત (પોતે પહેલાં માગુ કરેલ એટલા માટે) કાળી છે, એટલે અમારી સાથે સંબંધ જોડતા તને આલડછેદ આવશે, અર્થાત્ કે તું નીચો ગણાઈ જશે

હૈડે રાણી તુય, તુંથો બારવટ આફર,
મડા વાલકેસર તું કાજે કબજે કરે
સર્થ તારે કાજ પૈડાળા ઘોડા લઉ,

૭

... .. ૮

કેટલોક સમય વીતી જાય છે, અને મગજની સર્થ પ્રત્યેની લગની ઓછી થતી નથી એક વખતે પૂર્ણિમાને દિવસે ચંદ્ર આકાશ-મા પોતાનું સ્નેહભર્યું સાત્રાન્ય સ્થાપી રહ્યો હતો, પ્રેમીઓ પોતાની પ્રેમગોષ્ઠીઓમાં મસ્ત બની રહ્યા, અને મોટા મોટા માર્ગો પણ મનુષ્યના પગરવ વિના શાત નિર્જન હતા, તે સમયે શાંતિ-ભોજનમાથી પાછો ફરતો મગજ સર્થને પોતાની મેડીની બારીએ ઉભેલી જુએ છે

આવો પ્રસંગ ફરી ફરી નહી મળે એમ ધારી મગજ સર્થને સંબોધીને કહે છે હે સર્થ ! તુ મારા હૈયામાં રાણી રૂપે છે તુ જો મારી થવાને કબુલ કરે તો હું બારવટુ કહેતા એવો ધધો કરે, કે જેથી થોડા સમયમાં વાલકેશ્વર ઉપરની મહેલાતો તારે માટે વસાતી લઈ લઉ.

તારે માટે હું મોટર કારો પણ વસાવું—

(આ પછી દુહાની લીટી મળી શકતી નથી, અને દુહો અપૂર્ણ દશામાં રહે છે. એ પૂરો મળ્યો હોત તો એર આનંદ આમત)

સર્થ આ પોતાના પ્રેમમાં મસ્ત બનેલા દર્દીના દુહા સાલળી ગઈ, પણ એણે ઉત્તર વાળ્યો નહીં, એટલે માણેરો ફરીથી બોલે છે

તુ વિષુ ચરલી મૂછ, પગરખ વાકરના બલા,

પોતા ધાત્યા બાંય, કાઠડલા ઓપે નૈ

૯

સર્થ ! તારા વિના ચારલી એપીલનના જેવી મૂછ, બ્હાઈટવે લેડલોને સાથી ખરીદેલા વોક ઓવરના ખૂટ, ખમીસની બાયમાં ધાલેલો રેશમી ઝમાલ અને કાલરો ઓપશે નહી, માટે માન ! ભલી ! માન !

શેલા ઓપે હાડ, હાડ વગર શેલા નૈ,

સર્થ ! કાળા ફેર અધાપામાં વાધીયા

૧૦

છતા સર્થએ જવાબ નહી આપ્યો, એટલે પોતે ફરેલા ગુન્હાનો એકરાર ખરા દર્દીની પેઠે માણેરો કરે છે, અને પોતાની માની લીધેલી માથકની દીનતાથી માફી માગે છે તે બોલે છે શેલાં તો શરીરથોજ સારા લાગે છે, શરીર વિનાના શેલા મારે શા કામના ? સર્થ ! હું તે વખતે આધળો હોઈશ કે મારાથી તારી

સુદરતાને માટે આવો હલકો અભિપ્રાય બાધી દેવાયો !

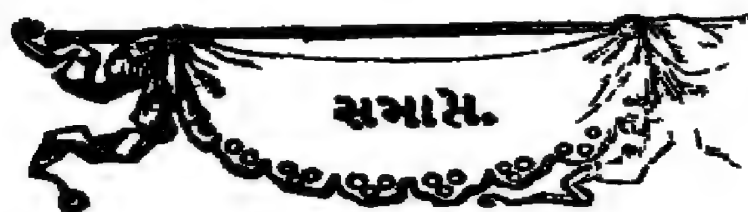
સુશુતા લાણુ છેક, મંગળ તારી વાતડી,
વાધાના આ ફાડ આલ તૂટે ચે નવ છૂટે ૧૧
રીઝ્યો શેલે કા મનખો આ માણે નહિ,
ભૂડા ! મા કર ધાડ સર્થના સપના હવે ૧૨

સર્થ આવી પ્રેમની આજીજીથી પણ પિગળી નહી, અને કંઠણુ
હૈયાથી તેણે રોકડો જવાબ આપી દીધો મંગળ ! તારી વાતોથી
મને શરમ આવે છે તારો વસ્ત્રો પ્રત્યેનો મોહ એવો છે કે ઉચેથી
આકાશ નીચે પડે છતા તે ઝોછો નહી થાય હવે તું ગમે તેવું
કાલુ કાલુ બોલીને મને રીઝવવા માગે છે, પણ તુ પહેલા શેલાં
ઉપર કેમ મોહી પડ્યો ? તુ હવે આ દેહને માણી શકવાનો નથી
ભૂડા ! ઉતાવળ કરીને ગમે તે પગલુ ભરી બેસતો નહી, કારણ કે
સર્થના તો હવે તારે સ્વપ્નાજ રહેવાના !

પાજર જશે વૈ, આવખડાના નેહા નૈ,
રાયા ! મારે મેખ, મનના માગ્યા નવ મળે ૧૩

આ પ્રમાણે ઘેલોતુર પ્રેમી મંગળ હતાશ થઈ વડલાના છાયા
હેઠળ વીલે મ્હોડે બેસે છે, અને પોતાના લાવી ઉપર વિચાર કરે છે
તે વખતે કવિ તેને ઉદ્દેશીને કહે છે, કે હે રાયા મંગળ ! મનુષ્યનું
શરીર જતે દહાડે ચાલ્યુ જશે, અને આયુષનો કષ્ઠ ભરોસો નહી,
માટે હે ! નિરાશાવાદી ! તુ ઉઠ, મનુષ્યદેહ માગ્યો મળતો નથી માટે
તારૂ ચિત્ત કઈ બીજામા પ્રેર !

* * * * *
કથા અહી પૂરી થાય છે માણેરો પછી કાંઈ બીજી કન્યા
લાવ્યો કે હિમાલય તપશ્ચર્યા કરવા ચાલ્યો ગયો એ કથામા સ્પષ્ટ
જણાવ્યું નથી. પણ બીજી તપાસ કરતા એમ જણાય છે કે સર્થ
સોનારણ અને મંગળ માણેરો બન્ને જૂદે જૂદે ઘેર પરણ્યા હતા,
અને લાખા કાળ પછી બન્ને વચ્ચે મિત્રભાવ પણ થયો હતો ખરે.
બાકી હૈયાની વાતું તો હરી જાણે !

હિન્દુ ધર્મની પાઠમાળા.

કાઠિન ૧૬ પેજ ૫૪ ૪૩૦ સોનેરી ત્રણ નામનું સુશોભિત પુસ્તક.
કિંમત રૂ. સાડા ત્રણ. (વિ. પી. પોસ્ટેજ સાથે રૂ. ચાર)
મૂળ લેખક—લાલા બૈજનાથ બી એ, રીટાયર સેશન જજ, આગ્રા
ઉત્તર હિન્દુસ્તાનની શાળાઓમાં ટેકસ્ટ બુક તરીકે ચાલતા હિન્દી અન્ય
ઉપરથી આવશ્યક ફેરફાર તથા ઉપયુક્ત વિષયો—ચરિત્રો વગેરેનો વધારો
કરીને તૈયાર કરેલા આ પુસ્તકમાં નીચે પ્રમાણે ૧૩ ભાગ અને
૧૨૨ પાક છે

ભાગ ૧ લો—ધર્મ અને તેના પ્રવર્તક

પાક-૧ ધર્મ ૨ વેદ ૩ સ્મૃતિ. ૪-૫ ઇતિહાસ-રામાયણ,
મહાભારત ૬ પુરાણ ૭ ભારતવર્ષ અને તેનો મહિમા ૮ કાળનિયમ

ભાગ બીજો—ધર્મ.

પાક-૯ ધર્મ મહિમા, ૧૦ ભક્તિ, ૧૧ સવાર સાજની
પ્રાર્થના, ૧૨ ભક્તિમહાત્મ્ય, ૧૩ ભક્તિ અને જ્ઞાનનો અભેદ

ભાગ ત્રીજો—મનુષ્ય અને તેનું કર્તવ્ય

પાક-૧૪ મનુષ્ય તત્વ, ૧૫ જીવાત્મા, ૧૬ જીવની નિત્યતા,
૧૭ ધર્મ અને નરક, ૧૮ પાપ અને પુણ્ય

ભાગ ચોથો—વર્ણશ્રમ વ્યવસ્થા.

પાક-૧૯ વર્ણવ્યવસ્થા, ૨૦ આશ્રમ, ૨૧ બ્રહ્મચર્ય, ૨૨
ગૃહસ્થાશ્રમ, ૨૩ વાનપ્રસ્થાશ્રમ, ૨૪ સન્યસ્તાશ્રમ.

ભાગ પાંચમો—સંસ્કાર.

પાક-૨૫ સોળ સંસ્કાર ૨૬ બાળરક્ષણના નિયમો ૨૭
યજ્ઞોપવિત, ૨૮ વિવાહ, ૨૯ અન્ત્યેષ્ઠી સંસ્કાર

ભાગ છઠ્ઠો—સ્ત્રીઓના ધર્મ અને પુરુષોનું કર્તવ્ય.

પાક-૩૦ સ્ત્રીના ધર્મ અને શિક્ષણ, ૩૧ સ્ત્રીલક્ષ્મીની ઉમર,
૩૨ સ્ત્રીઓની દિનચર્યા, ૩૩ સ્ત્રીઓએ આપત્તિના સમયે કેવી રીતે
વર્તવું, ૩૪ લાજ મર્યાદા, ૩૫ સ્ત્રીઓના વ્રત નિયમ અને સ્વાતંત્ર્ય
૩૬ પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ—સાવિત્રી, ૪૭ સીતા, ૪૮ દમયંતિ. ૩૯
તારામતિ, ૪૦ દ્રાપદી ૪૧ પતિનો પત્ની પ્રત્યેનો ધર્મ.

ભાગ સાતમો—આચાર.

પાક-૪૨ સામાન્ય આચાર, ૪૩ વિશેષ આચાર, ૪૪ દિન-
ચર્યા, ૪૫ નિત્ય કર્મ, ૪૬ વિશેષ દિનચર્યા, ૪૭ બોજન ૪૮
વ્યાયામ, ૪૯ ભાષાશુદ્ધિ, ૫૦ બપોર પછીના સમયનો ઉપયોગ.

૫૧ પોષાક, ૫૨ ધરોની બાધણી ૫૩ ઋતુચર્યા, ૫૪ વ્યવહાર શુદ્ધિ,
૫૫ બાલશૌચ, ૫૬ આદર્શ મહાપુરુષો—શ્રી રામચદ્રજી, ૫૭ હનુમાનજી,
૫૮ બીજમપિતામહ

ભાગ આઠમો—પ્રચલિત ધર્મવ્યવસ્થા

૫૧૬-૫૯૯ ધર્મ અને તેનું હાલનું સ્વરૂપ, ૬૦ ત્રિમૂર્તિ—પર્યાય-
તન ૬૧ શક્તિ ઉપાસના, ૬૨ અન્ય દેવોની પૂજા, ૬૩ મૂર્તિપૂજા.
૬૪ વૃક્ષોની પૂજા ૬૫ પશુ પૂજા, ૬૬ જપ, ૬૭ પઠન, ૬૮-૭૦
વ્રતઉત્સવ, ૭૧ વ્રતઉત્સવથી થતા લાભ, ૭૨ તીર્થયાત્રા, ૭૩-૭૬
હિંદુસ્થાનના તીર્થ ક્ષેત્રોની સવિસ્તૃત માહિતી ૭૭ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ
૭૮ તીર્થક્ષેત્રોની વર્તમાન સ્થિતિ

ભાગ નવમો—દાનધર્મ.

૫૧૦-૭૯૯ દાન, ૮૦ સર્વોત્કૃષ્ટ દાન, ૮૧ દાનનો મહિમા, ૮૨ દાનશુદ્ધિ

ભાગ દશમો—અસત્ વિશ્વાસ અને તેનું પરિણામ

(૧) ક્ષિતિ જ્યોતિષ, (૨) જત્ર, મત્ર, બાધા આખડી.
(૩) સિદ્ધિ બતાવનાર ઠગો (૪) વેશધારી તપસ્વીઓ (૫)
અધરપરાની ગુરુસેવા (૬) ભૂત પ્રેતાદિના ખોટા વહેમો વગેરે.
ભાગ અગ્નીઆરમો—પ્રચલિત સંપ્રદાયો અને તેની વ્યવસ્થા.

૫૧૦-૮૪૯ સંપ્રદાયો અને તેનું સ્વરૂપ ૮૫ સંપ્રદાયોની ઉત્પત્તિ
અને હેતુ ૮૬ સ્માત સંપ્રદાય ૮૭ શ્રી સંપ્રદાય ૮૮ રામાનંદી,
કબીરપંથ, દાદુપંથ ૮૯ મહાત્મા તુલસીદાસ ૯૦ સનક અને મધ્વ
સંપ્રદાય ૯૧ ચૈતન્ય સંપ્રદાય ૯૨ પુષ્ટી સંપ્રદાય ૯૩ શક્તિ
સંપ્રદાય ૯૪ શીખ સંપ્રદાય ૯૫ જૈન ૯૬ સ્વામીનારાયણ સંપ્ર-
દાય ૯૭ સંપ્રદાયોનું પરિણામ અને તેની સ્થિતિ

ભાગ બારમો—ધર્મિષ્ઠ મહાપુરુષોનાં જીવનવૃત્તાંત.

૫૧૦-૯૯૯ ભુદ્ધ ૯૯૯ મહાન અશોક ૧૦૦ વિક્રમાદિત્ય ૧૦૧
શ્રીશંકરાચાર્ય ૧૦૨ રામાનુજાચાર્ય ૧૦૩ રાણા પ્રતાપસિંહ ૧૦૪
સવાઇ જયસિંહ ૧૦૫ અહલ્યાબાઈ ૧૦૬ રાજા રામમાહનરાય.
૧૦૭ દયાનંદ સરસ્વતી

ભાગ તેરમો—મોક્ષ.

અધ્યાત્મ શાસ્ત્રવિચાર. સત્સંગ. ઇન્દ્રિયનિગ્રહ સમાનતા, નિષ્કામ
કર્મ અનન્યભક્તિ ધારણા, ધ્યાન ને સમાધી તપ. સંસારની નિત્યા-
નિત્યતા જીવાત્માનું સ્વરૂપ જીવનમુક્તપુરુષો. સ્વામી ભાસ્કરાનંદ.
પરમહંસ રામકૃષ્ણ સ્વામી રામતીર્થ.

લખો.—

જીવનલાલ અમરશી મહેતા,
પીરમશાહ રોડ, અમદાવાદ.

નવી આવૃત્તિ તદ્દન નવા સ્વરૂપમાં
જુની આવૃત્તિની પ્રત પાસે હોય તોપણ આ સચિત્ર આવૃત્તિ
તેમાંનાં ચિત્રોની ખાતર પણ રાખવાની ખાસ જરૂર છે
“ કલાપીના કેકારવ. ”

સચિત્ર નવી આવૃત્તિ-સોનેરી નામવાળું સુંદર પુંકું.

કિંમત રૂ. ચાર. પોસ્ટેજ ૦-૭-૦ જુદું

આ આવૃત્તિમા નીચેના કદી ન જોવામા આવેલા એવા તદ્દન
નવા તેર ચિત્રો આપવામા આવ્યા છે —

(૧) સ્વર્ગસ્થ કલાપી. (૨) કલાપીનાં સ્નેહરાણી માંધી-
બાઈ ઉકેલે ‘શોભના.’ (૩) કલાપીનાં રાણીશ્રી રોહાવાળાં બા-
સાહેબ-‘રમા’ (૪) મહાત્મા મૂળદાસ (૫) વીણાનો મૃગ. (૬)
આમ્યમાતા. (૭) પહાડી સાધુ. (૮) બિલ્વ મંગળ. (૯) વૃદ્ધ
ટેલીઓ. (૧૦) એક ઘા. (૧૧) ભરત (૧૨) સારસી, (૧૩)
કલાપીના હસ્તાક્ષરનો પત્ર આ ચિત્રો એવા લાવવાહી છે કે તે
જોનારની નજર સમક્ષ ગુજરાત-કાઠિયાવાડનું દેશી વાતાવરણ
આજેહુબ ખડુ કરે છે

સ્વ ભાઈ રણજીતરામ વાવાભાઈ મહેતા કૃત

રાણજીતકૃતિ સંગ્રહ.

ઉપોદ્ધાત લેખક—રા રા કનૈલાલ માણેકલાલ મુનશી
પ્રકાશક—સાહિત્ય પરિષદ ભડોળ કમિટી સોળ પેજ પૃષ્ઠ ૪૨૫.

કિંમત રૂ. સવા બે પોસ્ટેજ જુદું.

સ્વ ભાઈ રણજીતરામે લખેલી નીચેની ન્હાની મ્હોટી ૧૪ વાર્તા
તથા છેલ્લા બે નાટકનો આ સંગ્રહ છે—૧ સાહેબરામ,
(૧૩૫ પૃષ્ઠની મોટી અપૂર્ણ રહી ગયેલી નવલકથા) ૨ સહીયરો,
૩ મહારી, ૪ હીરાં, ૫ શ્રદ્ધા, ૬ સમીસાંજની સહેલગા,
૭ સુપણી, ૮ દોલત, ૯ મંગળા, ૧૦ આમદ અને રૂપાદે, ૧૧
માસ્તર નંદનપ્રસાદ, ૧૨ ખવાસણ, ૧૩ તોળલ, ૧૪ કાળી-
ઘાટપર, ૧૫ તેજસિંહ અને ૧૬ રિપુ.

કવિતા-સાહિત્યનાં પુસ્તકો.

પૂર્વાલાપ—સ્વ૦ કાન્ત-મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટના કાવ્યોનો સંગ્રહ કીંમત રૂ ૦-૧૨-૦

દીવાને સાગર—સાગર કૃત ગજલો-ભજનો-વગેરેનો ૫૦૦ પૃષ્ઠનો માટે સંગ્રહ સુપ્રીઝમના ખાસ શબ્દોના કેશ તથા નારદમુનિ કૃત ભક્તિસૂત્ર સાથે કીંમત રૂ ૩-૮-૦

સ્મરણસંહિતા—એક સચિત્ર કરુણ પ્રશસ્તિ લેખક ન૦ ભા૦ દીવેટીઆ પ્રો આનંદશંકર બાપુ-ભાઈ ધ્રુવના લાખા ઉપોદ્ધાત તથા ખાસ ચિત્રો સાથે કિ રૂ ૬૦

પ્રવાસ પુષ્પાંજલિ—સ્વ હરિલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવ કૃત યુરોપ યાત્રાના પ્રવાસ વર્ણનના સુંદર દૃશ્ય કાવ્યોનો સંગ્રહ કિ રૂ ૬૦

સ્નેહસંગીત—સચિત્ર કર્તા-રા. કેશવ હ. શેઠ. કીંમત બાર આના. (૧) સ્નેહમંગીત. (૨) સ્નેહાર્પણ, (૩) સ્નેહતપ અને (૪) પ્રકીર્ણ એ ચાર પ્રકારના ત્રેપન કાવ્યો, રૂપેરી નામનું સુંદર પુકું દરેક લાયબ્રેરીમાં ખાસ સંગ્રહવા યોગ્ય આ કાવ્યમંગ્રહ છે

સ્રોતસ્વિની—“કલ્પલિના” કર્તા દામોદર ખુશાલદાસ બોટાદકરના નવીન કાવ્યોનો સંગ્રહ ઈનામ લાયબ્રેરી માટે મનુર થયો છે કીં. બાર આના.

નિર્ઝરિણી—દામોદર ખુશાલદાસ બોટાદકરના નવીન કાવ્યોનો ત્રીજો સંગ્રહ સા શ્રી કૌશિકરામ વિમ્લહરરામ મહેતાએ લખેલા ઉપોદ્ધાત સાથે કીંમત રૂ ૦-૧૨-૦.

સ્વદેશગીતાવલિ—કર્તા કેશવ હ. શેઠ પાકું પુકું એટીક કાગળ કીં. ૦-૧૪-૦ આમાં સ્વદેશભક્તિ, સ્વદેશધર્મ અને દેશદાઝને લગતા કાવ્યો ઉપરાંત ઇત્રપતિ શિવાજીની રાજ્યવ્યવસ્થાવાળું એક વિસ્તૃત ખડકાવ્ય છે.

કવિશ્રી હર્ષદેવકૃત

રતનાવલી નાટિકા.

ભાષાન્તર કર્તા રતિપતિરામ ઉદયમરામ પડયા; બી. એ.

છ સુન્દર ચિત્રો, કવિચરિત્ર, “રતનાવલીની” દુકા વાર્તા,
નાટક નાટિકા ભેદ, પાત્રનિરૂપણ, તેમજ વિદ્યાર્થીઓ માટે ઉપયોગી
ટીકા સાથે પાકુ છીંટનું પુકું કિંમત રૂ. સવા

સ્વામી વિવેકાનંદ.

(૫ આંકી ગદ્ય નાટક.)

મરાઠી ભાષાના પ્રસિદ્ધ લેખક શ્રીયુત્તમચુત યલવત કોલ્હટ-
કર બી. એ એલ એલ બી એ લખેલા મહાઠી નાટકનો આ
અનુવાદ છે. સ્વામીજીનો હિન્દુ ધર્મ પ્રતિ જે ઉચ્ચ અને ઉદાર ભાવ
હતો, તે તથા તેમણે અમેરિકા જઈ ત્યાં હિન્દુ ધર્મનો પ્રચાર કર્યો,
ત્યાના લોકો સમક્ષ તેની મહત્તાપર જે પ્રકાશ નાખ્યો એ સર્વ
બાબતોનું આમા ધણું જ સુન્દર ચિત્ર આલેખવામા આવ્યું છે. જાતિ-
ભેદની ઉત્પત્તિ અને હિન્દુધર્મનું નિરૂપણ-લગભગ સ્વામીજીના જ
શબ્દોમા વાચકને દગ કરે છે કિં રૂ. સવા.

ભીષ્મપિતામહ.

બાણુ દ્વિજેન્દ્રલાલ રૌયના નાટકનું ભાષાન્તર છીંટનું પાકું
સોનેરી નામનું પુકું કિંમત રૂ. ૧-૧૨-૦

સીતા—ડૉ. દ્વિજેન્દ્રલાલ રૌયકૃત સુન્દર બી ઉપયોગી નાટકનું
ભાષાન્તર કિં ૦-૧૨-૦

સત્યભામા.

(પત્નીની પસદગી-શુદ્ધ પ્રેમનો આદર્શ)

આપણી લક્ષ્યપદ્ધતિ વિષેનું પાત્ર અકી ગદ્ય નાટક હાફટોન
બ્લોકના છ મનોહર ચિત્રો સાથે આંક ૧ લો-પ્રેમાકુર. આંક ૨ જો
-પ્રેમવિકાસ આંક ૩ ત્રીજો-પ્રેમપ્રકાશ આંક ૪ થો-પ્રેમપરીક્ષણ.
આંક ૫ મો-પ્રેમની પરિસીમા કિંમત રૂ. ૧-૮-૦ ફેધરવેઇટ પેપરની
ઉંચી આવૃત્તિનો રૂ. ૨-૦-૦

મેવાડ-પતન.

બંગાળના સુપ્રસિદ્ધ નાટકકાર બાબુ દ્વિજેન્દ્રલાલ રોયના અતિહાસિક ઉત્તમ નાટકનું તેવુંજ સુંદર ભાષાંતર કિ ૩ દોઢ આ નાટક મહારાણા પ્રતાપસિંહના પુત્ર અમરસિંહ તથા જહાગીરના સમયનું છે તેમા પતિપ્રેમ, દેશપ્રેમ ને વિશ્વપ્રેમ એ ત્રણ ઉચ્ચતર પવિત્ર ભાવનાઓને અત્યંત મનોહર રીતે ખીલવી તાદશ્ય કરી બતાવી છે મેવાડનું પતન થતા તે જહાગીરના કબજામા બંધ છે છતા હિંદુ મુસલમાનોનું ઐક્ય ધણીજ સરમ રીતે માધવાનો ઉત્તમ માર્ગ કવિએ આમા દર્શાવ્યો છે હિંદુ મુસલમાનની એકતા સાધવામા આ પુસ્તક હાલના એકતાના સમયે સરસ વિચારો આપે છે

રાઘનો પર્વત.

કર્તા-રા. બ રમણભાઈ મહીપતરામ નીલકંઠ.

“ પ્રભુથી સહુ કંઈ થાય છે, અમથી થાય ન કંઈ,

“ રાઘનો પર્વત કરે, પર્વત બાગનિ માહિ ”

આ દોહરો નાટકના સૂત્ર રૂપ છે, અને તે ઉપરથી જ તેમાના વિષયનો કંઈક ખ્યાલ આવી શકે છે હાઈસ્કુલોમા તથા વિનયમ દિરોમા ટેકસ્ટ બુક દાખલ ચલાવવા મંજુર થયું છે આ ચોથી કિં. ૩ દોઢ.

ચાર દશ્ય નાટકો.

ધ્રાગધ્રા નરેશના આશ્રય નીચે સ્થપાયેલી શ્રા ભારતવિજ્ઞાન નાટક સમાજે બજવેલા ગાયનો તથા પુરેપુરા ભાષણ સાથેના નીચેનાં ચાર નાટકોનું પાકા પુઠાથી બાંધેલું પુસ્તક

(૧) પ્રતાપી પ્રમીલા અથવા ઐરંગઝેબનો રાજરંગ.

(૨) કામલતા

(૩) ચિતોડનો કરણ.

(૪) સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્ર, (ઉર્દુ જબાન ને ગુજગતી ટાંપપ)

કાચા પુઠાની આ દરેક નાટકની કૌંમત આઠ આના છે, આ ચારે નાટક સાથે પાકા પુઠામા ભેગા બાંધેલા છતા કીં ૩. બેજ રાખી છે.

મુક્તધારા—મૂળ લેખક ડૉ. ટાગોર કીં આઠઆના.

શિક્ષાનો આદર્શ.

મૂળ લેખક.—ડૉ. રવીન્દ્રનાથ ટાગોર. ત્રીસ પૃષ્ઠનું આદિવચન લેખક સા. શ્રી હનુમાલ હરિલાલ પડ્યા, બી. એ કિં ૩. એક. આપણા દેશની અર્વાચીન શિક્ષણ પદ્ધતિમાં જે પ્રકારની સુધારણા થવાની આવશ્યકતા છે તે માટે કેવા કેવા ઉપાયો ચોખવા બાધ એ તે વિષ ડૉ. રવીન્દ્રનાથ ટાગોરે આ લેખોમાં જે વદતાપૂર્ણ નાનાવિધ સૂચનાઓ કરી છે. તે અવશ્ય વાચ્યો. કેળવણી ખાતાના અધિકારીઓ, શિક્ષકો અને દશાહતચિત્તકોને ધણુજ શીખવાનું, બાણુવાનું અને મનન કરવાનું આભાથી મળશે કેમી સોળપેજી ઝલેજ કાગળ, પાકુ પુકું.

જાતકમાણી વડે પૈસાદાર થવું હોય તો વાંચો

કરકસર—પૈસાદાર કેમ થવાય ?

મૂળ લેખક — ‘જાત મહેનત,’ ‘કર્તવ્ય,’ ‘સદ્વર્તન’ વગેરેના કર્તા ડૉ. સેમ્યુઅલ રુમાઈલ્સ. “ ક્રીક્ટ ” એટલે કરકસર ઉપરથી લખાયેલા આ પુસ્તકમાં પૈસા મેળવવાને વ્યવહાર ઉપયોગી થઈ શકે તેવા વિવિધ વિષયોની ચર્ચા અનેક દાખલા દ્રષ્ટાત સાથે કરી છે પાકું છીટનું પુકું. ઇનામ લાઇબ્રેરી માટે મજુર થયું છે કીમત ૩ સવા

જાદુઈ બાગ ભાગ ૧ લો— આમાં બાળકોને ગમ્મત ને મઝા પડે તેવી આનંદ સાથે બોધ આપનારી જુદી જુદી વાર્તાઓ છે પાકું પુકું કીં ૦-૮-૦.

મેટરલિંકના નિબંધો— ભા ૬ ધનસુખલાલ કે મહેતા એસ. સી ૪ આમાં મેટરલિંકનું જીવન ચરિત્ર, તથા તેના મૌન, પૂર્વ જીવન અને સ્ત્રીઓ વિશે ત્રણ નિબંધો છે. ઇનામ લા માટે મજુર છે કીમત ૦-૬-૦

બાલગીતા— શ્રી કૃષ્ણ ગીતામાં પ્રબોધેલો ધર્મ બાળકો સહેલાઈથી સમજી શકે તેવા હેતુથી ખાસ લખેલા આ પુસ્તકમાં ગીતાના પહેલેથી નવ અધ્યાય બાળકો પશુ સમજે તેવા દ્રષ્ટાત સાથે સમજાવ્યા છે. પૂર્વાર્ધની કીં. ૩. અર્ધ

મેઝેનીના લેખો— માનવી કર્તવ્યો છટાલીના દેશજાત એસકે મેઝેનીના નિબંધો રાષ્ટ્રીયસ્વની નજરે ધણા મહત્વના તેમજ મજુર વર્ગના જીવનને ઉપયોગી થાય તેવા છે. કીં. ૩ એક.

“સ્ત્રીબોધ અને બાળક.”

ઈ. સન ૧૯૨૨ અને ૧૯૨૩ નું આખા વર્ષનું
પાકું બાંધેલું પુસ્તક

ની માટી અનેક વાતો-સવાદો કાઠે, ઓ ઉપયોગી વિવિધ
લેખો-પુસ્તક પરિચય છવનચરિત્રે સિદ્ધાસન બત્રીસીની
વાર્તાઓ-માળકો માટે રામાયણની વાનો-વગેરે
અનેક વિવિધ લેખોની ભરપૂર.

[લગભગ ૬૦૦ પૃષ્ઠ અને ચિત્રો સાથે પાકું મુદ્રિત પુસ્તક]

કેટલાક વર્ષની કીમત રૂ. ચાર વિ. પી. પોસ્ટેજ ખર્ચ બુક
એક એક વર્ષનું આ પુસ્તક ખરીદનારને નીચેનાં વશમાંથી જે

મળે તે કેટલા પાકું પુસ્તકનો એ. એટ બક્ષીમ મળે—

૨—૦ નાસ્ત્રીમદિર-રા બ ગમભલામ તથા મો વિદ્યાગૌરી કૃત

૨—૦ હામ્યકથામજરી-(મગન રૂ. ને કાચુ પુક)

૨—૦ “નાતિ-વચન” અને “મેઝેનો રા લેખો” (જે પુસ્તકો)

૪—૦ રા બ જણકોડલાન જોડાવાવનુ છવનચરિત્ર

૨—૦ ચંદ્ર દેશ નાટકો-(જુદા-પાકા માધેલા નહિ)

૨—૦ ક્રી.એ.નો જુદા રા જાગરનાના કૃપાય (પરીચાર કૃત)

૧—૮ “ગો.પ.વે.નુ ચરિત્ર” તથા “સી.પ.” નાટક (જે પુસ્તકો.)

૨—૦ “અનો જય” તથા “રાનડેનાં વ્યાખ્યાન” (જે)

૨—૪ “કો.રનો દુકી વાનો” અને “રતનમળા” (જે)

૨—૪ “કવાળી-કાન્તના સવાદો” અને ગીત.પરિચય (જે)

મળાવનારે કયા વર્ષનું અને ઉપરનામાંથી કયું પુસ્તક બક્ષિમ
લેવું છે તે સ્પષ્ટ જણાવવું ને ઓરડર માથે ૩ એક રીપોઝીટ મોકલવો.

આર વર્ષનું બાળક.

(ઈ સન ૧૯૨૩ ના સ્ત્રીબોધના “બાળક” વિભાગનું

પાકું બાંધેલું સચિત્ર પુસ્તક)

આમ બાળકો માટે લખાયેલા ઉપદેશક લેખો-કવિતાઓ-
નાની નાની વાતો-સવાદો-છવનચરિત્રો-સિદ્ધાસન બત્રીસીની આઠ
વાર્તાઓ-રામાયણની બાર વાનો-વગેરે અનેક લેખોથી ભરપૂર
લગભગ ૩૦૦ પૃષ્ઠ અને કટલાક ચિત્રો સાથે—

કિંમત રૂ. બે. વિ. પી. પોસ્ટેજ એપ્રીલ સુધી માફ લખે—

મંત્રી: “સ્ત્રીબોધ”; પોરમમા રોડ-અમદાવાદ.

શ્રીઓને વાંચવા લાયક ટેલેલાંક પુસ્તકો.

ચ દા. ઐતિહાસિક સ્વનત્ર નવલકથા ક્રિમત ૩ ૧-૧૨-૦

આમા ચારસો વષ ઉપર થઈ ગયેલી રણયુદ્ધોરના દુર્ગરક્ષક સુરજન-સિંહની પત્ની ક્ષત્રાણી ચ દાનો ચિતાર છે. સુરજનસિંહે લોભ-સ્વાર્થને વશ થઈને શહેનશાહ અકબરની સામ યુદ્ધ ન કરતા મેવાડના મહારાણાનો એ અજીત કીલ્લો નેતે સોપી દેવાનો વિચાર કર્યો, ને તે વિશેની જાણ તેની સ્ત્રીને થતા તેની વીર પત્ની ચ દાએ પોતાના સ્વામીદ્રોહી પતિનું જીવન જીવન ખુન કરી પોતે જળી મુર્દમની થઈ હતી આ નવલકથા અદ્ભુત ને અત્યંત રસિક છે

સુશિક્ષિત સ્ત્રી. ખાસ કરીને કેળવાએલી સન્નારીઓને વાંચવા સારૂ બાળકેળવણીના તથા સુગૃહણીના ગૃહ-વ્યવસ્થાના ઉત્તમ નામનારૂપે આ નવલકથાનું પુસ્તક લખવામા આવ્યું છે પાકું સળંગ છોટનું હું ક્રિમત ૩. એક

સ્ત્રીકેળવણીનો ખરો ઉપયોગ— સ્ત્રી પુરુષના પત્ર વ્ય-હારરૂપે કન્યાઓ તથા નવ પરિણીત સ્ત્રીઓને ખાસ ઉપયોગી પતિ પત્નીના અરસપરસ લખાયેલા ઠર પત્રોરૂપે આ પુસ્તક છે પુકું પાકું ક્રિમત ૩ સવા

વિપિન. સામાજિક નવલકથા બીજી આવૃત્તિ ક્રિમત ૩ બે. લેખક રા. રા. રાજેન્દ્રરાય સોમનરાયણ દલાલ, બી. એ વીસમી સદીના સમયની આ વાર્તામા મંસાર સુધાગને અંગે ચર્ચાત્મક ઘણાક વિષયોનો ઉદાપોહ કર્યો છે. તીલસ્માતી કે પ્રેમના નામ નીચે ખોટા દાખલાનો આમા અસંખ્ય પાણી નથી, પરંતુ સ્ત્રી-પુરુષ કે બાળક સરખાજ રસથી વાંચે ને દરેક કાંઈને કાંઈ સારો સારો પાક શીખે તેવી ઉત્તમ બોધદાયક છે

માયાનો બજાર. ચાલુ જમાનાની હિંદુ સામાજિક નવલકથા—

ક્રિમત-૧ ભાગ ભાગની ૩ ૨, બીજા ભાગની ૩ ૨-૪-૦

નર વોલ્ટર સ્કોટના જેવા મરાઠીમા પ્રસિદ્ધ વાર્તા લેખક સ્વ હરિ નારાયણ આપકેનો એક નવલકથાનું આ ભાષાન્તર રા. રા. મુકુન્દરામ નાત્યારામ મહેતાએ કરેલું છે. આખી નવલકથાના એકદર ૬૬ પ્રકરણો છે. તેમા ચાલુ જમાનાનું તથા જનસ્વભાવનું તાદરશ્ય ને મનોહર દર્શ્ય છે

સતીમંડળ } ભાગ ૧-૨ લખક-રા. રા. કેશવજી વિશ્વનાથ ત્રિવેદી. નવી આવૃત્તિના દરેક ભાગની ક્રિમત ૩ સાઠાવણી

સીતા— (સ્ત્રીઓને આદર્શરૂપ દિગ્ગેન્દ્ર લાલરાય કૃત નવું નાટક) ક્રિમત ૦-૧૨-૦

ચાવ નનાં સ્મરણો— લેખક શ્રી ૧ મહાક્રિમત ૦-૧૨-૦

જ્ઞાનવર્ધક પુસ્તકમાળાનાં પુસ્તકો.

(રાષ્ટ્રઆત્મી તે ૪૦ સન ૧૯૨૩ મુદીનાં)

નવલકથા—

- ૨—૦ હાસ્યમદિર
- ૨—૮ ચોખેરવાલી, ભાગ ૧-૨
- ૨—૦ ચદા-રાજસ્થાનની
વીરરમણી (ઐતિહાસિક)
- ૩—૦ મુલામી વહેપાર, ભા ૧-૨
- ૨—૮ ચકવર્તી અશોક
- ૦—૮ નીલનેની

૨—૮ ધર્મપાળ (ઐતિહાસિક)

૧—૮ મહારાણા પ્રતાપસિંહ

૨—૪ શારદાનુ સ્વાર્પણ

૨—૦ કથામંજરી, ભા ૧ લો

૩—૦ સદર ભા ૨ જો

૨—૦ હાસ્યકથામંજરી, ભા ૧ લો

હાસ્યકથા મંજરી ભા ૨ જો

૩—૦ શિક્ષણ, ભા ૧ લો

૨—૮ સદર ભા ૨ જો

૦-૧૨ મુલદ્રા (સચિત્ર)

૦—૮ પાપીનો પસ્તાવો

જીવનચરિત્ર-સંવાદ—

૦-૧૨ ના ગોપાલ કૃષ્ણ ગોખલે

૨—૦ ટોમસ એલવા એડીસન

૨—૦ ગુર્જર સાક્ષર જયતીઓ

૦-૧૦ સોફ્ટીસ અને તેના બે સંવાદ

૨—૮ સંવાદમાલા

હાસ્યકથામંજરી, ભાગ ૨ જો

નીતિ-નિબંધ—

૩—૦ તત્ત્વચિંતન, ખ ૩ ૧-૨ સાથે

૦—૮ પશુમાધી દેવ (જેમ્સ એલન)

૦—૮ સ્વર્ગની સામગ્રી ,,

૦—૮ વિજયધ્વજ ,,

૧—૮ સુખશાંતિ વિચારણા

૧—૮ જીવન સુધાગણના સન્માર્ગ

૧—૪ કરકસર-પૈસાદાર કેમ થવાય ?

૧—૦ મેઝેનીના લેખો-માનવી કર્તવ્યો.

નાટક—

૧—૮ સત્યભામા (સચિત્ર)

૧—૪ મેવાડ-પતન (,,)

૧—૪ સ્વામી વિવેકાનંદ

૦-૧૨ સીતા (શ્રી હનુમેન્દ્રલાલ રૌય)

૦—૮ મુક્તધારા (૫ લે. ૩૦ ટાગોર)

દેશ-રાજ્ય-શિક્ષણ—

૨—૦ જર્મનીની ઉર્વાત શાથી ચર્ચ

૧—૦ શિક્ષાનો આદેશ

દેશદર્શન (છપાય છે)

ધર્મ—

૩—૮ હિન્દુ ધર્મની પાઠમાળા

૧-૧૨ મુક્તિમાળા ખ ૩ ૧ લો

૦—૮ બાલમીતા-પૂર્વાર્ધ

૧—૮ ગીતાપરિચય.

૩. એક પ્રવેશ ફી—ગ્રાહક થતા એક વખત આપીને ગ્રાહક થયા પછી ચાલુ સાલના બધા પુસ્તકો અર્ધી ફી મતે, અપાય છે, ને ઉપલામાં થી જે માગે તે પોણી ફી મતે મળે છે

ગીતાપરિચય.

મૂળ લેખક—આબુ રામકયાળ મજમુદાર, એમ. એ
 રૂમી આઠ પછી ૨૦૦ પૃષ્ઠનો મનનીય ધર્મગ્રંથ સર્વ મતાનુયાયીઓને
 વિષયોની આ પુસ્તકના નીચે પ્રમાણે ૧૦ પ્રકરણો છે:—

પ્ર. ૧ શુ—ગીતાનો આદર. પ્ર. ૨ શુ—ગીતાનું સ્થાન, કાળ તે પાત્ર.
 પ્ર. ૩ શુ—ગીતાનું વિશેષપણ. પ્ર. ૪ શુ—ગીતામાં શક્તિનો સચારું
 પ્ર. ૫ શુ—ગીતાનો સ્થૂલ પારચાર. પ્ર. ૬ શુ—ગીતાનો રક્ષામત્ર. પ્ર. ૭
 શુ—ગીતાનો હૃદયસંકેત. પ્ર. ૮ શુ—ગીતાનો કર્મસંકેત. પ્ર. ૯ શુ—ગીતા
 માં જન્મતનો સપૂર્ણ ધર્મ છે. પ્ર. ૧૦ શુ—ગીતોક્ત ધર્મનું પ્રાચીનત્વ
 કાશીથી પરમહંસ સ્વામી શ્રી પ્રણવાનંદજી લખે છે કે,
 “રામ ! તમારી ગીતા મેં વાંચી તમે ગીતાદ્રોષી જે મહાનિષ્ઠ અમેલ
 બાપો છે તે અપૂર્વ છે પૂજ્યપાદ આચાર્યોના રચના જેટલા લાખ્ય અને
 જેટલી દીક્ષાએ જેવામાં આવેલ છે તે સર્વ કરતા તમારી આ દીક્ષા
 અને વધારે પસંદ પડી છે તમારી ગીતા જેવી સરલ છે, તેવીજ
 ચિત્તને આકર્ષણ કરનારી છે. તે એક રીતે ગુરૂ સમાન છે.” આવ
 સંકડો અભિપ્રાયો આ પુસ્તક માટે મળેલા છે. કિંમત રૂ. દોઢ.

સુખશાંતિ—વિચારણા.

સુપ્રસિદ્ધ અંગ્રેજ સર નહોન લખકના એક પુસ્તકના આધારે પછી
 બધા ફેરફાર સાથે તૈયાર કરેલું આ પુસ્તક છે આમાં સામાજિક સુખની
 અભિવૃદ્ધિના નીચેના વિષયોનો વિચાર દાખલા દલીલો તથા આપણ
 હિંદુ ધર્મના શાસ્ત્રીય પ્રમાણો સાથે કર્યા છે:—

પ્ર. ૧ શુ સુખ ૨ શુ મન ૩ શુ અભિલાષા. ૪ શુ મતોષ
 ૫ શુ વિપરીત ૬ શુ ઔદાર્ય ૭ શુ ભ્રમ અને શત્રુ. ૮ શુ ધન ૯ શુ
 વિવેક શુદ્ધિ અને ૧૦ શુ શાન્તિ.

કિંમત રૂ. ૧—૮—૦ દનામ હાયબ્રેરી માટે મંજૂર થયું છે.

પ્રવાસીના પત્રો.

દેશ-સમાજ-સાહિત્ય-વિદ્યા-હુત્ર-કેળવણી-રાજ્ય વગેરે વિષયોની
 પત્રવ્યવહાર રૂપે સુંદર ચર્ચા, પાકું પુઠું કિ રૂ. સવા

આ પુસ્તક વિષે રા. બ. રમણભાઈ મ. નીલકંઠ, રા. સા. મણુપત-
 રામ અ. ત્રવાડી, રા. રા. જગનલાલ હરિલાલ પડમાબી એ. (કાદબરીના
 આધાન્તરકાર) રા. બ. હરજીવિદાસ કાટાવાળા, વગેરે બધા વિદ્વાનોના
 ઉત્તમ અભિપ્રાયો મળ્યા છે. સાધારણ નિબંધો કે લેખો વાચતા જે કટાંગો
 આવે છે તેવો કટાંગો આ વિવિધ પત્રો વાચતા જરા ખણુ આવતો નથી.

ધર્મ—નીતિ—નિબંધનાં પુસ્તકો.

- ૩-૮-૦ હિન્દુધર્મની પાઠમાળા—સર્વ ધર્મોએને ઉપયોગી
 ૧-૮-૦ ગીતા પરિચય—મૂ. લે બાળ ગમદ્યાલ, એમ એ.
 ૧-૪-૦ પ્રભુમહિત—લેખક સ્વામી યોગાનન્દ—મસ્તમથિ
 ૦-૧૦-૦ સોક્રેટીસ અને તેના છેલ્લા બે સંવાદ
 ૦-૮-૦ ઇસુઈ અનુકરણ—ઇસુના સર્વમાન્ય નીતિસૂત્રો
 ૦-૬-૦ જુદા ધર્મ અને મંથ—બૌદ્ધ ધર્મની ટુકામા માહિતી.
 ૨-૦-૦ ધર્મનીની ઉત્પત્તિ શાથી થઈ? સર્વેને ઉપયોગી માહિતી.
 ૧-૮-૦ સુખસાન્નિ વિચારણા. (લખકના અથના આધારે)
 ૧-૦-૦ જોસફ મેએનીના લેખો—માનવી કર્તવ્યો.
 ૧-૦-૦ ગિજ્ઞાનો આદર્શ—ડૉ. રવીન્દ્રનાથ ટાગોર કૃત.
 ૧-૦-૦ કરકસર—વૈસાદાર કેમ થવાય?—ડૉ. રમાઈસ કૃત
 ૦-૬-૦ મેટરલોજીના નિબંધો—રા. ધનસુખલાલ કે. મહેતા કૃત
 ૦-૮-૦ બાલ ગીતા—પૂર્વાર્ધ—બાળકો માટે પહેલેથી નવ અધ્યાય.
 ૦-૮-૦ બાદુઈ બાગ—ભાગ ૧ લો બાળકો માટે સરસ વાતો.
 ૧-૮-૦ જીવન સુધારણાના સન્માર્ગ—બે ભાગમા એક નિબંધો.
 ૩-૦-૦ તત્ત્વચિંતન—નિત્યપાઠ શિક્ષાપત્રી—જેમ્સ એલનકૃત
 ૦-૮-૦ પશુમાંથી દેવ. ૦-૮-૦ સ્વર્ગની સામગ્રી
 ૦-૮-૦ વિજય દેવજી. ૧-૮-૦ રણજીરામના નિબંધો.
 ૦-૮-૦ માનવ વિચાર અને તેના શક્તિઓ.
 ૨-૦-૦ લેખો અને ભાષણો—દી બી. બાલાલ સાકરલાલ દેસાઈના.
 ૪-૦-૦ આપણો ધર્મ ૧-૪-૦ ધર્મવર્ણન
 ૦-૮-૦ બાળ ઉછેર—બાળરક્ષણ
 ૧-૪-૦ ગોખલેનાં ઠાપ્પાના ભાગ ૧ તથા ૨
 ૦-૬-૦ શ્રીકૃષ્ણજીવન
 ૨-૦-૦ યુરોપનો પ્રવાસ—ધણા ચિત્રો સાથે
 ૦-૧૦-૦ આરોગ્ય દર્પણ ૧-૪-૦ અખૂટ જીવનદારી
 ૦-૮-૦ ઇસુઈ અનુકરણ—ઇસુખ્રિસ્તના સર્વમાન્ય નીતિસૂત્રો
 “ જ્ઞાનવર્ધક પુસ્તકમાળા ” ઓફીસ, અમદાવાદ.

ગુજરાત સાહ્ય જયન્તીઓ.

અમદાવાદની સાહિત્ય સભા તરફથી પ્રસિદ્ધ વિદ્વાનો—સાક્ષરોની જયન્તીઓ પ્રમગે યગેન્ના ભાષણોનો આ સંગ્રહ “ગુજરાત વિદ્યાપીઠ”ના મહાવિદ્યાલયોમા પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે ચલાવવા પસંદ થવાથી આ સંગ્રહ એકત્ર કરીને છપાવ્યા છે, સરકારી હાઈસ્કૂલો વગેરે માટે પણ મળુર થયેલ છે આમા વિદ્વાનોના નીચેના લેખો આવ્યા છે,—

વિષય

ભાષણકર્તા.

(૧) કલાપી	(૧) રા રા મણિશંકર રત્નજી ભટ
	(૨) રા બ. રમણભાઈ મહીપતરામ નં'લકડ
(૨) અમા	રા રા નર્મદાશંકર દેવશંકર મહેતા
(૩) મોરારામ	રા રા ન્હાનાલાલ દક્ષપતરામ કવિ
(૪) ગોવર્ધનરામ	રા રા લલિત
(૫) નર્મદાશંકર	(૧) રા રા. ઉત્તમલાલ કેશવલાલ ત્રિવેદી
	(૨) પ્રો. આનંદશંકર બાપુભાઈ ધ્રુવ.
(૬) મણિલાલ નભુભાઈ	પ્રો. આનંદશંકર બાપુભાઈ ધ્રુવ
(૭) ધીરો.	રા રા કૈશિકરામ વિદ્યહરરામ મહેતા
(૮) બાજાશંકર	રા રા ન.મોહનગાય જસવતરાય દેસાઈ
(૯) પ્રેમાનંદ	રા બ. દેવશંકર હર્ષદરાય ધ્રુવ

આ ઉપરાંત પહેલી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ સદગત સા શ્રી ગોવર્ધનરામ માવંશરામ ત્રિપાઠીનું તથા બીજી પરિષદના પ્રમુખ સા શ્રી કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવનું પ્રમુખ તરીકેનું ભાષણ પણ આમા સંપૂર્ણ આપ્યું છે પૃષ્ઠ ૩૩૦, પાકુ છીટનું પુકુ કિંમત રૂ. ૨—૦—૦

એડીસનનું જીવનચરિત્ર.

વીજળીના દીવા, તાર, ફોનોગ્રાફ, સીનેમેટોગ્રાફ, વગેરે સેકડો શોધોના મહાન શોધક એડીસનનું નામ જગજગતે જાણીતું છે તેના જીવનને લગતી અદ્ભુત વાર્તા ગુજરાતમા છેકજ અજાણી છે આ પુસ્તક એ મહાપુરુષે જાતે તપાસીને પસંદ કરી, તેમાની બાંધોની સત્યતા માટે પોતે સર્ટીફિકેટ લખી આપ્યું છે આ જીવનચરિત્ર જતા અદ્ભુત નવલકથા જેવું જ લાગે છે પૃષ્ઠ ૨૫૦ શોનેરી નામ વાળું પાકું પુકું અને બે જખીઓ છે કિંમત રૂ. ૨

મહાત્મા જેમ્સ એલન કૃત પુસ્તકો.

ત્વચિંતન } યાને નિત્યપાઠ શિક્ષાપત્રો-આ પુસ્તકમાં દુનીઆ પરના કોઈ પણ ધર્મ પથને બાધક ન થાય તેવા મેશા પાઠ કરવા જેવા મામાન્ય નીતિ-ધર્મ વિશેના સૂત્રો છે તા ૧ લી તેવારીથી ૩૧ મી ડીસેબર સુધીના ૩૬૫ દિવસમાં દરરોજ પાઠ કરવા ટે ને તારીખનાર મુકેલા છે ને તેથી નિત્યપાઠ કરવા સાડે એક નૈતિક ધાર્મિક ઉત્તમ પુસ્તક તરીકે ઉપયોગ કરવા યોગ્ય છે ગુજરાતી જામા આતુ પુસ્તક ખીજું એક નથી, છપાઈ બધાઈ ઉત્તમ છે કિ ૩ રૂબ

વર્ગની આમત્રી } (વિચાર તેવું વર્તન) મહાત્મા જેમ્સ એલનના જીવનચારત્ર સાથે મક રાજા દોવત.મેહજી સીસોદીઆ આ લઘુ પુસ્તકસા કર્મયોગ એટલે પાર્થ કેવી રીતે નધાય તે વિશેનું લગભગ ભગવદ્ ગીતાને મળતું જ વેચન છે આમા દર્શવેલા સત્યો તમામ ધર્મામાથી તારવી કઢીને ત્ર રૂપે દર્શાવા હોય તેવા મર્વામાન્ય છે પ્રકરણ ૧-વિચાર તેવું ૧ ન. પ્ર ૨-જાનેગો ઉપર વિચારની અગર પ્ર ૩-તદુરસ્તી અને ૧૨ ઉપર વિચારની અમર પ્ર ૪-વિચાર અને હેતુ પ્ર ૫-સિદ્ધિ મળવા રિચરની મહત્વકતા પ્ર ૬-સ્વપ્ર અને મનોરથો પ્ર ૭-શાન્તિ ૧૬ પુહુ કિ. આઠ આના.

શુભાંથી દેવ. } આ કર્તા મોહનભાલ વિઠલદાસ ગાંધી બી એ એલ એલ બી તથા ઉપોદ્ધાત લખ-ર સાગર આ ન્હાના પુસ્તકના સાત પ્રકરણો પાડી તેમા માણસ જીવન-ઉચ્ચ સ્થિતિ કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકે, તે વિશેનું મનનીય વિવેચન છપાઈ બધાઈ ઉત્તમ છે. કિ. આઠ આના.

વેળયંબજ } “લાઇફ એફ્ દ્રાયફન્ટ”નું ભાષાન્તર કર્તા રતિ-પાતરામ ઉ પડયા, બી એ કી” આઠ આના.

માનવવિચાર અને તેની શક્તિઓ.

“એઝ આ મેન થિન્કેથ” તથા “આઉટ ક્રોમ ધિ હાર્ટ” એ પુસ્તકોનું ભાષાન્તર આમા સાથે છે કાયુ પુહુ કિંમત ૦-૮-૦.

જીવનલાલ અમરશા મહેતા;-અમદાવાદ.

જર્મ પાળ યાને કલ્યાણીનો આત્મોત્સર્ગ.

કિ મત ૩ ૨—૮—૦

(બુદ્ધ સમયની ઐતિહાસિક નવલકથા) ગુજરાતી સાહિત્યમાં પ્રાચીન ભારતવર્ષની જાહોજલાલીનું દિગ્દર્શન કરાવનાર ઐતિહાસિક નવલકથાઓ માત્ર આંગળીના વેદા ઉપર ગણી શકાય એટલીજ છે અગ્રેજી સાહિત્યમાં મિમર અને બાબીલોનના પ્રાચિન ઇતિહાસના આધારે લખી નવલકથાઓ રચાવવા માં આવી છે, અને જેથી સભ્ય-જગતમાં એ બંને પ્રાચિન દેશોની સારી વેદો જ્ઞાન પ્રસરી ગઈ છે. પ્રસ્તુત નવલકથા પણ તેવાજ હેતુથી ભારતવર્ષના પ્રાચિન ઇતિહાસના આધારે તથા બૌદ્ધ સમયને અનુમરી લખવામાં આવેલી હોવાથી તેની વસ્તુસકલ્પના અત્યંત રસમય હોવા ઉપરાંત તદ્દન નિર્દોષ છે

ગુલામી વહેપાર

હાસત્વપ્રથા-દુષ્પદર્શન (બે ભાગમાં પુરી)

આફ્રિકામાંથી કાફી-મીઠા લોકોને લાલચ આપીને અથવા અગાત્યકારે અમેરિકા લઈ આવી તેઓને બંધારા અને મેદાની માફક વેચી દવામાં આવતા હતા. ત્યાં ગુલામો ઉપર કેવા કેવા ભયાનક અત્યાચાર કરવામાં આવતા હતા તે સાબળતા પણ પત્યજ જેવું હૃદય પણ પિંગળી જાય ગુલામોના માલિકો પ્રાણ લેતા તો પણ કાયદાની રૂએ તેઓને શિક્ષા કરવામાં આવતી નહોતી. ગુલામો ઉપર ગુજરતા આવા ભયંકર અત્યાચાર જોઈને મિગ્રેસ એવ્ર બી સ્ટે નામની એક અમેરીકન વિદુષીએ લોકો ગુલામગીરીનું ખરું સ્વરૂપ જણાવી શકે તે માટે 'અન્કલ ટોમ્સ કૅબીન' નામનો એક અર્વાચીન ગ્રંથ નોવેલ રૂપે લખ્યો. એ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થયા પછી થોડા વખતમાંજ ઉત્તર તથા દક્ષિણ પ્રદેશનાં રહેવાસીઓ વચ્ચે ગુલામોને સ્વતંત્રતા આપવા માટે એક ભયંકર યુદ્ધ શરૂ થયું અને તે લગભગ ચાર પાંચ વર્ષ ચાલ્યું. અને ઈ. સ. ૧૮૬૫ માં ત્યાં ગુલામગીરીનો અંત આવ્યો. આ પુસ્તકમાં વણ-વેલી સર્વ બાબતો સાચી છે. કેટલીક તો એ વિદુષીબાઈએ પોતાની આખો-થી જોયેલી છે. આવી જગપ્રસિદ્ધ લોકપ્રિય તથા ઐતિહાસિક સત્ય બનાવોથી ભરપૂર નવલકથા અવશ્ય વાંચવા લાયક છે. બંને ભાગની કિંમત રૂ. ૩—૦—૦ પાકું સાનેરી નામનું પૂઠું છે

જીવનલાલ અમરશી મહેતા, અમદાવાદ.

“જ્ઞાનવર્ધક પુસ્તકમાળા” ઑફિસમાં મળત ઉત્તમ નવલકથાઓ.

- ૨-૮-૦ ચાંપેરવાલી-ભાગ ૧-૨-ડૉક્ટર રવીન્દ્રનાથ ટાગોર કૃત.
૪-૦-૦ હુમતુ વહાણ- " " "
૩-૦-૦ મધુરાણી- " " "
૦-૧૨-૦ મુબારક અબુ નના પત્નીની જીવનકથા છ ચિત્રો સાથે)
૨-૮-૦ ચક્રવર્તી અગ્રોક-ઐતિહાસિક, ધાર્મિક તે બોધપ્રદ.
૧-૧૨-૦ ચંદા-રાજસ્થાનની વાર-રમણી-ઐતિહાસિક
૧-૮-૦ મહારાણ પ્રતાપસિંહ-મેવાડના ઇતિહાસને લગતી
૩-૦-૦ ગુલામી વહેપાર-ભાગ ૧-૨ મા સંપૂર્ણ કથા છે
૩-૦-૦ હૃદયિકેશચંદ્ર-ભાગ ૧ લો ચાલુ હિંદુ સંસારનું ચિત્ર
૨-૮-૦ સદર ભાગ ૨ જો , " "
૪-૪-૦ માયાનેઃ અબ્દ-ભાગ ૧-૨ , " "
૨-૦-૦ કથામંજરી-ભાગ ૧ લો વિદ્વાનોની વિવિધ વાતો.
૩-૦-૦ સદર ભાગ ૨ જો " " "
૨-૦-૦ હાસ્ય કથામંજરી-હાસ્યજનક રસ-વાતો-લેખો
૨-૦-૦ હાસ્યમંદર-રા બા રમણભાઈ તથા સૌ. વિદ્યાગારી કૃત.
૦-૮-૦ નીલનેત્રી-પ્રો બેઈન કૃત મધુરી વાર્તા
૦-૮-૦ ઉષ્નનિંદની , " "
૨-૪-૦ શારંગી સ્વાર્થણ-પ્રેમચ દ્વૈત “ સેવામદન ” ઉપરથી)
૨-૦-૦ કેટલીક નવલકથાઓ-જેન સુમતી લલુભાઈ કૃત
૦-૧૨-૦ વૈવનન સ્મરણ-લેખક જેન પ્રમોદા
૧-૮-૦ કુમુદચંદ્ર-ઉત્તમ સામાજિક તથા ધાર્મિક વસ્તુસંબંધના.
૨-૦-૦ પ્રેમ હેતી. } સામાજિક સુધારાની નવલકથા.
૧-૮-૦ યાત્રી ઉમિલા }
૧-૪-૦ ટાગોરની ટુકી વાતો-ભાગ ૧ લો તેર વાતો
૨-૦-૦ સદર ભાગ ૨ જો. ૨૧ વાતો
૩-૦-૦ કેનો વાંક ? - (રા કર્નેયાલાલ મુનશી કૃત.)
૨-૪-૦ રણજીતકૃતિ સમૃદ્ધ. (રણજીતરામ વાવાભાઈ કૃત.)
૪-૦-૦ ૧૮૫૭ ના બળવાનો ઇતિહાસ

કથામંજરી ભાગ-પહેલો.

૫ બીજી આવૃત્તિ સોનેરા નામનું સુદર પુઠું કિંમત રૂ. ૩ બે. ,
આ ભાગમાં કોઈ સમ્રાટના ન આવેલી વિદ્વાન લખદોની ખાસ
સુદી કાટેલી નીચેની સોળ વાતો છે—મેટ્રીકમાં ટેકસ્ટ તરીકે મજબૂર થઈ હતી
૧ વેષધારી (રા. રા. જગન્નાથ હરિલાલ પડ્યા, બી. એ)
૨ તારાનું અભિજ્ઞાન (ગા. બ. રમણભાઈ મહીપતરામ નીલકંઠ),
૩ એક રાત્રી (ડૉ. ગ્વીન્દ્રનાથ ટાગોર), ૪ અપરિચિત (રા. રા.
જગવાનદાસ ગીગ્ગશકર ભટ) ૫ મણી (રા. રા. વૈકુંઠલાલ શ્રીપતરાય
હોકાર, બી. એ) ૬ વીસમી સદીની શકુંતલા (રા. રા. વૈકુંઠલાલ
શ્રીપતરાય હોકાર, બી. એ) ૭ દોહલ (સ્વ. ભાઈ રણજીતરામ વાવા
ભાઈ મહેતા, બી. એ), ૮ સુમનનો સતપ (રા. રા. ઇન્દુલાલ કે.
યાજ્ઞિક, બી. એ એલ. એલ. બી.) ૯ લગ્ન. (સૌ શારદા મહેતા, બી. એ)
૧૦ ગરબાવાળી ૧૧ પૈસો કે પ્રેમ (રા. રા. અપકલાન એચ.
ભગુડીઆ, બી. એ) ૧૨ વિચિત્ર સ્વયંબર ૧૩ રૈલુકા (રા. રા.
મોહનદાસ ડી. રાયચુરા), ૧૪ રનેહ પહેલાં સાન ૧૫ પ્રિયમાલા.
(રા. રા. ડાહ્યાભાઈ લક્ષ્મણ પટેલ) ૧૬ લલિત—માધુરી (રા. રા.
જગજીવન કાળીદાસ પાઠક લગભગ ૮૦ પૃષ્ઠની મોટી અપ્રસિદ્ધ રનેહવાર્તા.)

ચક્રવર્તી અશોક.

અર્ધ ઐતિહાસિક તેમજ ધાર્મિક નવલકથા.

આવડાંજ મોટા કદનાં પૃષ્ઠ ૩૫૦ પુઠું પાકું કિંમત રૂ. અઢી

બાહ્ય ધર્મના પ્રવર્તક સમ્રાટ અશોકના જીવનમાના અનેક ધર્મયુદ્ધોમાંના
એક કલિંગ યુદ્ધના મુખ્ય કથાભાગ ઉપર આ નવલકથા રચાઈ છે. અશોક
એક સમયે ધાતકી અને દૂર સ્વભાવનો હતો તેજ કલિંગ યુદ્ધ પછી એક
દમ કેવો બદલાઈ ગયો તેમજ તેનું જીવનસૂત્ર કેવી રીતે ફરી ગયું તેના તાદ્દશ
અત્ર ઉપરાંત કપટી જીદિમાત, સપુષ્ટાચાર્ય, અને કાવત્રાખોર કલાવતી, વગેરે
દ્વારા રાજકીય ખટપટનો સુંદર દેખાવ આમાં દશ્યમાન થાય છે. કલિંગ
યુવરાજ જીતેન્દ્રનું ઉત્તમ ચરિત્ર, મૃગેન્દ્રરાજની કન્યા શોભના તેમજ ઇન્દ્ર-
રાનો નિર્મળ પ્રેમ, ત્રિદાનદ, ઉપગુપ્ત, અને મોગલીપુત્ર તિષ્ઠ્ય જેવા ધર્મ
ચાર્યોની ધર્મપરાયણતા વગેરે વડે આ નવલકથા એટલી તો મોહક તથા
બોધક થઈ છે કે પુરી કર્યા વગર હાથમાથી મુકવી જ ગમે નહીં.

કથામંજરી-ભાગ બીજો.

(આવડાજ મોટા પૃષ્ઠ સોનેરી સુદર બધાઈ-કિમત ૩. ત્રણ)

આ ભાગમા વિદ્વાન લેખકોની તીચેની ચૈદ્ર વાતો -કથાઓ છે

૧ નિર્મળા (લગભગ ૧૦૦ પૃષ્ઠની અપ્રસિદ્ધ પત્ર સ્નેહકથા
૨ ગુણછરીના જાગમા ગુદાખ (લેખક મી શિયાવલ્લ નસરવાનજી
મોજીઆ, પારસી મગારી સ્નેહકથા), ૩ બે મૃગનાયક (જીવનલાલ અમરશી
મહેતા, આત્મભોગ વડે પરમાર્થ સાધનની અપ્રસિદ્ધ કરુણ કથા) ૪
સુખી રાજકુમાર (રા રા સવાઇલાલ ચુનીલાલ યાજ્ઞિક ઉપલીજી
કથાના સિદ્ધાંતવાળી કથા) ૫ એક દેવદાસ (રા રા પુષ્કરરાવ વામનરાવ
મહેતા, એમ એ એલએલ બી), ૬ મનનો મનોરથ (રા રા
મોહનલાલ પાર્વતીશકર દેવે, એમ એ એલ એલ બી ઉછરતા
યુવક અને પ્રેમી જીવનનું એક સુદર દૃશ્ય), ૭ નિર્ભયતાનો
મૂર્તિ (લે શ્રોમદ ઉપેન્દ્રાચાર્યજી), ૮ માઝીનો છોકરી (રા રા
ડાલાભાઈ રામચંદ્ર મહેતા), ૯ ચતુર્મુખ-ચાર મુખનું ફોતક (લે
રા બ રમણુભાઈ મહીપતરામ તીલક, બી એ એલએલ બી, બુદ્ધિ-
ચાતુર્યની અદ્ભુત વાર્તા), ૧૦ બુદ્ધિદાનજીવ (લે રા બ રમણુભાઈ
મહીપતરામ તીલક, બી એ એલએલ બી બુદ્ધિચાતુર્યની અદ્ભુત વાર્તા)
૧૧ વિચિત્ર વીર (લે ગ ગ પુષ્કરરાવ વામનરાવ મહેતા), ૧૨ હીરા
માણિકની મોટી ખાણ (લે રા રા મણિશકર રતનજી ભટ), ૧૩ દુખ-
માંથી સુખ (સ્વ રાજકવિ કલાપી), ૧૪ માતૃભુમિ પ્રત્યેના પ્રેમ

હાસ્યકથા મંજરી-ભાગ પહેલો.

(કથામંજરીનો ત્રીજો ભાગ)

રા બ રમણુભાઈ મહીપતરામે લખેલો ઉપોદ્ધાત, રા રા મોતીભાઈ
નરસિંહભાઈ અમીને લખેલી “ પટેલપોથી ” ની પ્રસ્તાવના તથા રા રા
મોહનલાલ પાર્વતીશકર દેવેનો “ હાસ્યરસ ” વિશેનો નિબંધ, અને સામા-
જિક તથા સાહિત્યવિષયક હાસ્યરસિક કટાક્ષમય ૨૭ લેખો, વાતો, સ્કેચ
વગેરેનો આ અત્યંત રમુજી છતાં મહત્વનો સંગ્રહ છે આ માપનાજ પૃષ્ઠ
૨૫૦ ઉપરાંત. ગ્લેજ'કાગળ ને સોનેરી નામનું સુદર પુકું કિમત ૩ બે.

સંવાદમાલા

[વિદ્વાન લેખકોનો આઠ છઠ્ઠીઓ અને સોનેરી નમનું સુંદર પાકું પુસ્તક. કો. રૂ. ૨-૮-૦ આ મન્યમાં પ્રનિકૃત ગુર્જર વિદ્વાનોની કૃતિ છત્રોશ સંવાદો છે, તેમાંના કટનાગી વિગત —

સ્વ. રાજાવ કવિ કનાપીના	મવાદ ચાર
સ્વ. મણિગકર રત્નજી ભટ્ટ-કાન્તના	પાંચ
શ્રી ન્હાનાલાલ દલપતગમ કવિના	બે
શ્રી નરસિંહરાવ ભોળાનાથ દોંગરીયાનો	એક
પ્રો. બગવતરાય કદનાબુગાય ઠાકોરનો	એક
પ્રો. અતિસુખશકર કમળાશકર નવેગી	એક
શ્રી સાગરના ..	બે
શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્રાચાર્યજીના	બે
સા. વિદ્યાગોરી રમણભાઈ નીલકંઠના	બે
સુશીલ-શ્રીમજી હરજીવન મહેતાના	બે

કલાપી-કાન્તના સંવાદો

તથા

કલાપીના ધર્મવિચારો.

આમાં સ્વ. કલાપીના ચાર તથા કાન્તના પાંચ મંગલો કૃતિ . સ્વતંત્ર લખાયેલા સંવાદો અને કલાપીએ લખેલું સીકનમોર્ગના ધાર્મિક સિદ્ધાન્તો ઉપર વાર્તાકી આખું છે કીમત બાર આન

ચાર વર્ષનું બાળક.

(ઇ. સન ૧૯૨૩ ના સ્ત્રીઓધના “બાળક” વિભાગનું પાકું બાંધેલું પુસ્તક)

આસ બાળકો માટે લખાયેલા ઉપદેશક લેખો—કવિતાઓ—નાની નાની વાનો—મવાદો—જીવનચરિત્રો—સિદ્ધાસન બત્રીસીની આઠ વાર્તાઓ—રામાયણની બાર વાનો—વગેરે અનેક જાતના લેખોથી ભરપૂર લગભગ ૩૦૦ પૃષ્ઠ અને કેટલાક ચિત્રો સાથે કિમત રૂ. બે વી. પી. ખર્ચ ભુદ્ધ. લખો;—
મંત્રી:—“ સ્ત્રીઓધ ”; પીરમશા રોડ—અમદાવાદ.

